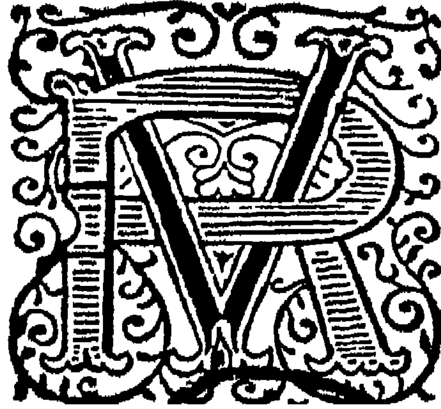
శ్రీః

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

బాలవ్యాకరణము

శ్రీ పరవస్తు చిన్నయసూరి ప్రణీతము

శ్రీబులుసు వేంకటరమణయ్యగారి లఘుటీకాసహితము

చెన్నపురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్

వారిచేఁ బ్రకటితము.

1969

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU TRUST
For V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THEIR 'VAVILLA' PRESS
MADRAS—1969.
Copies—6000

మనవి

ఆంధ్రదేశమున ఎక్కువ ప్రచారమును పొందిన గ్రంథములలో శ్రీపరవస్తు చిన్నయసూరిగారు వ్రాసిన 'బాలవ్యాకరణము' పరిగణింపఁదగినది. తెలుఁగులో ఏమాత్రము ప్రవేశము కలవారైనను దీనిని తప్పక చదివియే యుందురు. పరీక్షావిధానము ప్రారంభమైనది మొదలు నేటివఱకును ఇయ్యది వివిధశ్రేణులకును పఠనీయముగ నియమింపఁబడుచునే యున్నది. ఇప్పుడు పాఠశాలలలో పఠనీయములుగనున్న చిన్నచిన్న వ్యాకరణములకన్నింటికిని ఇదియే పట్టుఁగొమ్మ.

పేరునకు ఇది 'బాలవ్యాకరణ' మయ్యును, విషయవివేచనమున సాటిలేని యుద్గ్రంథము; రచన ప్రౌఢము. కావుననే గురువులవలన నభ్యసించిననేగాని యిది సుగమము కాఁజాలదు.

భాషాశాస్త్రపరిశీలనమునకు ఛందోవ్యాకరణములు మూలములు. అందును ఛందస్సుకంటె వ్యాకరణమే భాషాశాస్త్రవిమర్శనమునకు ఎక్కువ యుపకరించును. ఆవ్యాకరణపరిజ్ఞానము పూర్తిగా లేనపుడు భాషాతత్త్వావగతి సమగ్రము కాఁజాలదు.

ఆంధ్రభాషావేత్తలదృష్టి నేఁడు భాషాశాస్త్రముపైకి మఱలినది. అందఱును కొలఁదిగనో, గొప్పగనో బాలవ్యాకరణమునందలి విషయములను విమర్శింపక విడువలేదు. విడుచుటయు నసాధ్యము. అట్లు విషయవివేచన మొనరించుటకు ఈ

వ్యాకరణమునందలి విషయములను సమగ్రముగ నెఱుఁగ వలెను. చిన్నయసూరి యాశయముల నవగాహన మొనర్చు కొనవలెను.

'బాలవ్యాకరణము' నవగాహనము చేసికొనుట కిది వఱకే రెండు వ్యాఖ్య లున్నవి. అందొకటి మహోపాధ్యాయ, శ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రులుగారి 'గుప్తార్థప్రకాశిక;' వేఱొకటి విద్వాన్ శ్రీదూసి రామమూర్తిశాస్త్రులుగారి 'బాల వ్యాకరణసారస్యసర్వస్వపేటిక.' కాని పయివ్యాఖ్యలు రెండును కేవల పండితజనగ్రాహ్యములు. బాలవ్యాకరణము నర్థముచేసి కొనఁగోరు సామాన్యుల కవి అంత అందుబాటులో లేవు. వానికిఁ గల నామములఁబట్టికూడ అవి ఈవ్యాకరణమందలి బాగోగులను, విశేషవిషయములను తెలిసికొనుటకు కత్యంతోపయుక్తము లగుచున్నవి. కావున కేవలము మూలము నర్థము చేసికొని యందలి విషయములఁ దెలిసికొనుట కుపయోగించు టీక యొకటి—సంగ్రహరూపము—కావలసియే యున్నది. ఆలోపమును తీర్చుట కీసంగ్రహటీక వ్రాయఁబడినది.

ఈటీకయందు మూలార్థావగతికిఁ గావలసినంతవఱకు విషయవివరణము కలదు; మూలమునందలి బాగోగులవిమర్శన మెచ్చటను లేదు. ఎడనెడ మూలకారుని యాశయము మాత్రము కొంత వివరింపఁబడినది.

సంధులను పాటించినచో టీకాప్రయోజనము సంకుచితమయిపోవు నను అభిప్రాయమున టీకారచనమున తఱచుగ సంధిపాటింపఁబడలేదు. వీలగునంతవఱకు విషయవివేచనమున

పారిభాషికపదములు విడువఁబడినవి. పై రీతి నొనరించుటకు సౌలభ్యాపేక్షయే కారణము.

పండితప్రకాండులును, వాఙ్మయోద్ధారకులును అగు బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రులుగారు 'బాలవ్యాకరణము'నకుఁ బయిరీతిని సంగ్రహటీకను వ్రాయవలసిన దని కోరినందున, వారియాజ్ఞ మేరకు నాశక్తి కొలఁది దీనిని వ్రాసితిని. నాయెడ నిట్టివ్యాజాదరాభిమానములఁ జూపి, యీ యవకాశము కల్గించినందులకు శ్రీశాస్త్రులుగారి కనేక ధన్యవాదము లర్పించుచు, శ్రీవారి యాయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధికొఱకు భగవంతునిఁ బ్రార్థించుచున్నాను.

మదరాసు
28-12-47

సుధీజన విధేయుఁడు,
బులుసు వేంకటరమణయ్య.

చిన్నయసూరి జీవితము

కడచినశతాబ్దమునఁ బ్రఖ్యాతిఁజెందినపండితులలో నగ్రేసరుఁ డగు చిన్నయసూరి క్రీ. శ. 1806లో జన్మించెను. సంస్కృతము, తెలుఁగు, ప్రాకృతము, ద్రవిడము మొదలగుభాషల నభ్యసించి, సంస్కృతమున వ్యాకరణాలంకారతర్కశాస్త్రవైదుష్యమును సంపాదించి, తెలుఁగునఁ గూలంకషపాండిత్యవిరాజితుఁడై వచనరచనకు, వ్యాకరణరచనమునకు మార్గదర్శకుఁడై, పచ్చయప్పకళాశాలయందును, రాజధానీకళాశాలయందును పండితుఁడై, క్రీ. శ. 1862 లోఁ గీర్తిశేషుఁ డయ్యెను.

తెలుఁగు భాషాపరిశ్రమచేయుటలో ప్రారంభకులకుఁ జిన్నయసూరి ప్రథమాచార్యుఁడు. పండితులకు భట్టాచార్యుఁడు. అక్షరశిక్ష యనఁగా గుణితము మొదలు, భాషాసౌధమునకు శిఖరప్రాయమగు వ్యాకరణమువఱకును నాతఁడు గ్రంథములను రచించినాఁడు. వ్యాకరణశాస్త్రీయసంపన్నతలేని తెలుఁగుభాషకు, వ్యాకరణశాస్త్రాధికారముద్రగల సంస్కృతభాషతో సమానమగుప్రతిపత్తి గడించిన పండితుఁడు చిన్నయసూరి.

చిన్నయసూరి నవీనవచనరచనకు మూలపురుషుఁడు. ఆతనిరచన సర్వాతిశాయి యై యననుగమ్య మైనది. ఆతని రచనలలో 1. బాలవ్యాకరణము, 2. నీతిచంద్రిక చిరస్థాయి లైనవి. ప్రాచీనకాలమున నన్నయభట్టారకునివలె నవీనకాలమున చిన్నయ భట్టారకుఁ డైనాఁడు. ఈతని జీవితము సమగ్రముగ మాచే ప్రకటిత మయియున్నది.

ఇట్లు

ప్రకాశకులు.

పీ ఠి క

ఆంధ్రభాషకు లక్షణగ్రంథములు ప్రాచీనులు చేసినవి పెక్కులు కానంబడుచున్నవి. కొన్నిలక్షణగ్రంథముల పేళ్లు మాత్ర మిప్పుడు వినంబడుచున్నవి. కానంబడు గ్రంథములందు సంస్కృతసమములకు లక్షణములు బహుతరముగా రచింపంబడినవి గాని తక్కినభాషకు విశేషాకారముగా రచింపంబడినవికావు. కాంబట్టి యాలక్షణగ్రంథములు చదువువారికి నిస్సందేహముగా వచనరచన సేయుకౌశలము చిరకాలము బహులక్ష్యములందుం బరిశ్రమము చేయక రానేరదు. భాషాసమష్టికి లక్షణగ్రంథము కుదిరినపక్షమం దంతశ్రమపడం బని లేదు. తుదకు లక్ష్యపరిజ్ఞానము చాలని లక్షణపరిజ్ఞాన మంత శ్లాఘ్యము కాదు గాని, తుదముట్ట సర్వలక్షణపరిజ్ఞానము లక్ష్యపరిజ్ఞానముచేతనే సాధించుట మిక్కిలి దుష్కరము. కాంబట్టి యిట్టికొఱత వారింపం బూని పెక్కులక్ష్యములు పలుమాఱు సావధానముగాం బరిశీలించి రచనాప్రణాళిక నిర్ణయించుకొని నానేర్పుకొలందిని సంస్కృతభాషలో సూత్రగ్రంథ మొకటి కావించితిని. ఆగ్రంథము బాలురకు సుసాధనము గాకుండుట వలన దానియందలి సూత్రములు కొన్ని తెనింగించి ప్రకృత గ్రంథరూపముగా రచించినాండ.

క ం ద ము.

మానితపునడకపేరిమి
మానసమున కింపుం బెంప మనునంచలకుం
బోనిడి నీరసనీరము
జానుగ క్షీరంబు గొనుట సహజమకాదే.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

క. శీలతకుం బ్రాఁ కయి వృష
శైలంబున వెలసి తనదుచాయ కెలయుధ
న్యాళి దగ మాన్చి కోర్కులు
చాలంగా నొసఁగుకల్పసాలముఁ గొలుతున్.

క. అనయము లలితోక్తులతో
నొనరువడం గూర్చి లక్ష్యయోజన మొప్పం
గను బాలవ్యాకరణం
బనఁగా లక్షణ మొనర్తు నాంధ్రంబునకున్.

ఆ. దిక్ప్రదర్శనముగఁ దెలిపెద నిందు ల
క్షణము గానఁ బూర్వకవులలక్ష్య
ములను లాఁతిలక్ష్యములఁ గాంచి తక్కుల
క్షణ మెఱింగికొనుఁడు చతురమతులు.

సంధిపరిచ్ఛేదము

ఉత్తున కచ్చు పరం బగునపుడు సంధి యగు. ౧.

పూర్వపరస్వరంబులకుం బరస్వరం బేకాదేశం బగుట సంధి యనంబడు.

రాముఁడు	...	అతఁడు	...	రాముఁడతఁడు.
సోముఁడు	...	ఇతఁడు	...	సోముఁడితఁడు.
మనము	...	ఉంటిమి	...	మనముంటిమి.
అతఁడు	...	ఎక్కడ	...	అతఁడెక్కడ.
ఇతఁడు	...	ఒకఁడు	...	ఇతఁడొకఁడు.

సంధిపరిచ్ఛేదము:—రెండుపదములు కలియునప్పుడా రెండిటినడుమను గల్గుమార్పు సంధి. అట్టి సంధినిగుఱించి తెలుపుగ్రంథభాగము సంధి పరిచ్ఛేదము.

ఈసంధి రెండు అచ్చులు కలియునపుడుగాని, రెండు హల్లులు కలియునపుడుగాని, లేక ఒకయచ్చు ఒకహల్లు కలియునప్పుడుగాని జరుగుచుండును. ఈపరిచ్ఛేదమున మొదట అచ్చుల సంధులు, పిదప హల్లుల సంధులును వివరింపఁబడుచున్నవి.

౧. ఉత్తు = హ్రస్వమైన ఉకారము; పరంబగునపుడు = తరువాతనుండు నప్పుడు అనఁగా హ్రస్వమైన ఉకారమునకుఁ దరువాత అచ్చున్నయెడల సంధి వచ్చు నని అర్థము.

పూర్వపర-మొదటి పదము చివరియచ్చును, రెండవపదము మొదటి యచ్చును కలియునపుడు—ఆ రెండచ్చుల స్థానమునను (వానిని కొట్టివేసి, వానికి బదులుగా) రెండవపదము మొదటి యచ్చు వచ్చుటయే సంధి.

పూర్వస్వరము = మొదటి యచ్చు; పరస్వరము=తరువాతి యచ్చు: ఏకాదేశము = (రెండింటికిని) ఒక్కటియే ఆదేశముగా నగుట.

పై లక్షణము అచ్చులకు సంధి యగునపుడే సరిపడును.

'రాముఁడు+అతఁడు=రాముఁడతఁడు.' ఇచట 'రాముఁడు' అనునది మొదటి పదము, 'అతఁడు' అనునది రెండవపదము. మొదటిపదము చివర'ఉ' అను అచ్చు కలదు. అతఁడు అను దానిలోని మొదటిఅచ్చు 'అ' అనునది. మీఁది సూత్రమువలన వీనికి సంధి కలుగునపుడు ఈ 'ఉ, అ' అను రెండచ్చులునుపోయి, ఆ రెండిటికిని బదులుగ పరస్వరమైన 'అ' కారమువచ్చి (రాముఁడ్+అ+తఁడు=) 'రాముఁడతఁడు' అని అయినది. తక్కిన యుదాహరణములు నిట్లే. ఈసంధి నిత్యము—అనఁగా ఎల్లపుడును వచ్చునది.

ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రర్థచువర్ణంబులందున్న యుకారమునకు సంధివైకల్పికముగా నగును. ౨.

నన్నుఁ	... అడిగె	...	నన్నడిగె. నన్నునడిగె.
నాకొఱకుఁ	... ఇచ్చె	...	నాకొఱకిచ్చె. నాకొఱకునిచ్చె.
నాకుఁ	... ఆదరువు	...	నాకాదరువు. నాకునాదరువు.
నాయందుఁ	... ఆశ	...	నాయందాశ. నాయందునాశ.

ఇందుఁ	...	ఉన్నాఁడు	... { ఇందున్నాఁడు. ఇందునున్నాఁడు.
ఎందుఁ	...	ఉంటివి	... { ఎందుంటివి. ఎందునుంటివి.
వచ్చుచుఁ	...	ఉండెను	... { వచ్చుచుండెను. వచ్చుచునుండెను.
చూచుచుఁ	...	ఏగెను	... { చూచుచేగెను. చూచుచునేగెను.

౨. ప్రథమేతరవిభక్తులు = ప్రథమావిభక్తికంటె వేఱయిన విభక్తులు (ఇచట ద్వితీయా, చతుర్థీ, షష్ఠీ, సప్తములు.) శత్రర్థచువర్ణంబులు = (సంస్కృతమున 'శతృ' ప్రత్యయాంతములై) వర్తమానకాలపు టర్థమును దెల్పు 'చున్' ప్రత్యయములు. వైకల్పికముగా నగుట = ఒకసారి వచ్చుట, వేఱొకసారి రాకుండుటయు. అనఁగా—ద్వితీయాది విభక్తులయందును, 'చున్' ప్రత్యయమునందును ఉన్న ఉకారమునకుఁ దరువాత అచ్చున్న యెడల సంధి రావచ్చును. లేదా రాకపోవచ్చును.

నన్నున్+అడిగె = నన్నడిగె.

ఇచట 'నన్నున్' లోని ఉకారము మొదటిపదము చివరిది. 'అడిగె' లోని అకారము రెండవపదము మొదటిది. ఈరెండింటికిని బదులుగ పరస్వరమైన అకారము ఆదేశముగా వచ్చి (నన్న్+అ+డిగె=) 'నన్నడిగె' అని యైనది. (ఈరీతిగా అచ్చులకు సంధియగునపుడు ఆరెండచ్చులకును నడుమ నున్న ద్రుతము (నకారము) లోపించుచుండును.)

ఈసంధి వైకల్పికము కావున, ఇది రానపుడు (నన్నున్+అడిగె=), 'నన్ను నడిగె' అని యుండును. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణములను గ్రహింపనది.

సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటెం బరంబయిన స్వరంబునకు యడాగమం బగు. 3.

ఆగమం బనఁగా వర్ణాధిక్యంబు.

మా	...	అమ్మ	...	మాయమ్మ.
మీ	...	ఇల్లు	...	మీయిల్లు.
మా	...	ఊరు	...	మాయూరు.

3. యడాగమంబు = 'యట్' అనునది ఆగమముగా వచ్చుట— అనఁగా 'య' కారము అధికముగా చేరుట. (యట్—అనుదానిలో 'యకారమే' మిగులును. టకారము లోపించును. ఆ టకారపు ప్రయోజన మే మనగా ఈ 'యకారము' ముందుగా వచ్చు నని తెలుపుటయే.)

ఒక యచ్చుతరువాత వేఱొకయచ్చున్నపుడు సంధిరానియెడల ఆరెండవయచ్చునకు ముందు (అనఁగా—రెండచ్చులకును నడుమ) యకారము చేరుచుండును.

'మా+ఇల్లు' అనుచోట సంధిలేదు. దీర్ఘములైన అచ్చులకు సంధి విధింపఁబడలేదు. కాన ఇచట సంధిలేనందున ఇచటి రెండచ్చులకును నడుమ యకారము చేరి (మా+య్+ఇల్లు=) 'మాయిల్లు' అనురూప మేర్పడినది.

[ఈ వ్యాకరణమున హ్రస్వములగు అచ్చులకే సంధి విధింపఁబడి యున్నది. కాన దీర్ఘములకు సంధి లే దని గ్రహింపవలెను. కాని ప్రత్యేక ముగ నిట్లు సూత్రము లేదు.

అత్తునకు సంధి బహుళముగా నగు. 4.

మేన	...	అల్లుఁడు	...	మేనల్లుఁడు. మేనయల్లుఁడు.
పుట్టిన	...	ఇల్లు	...	పుట్టినిల్లు. పుట్టినయిల్లు.

చూడక ... ఉండెను ... { చూడకుండెను. / చూడకయుండెను.

బహుళగ్రహణముచేత స్త్రీవాచకతత్సమసంబోధనాంతంబులకు సంధి లేదు.

అమ్మ ... ఇచ్చెను ... అమ్మయిచ్చెను.
దూత ... ఇతఁడు ... దూతయితఁడు.
చెలువుఁడ ... ఇందము ... చెలువుఁడయిందము.

సంస్కృతీయంబునకు సంధి యగు నని యథర్వణాచార్యులు చెప్పిరిగాని దానికిం బూర్వకావ్యంబులందుఁ బ్రయోగంబు మృగ్యంబు. ఆధునికకృతులం దొకానొకచోట స్త్రీవాచక తత్సమంబులకు సంధి గానంబడియెడు. గంగనుకాసె, నెలఁతిచ్చెను వెలయాల్వాదుల సంధిలేమి బాహుళకము చేతనే యని యూహించునది.

౪. అత్తు = హ్రస్వమైన అకారము. బహుళము = కొన్నియెడల సంధి వచ్చుట, కొన్నియెడల రాకుండుట, కొన్నియెడల వికల్పముగా వచ్చుటయును. హ్రస్వ మగు అకారమునకుఁ దరువాత అచ్చున్నచో—ఆ రెండిటికిని బదులుగా రెండవపదము మొదటియచ్చు వచ్చును.

ఈసూత్రమున సంధి వికల్పముగా వచ్చుటకును, సంధి రాకుండుటకును ఉదాహరణము లీయఁబడినవి. వికల్పమున కుదాహృతి— మేన+అల్లుఁడు = మేనల్లుఁడు (ఇది సంధి వచ్చినరూపము.)

మేన+అల్లుఁడు = మేనయల్లుఁడు. (ఇది సంధి రాకుండుట కుదాహరణము. సంధి రానందున ౩-వ సూత్రముచే యడాగమము వచ్చినది.)

బహుళ—అకారసంధి బహుళ మని చెప్పుటచే స్త్రీవాచకములకును (స్త్రీలను దెల్పుపదములకును), తత్సమశబ్దములకును, పిలుపును దెలియఁజేయు పదములకును సంధి రా దని గ్రహింపవలెను.

(అమ్మ+ఇచ్చెను =) 'అమ్మ యిచ్చెను—' అనునది స్త్రీవాచకమున కుదాహృతి. (దూత+ఇతఁడు=) 'దూత యితఁడు' అనునది తత్సమమున కుదాహృతి. (చెలువుఁడ+ఇదిగో=) 'చెలువుఁడ యిదిగో' అనునది సంబోధ నాంతమున కుదాహరణము.

అథర్వణాచార్యులు 'వికృతివివేకమున' (సంస్కృతీయమునకు) సంస్కృతసమమైన అకారాంతపదమునకు సంధి రావచ్చు నని చెప్పినను, ప్రాచీనకవుల ప్రయోగములందు అట్టిసంధి మిక్కిలి విరళముగా నున్నందున— తత్సమములకు సంధిచేయుట సరి కా దని యెఱుఁగవలెను.

అర్వాచీనకవులు కొందఱు తత్సమములకును, స్త్రీవాచకములకును గూడ సంధిచేసి ప్రయోగించియున్నారు. (గంగ+అను+కాసె= 'గంగను కాసె' అనునది తత్సమసంధి కుదాహరణము.

(నెలఁత+ఇచ్చెను=) 'నెలఁతిచ్చెను' అనునది స్త్రీవాచకమున కుదాహరణము.

ఈ అకారసంధి బహుళ మగుటచేఁ గొన్నిచోట్ల రాకున్నను మాన నచ్చును. కాన (వెల+ఆలు=) 'వెలయాలు' అనునపుడు సంధి రాలేదు. కావున 'వెలాలు' కాలేదు.

ఏమ్యాదులయిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు. ౫.

ఏమి - మఱి - కిషష్ఠి - అది - అవి - ఇది - ఇవి - ఏది - ఏవి - ఇది యాకృతి గణంబు.

ఏమి	... అంటివి	...	ఏమంటివి. ఏమియంటివి.
మఱి	... ఏమి	...	మఱేమి. మఱియేమి.

హరికిన్ ... ఇచ్చె ... { హరికిచ్చె. / హరికినిచ్చె,

౫. ఏమ్యాదులు = ఏమి మున్నగునవి. ఇత్తు = హ్రస్వమైన యికారము. 'ఏమి' మొదలగువాని యికారమునకుఁ దర్వాత అచ్చున్నచో సంధి వికల్పముగా నగును.

కిషష్ఠి=షష్ఠీవిభక్తిలోని 'కిన్' ప్రత్యయము. ఆకృతిగణము = (ఇట్టి) పోలికచే ఊహింపఁదగిన పదసమూహము. (అనఁగా వికల్పసంధివచ్చిన ఇకారాంతపదముల నన్నిటిని ఈ ఏమ్యాదులలోఁ జేర్చనగు నని భావము.) ఏమి+అంటివి =) ఏమంటివి. సంధివచ్చిన రూపము. ఏమియంటివి, సంధి రానిరూపము. (సంధి రానప్పుడు యడాగమము వచ్చినది.)

'హరికిచ్చె' అనుచో 'కిన్' లోని ద్రుతము లోపించినది.

క్రియాపదంబులం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు. ఉ.

వచ్చిరి ... అప్పుడు ... { వచ్చిరప్పుడు. / వచ్చిరియప్పుడు.

వచ్చితిమి ... ఇప్పుడు ... { వచ్చితిమిప్పుడు. / వచ్చితిమియిప్పుడు.

౬. పనిని దెలియఁజేయునవి క్రియాపదములు. ఆపదముల చివర నున్న (హ్రస్వమగు) ఇకారమునకుఁ దరువాత అచ్చున్నచో సంధి వికల్పముగా నగును.

ఉదాహరణములలో మొదటిది (ఇతరులను గూర్చి తెల్పు) ప్రథమ పురుషకు వర్తించును. రెండవది (తన్నుఁగూర్చి తెల్పు) ఉత్తమపురుషకు వర్తించునది.

మధ్యమపురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధి యగును. ౭.

ఏలితివి ... అపుడు ... ఏలితివపుడు.
ఏలితి ... ఇపుడు ... ఏలితిపుడు.
ఏలితిరి ... ఇపుడు ... ఏలితిరిపుడు.

౭. ఎదుట నున్న వారినిగూర్చి తెల్పుక్రియ మధ్యమపురుషక్రియ-ఆక్రియలోని (హ్రస్వ మగు) ఇకారమునకు సంధి (ఎల్లపుడును) వచ్చును.

క్త్వార్థంబైన యిత్తునకు సంధి లేదు. ౮.

వచ్చి ... ఇచ్చెను ... వచ్చియిచ్చెను.

౮. భూతకాలమును దెలుపు అసమాపకక్రియ క్త్వార్థము. అట్టి యసమాపకక్రియల యికారమునకు సంధి రాదు. సంధి రానందున రెండవ పదమునకు ముందు యడాగమము వచ్చి 'వచ్చి యిచ్చెను' అను రూప మేర్పడినది.

ఇఁకాదులకుఁ దప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధి లేదు. ౯.

ప్రథమేతరవిభక్తివిధి నిరవకాశంబు గావున దీనిని బాధించెడిని.

వచ్చెన్ ... ఇపుడు ... వచ్చెనిపుడు
చూడన్ ... అయితి ... చూడనయితి
ఉండెడిన్ ... అతఁడు ... ఉండెడినతఁడు

ఇఁక - ఇఁగ - ఎట్టకేలకు - ఎట్టకేని - ఈయవి యిఁకాదులని యెఱుంగునది; వీనికి సంధి వైకల్పికము.

౯. నకార మంతమందుఁ గలవి ద్రుతప్రకృతికములు. ఆ ద్రుతప్రకృతికములకుఁ దరువాత అచ్చున్నయెడల సంధి లేదు. కాని ఇఁక

మొదలగువానికి మాత్రము నిషేధము లేదు. ఇఁకాదులు ద్రుతాంతము లైనను సంధి వచ్చు నని భావము.

వచ్చున్+ఇపుడు=వచ్చు నిపుడు—అనుచోట సంధి రాలేదు. ఏల యన 'వచ్చున్' అనునది ఇఁకాదులలోఁ జేరలేదు. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణములను గ్రహించునది. ఈసంధి పరిచ్ఛేదము ౨౭వ సూత్రమున 'సున్, కొఱకున్, కున్, అందున్' అను ప్రత్యయములు కలవానికిని, చున్నంత క్రియలకును సంధి విధింపఁబడినది. అవియన్నియు ద్రుతాంతములు. కాన ఈ ౯వ సూత్రమునుబట్టి వానికి సంధి రాకపోవలసివచ్చును. అవేవియును ఇఁకాదులలోఁ జేరలేదు. కాని యిఁకాదులకుమాత్రమే సంధి వచ్చు నని నచో 'ప్రథమేతరవిభక్తి...' అను ౨౭వ సూత్రమునకుఁ బ్రయోజనమే లేకపోవును. కావున ఆసూత్రము ఈ ౯వ సూత్రముకంటె బలముగల దనియు, నందువల్ల దానినిబట్టి సంధి చేయవచ్చు ననియు నభిప్రాయము. ఈ రీతినే ఏమ్యాదులలోని 'కిమష్టి'నిగూడ ఈ 'ఇఁకాదులకు—' అను సూత్రము బాధింప దని గ్రహింపవలెను.

సూత్రమునఁ గాకున్నను వివరణమున 'ఇఁకాదులకు సంధి వికల్పముగా నగు' నని చెప్పఁబడినది. (ఇఁకన్+ఏమి=) 'ఇఁకేమి?' అనునది సంధివచ్చుటకును, 'ఇఁక నేమి ?' అనునది సంధి రాకుండుటకును ఉదాహరణములు.

౧౦. అచ్చున కాంమ్రేడితంబు పరం బగునపుడు సంధి తఱచుగ నగు. ౧౦.

ద్విరుక్తము యొక్క పరరూప మామ్రేడిత మనంబడు. తఱచుగ ననుటచేత నొకానొకచోట వైకల్పికసంధియుం గల దని తాత్పర్యము.

ఔర	...	ఔర	...	ఔరౌర
ఆహా	...	ఆహా	...	ఆహాహా

ఎట్టూ	...	ఎట్టూ	...	ఎట్టెట్టూ
ఓహో	...	ఓహో	...	ఓహోహో
ఏమి	...	ఏమి	...	ఏమేమి / ఏమియేమి

ఏగియేగి యనుచోఁ గ్త్వార్థం బగుట సంధి లేదు

౧౦. ద్విరుక్తముయొక్క పరరూపము=రెండుసారు లుచ్చరింపఁబడిన పదముయొక్క రెండవరూపము; అదే యామ్రేడిత మని చెప్పఁబడును. అనఁగా—ఒక పదమును రెండుసారు లుచ్చరించునపుడు అందు రెండవపదమున కామ్రేడిత మని పేరు. ఆ యామ్రేడితమునకు ముందున్న అచ్చునకు సంధి సాధారణముగ నగును.

(ఔర+ఔర=) 'ఔరౌర' అని యుదాహృతి. ఈసంధి కొన్నిచోట్ల వికల్పము. (ఏగి+ఏగి=) 'ఏగియేగి' అనుచోట సంధి రాకుండుటకుఁ గారణము—అది ('క్త్వార్థ మగుటయే') భూతకాలమును దెల్పు నసమాపక క్రియ యగుటయే. (అట్టివానికి సంధి లే దని యిదివఱకే తెలుపఁబడినది.)

అంద్వగాగమంబులు దప్ప నపదాదిస్వరంబు పరంబగునపుడచ్చునకు సంధి యగు. ౧౧.

మూర	...	ఎఁడు	...	మూరెఁడు
వీసె	...	ఎఁడు	...	వీసెఁడు
అర్థ	...	ఇంచు	...	అర్థించు
నిర్జ	...	ఇంచు	...	నిర్జించు

అంద్వగాగమంబులు పరంబులగునపుడు యథాసంభవముగా గ్రహించునది. రాములందు - రాములయందు - హరియందు - ఎనిమిదవది - ఎనిమిదియవది.

౧౧. పదము కానిది అపదము. కాఁగా ప్రత్యయము లపదము లగును. ఆ ప్రత్యయముల తొలుత నచ్చు లున్నపుడు — వానికి ముం దున్న అచ్చునకు సంధి (తప్పక) జరుగును. అనఁగా అచ్చునకు, అజాది యైన ప్రత్యయము పరమగుచో సంధి నిత్య మని తెలుచున్నది.

కాని యీ నియమము 'అందు, అవ' అనువానికి మాత్రము చెల్లదు. అవి పరమగునప్పుడు సంధి వికల్పమైనను గావచ్చును; లేదా రాకున్నను రాకపోవచ్చును.

['అందున్' అనునది సప్తమీవిభక్తిప్రత్యయము. 'అవక్' అనునది సంఖ్యావాచకములు విశేషణము లగునపుడు వాని కాగమముగా వచ్చునది. అందు 'అవ' అనునదియే మిగులును, 'క' కారము లోపించును. ఈ రీతిని 'క్' చివర నున్నవన్నియుం విధింపఁబడువానికిఁ జివర ఆగమములుగా వచ్చుచుండును. ఉ. (ఎనిమిది + అవ =) 'ఎనిమిదవ.' కాని 'అవ ఎనిమిది' అని కాదు. (మూర + ఎఁడు =) 'మూరెఁడు' అనునది యీ సూత్రమున కుదాహరణము. 'ఎఁడు' అనునది కొలఁతను చెల్పు ప్రత్యయము. అపదము. అందలి యాదిస్వరమైన 'ఎ' పరమగునపుడు, దాని ముందటి యచ్చునకు — 'ర' వర్ణముమీఁది అకారమునకు సంధియైనది. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణములను గ్రహించునది.

ఇఁక 'అందు, అవ' లలో 'అందు' పరమగుచోఁ గొన్నియెడల సంధి వికల్పము. — ఉ. రాములందు, రాములయందు, కొన్నియెడల సంధి రాదు. — ఉ. హరియందు. 'అవ' పరమగునపుడు సంధి వికల్పము. ఉ. ఎనిమిదవ, ఎనిమిదియవ.

కుఱు చిఱు కడు నడు నిడు శబ్దముల ఆశల కచ్చు పరం బగునపుడు ద్విరుక్తటకారం బగు. ౧౨.

కుఱు	...	ఉసురు	...	కుట్టుసురు
చిఱు	...	ఎలుక	...	చిట్టెలుక

కడు	...	ఎదురు	...	కట్టెదురు
నడు	...	ఇల్లు	...	నట్టిల్లు
నిడు	...	ఊరుపు	...	నిట్టూరుపు

౧౨. 'కుఱు, చిఱు' అను శబ్దముల 'ఱ' కును, 'కడు, నడు, నిడు' అను వానిలోని 'డ' కారమునకును దరువాత అచ్చున్నయెడల—ఆ ఱ, డలు, 'ట్ట' అగును.—అనఁగా అవి ద్విత్వటకారమును పొందును.

ఈ సూత్రమున ఱ, డ లనఁగా ఉకారముతోఁగూడినవానినే (ఱు డు లనే) గ్రహింపవలెను.

'కుఱు+ఉసురు' — ఇచట 'ఉసురు' లోని ఉకారము పరమగుటచే 'కుఱు'లోని 'ఱ' కారమునకు టకారద్విత్వము వచ్చి కుఱు, కుట్టుగా మాఱి 'కుట్టుసురు' అయినది.

'కడు+ఎదురు' అనుచోట 'డు' కు అచ్చు (ఎదురు'లోని ఎకారము) పరమగుటచే 'డు' 'ట్టు'గా మాఱి 'కట్టెదురు' అయినది. తక్కిన యుదాహరణములు నిట్లే.

ప్రథమమీఁది పరుషములకు గసడదవలు బహుళముగా నగు. ౧౩.

వాఁడు	...	కొట్టె	...	వాఁడు గొట్టె. వాఁడు కొట్టె.
అప్పుడు	...	చనియె	...	అప్పుడు సనియె. అప్పుడు చనియె.
నీవు	...	టక్కరివి	...	నీవు డక్కరివి. నీవు టక్కరివి.
మీరు	...	తలఁడు	...	మీరు దలఁడు. మీరు తలఁడు.

వారు ... పోరు ... { వారు వోరు. / వారు పోరు.

అప్పు డిప్పు డెప్పు డను శబ్దములు నిత్యైకవచనాంత ములు; వాగనుశాసనులు యదా తదా యని గ్రహించుట ప్రపంచార్థ మని యెఱుంగునది. ఈ కార్యము కళ లగు క్రియాపదములమీఁద సహితము కానంబడియెడి.

రారు ... కదా ... { రారు గదా. / రారు కదా.

వత్తురు ... పోదురు ... { వత్తురు వోదురు. / వత్తురు పోదురు.

౧౩. 'డు, ము, వు, లు' ప్రథమావిభక్తి. 'క, చ, ట, త, ప' అనునవి పరుషములు. ప్రథమావిభక్త్యంతములగు పదములకుఁ దరువాత నున్న 'క' కు 'గ', 'చ' కు 'స,' 'ట' కు 'డ,' 'త' కు 'ద,' 'ప' కు 'వ' బహుళముగా ఆదేశ మగుచుండును. (బహుళ మనఁగా తోఁచినట్లు వచ్చుట యనియు, ఆదేశ మనఁగా ఉన్న యక్షరముకొట్టి వచ్చుట యనియు నీవఱకే చెప్పఁబడినది.) 'వాఁడు + కొట్టె' అని యుండఁగా ప్రథమయగు ' డు' కుఁ దర్వాతి 'క' కారము 'గ' గా మాఱి 'వాఁడు గొట్టె' అయినది. ఇక్కడ సంధి బహుళ ప్రమాణమునుబట్టి వికల్పమయి 'వాఁడు కొట్టె' అనియు రూప మేర్పడినది.

ఇచటి యుదాహరణము లన్నియు ఈ 'గసడదవాదేశము' వికల్ప మనుటకు అనుకూలముగ నీయఁబడినవి.

అప్పుడిప్పుడు—'అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు' అనునవి యెల్ల పుడును ఏకవచనములో నుండు పదములు. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణిలో దానిని రచించిన శబ్దానుశాసనుఁడు (అను బిరుదుగల నన్నయ) కళలను వివరించుచు,

ప్రథమాంతములతోఁబాటు 'యదా, తదా' అనువానిని గ్రహించుచు 'అప్పుడు, ఇప్పుడు' అనువానికూడఁ బ్రత్యేకముగఁ జేర్కొని యున్నాఁడు. అట్లు గ్రహించుట అనవసరము. ఏల యన ఇవి ప్రథమాంతములే యగుట వలన మఱల వీనిని 'యదా, తదా' అని ప్రత్యేకముగఁ జేర్కొన నక్కఱ లేదు. అట్లయినను — వివరముగాఁ దెలుపుటకయి గ్రంథకర్త వీనిని మఱలఁ జెప్పె నని గ్రాహ్యము.

కేవలము ప్రథమాంతముల మీఁదనే గాక, కళలగు క్రియాపదముల మీఁద నున్న పరుషములకుఁ గూడ ఈ 'గసడదవా' దేశము కలుగవచ్చును.

(రారు+కదా=) రారుగదా, రారుకదా. 'రారు' అనునది కళయగు క్రియాపదము. దానికిఁ బయి నున్న 'కదా' లోని కకారము గకారముగా మాఱి (బహుళముగ) 'రారు గదా' అయినది.

తెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతిక పరుషములకు గసడదవలు రావు. ౧౪.

వాఁడు ...	కంసారి ...	వాఁడు కంసారి.
వీఁడు ...	చక్రపాణి ...	వీఁడు చక్రపాణి.
ఆయది ...	టంకృతి ...	ఆయది టంకృతి.
అది ...	తథ్యము ...	అది తథ్యము.
ఇది ...	పథ్యము ...	ఇది పథ్యము.

౧౪. అచ్చ తెనుఁగు పదములకుఁ దరువాత సంస్కృత సమము లున్నచో ఆ సంస్కృత సమముల తొలి పరుషములకు 'గసడదవ' లు ఆదేశముగా రావు. (వాఁడు+కంసారి) 'వాఁడు కంసారి'

ఇచట 'వాఁడు' తెలుఁగు పదము. 'కంసారి' సంస్కృత సమము. కాన అందలి 'కకారము' గకారముగా మాఱి 'వాఁడు గంసారి' అని కాలేదు. (ఇచట గసడదవాదేశము రాలేదు.)

ద్వంద్వంబునం బదంబుపయి పరుషములకు గసడదవ లగు. ౧౫.

కూర	...	కాయ	...	కూరగాయలు.
కాలు	...	చేయి	...	కాలుసేతులు.
టక్కు	...	టెక్కు	...	టక్కుడెక్కులు.
తల్లి	...	తండ్రి	...	తల్లిదండ్రులు.
ఊరు	...	పల్లె	...	ఊరువల్లెలు.

౧౫. ద్వంద్వసమాసమున మొదటి పదమునకుఁ దరువాతఁ (రెండవ పదము మొదటఁ) గల పరుషములకు 'గసడదవ' లు నిత్యముగా ఆదేశ **మగును.**

[రెండు పదములు కలిసి ఏకపద మగుట సమాసము; సమాసములోని పదము లన్నిటి యర్థములును ప్రధానము లయి యున్నచో— ఆ సమాసము ద్వంద్వ మగును.]

'(కూర+కాయ=) కూరగాయలు.' 'కూర, కాయ' అని రెండు వేర్వేఱు పదములు. అవి రెండును కలిసి 'కూరగాయలు' అని యొకే పదమైనందున ఆ యేకపదము సమాసము. ఇందుఁగల రెండుపదముల యర్థములును ప్రధానము లగుటచే నియ్యది ద్వంద్వ సమాసము. 'కూర' అను తొలి పదముపయిఁ గల 'కాయ' లోని 'క' కారము గకారముగా మాఱి యిచట 'కూరగాయలు' అను రూపము వచ్చినది. ఇట్లే తక్కినవియును.

ద్రుతప్రకృతికములమీఁది పరుషములకు సరళము లగు. ౧౬.

పూచెను	...	కలువలు	...	పూచెనుగలువలు.
తోఁచెను	...	చుక్కలు	...	తోఁచెనుజుక్కలు.
చేసెను	...	టక్కులు	...	చేసెనుడక్కులు.

నెగడెను ... తమములు ... నెగడెనుదమములు.
మొగిడెను ... పద్మము ... మొగిడెనుబద్మము.

౧౬. [నకారము ద్రుతము-ఆ ద్రుతము చివరి యక్షరముగాఁ గలది ద్రుతప్రకృతికము.] ద్రుతప్రకృతికములగు తొలిశబ్దములకుఁ దర్వాత నుండు (రెండవ శబ్దముల మొదట నుండు) 'క-చ-టే-ట-త-ప' అనువానికి వరుసగా 'గ-జ-జే-డ-ద-బ' అను నక్షరము లాదేశ మగును. (పూచెను + కలువలు=) 'పూచెను గలువలు.' అనుచోట 'పూచెను' లోని 'ను' ద్రుతము కాన 'పూచెను' అనునది ద్రుతప్రకృతికము. దానికిఁ దరువాత నున్న (పరుషమైన) కకారము సరళముగా (గకారముగా) మాఱినది. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణములను గ్రహించునది.

[ఈ పరిచ్ఛేదములోని ౧౭ - వ సూత్రోదాహరణముల ననుసరించి నకారపుఁబొల్లు ద్రుత మని తెలియుచున్నది. ఈ సూత్రోదాహరణముల ననుసరించి ఉకారముతోఁగూడిన నకారము (ను) ద్రుత మని తేలుచున్నది. ద్రుతలక్షణము 'నకారంబు ద్రుతంబు' అని యున్నది. కాన పొల్లుగా నున్న నకారమును, ఉకారముతోఁగూడిన నకారమునుగూడ ద్రుతములే యని గ్రహింపవలెను.]

ఆదేశ సరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందు సంశ్లేషములు విభాష నగు. ౧౭.

సంశ్లేషం బనఁగా మీఁదిహల్లుతోఁ గూడికొనుట.

పూచెనుగలువలు ... { పూచెంగలువలు. / పూచెఁగలువలు. / పూచెన్గలువలు. }

తోఁచెనుజుక్కలు ... { తోఁచెంజుక్కలు. / తోఁచెఁజుక్కలు. / తోఁచెన్జుక్కలు. }

చేసెనుడక్కులు	...	చేసెండక్కులు. చేసెఁడక్కులు. చేసెన్డక్కులు.
నెగడెను దమములు	...	నెగడెందమములు. నెగడెఁదమములు. నెగడెన్దమములు.
మొగిడెను బద్మము	...	మొగిడెంబద్మము. మొగిడెఁబద్మము. మొగిడెన్బద్మము.

పక్షంబున స్వాత్వం బగు, స్వాత్వం బనఁగా ద్రుతంబునకుఁ బ్రకృతిభావము.

౧౨. ఆదేశసరళములు = మొదటినుండియు సరళములుగా నుండక, పిదప వ్యాకరణనియమము ననుసరించి పరుషములకు బదులుగా వచ్చిన సరళములు [అనఁగా 'క-చ-ౘ-ట-త-ప' లకు బదులుగా వచ్చిన 'గ-జ-ౙ-డ-ద-బ' లు.] ద్రుతంబు = ఉకారముతోఁగూడిన నకారము-ను; బిందువు = నిండుసున్నయును అఱసున్నయును, సంశ్లేషము = ద్రుతము (తన యుకారమును విడిచి, పొల్లుగానుండి) తరువాతి హల్లుతోఁగూడియుండుట అనఁగా పొల్లుగా మాఱుట యని యభిప్రాయము.

ఆదేశములుగా వచ్చిన సరళములకు ముందున్న 'ను' కారము నిండుసున్నగాఁగాని, అఱసున్నగాఁగాని మాఱవచ్చును; పొల్లుగానైనను మాఱవచ్చును; లేదా నుకారముగానే ఉండిపోయినను ఉండిపోవచ్చు నని యభిప్రాయము.

(పూచెను+గలువలు=) (1) పూచెంగలువలు; (2) పూచెఁగలువలు; (3) పూచెన్గలువలు; (4) పూచెను గలువలు.

ఇచట తొలుత 'పూచెను+కలువలు' అని యుండి 'ద్రుతప్రకృతికముమీఁది పరుషములకు సరళము లగు' నను సూత్రముచే 'కకారము గకారముగా' మాఱి 'పూచెను గలువలు' అని యైనవి; కాన ఇచటి గకారము ఆదేశ సరళము. దానికి ముం దున్న ద్రుతము 'పూచెను' లోని నకారము. అది నిండుసున్నగా మాఱి 'పూచెం గలువలు' అయినది; అఱసున్నగా మాఱి 'పూచెఁ గలువలు' అయినది. పొల్లుగా మాఱి 'పూచెన్గలువలు' అయినది. ఇట్లగుట వికల్పముగాన, ఇవియేవియుం గానప్పుడు 'నకారము' అట్లే యుండఁగా 'పూచెను గలువలు' అనియు నుండును. ఇట్లు నాల్గు విధముల రూపము లుండును.

[పక్షంబున = బిందు సంశ్లేషలు రానియప్పుడు; ప్రకృతిభావము = ఉన్నది యున్నట్లుండుట-అనఁగా 'ను' ను గానే యుండుట.]

ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు పరంబు లగునపుడు లోప సంశ్లేషంబులు విభాష నగు. ౧౮.

వచ్చెను ... గోవులు ... { వచ్చెఁగోవులు. / వచ్చెన్గోవులు. / వచ్చెనుగోవులు.

మెఱసెను ... ఖడ్గము ... { మెఱసెఖడ్గము. / మెఱసెన్ఖడ్గము. / మెఱసెనుఖడ్గము.

౧౮. సరళస్థిరంబులు = సరళముగాని, స్థిరముగాని; లోపసంశ్లేషలు = పోవుటగాని, మీఁదిహల్లుతోఁ గలియుట (అనఁగా నకారపుఁబొల్లుగా మాఱుట) గాని; విభాషనగు = వికల్పముగా జరుగును.

(1) సరళములకు ముం దున్న ద్రుతము లోపించినను లోపించును; లేదా పొల్లుగా మాఱినను మాఱును; లేక 'ను' గా కూడ ఉండిపోవచ్చును.

(వచ్చెను+గోవులు=) (1) వచ్చె గోవులు; (2) వచ్చెన్గోవులు; (3) వచ్చెను గోవులు.

'వచ్చెను+గోవులు' అనుచోట 'గో' సరళము; దానికిముం దున్న ద్రుతమైన 'ను' కారము లోపించి 'వచ్చె గోవులు' అయినది; పొల్లుగా మాఱి 'వచ్చెన్గోవులు' అయినది; ఇట్లు జరుగుట వికల్పముగాన 'ను' ఉన్నట్లుగానే ఉండిపోయి 'వచ్చెను గోవులు' అయినది.

(మెఱసెను+ఖడ్గము=) (1) మెఱసె ఖడ్గము; (2) మెఱసెన్ఖడ్గము; (3) మెఱసెను ఖడ్గము.

'ఖడ్గము' లోని ఖకార మిచట స్థిరము; దానికి ముందున్న ద్రుతము ('మెఱసెను' లోని నుకారము) లోపింపఁగా 'మెఱసె ఖడ్గము' అయినది. ఆ ద్రుతము పొల్లుగా మాఱఁగా 'మెఱసెన్ఖడ్గము' అయినది. అది ఎట్టిమార్పును పొందకపోఁగా 'మెఱసెను ఖడ్గము' అనియే యుండిపోయినది.

వర్గయుక్సరళములు పరములగు నపు డొకానొకచో ద్రుతము నకుఁ బూర్ణబిందువును గానంబడియెడి. ౧౯.

వచ్చెను	...	ధాత్రీపతి	...	వచ్చెంధాత్రీపతి.
పాడెను	...	గంధర్వుఁడు	...	పాడెంగంధర్వుఁడు
కన్	...	దోయి	...	కందోయి

౧౯. వర్గయుక్కులు=వర్గముల ద్వితీయ చతుర్థాక్షరములు. పది - ఖ ఘ ఛ ఝ ఠ ఢ థ ధ ఫ భ అనునవి. ఈ పదియక్షరములకుఁగాని, సరళములకుఁగాని ముందుగా నున్న ద్రుతము కొన్నిచోట్ల నిండుసున్నగాఁ గూడ మాఱుట కల దని సూత్రము నర్థము.

అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబునకేని లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౨౦.

వాఁడువచ్చెన్ - వాఁడువచ్చె - వాఁడువచ్చెను; ఈ లోపంబు పద్యాంతములయందు గణానుసారంబుగ వ్యవస్థితం.

బయియుండు. గుర్వవసాయి యగు పద్యంబు తుదను స్వత్వంబు లేదు, అతిశయముగ బుద్ధిమంతుఁ డగు బుధసేవన్.

౨౦. అవసానంబునందు=తుదిని - వాక్యముచివర-దానికిఁ దరువాత నేయక్షరములును లేనప్పుడు; వాక్యముచివర నున్న ద్రుతముగాని; ద్రుత స్వరముగాని బహుళముగా లోపించును:—అనఁగా కొన్నియెడల లోపింప వచ్చును; కొన్నియెడల లోపింపక పోవచ్చును. కొన్నియెడల వికల్పముగా నైనను లోపింపవచ్చును.

'వాఁడు+వచ్చెను' అని యున్నపుడు ద్రుతస్వర మగు ఉకారము లోపింపఁగా 'వాఁడు వచ్చెన్' అయినది; ద్రుతము (ను) లోపింపఁగా 'వాఁడు వచ్చె' అయినది. ఈలోప మేదియుం రాకపోఁగా 'వాఁడు వచ్చెను' అనియే ఉండిపోయినది.

ఈలోపము పద్యపాదము చివర నాయాగణముల ననుసరించి నియమితమై యుండును. గురువగునక్షరము చివర నుండవలసిన పద్యపాదముల తుదను పొల్లే యుండునుగాని, 'ను' ఉండదు. ఉదా:—'అతిశయముగ బుద్ధిమంతుఁడగు బుధసేవన్' అను కందపద్యపాదము చివర 'సేవను' అనిగాని, 'సేవ' అనిగాని యుండరాదు.

[గుర్వవసాయి = గురువగు నక్షరము చివరఁ గలది; స్వత్వంబు = ఉత్వముతోఁగూడిన ద్రుతము-'ను' అనునది, వ్యవస్థితంబు = కట్టుఁబాటు చేయఁబడినది-నియమింపఁబడినది.]

కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడియెడి. ౨౧.

అదియునున్నాక - దివంబునుంబోలె.

౨౧. కొన్నిచోట్ల ద్రుతాంతములమీఁదను ద్రుతము (నకారము) వచ్చుట కనఁబడుచున్న దని భావము.

'(అదియుంను+గాక=) అదియుంనున్గాక,' ఇచట 'అదియుంను' అనునది ద్రుతాంతము. అందలి ద్రుతమగు 'ను' కుఁ బిదప మఱియొక్క ద్రుతము రాఁగా ('న్' రాఁగా) 'అయుంనున్గాక' అని యైనది. ఇట్లే రెండవయుదాహరణమున 'ను' కుఁ బిదప 'న్' వచ్చి, అది పూర్ణబిందువుగా మాఱి 'దివంబునుంబోలె,' అనురూప మేర్పడినది.

అఁట యిఁక చూఁడు శబ్దంబులందప్పు నుడి తొలి హ్రస్వంబు మీఁద ఖండబిందువును ద్రుతంబునకు లోపంబును లేవు.౨౨

ముంగొంగు - క్రొంబసిఁడి - కన్దోయి.

౨౨. 'అఁట' అనునది కిలార్థమును (ఇట్లందురు అను నభిప్రాయము) దెలియఁజేయు నవ్యయము; కళ. 'ఇఁక' అనునది 'మఱి' యను నర్థమును దెల్పు ద్రుతాంతమగు నవ్యయము. 'చూఁడు' అనునది ఎదుటివారితో సంభాషించునపుడు ఉపయోగింపఁబడు కళయగుపదము. పయి మూఁడుపదములలోను మొదటి హ్రస్వమునకుఁ దరువాత అఱసున్న కనఁబడుచున్నది. వీనిని మూఁడింటిని విడిచి మఱియేపదమునందును తొలిహ్రస్వమునకుఁ బ్రక్కగా అఱసున్న యుండదు; నిండుసున్నయే యుండును. మఱియు (సమాసమును బొందిన) ఆయితర పదములలో తొలిహ్రస్వమునకుఁ బిదప నుండు ద్రుతమునకు లోపము రాదు, [అనఁగా సమాసమునందు ద్రుతంబునకు లోపంబగు' నను సూత్రముచే (సంధి-౨ర.) వచ్చు ద్రుతలోపము రా దని యభిప్రాయము.]

• (ముందు+కొంగు=) 'ముంగొంగు' ఇచట ఈ సంధిపరిచ్ఛేదములోని 3౬-వ సూత్రముచే 'ందు'కు లోపమురాఁగా 'ము+కొంగు' అయినది. 3౭-వ సూత్రముచే 'నకారము' ఆగమముగా వచ్చి, పరుషమునకు సరళ మాదేశమై, ద్రుతము నిండుసున్నగా మాఱఁగా 'ముంగొంగు' అయినది.

(క్రొత్త+పసిఁడి =) క్రొంబసిఁడి.

[క్రొత్త+పసిఁడి - ('త్త' లోపము) క్రొ+పసిఁడి, (నకారాగమము క్రొ+న్+పసిఁడి - (సరళాదేశ, ద్రుతకార్యములు) క్రొంబసిఁడి.]

కను+దోయి = కన్దోయి.

[కను+దోయి. (౩౯-సూత్రముచే లోప, నకారాగమములు) కన్+దోయి=కన్దోయి.] ఇది 'కందోయి' అనియును గావచ్చును.

[సంధి. ౧౯-వ సూత్రముచే పూర్ణబిందువు వచ్చినది.]

తాను నేను పదంబుల ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబు లేదు. ౨౩.

తాను	...	చదివె	...	తాఁ జదివె. తాను జదివె.
తాను	...	వినె	...	తా వినె. తాను వినె.

దీర్ఘంబుమీఁదిది గాన దీనికి నెఱసున్న లేదు.

౨౩. 'తాను, నేను' అనునవి ద్రుతాంతము లగు పదములు. వానికి ఆదేశసరళములుఁగాని, సరళ, స్థిరములుగాని పరమగునపుడు వాని ద్రుతము పొల్లుగా మాఱదు. మఱియు 'తాను, నేను' లలోని ద్రుతము దీర్ఘాక్షరమునకుఁ దరువాత నున్నందున (సంజ్ఞా, ౧౭-వ సూత్రము ననుసరించి) అయ్యది నిండుసున్నగా మాఱదని గ్రహింపనగును. (తాను+చదివె=) 'తాఁ జదివె. తాను జదివె.'

'తాను+చదివె' అని యుండఁగా ౧౭-వ సూత్రము ననుసరించి నిండుసున్న, అఱసున్న, పొల్లు, స్వత్వములచే నాల్గువిధములుగా మాఱి (1) తాంజదివె, (2) తాఁజదివె, (3) తాన్జదివె, (4) తాను జదివె అని కావలసియుండఁగా ఈసూత్రము విధింపఁబడినది. ఈసూత్రమునుబట్టి సంశ్లేషము రానందున 'తాన్జదివె' అని కాఁజాలదు. దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణము లేనందునఁ 'తాంజదివె' అనియుఁ గాఁజాలదు. (తాను+వినె=)

'తా విసె, తాను విసె.' ఇచ్చట ౧౮-వ సూత్రము ననుసరించి (స్థిరము ద్రుతమునకుఁ బరముగా నుండుటచే) ద్రుతమునకు లోపసంశ్లేషములును, స్వత్వమును వచ్చి 'తా విసె, తాన్విసె, తాను విసె' అను మువ్విధముల రూపములు కావలసియుండఁగా ఈసూత్రముచే సంశ్లేషము వారింపఁబడినది. కాఁగా రెండురూపములే యేర్పడినది.

నెఱసున్న = నిండుసున్న.

సమాసంబునందు ద్రుతంబునకు లోపం బగు. ౨౪.

ఎల్లయర్థములు-ఎల్లకలుషములు; సర్వపర్యాయంబయిన యెల్లశబ్దంబు ద్రుతాంతంబయిన యవ్యయంబు. దీని కసమాసంబున విశేష్యంబునకు ముందు ప్రయోగంబు లేదు.

౨౪. సమాసమును బొందుపదములలో మొదటి పదము చివరి ద్రుతము లోపించు నని యర్థము.

(ఎల్లన్+అర్థములు=) 'ఎల్ల యర్థములు' ఇచట ఈసూత్రము ననుసరించి ద్రుతము లోపించిన 'ఎల్ల+అర్థములు' అగును. పిదప సంధిలేనందున యడాగమము వచ్చి 'ఎల్లయర్థములు' అయినది. ('ఎల్లన్+కలుషములు=) 'ఎల్లకలుషములు.'

సర్వపర్యాయంబు = సర్వశబ్దమునకు నామాంతరమయినది; అసమాసము = సమాసములేనికాలము-వ్యస్తమగుట; విశేష్యంబు=నామవాచకము.

['ఎల్ల' యనునది ఎల్లప్పుడును సమాసము బొందియేయుండునుగాని, వేఱుగా నుండ దనియు, అది నామవాచకమునకుఁ దర్వాతనేగాని, ముందుగాఁ బ్రయోగింపఁబడ దనియుం భావము. కాన 'ధనములనెల్ల' అనియే యుండునుగాని 'ఎల్లన్ ధనముల' అని యుండరా దని శ్రీసూరిగారి యాశయము.]

సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీసమంబులకుం బుంపులకుం బరుష సరళంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమంబగు. ౨౪.

ఇచటం బరుషంబులు పరంబులగునపుడు ద్రుతంబునకు బిందుసంశ్లేషంబులచే మూఁడు రూపంబులు. సరళంబులు పరంబులగునపుడు లోప సంశ్లేష పూర్ణబిందువులచేత మూఁడు రూపములు. విధానసామర్థ్యమువలన దీనికి లోపము లేదు. వక్ష్యమాణవిధిచే స్వత్వము లేదు.

చిగురు ...	కయిదువు ...	చిగురుంగయిదువు. చిగురుఁగయిదువు. చిగురున్గయిదువు.
తళుకు ...	గజ్జెలు ...	తళుకుగజ్జెలు. తళుకున్గజ్జెలు. తళుకుంగజ్జెలు.
సింగపు ...	కొదమ ...	సింగపుంగొదమ. సింగపుఁగొదమ. సింగపున్గొదమ.
ఉన్నతంపు ...	గొడుగు ...	ఉన్నతంపుగొడుగు. ఉన్నతంపున్గొడుగు. ఉన్నతంపుంగొడుగు.

నలుఁగడాదుల నీయాగమంబు లేదండ్రు. ఈ యాగమం బొకానొకచోట స్థిరంబు పరంబగుచోఁ గానంబడియెడి - గలువపున్నురువు.

౨౫. ఉదంతంబులు = హ్రస్వమగు ఉకారము చివరఁ గలవి. స్త్రీసమంబులు = ప్రథమావిభక్తిలో 'డు-ము' అను ప్రత్యయములు రానివి. పుంపులు = 'ము' కారమునకు ఆదేశముగా వచ్చిన 'పు, ంపు' అనునవి.

రెండు పదములకు సమాస మగునప్పుడు - అందు ఉకారాంతమును, స్త్రీసమము నగు మొదటిపదమునకును, 'పు, ంపు' లతోఁ గూడినపదమునకును పరుషముగాని సరళముగాని పరముగా ఉన్నప్పుడు 'నుక్' అనునది ఆగమముగా వచ్చును. [ఈ 'నుక్' లో నకారముమాత్రమే మిగులును. కకారముతోఁ జేర్చి చెప్పుటచే ఈయాగమము (మొదటి) పదము చివరఁజేరు నని గ్రహింపవలెను. కకారము చివరఁగల యాగమము పదము కడపటను, టికారము చివరఁ గలయాగమము పదము మొదటను చేరుచుండును.]

బిందు, సంశ్లేషంబులచే = నిండుసున్న, అరసున్న, పొల్లులచేత;

విధానసామర్థ్యమువలన-ఇంతకు ముందుఁజెప్పఁబడిన ౨౪-వ సూత్రము ననుసరించి ద్రుతమయిన యీనకారము లోపింపవలసియున్నది. ఆరీతిని లోపించిన యెడల పూర్వోదేసిరూపములు సిద్ధింపఁజాలవుగదా! అని సందేహము కలుగవచ్చును. కాని ఆయాసూత్రములచే విధింపఁబడిన ద్రుతముల నన్నింటిని ౨౪-వ సూత్రము లోపింపఁజేసినయెడల ఈ ౨౫-వ సూత్రము ఉండియుం లేనట్లే! ఈసూత్రము వ్యర్థమయిపోవును. కాన ప్రత్యేకముగ నీరీతి సూత్రముచు వ్రాయఁబట్టి మీఁదిచోట్లమాత్రము అనఁగా ఉదంతస్త్రీసమములకుచు, పుంపులకును దర్వాత నున్నపుడుమాత్రము ద్రుతము లోపింప దనియుం, అవి ద్రుతమునకు రావలసినకార్యములను పొందు ననియుఁ దెలిసికొనవలెను.

వక్ష్యమాణవిధిచే-ఈతర్వాతి దగు ౨౬-వ సూత్రమున 'సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు స్వత్వంబు ('ను' గా ఉండిపోవుట) లేదు' అని చెప్పఁబడుచున్నదిగాన ౧౭ వ సూత్రము ననుసరించి ద్రుతము 'ను' గా ఉండ దని అభిప్రాయము.

సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు స్వత్వంబు లేదు. ౨౬.

౨౬. సమాసమునందు ద్రుతమునకు స్వత్వము నంగీకరించినయెడల (అనఁగా 'ను' కార ముండు నని చెప్పినచో) 'చిగురునుగైదువు, కళుకును గజ్జెలు' మున్నగు అసాధురూపములు కావలసి వచ్చును.

తలఁబ్రాలు మొదలగు సమాసంబుల ద్రుతమునకు లోపము లేదు. ౨౭.

తలఁబ్రాలు - ఒడిఁబ్రాలు - నేసఁబ్రాలు - ఊరఁబంది - ఊరఁబిచ్చుక - తోడఁబుట్టువు - తోఁబుట్టువు - ఒల్లఁబాటు - ఒడఁబాటు ఇత్యాదులు.

౨౭. సంధి ౨౮-వ సూత్రము ననుసరించి సమాసమున ద్రుతము లోపింపవలసియున్నది. అట్లు లోపించినచో 'తలఁబ్రాలు' మున్నగురూపములు సిద్ధించుటకు అవకాశము లేకపోవుచున్నది. కావున ఈసూత్రము 'తలఁబ్రాలు మున్నగు కొన్ని పదములలోమాత్రము ద్రుత ముండును' అని నియమించుచున్నది. ఈసూత్రమునుబట్టి 'తలప్రాలు' మున్నగు నసాధురూపముల కవకాశము లేకపోవును.

ఉదాహృతులలో తలఁబ్రాలు, ఒడిఁబ్రాలు, ఊరఁబంది, ఊరఁబిచ్చుక' అనునవి సప్తమీతత్పురుషసమాసములు; 'తోడఁబుట్టువు, తోఁబుట్టువు' అనునవి తృతీయాతత్పురుషములు. పైవన్నియుం నలుక్సమాసములు (అనఁగా పూర్వపదము చివరి విభక్తిప్రత్యయము లోపింపనివి.) పయి విభక్తిప్రత్యయములు సహజముగనే ద్రుతాంతములు; మిగిలిన యుదాహరణములును సహజముగ ద్రుతాంతము లని యనవలెను.

(తలన్+ప్రాలు=) 'తలఁబ్రాలు.'

ద్రుతము నిందుకున్నగా మార్చి 'తలంబ్రాలు' అని వాడ వచ్చును. సమాసమున స్వత్వము లేనందున 'తలుబ్రాలు' కాదు. సంశ్లేషతోఁ గూడిన 'తలబ్రాలు' అను రూపము ప్రసిద్ధిలో లేదు.

(ఒడిన్+ప్రాలు=) 'ఒడిఁబ్రాలు' దీనికి పూర్ణబిందు, సంశ్లేష, స్వత్వ రూపములు మూఁడును లేవు.

తక్కిన యుదాహృతులలో 'తోడఁబుట్టువు' మాత్రము 'తోడం బుట్టువు'గా మాఱవచ్చును. తక్కినవన్నియుం ఉదాహరింపఁబడినట్లే యుండును గాని వేఱురూపములను పొందవు.

కర్మధారయంబులం దుత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమం బగు ౨౮.

కఱకు	...	అమ్ము	...	కఱకుటమ్ము.
నిగ్గు	...	అద్దము	...	నిగ్గుటద్దము.
సరసపు	...	ఉలుక	...	సరసపుటులుక.

౨౮. విశేష్యమునకు విశేషణమునకును గలుగు సమాసము కర్మధారయము. ఉత్తు=హ్రస్వమయిన ఉకారము; టుగాగమము=ఆగమముగా వచ్చు టకారము.

కర్మధారయసమాసములలో మొదటిపదము చివర నున్నహ్రస్వ మగు ఉకారమునకుఁ దరువాత అచ్చున్నయెడల, ఆ ఉకారమునకుఁ బిదప (ఉకారమునకును, రెండవపదము మొదటియచ్చునకును నడుమ) టకారము చేరును.

(కఱకు+అమ్ము) 'కఱకుటమ్ము.' కఱకుట మ్మనఁగా వాఁడియైనబాణ మని యర్థము. కాన ఈ సమాసములో 'కఱకు' విశేషణము, 'అమ్ము' విశేష్యము; ఈరెండుపదములకును సమాసమగుటచే నియ్యది కర్మధారయసమాస మగును. ఇచట 'కఱకు' లోని (చివరనున్న) ఉకారమునకు 'అమ్ము' లోని

అకారము పరముగా ఉన్నదికాన ఆరెండచ్చులకును నడుమ టకారము చేరి 'కఱకుటమ్ము' అయినది. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణములను గ్రహించునది.

కర్మధారయంబునందుఁ బేర్వాదిశబ్దంబుల కచ్చు పరంబగు నపుడు టుగాగమంబు విభాషనగు. ౨౯.

పేరు	...	ఉరము	...	{ పేరుటురము. పేరురము.
చిగురు	...	ఆకు	...	{ చిగురుటాకు. చిగురాకు.
పొదరు	...	ఇల్లు	...	{ పొదరుటిల్లు. పొదరిల్లు.

౨౯. కర్మధారయసమాసమునందు మొదటిపదమైన 'పేరు' మొదలగువాని ఉకారమునకుఁ బిదప అచ్చున్నయెడల టకారాగమము వికల్పమగును; అనఁగా టకారము వచ్చినను రావచ్చు; లేదా రాకపోవచ్చును.

[పేర్వాదిశబ్దములు = 'పేరు' మున్నగుశబ్దములు. విభాషనగును = వికల్పముగావచ్చును.]

(పేరు + ఉరము =) 'పేరుటురము, పేరురము.'

ఇచట టకారము ఆగమము వచ్చినపుడు 'పేరుటురము' అయినది. రానపుడు ఉకారసంధి వచ్చి 'పేరురము' అయినది.

'పేరురము' అనఁగా విశాలమైన ఱొమ్మని యర్థము. కాన ఇది కర్మధారయసమాసము.)

ఇచట సంధి. ౨౮-వ సూత్రము ననుసరించి టుగాగమము నిత్యముగా (ఎల్లపుడును) వచ్చుచున్నందున 'పేరుటురము' అని మాత్రమే కావలసి యున్నది. 'పేరురము' అను రూపముకూడ నుండవలె నను అభిప్రాయముతో ఈ ౨౯ వ సూత్ర మారంభింపఁబడినది. తక్కిన యుదాహృతులు నిట్లే.

పేదాదిశబ్దంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపుడు కర్మధార యంబునందు రుగాగమం బగు. ౩౦.

పేద ... ఆలు ... - పేదరాలు.

బీద ... ఆలు ... బీదరాలు.

పేద - బీద - ముద్ద - బాలెంత - కొమ - జవ - అయిదువ - మనుమ - గొడ్డు ఇట్టివి పేదాదులు. ఇందు జవ్వని శబ్దంబునకు జవాదేశం బని యెఱుంగునది. 'ఏకాంతమునందు నున్న జవరాండ్ర' నని ప్రయోగము.

౩౦. పేదాదిశబ్దములు = 'పేద' మున్నగుశబ్దములు; రుగాగమము= ఆగమముగా వచ్చు రేఫము.

కర్మధారయసమాసములో 'పేద'మున్నగుశబ్దములకుఁ దర్వాత 'ఆలు' అను శబ్ద మున్నపుడు, ఆరెంటినడుమను రేఫము (ర్) చేరుచుండును.

(పేద+ర్+ఆలు=) 'పేదరాలు.' [రేఫము 'పేద' అనుదానికే యాగమము; 'రుక్' అనుదానిచివర లోపించు క కారముండుటచే నది'పేద' అనుదానికిఁ జివరవచ్చును. కాఁగా రేఫము సమాసమును పొందు రెండుపదములకును నడుమఁ జేరు నని తేలుచున్నది.]

'జవ్వని+ఆలు' అని యుండునపుడు రేఫము ఆగమముగా వచ్చినచో 'జవ్వనిరాలు' అను అపరూపము కావలసివచ్చుచున్నది. 'జవరాలు' అనియే పెద్దలు ప్రయోగించిరి. ఆంధ్రకవితాపితామహుఁడగు అల్లసాని పెద్దన యట్లే ప్రయోగించెను. కాన 'జవరాలు' అను రూపము సిద్ధించుటకయి 'జవ్వని' అనుదానికిబదులుగా 'జవ' అనునది ఆదేశముగా వచ్చు నని యనుకొనవలెను.

కర్మధారయంబునం దత్సమంబుల కాలుశబ్దము పరంబగు నపు డత్వంబున కుత్వంబును రుగాగమంబు నగు. ౩౧.

ధీర ... ఆలు ... ధీరురాలు.

గుణవంత ... ఆలు ... గుణవంతురాలు.

ఇచట వృత్తియం దాలుశబ్దము స్త్రీమాత్రపరము.

౩౧. కర్మధారయసమాసమునందు సంస్కృతసమము లగు శబ్దముల తరువాత 'ఆలు' ఉన్నయెడల వెనుకటివలె రేఫము ఆగమముచే వచ్చును; మఱియు ఆమొదటి పదముచివర అకార మున్నయెడల నది ఉకారముగా మాఱును.

[అత్వంబు = అకారము; ఉత్వంబు = ఉకారము.]

౩౦-వ సూత్రము తత్సమేతరములగు (ఆచ్ఛికములగు-అచ్చ తెలుఁగు లగు) సంబంధించినది. (ధీర+ఆలు, ధీరు+ర్+ఆలు=) 'ధీరురాలు.'

ఇట ధీరశబ్దము తత్సమము; దానికిఁ దర్వాత 'ఆలు' అనుదానికి ముందుగా రేఫము ఆగమముగా వచ్చుటయేగాక, 'ధీర' లోని అకారము ఉకారముగా మాఱినది. ఇట్లే 'గుణవంతురాలు' ను.

ఇచట వృత్తియందు-'ఆలు' అనఁగా 'భార్య' యని యర్థము. కాని యీామీఁది ౨౯ సూత్రముల కుదాహరణములుగా నీయఁబడిన 'పేదరాలు, ధీరురాలు' అను మొదలగునవి 'పేదయైనభార్య, ధైర్యముగలదైనభార్య' అను నర్థముల నీయవు. ఇచట సమాసవృత్తియందు 'ఆలు' అనుదానికి సామాన్యముగ స్త్రీయను నర్థమునే చెప్పుకొనవలెను. సమాసము పొందనప్పుడు-ప్రత్యేకముగా ఉన్నప్పుడు 'ఆలు' అనఁగా 'భార్య' అని యర్థము చెప్పనగును.

కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబునకుం బుంపు లగు. ౩౨.

సరసము ... మాట ... { సరసపుమాట. సరసంపుమాట.

విరసము ... వచనము ... { విరసపువచనము. విరసంపువచనము.

3౨. మువర్ణకంబు=(ప్రథమావిభక్తిలో వచ్చు) 'ము' ప్రత్యయము.
కర్మధారయసమాసములందు మొదటిపదము చివర నున్న 'ము' ప్రత్యయమునకు 'పు' గాని, 'ంపు' గాని ఆదేశమగును—'ము' పు గాఁ గాని, ంపు గాఁ గాని మాఱు నని భావము.

(సరసము+మాట=) (1) సరసపుమాట (2) సరసంపుమాట.

ఇట 'సరసమైన మాట' అని యర్థము కాన (విశేషణ, విశేష్యభావ ముండుటచే) నిది కర్మధారయసమాసము. ఇందలి మొదటిపదము చివరి 'ము' పుగా మాఱి 'సరసపుమాట' అనియు, ంపు గా మాఱి 'సరసంపుమాట' అనియు రెండురూపము లేర్పడినవి.

ఈమ్వాదేశము నిత్యము. కాన 'సరసము మాట' అని యుండదు.

ఉదంత మగు తద్ధర్మార్థవిశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమం బగు. 33.

చేయు ... అతఁడు ... చేయునతఁడు.
చేసెడు ... అతఁడు ... చేసెడునతఁడు.

33. ఉదంతము=హ్రస్వమగు ఉకారము చివరఁ గలది; తద్ధర్మార్థక విశేషణము=కాలవివక్షలేక వర్తమానాదులను, స్వభావమును దెలియఁజేయు క్రియావిశేషణము. నుగాగమంబు = ఆగమమైన 'న' కారము.

హ్రస్వమగు ఉకారము చివరఁగల క్రియావిశేషణమునకుఁ దరువాత అచ్చున్నయెడల, ఆ ఉకారమునకుఁ బ్రక్కఁగా నకారము చేరునని భావము. ఇది నిత్యము. (చేయు+అతఁడు=) 'చేయు నతఁడు.' 'చేయు' అనునది యిట ఉకారాంతమగు తద్ధర్మవిశేషణము. ('అతఁడు' అనునది యిక్కడి విశేష్యము). ఆ ఉకారమునకుఁ బిదప అచ్చు ('అతఁడు' లోని అకారము) ఉండుటచే నీ రెండచ్చులకును నడుమ 'న' కారము నిత్యముగ ఆగమమై మీఁదిరూప మేర్పడినది. ఇట్లే రెండవ యుదాహరణముకూడ.

షష్ఠీసమాసమునం దుకారఋకారముల కచ్చు పరమగు నపుడు నుగాగమం బగు. 38.

రాజుయొక్క ... ఆజ్ఞ ... రాజునాజ్ఞ.
విధాతృయొక్క ... ఆనతి ... విధాతృనానతి.

38. షష్ఠీసమాసమునందు=మొదటిపదము చివఱ షష్ఠీవిభక్తియొక్క యర్థ ముండు (తత్పురుష) సమాసమున.

షష్ఠీతత్పురుషసమాసములో మొదటిపదము చివర ఉకారముగాని, ఋకారముగాని యుండి, దానికిఁ దరువాత అచ్చున్నయెడల - ఉకార, ఋకారముల ప్రక్క - అనఁగా పూర్వాపరపదముల నడుమ నుగాగమము (ఆగమమైన నకారము) చేరును.

(రాజుయొక్క+ఆజ్ఞ=) రాజునాజ్ఞ. 'రాజుయొక్క' అనునది షష్ఠీ విభక్తి. దానితో రెండవపదమునకు సమాసమగునపుడు 'యొక్క' అను విభక్తి లోపించును; కాని 'రాజు' అను పదము ఆ యర్థమును తెలుపుచుగాన, 'రాజు' అనునది షష్ఠీసమాసములోని తొలిపదము; దాని యుంకారమునకు 'ఆజ్ఞ' అని అచ్చుపరముగా నున్నందున 'నకారము' ఆగమమై 'రాజు నాజ్ఞ' అయ్యెను. ఇట్లే రెండవయుదాహృతిని గ్రహించునది.

ఉదంత స్త్రీసమంబులకును ఋంపులకు నదంతగుణవాచకంబులకును దనంబు పరంబగునపుడు నుగాగమం బగు. 39.

సొగసు ... తనము ... { సొగసుందనము. / సొగసుఁదనము. / సొగసున్దనము.

సరసపు ... తనము ... { సరసపుందనము. / సరసపుఁదనము. / సరసపున్దనము.

తెల్ల ... తనము ... { తెల్లందనము. / తెల్లఁదనము. / తెల్లన్ననము.

3౫. ప్రథమావిభక్తియందు 'డు, ము' ప్రత్యయములు రానివి స్త్రీ సమములు. పదముచివర హ్రస్వ మగు ఉకారము కలవి ఉదంతస్త్రీసమములు; హ్రస్వమగు అకారము తుదిని గల గుణమును దెల్పుపదములు అదంతగుణ వాచకములు.

హ్రస్వోకారము చివరఁ గల స్త్రీసమముల తర్వాతఁగాని, 'పు, ంపు'లు చివరఁగల పదముల తర్వాతఁగాని, హ్రస్వాకారము చివరఁ గల గుణవాచకములగు పదములతర్వాతఁగాని, 'తనము' అనునది ఉన్నయెడల, ఆమొదటిపదమునకును, 'తనము'నకును నడుమ నకారము ఆగమముగా వచ్చిచేరును. నకారము ద్రుతము గావునను, 'తనము' పరుషము మొదటఁగలపదము కావునను-పరుషము పరమగునపుడు కల్గు ద్రుతకార్యములెల్లను కల్గును. [అనఁగా నకారము ఁ, ం, న్-లుగా మాఱును. ఇయ్యది సమాసకార్యమగుటచే ద్రుతము స్వత్వరూపమును ('ను' గా ఉండుటను) పొందదు.] [సొగసు+తనము=) (1) సొగసుఁదనము; (2) సొగసుందనము; (3) సొగసున్దనము.

ఇట్లే తక్కినవియును.

'సొగసుఁదనము' ఉదంతస్త్రీసమమునకును, 'సరసపుఁదనము' పు, ంపు లకును, 'తెల్లఁదనము' అదంతగుణవాచకమునకును ఉదాహృతులు.

సమాసంబునం బ్రాఁతాదుల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబుల కెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు. 3౬.

ప్రాఁత ... ఇల్లు ... { ప్రాయిల్లు. / ప్రాఁతయిల్లు.

లేఁత	...	దూఁడ	...	{ లేదూఁడ. లేఁతదూఁడ.
పూఁవు	...	రెమ్మ	...	{ పూరెమ్మ. పూఁవురెమ్మ.

౩౧. 'ప్రాఁత' మొదలగుశబ్దములతో రెండవశబ్దమునకు సమాసమగునపుడు 'ప్రాఁత'లోని మొదటియచ్చువఱకే మిగిలి తక్కినయక్షరములు లోపించును—[అనఁగా - 'ప్రా' అనునదిమాత్రమే మిగులును; ఇట్లే తక్కిన వానిలోను మొదటియక్షరమే మిగులుచుండును.] ఇట్లు లోపించుట బహుళముగాన ఈలోప మిచ్చవచ్చినట్లు రావచ్చును. ఇందలి యుదాహరణములు మాత్రము వికల్పలోపమువచ్చుట కీయఁబడినవి. (ప్రాఁత+ఇల్లు=) ప్రాయిల్లు. ప్రాఁతయిల్లు.

ఇచట 'త' లోపించినపిదప యడాగమము వచ్చి 'ప్రాయిల్లు' అయినది; 'ప్రాఁతయిల్లు' అనునపుడు బహుళ మగు అకారసంధి రానందున 'యడాగమము'వచ్చి, 'ప్రాఁతయిల్లు అయినది. [ఇందలి మొదటి రెండుదాహరణములును కర్మధారయములు; మూఁడవది తత్పురుషము.]

లుప్తశేషంబునకుం బరుషములు పరములగునపుడు నుగాగమం బగు. ౩౨.

ప్రాఁత	...	కెంపు	...	ప్రాఁగెంపు.
లేఁత	...	కొమ్మ	...	లేఁగొమ్మ.
పూఁవు	...	తోఁట	...	పూఁదోఁట.
మీఁదు	...	కడ	...	మీఁగడ.
కెంపు	...	తామర	...	కెందామర.
చెన్ను	...	తోవ	...	చెందోవ.

చెన్నుశబ్దము వృత్తిని శోభనార్థకంబు, బహుళగ్రహణంబుచే మీఁదు ప్రభృతులందు నిట లోపంబు నిత్యంబు; వ్యవస్థితవిభాషచే నీద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబు లేదు.

32. లుప్తశేషంబునకు = (మిగిలిన యక్షరములు) పోఁగా, మిగిలిన మొదటి యక్షరమునకు;

'ప్రాఁతాదిసూత్రము (31) ననుసరించి మిగిలిన తొలియక్షరమునకుఁ బిదప పరుషము లున్నచో-ఆ మిగిలిన తొలియక్షరమునకుఁ దర్వాత (పరుషమునకు ముందు) నకారము ఆగమముగా వచ్చును.

నకారము ద్రుతమగుటచే, ద్రుతమునకు వచ్చుకార్యములు వచ్చును. (ప్రాఁత+కెంపు=) 'ప్రాఁగెంపు.' ఇట 31-వ సూత్రముచేఁ 'త' పోయి 'ప్రా' అనిమాత్రము మిగిలి, దానికి పరుషమగు కకారము పరమగుటచే నకారము ఆగమమయి 'ప్రాన్+కెంపు' అని యుండినది. పిదప సంధి 11-వ సూత్రముచే కకారము గకారముగా మాఱినది. 12-వ సూత్రముచే నకారము అఱసున్నగా మాఱినది.

ఇచట 'ప్రాఁగెంపు' అని మాత్రమే యగును. కాని 'ప్రాంగెంపు, ప్రాఙ్గెంపు, ప్రానుగెంపు' అని యుండవు. దీర్ఘముమీఁద నిండుసున్న యుండనందున 'ప్రాంగెంపు' కాదు; ఈసూత్రములోని వివరణమునుబట్టి సంశ్లేషము రానందున 'ప్రాఙ్గెంపు' కాదు. సమాసములలో ద్రుతమునకు స్వత్వము (ను) ఉండనందున 'ప్రానుగెంపు' కాఁజాలదు.

తొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకు లోపము రానప్పుడు 'ప్రాఁతకెంపు' అనియు నుండును.

'లేఁగొమ్మ, పూఁదోఁట' అను నుదాహరణముల నిట్లే గ్రహించునది. లోపములేనపు డచ్చటను 'లేఁతకొమ్మ, పూవుఁదోఁట' అనురూపము లగును. (మీఁదు+కడ=) 'మీఁగడ.' అనుచోటను రూప మేర్పడువిధము ఇట్లే. కాని

యిందును, తరువాతి రెం డుదాహరణములయందును లోపము నిత్యము. కాన 'మీఁదుకడ, కెంపుతామర, చెన్నుతోవ' అనురూపము లుండవు. ఏల యన ఈలోపము బహుళ మని ౩౬-వ సూత్రముననే చెప్పఁబడియున్నది గాన, అక్కడ లోపము నిత్య మని గ్రహింపనగు.

'కెందామర, చెందోవ' అనుచోట్ల ద్రుతము నిండుసున్నగానే మాఱినది. ఏల యన:—సంధి. ౨౨-వ సూత్రము ననుసరించి నుడి తొలిహ్రస్వము పయి నిండుసున్నయేగాని యఱసున్న యుండదు.

చెన్నుశబ్దము:—'చెన్ను' అనునది సమాసములోఁగాక వ్యస్తముగా నున్నప్పుడు 'అందము, విధము' అను నర్థములను తెలుపును. కాని వృత్తి యందు (సమాసమునందు) శోణార్థకంబు (ఎఱుపు అను నర్థమును తెల్పును; కాన ఇచటి 'చెందోవ'కు 'ఎఱ్ఱకలువ' యర్థము.)

మీఁదుప్రభృతులకు = 'మీఁదు' మొదలగువానికి. వ్యవస్థితవిభాష-ప్రయోగముల ననుసరించి 'యిది యిచ్చట వచ్చును: ఇది యిచ్చట రాదు' అను వ్యవస్థను (నియమమును) ఏర్పఱచిన విభాష.

క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషంబునకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబునుం గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు. ౩౭.

క్రొత్త	...	చాయ	...	క్రొంజాయ.
క్రొత్త	...	చెమట	...	క్రొంజెమట.
క్రొత్త	...	పసిఁడి	...	క్రొంబసిఁడి.
క్రొత్త	...	కారు	...	క్రొక్కారు.
క్రొత్త	...	తావి	...	క్రొత్తావి.

పరుషేతరంబులు పరంబు లగునపుడు నుగాగమప్రాప్తి లేమిం జేసి వానికి ద్విత్వం బగు.

క్రొత్త	...	గండి	...	క్రొగ్గండి.
క్రొత్త	...	నన	...	క్రొన్నన.
క్రొత్త	...	మావి	...	క్రొమ్మావి.

కెంధూళి కెంజడ లని ప్రయోగంబులు గానంబడియెడి. బహుళగ్రహణముచేతఁ గ్రొత్తకుండ లిత్యాదుల లోపంబు లేదు. క్రీఁగడుపు - క్రీఁగాలు - క్రీఁదొడ - ఇత్యాదులం గ్రిందు శబ్దమునకు లుప్తశేషంబునకు దీర్ఘంబు బహుళగ్రహణముచేత నని యెఱుంగునది.

3౦. ఆద్యక్షరశేషము=(లోపింపఁగా) మిగిలిన మొదటియక్షరము; మీఁదిహల్లు = సమాసముపొందిన రెండవపదము మొదటిహల్లు.

సమాసములందు వేఱొకపదము పరమగునపుడు క్రొత్తశబ్దములోని 'త్త' లోపించి 'క్రొ' మాత్రము మిగులును; దానికి కొన్నిచోట్ల నకారము ఆగమముగా వచ్చును; కొన్నియెడల పరమైనహల్లు ద్విత్వమును పొందును. (ద్విత్వము పొందుట యనఁగా ఇనుమడించుట.)

క్రొత్తశబ్దము ప్రాఁతాదులలోఁ జేరినదే; ప్రాఁతాదుల లుప్తశేషములకు పరుషములు పరమగునపుడు నుగాగమము విధింపఁబడెను గాన 'క్రొత్త' శబ్దమున కును ఆయాగమము వచ్చుచున్నది; కాని మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వము రాకున్నది. ద్వితీయపదాదిహల్లు ద్విత్వమును పొందుటకయి యీసూత్ర మారంభింపఁబడినది. లుప్తశేషమగు 'క్రొ' అనుదానికి కొన్నిపరుషములు పరమగునపుడు నుగాగమమును, ఇతరములగు వర్ణములు పరమగునపుడు మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వమును కలుగు నని భావము.

(క్రొత్త+చాయ=) 'క్రొంజాయ'

ఇచట లుప్తశేషమగు 'క్రొ' అనుదానికి 'చాయ' అను పదములోని పరుషమగు చకారము పరమగుటచే నకారమాగమముగా వచ్చి అద్రుతము పూర్ణబిందువుగా మాఱినది.

సమాసమున ద్రుతమునకు స్వత్వము లేనందున 'క్రొనుజాయ' కాదు; ౨౨-వ సూత్రప్రకారము అఱసున్న లేనందున 'క్రొఁజాయ' కాదు; ౩౬-వ సూత్రవివరణము ననుసరించి సంశ్లేషము లేనందున 'క్రొజ్జాయ' అనియుఁ గాదు.

'క్రొంజెమట, క్రొంబసిఁడి' అనునవియు మీఁదిరీతినే గ్రాహ్యములు.

'క్రొక్కారు' అనుచోట తొలుత 'క్రొత్తకారు' అని యుండఁగా లుప్తశేషమునకుఁ బరమైన 'కారు' లోని కకారమునకు ద్విత్వము వచ్చినది. 'క్రొత్తావి' మున్నగునవియు నిట్టే.

పరుషేతరంబులు = క చ టే ట త ప ల కంటె వేఱైన యక్షరములు; నుగాగమప్రాప్తిలేమిం జేసి=నకారాగమము వచ్చుట లేకపోవుటచేత; వానికి = పరుషేతరములకు - సరళ, స్థిరంబులు పరమగునపుడు మీఁదివాల్లునకు ద్విత్వ మగు నని భావము కావుననే. 'క్రొగ్గండి; క్రొన్నన, క్రొత్తావి' అను రూపములు సిద్ధించినవి.

కెంధూళి - ఉదాహరణములను బట్టి ప్రాఁతాదిసూత్రములకుఁ గేవల మాచ్ఛికసమాసములే (అచ్చతెలుఁగుసమాసములే) విషయ మనియు, తత్సమములు పరమగునపుడు లోప నుగాగమములుగాని, లోపద్విత్వములు గాని కలుగ వనియుం గ్రహింపవలెను. అట్లు గ్రహించినచో 'కెంధూళి' అను రూపము సిద్ధింపఁజాలదు. కాన చిన్నయసూరిగారు సూత్రములకు లొంగని యిట్టి పెద్దల ప్రయోగములు కనఁబడుచున్న వని చెప్పవలసివచ్చెను.

'కెంజడలు (కెంపు+జడలు)' అనుచోట రెండును ఆచ్ఛికపదములే. అయినను 'జడలు' లోని మొదటియక్షరము సరళముకాఁబట్టి, సరళములు పరమగునపుడు ద్విత్వము రావలసియుండెను. ద్విత్వము వచ్చినచో 'కెజ్జడలు' అని అసాధురూపము కావలసివచ్చును. 'కెంజడలు' అనునది సూత్రమునకు లొంగని ప్రయోగము గాన దీనినిగూడఁ జూపవలసివచ్చినది.

(క్రొత్త+కుండలు=) 'క్రొత్తకుండలు' అనునప్పుడు 'క్రొత్త' లోని 'త్త' లోపింపలేదు; పరమైన పరుషమునకు ముందు నకారాగమముగాని, పర మైన పరుషమునకు ద్విత్వముగాని రాలేదు. అట్లు రాకుండుటకుఁ గారణము ప్రాంతాదిసూత్రములో 'బహుళము' అని చెప్పుటయే. అందువలన పెద్దల ప్రయోగముల ననుసరించియే లోప, నుగాగమ, ద్విత్వములను చేయుచుండ వలె నని తేలుచున్నది.

ప్రయోగముల ననుసరించియే యికార్యములను చేయవలసియుండు టచే '(క్రిందు+కడుపు=) క్రీఁగడుపు. (క్రిందు+కాలు=) క్రీఁగాలు, (క్రిందు+తోడ=) క్రీఁదొడ' అను చోట్ల లోపింపఁగా మిగిలిన 'క్రి' అను దానికి దీర్ఘము వచ్చినది. ఆదీర్ఘమును ఏసూత్రమును విధించలేదు. కాని కోరినరీతి రూపములను సాధించుటకు బహుళగ్రహణమునకుఁ బ్రయోజనము గాన, అచ్చటి దీర్ఘము ప్రాంతాదిసూత్రములోని 'బహుళము' అనుదానివల్లనే వచ్చిన దని గ్రహింపనగును.

అన్యంబులకు సహిత మికార్యంబులు కొండొకచోఁ గానంబడియెడి. ౩౯.

ఒకానొక శబ్దంబున కొకానొక శబ్దము పరంబగునపుడు తొంటియట్లు లోపనుగాగమంబులును గొండొకశబ్దమున కొకానొకశబ్దము పరంబగునపుడు లోపద్విత్వంబులును బ్రయో గంబులందుఁ జూపట్టెడు నని తాత్పర్యము.

పది	...	తొమ్మిది	...	పందొమ్మిది
తొమ్మిది	...	పది	...	తొంబది.
వంక	...	చెఱఁగు	...	వంజెఱఁగు.
సగము	...	కోరు	...	సంగోరు.

నిండు	...	వెఱ	...	నివ్వెఱ.
నిండు	...	వెలుఁగు	...	నివ్వెలుఁగు.
నెఱ	...	తఱి	...	నెత్తఱి.
నెఱ	...	నడుము	...	నెన్నడుము.
నెఱ	...	మది	...	నెమ్మది.
నెఱ	...	వడి	...	నెవ్వడి.

ఇత్యాదులు ప్రయోగంబువలనం దెలియునది.

३८. అన్యంబులకు సహితము = ప్రాఁతాదులకంటె వేఱయినపదము లకుఁ గూడ; ఇకార్యంబులు = కొన్నింటికి లోపనుగాగమంబు; కొన్నిటికి లోపద్విత్వములును: కానంబడియెడి = (సూత్రములచే సాధింపఁబడనివి) కనఁబడుచున్నవి.

'పందొమ్మిది' అనుచోట 'పది' ప్రాఁతాదులలోఁ జేరకున్నను ఆద్యక్షరము మిగిలి, నుగాగమము వచ్చి, ద్రుతకార్యములగు పూర్ణబిందు, సరళాదేశములు వచ్చినవి.

తొంబది, వంజెలుఁగు, సఁగోరులు నిట్లే, 'నివ్వెఱ' మున్నగువానిలో లోప ద్విత్వములువచ్చి కోరిన సాధురూపము లేర్పడివ...

ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు కడాదులం దొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల నదంతం బగు ద్విరుక్తటకారం బగు. ४०.

ఈ సూత్రంబునకు భృశార్థంబునందు ద్విరుక్తంబు విషయం బని యెఱుంగునది.

కడ	...	కడ	...	కట్టకడ.
ఎదురు	...	ఎదురు	...	ఎట్టయెదురు.

కడ-ఎదురు-కొన-చివర తుద-తెన్ను - తెరువు-నడుము - పగలు-పిడుగు-బయలు-మొదలు ఇత్యాదులు కడాదులు.

౪౦. (ఒక పదము రెండుసారు లుచ్చరింపఁగా అందు రెండవసారి యుచ్చరింపఁబడినపదము ఆమ్రేడితము.) ఆ ఆమ్రేడితమునకు ముం దుండు 'కడ' మున్నగువాని మొదటి యచ్చుమీఁది యక్షరములకు 'ట్ట' అగును. అనఁగా-'అందు మొదటి యక్షరముమాత్రము మిగిలి; తక్కినవాని నన్నింటిని కొట్టివేసి 'ట్ట' వచ్చు నని భావము.

ఈసూత్రమునకు—భృశార్థంబునందు=మిక్కిలి యను నర్థమున:— ఈసూత్రోదాహరణములలోని ద్విరుక్తములు 'మిక్కిలి' యను నర్థమున వచ్చినవి. 'కట్టకడ' యనఁగా మిక్కిలి కడ యని యర్థము. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణములను గ్రహించునది. (కడ+కడ=) 'కట్టకడ' (డ-కు, ట్ట వచ్చినది.) (ఎదురు+ఎదురు=('దురు'కు ట్ట) ఎట్టఎదురు.

ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౪౧.

అప్పటికిన్ ... అప్పటికిన్ ... { అప్పటప్పటికిన్. / అప్పటికప్పటికిన్.

అక్కడన్ ... అక్కడన్ ... { అక్కడక్కడన్. / అక్కడనక్కడన్.

ఇంటన్ ... ఇంటన్ ... { ఇంటింటన్. / ఇంటనింటన్.

ఊరన్ ... ఊరన్ ... { ఊరూరన్. / ఊరనూరన్.

ఇంచుక నాఁ డిత్యాదులందు బహుళగ్రహణముచేత నంతిమాక్షరలోపంబు నగు.

ఇంచుక ... ఇంచుక ... { ఇంచించుక. / ఇంచుకించుక.

నాఁడు ... నాఁడు ... { నానాఁడు. / నాఁడునాఁడు.

౪౧. ఆమ్రేడితము పరముగా నున్నపుడు మొదటిపదముచివర నున్న విభక్తి బహుళముగా లోపించును. అనఁగా-'కొన్నిచోట్ల లోపము వికల్పము. కొన్నిచోట్ల విభక్తులులేనియెడల చివరియక్షరము లోపించును' అని భావము.

(అప్పటికిన్+అప్పటికిన్=) అప్పటప్పటికిన్ ఇచట రెండవ 'అప్ప టికిన్' పరమగునపుడు మొదటిదానిలోని షష్ఠీవిభక్తి 'కిన్' లోపించినది. పిదప 'అచ్చున కామ్రేడితంబు పరంబగునపుడు సంధి తఱచుగ నగు' నను సూత్రముచే సంధివచ్చి 'అప్పటప్పటికిన్' అని యైనది. ఇట్లే తక్కిన యుదాహృతులును.

ఇంచుక—అంతిమాక్షర లోపంబు = చివరియక్షరము లోపించుట.

'(ఇంచుక+ఇంచుక=) (1) ఇంచించుక, ఇంచుకించుక.'

ఇచట మొదటిపదము చివరి 'క' లోపించినపిదప 'ఇంచు+ఇంచుక' అని యుండఁగా ౧౦-వ సూత్రము ననుసరించి సంధివచ్చి 'ఇంచించుక' అయినది. ఆయక్షరము లోపింపనపుడు 'ఇంచుకించుక' అయినది.

అందదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు. ౪౨.

అందదుకు - ఇట్టింకులు - ఇల్లిగ్గులు - చెల్లచెదరు - చెల్లాచెదరు - తుత్తుమురు - తుత్తునియలు - మిఱుమిట్లు ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

౪౨. అందదుకు ప్రభృతులు=అందదుకు మున్నగునవి; యథాప్రయో గంబుగ=ప్రయోగముల ననుసరించి; గ్రాహ్యంబులు=గ్రహింపఁదగినవి.

(అదుకు+అదుకు) 'అందదుకు.' ఇచట ఆమ్రేడితము పరమగునపుడు తొలి 'అదుకు' 'అందు'గా మాఱినది. ఇట్లే తక్కినచోట్లను ఒక నియమము

లేక మార్పులు కానవచ్చుచున్నవి. ఇట్టిచోట్ల వర్ణలోపము, వర్ణాదేశము మున్నగునవి మహాకవుల ప్రయోగముల ననుసరించి గ్రహింపనగు నని యీ సూత్రమున కర్థము.

ఇంకులు + ఇంకులు = 'ఇఱ్ఱింకులు.' ఇగ్గులు + ఇగ్గులు = ఇల్లిగ్గులు. చెదరు + చెదరు = (1) చెల్లచెదరు, చెల్లాచెదరు. తుమురు + తుమురు = తుత్తుమురు. తునియలు + తునియలు = తుత్తునియలు మిట్లు + మిట్లు = మిఱుమిట్లు.

చేత తోడ వలనల కిత్వంబు సమాసంబులం దగు. ౪౩.

నీచేతఁ	...	ప్రోపు	...	నీచేతి ప్రోపు.
నాతోడఁ	...	చెలిమి	...	నాతోడిచెలిమి.
నీవలనఁ	...	భయము	...	నీవలనిభయము.

౪౩. ఇత్వంబు = ఇకారము. సమాసమునందు చేత, తోడ, వలన అను వానికి ఇకారము ఆదేశముగా వచ్చును. అనఁగా మీఁదివానిచివరనున్న అకారము పోయి, దానిస్థానమున ఇకారము వచ్చు నని భావము. (నీచేతన్ + ప్రోపు =) 'నీచేతిప్రోపు.' అటుచోట తొలుత సంధి. ౪౨-వ సూత్రముచే "చేతన్'లోని ద్రుతమగు నకారము లోపించును' అపిదప 'త' మీది అకారమునకు ఇకార మాదేశమయి 'నీచేతిప్రోపు' అని యైనది. తక్కినవియు నిట్లే.

అందుప్రాదుల కలిగాగమంబు సమాసంబునం దగు ౪౪.

నాయందుఁ	...	కరుణ	...	నాయందలికరుణ.
ఇందుఁ	...	జనులు	...	ఇందలిజనులు.
ఎందుఁ	...	వారు	...	ఎందలివారు.

ఎందు శబ్దమున కలిగాగమము కొందఱు లేదందురు.

౪౪. సమాసమునందు 'అందు' మున్నగువానికి 'అలి' అనునది ఆగమముగా వచ్చును. ['అలిక్' అని కకారము చివరఁ గలదగుటచే ఈ 'అలి' అనునది అందు అనుదాని ప్రక్కనఁ జేరు నని గ్రహించునది.]

(నాయందున్+కరుణ=) 'నాయందలి కరుణ' అనునపుడు తొలుత ౨౪-వ సూత్రముచే సామాసిక ద్రుతమగు నకారమునకు లోపము వచ్చును. పిదప 'నాయందు' అనుదానిప్రక్క 'అలి' చేరి, ఉకారసంధిరాఁగా 'నా యందలికరుణ' అని యైనది. 'ఇందలి జనులు' మున్నగునవియు నిట్లే.

ఎందు—ఎందుశబ్దమునకు అలిగామము లేదనియు, అందుచే 'ఎందలి వారు' మున్నగురూపములు కావనియు నధర్వణాచార్యుల యభిప్రాయము.

అది యవి శబ్దంబులయత్తునకు వృత్తినిలోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౪౫.

నా ... అది ... { నాది. నాయది.

నా ... అవి ... { నావి. నాయవి.

ఉదంతములగు తద్ధర్మవిశేషణంబులకు మీఁద లోపంబు లేదనియు నిదంతంబులగు తద్ధర్మవిశేషణంబులకు మీఁద నిత్యంబనియు బహుళగ్రహణముచే నెఱుంగునది.

వచ్చునది-వచ్చునవి-వచ్చెడిది-వచ్చెడివి.

౪౫. అత్తు=హ్రస్వమైన అకారము; వృత్తిని=సమాసమునందు.

సమాసమునందు మొదటిపదమునకుఁ దర్వాత నున్న 'అది, అవి' యను శబ్దముల అకారము బహుళముగా లోపించును.

ఈసూత్రమున కీయఁబడిన యుదాహరణములఁబట్టియు, వానిక్రిందఁ గల వివరణమునుబట్టియు నీ అకారలోపము నీక్రిందివిధమున నిశ్చయింప వచ్చును. (1) అకారమునకుఁ దరువాత నున్న 'అది, అవి' శబ్దముల అకారము వికల్పముగా లోపించును.

(2) ఇకారమునకుఁ బరముగా నున్నప్పుడు 'అది, అవి' లోని అకారము నిత్యముగా లోపించును.

(3) ఉకారాంతవిశేషణములమీది 'అది, అవి' లోని అకారమునకు లోపము రానేరాదు.

(నా+అది=) నాది, నాయది. ఇక్కడ అకారలోపము వచ్చినపుడు 'నాది' అయినది. లోపము రానప్పుడు యడాగమము వచ్చి 'నాయది' యైనది. ఇవి వికల్పమున కుదాహృతి.

(వచ్చు+అది=) 'వచ్చునది' ఇచ్చట 'వచ్చు' అనునది ఉకారాంత తద్ధర్మవిశేషణము. దానికిఁ బరమైన 'అది' లోని అకారమునకు లోపము లేనే లేదు. పిదప 33-వ సూత్రము ననుసరించి నుగాగమము వచ్చి 'వచ్చునది' అని యయినది.

(వచ్చెడి+అది=) 'వచ్చెడిది.' ఇచట 'వచ్చెడి' అనునది ఇకారాంత తద్ధర్మవిశేషణము. దానికి పరముగా నున్న 'అది' లోని అకారము లోపింపఁగా 'వచ్చెడిది' అయినది.

ఇన్నిరీతులకును బహుళగ్రహణమే కారణము.

పడ్వాదులు పరంబులగునపుడు మువర్ణకంబునకు లోపపూర్ణబిందువులు విభాష నగు. ౪౬.

భయము	...	పడె	...	భయపడె. భయంపడె. భయముపడె.
సూత్రము	...	పట్టె	...	సూత్రపట్టె. సూత్రంపట్టె. సూత్రముపట్టె.

ఈకార్యము కర్తృవాచి మువర్ణకమునకుఁ గలుగదు.
గజము పడియె - అశ్వము పడియే.

౪౭. పడ్యాదులు=పడు మొదలగునవి, మువర్ణమునకు=(ప్రథమావిభక్తి సంబంధమగు) ముప్రత్యయమునకు; లోప, పూర్ణబిందువులు = లోపమును, నిండుసున్నయును; విభాషనగు = వికల్పముగా కలుగును.

'పడు' మున్నగువానికిఁ బూర్వముగా (ముందుగా) నుండు ప్రత్యయ సంబంధమైన 'ము' అనునది లోపింపనైనను లోపించును; లేదా నిండు సున్నగా మాఱును; లేదా 'ము' గా ఉండినను ఉండిపోవచ్చును.

(భయము+పడె=) (1) భయపడె; (2)భయంపడె; (3)భయముపడె.

'ము' లోపమున 'భయపడె' అనియు, 'ం' గా మాఱగా 'భయంపడె' అనియుం, నీసూత్రము వికల్పమగుటచే 'భయముపడె' అనియుం రూపములగును.

ఈకార్యము—లోప, పూర్ణ బిందువులు కర్మాద్యర్థకములగు పదముల 'ము' ప్రత్యయమునకేగాని, కర్తను తెలియఁజేయుపదముల మువర్ణకమునకు రావు. [పనిని జేయునది కర్త; కర్తచేయుపనియొక్క ఫలమును పొందునది కర్మ.]

'గజము పడియె' అనుచోటఁగల 'గజము' అనునది కర్తృవాచకము. కాన అచట 'గజపడియె, గజంపడియె' అను అసాధురూపములు గలుగ వని భావము.

మధ్యమపురుష మువర్ణకంబునకు హలవసానంబులు పరంబులగునపుడు లోపము విభాష నగు. ౪౮.

చూడుము ...	నన్ను ...	చూడు నన్ను. చూడుము నన్ను.
ఇటు ...	చూడుము ...	ఇటు చూడు. ఇటు చూడుము.

చూడుమనియె - వినుమనియె. ఇచ్చట నచ్చు పరంబయి
నది కాఁబట్టి లోపము లేదు.

౪౭. మధ్యమపురుషముపర్ణకము = మధ్యమపురుషక్రియాపదము
లలో 'వు'కు మాఱుగా వచ్చిన 'ము' ప్రత్యయము.

అవసానము=అక్షరములు లేకుండుట; మధ్యమపురుషమునందలి 'ము'
ప్రత్యయమునకు హల్లు పరముగా నున్నను, వేఱొకపదము పరముగా లేకు
న్నను లోపము వికల్పముగా వచ్చును.

(చూడుము+నన్ను=) 'చూడు నన్ను, చూడుము నన్ను.'

ఇచట 'నన్ను' అను పదములోని తొలి నకారము హల్లు. అది పర
మగునపుడు దానిముందున్న 'ము' వికల్పముగా లోపించినది.

(నన్ను + చూడుము=) 'నన్ను చూడు, నన్ను చూడుము' అనుచో
ముప్రత్యయ మవసానమందున్నందున - అనఁగా 'ము' తర్వాత అక్షర
ములు లేనందున వికల్పముగ లోపించినది - అచ్చుపరమగునపుడు 'ము'
లోపించనందున చూడుము+అనియె=) 'చూడుమనియె' అనియే యగును.

వ్యతిరేకమధ్యమ ముపర్ణకంబున కెల్లయెడల లోపంబు విభాష నగు. ౪౮.

నమ్మకుము ... ఇటు ... { నమ్మకిటు.
నమ్మకుమిటు.

౪౮. వ్యతిరేకమధ్యమ ముపర్ణకంబునకు=ధాత్వర్థమునకు విపరీతమగు
నర్థమును దెలుపు 'కుము' అను మధ్యమపురుషక్రియాభాగములోని 'ము'
ప్రత్యయమునకు; ఎల్లయెడల = అన్నిచోట్లను—అనఁగా హల్లులు పరమై
నను, అచ్చు పరమైనను, లేక ఏదియుం పరముగా లేకున్నను (అవసానమందై
నను) సరే; మధ్యమపురుషమున వ్యతిరేకార్థమునందలి 'కుము' లోని ముకార
మునకు లోపము వికల్పముగా నగు నని యర్థము.

(నమ్మకుము+ఇట=) 'నమ్మకిట, నమ్మకుమిట.'

ఇచట వ్యతిరేకార్థ మగు 'కుము' లోని 'ము' లోపింపఁగా, ఉకార సంధివచ్చి 'నమ్మకిట' అయినది; 'ము' లోపింపనపుడును ఉకారసంధి వచ్చి 'నమ్మకు మిట' అని యయినది.

ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు మధ్యమ ముడుజ్లులకు లోపంబు విభాష నగు. ౪౯.

ఉండుము ... ఉండుము ... { ఉండుండుము.
ఉండుముండుము.

కొట్టుఁడు ... కొట్టుఁడు ... { కొట్టు కొట్టుఁడు.
కొట్టుఁడు కొట్టుఁడు.

౪౯. ఆమ్రేడితము రెండవపదముగా నున్నప్పుడు, దానికి ముం దున్న (తొలి) పదముచివర నున్న 'ము డుజ్' ప్రత్యయములు వికల్పముగా లోపించును.

[ఆశీస్సు మున్నగు నర్థములలో మధ్యమపురుషము నేకవచనము నందలి 'వు' ప్రత్యయమునకు 'ము' ఆదేశమగును; బహువచనమందలి 'రు' కు 'డుజ్' ఆదేశమగును. 'డుజ్' లో 'డు' అనునదిమాత్రమే మిగులును. దాని చివర జకారమున్నందున (జిత్తు బిందుపూర్వం బగు నను సూత్రముచే) 'డు' కు ముందు సున్న వచ్చుచుండును.]

(ఉండుము+ఉండుము=) (1) 'ఉండుండుము; (2) ఉండు ముండుము.'

ఇచట రెండవ 'ఉండుము' అనుదానికి ముం దున్న మొదటి 'ఉండుము' లోని 'ము' వికల్పముగా లోపించినది.

లోపింపఁగా 'ఉండుండుము' అయినది. లేనపుడు 'ఉండు ముండుము' అయినది (కొట్టుఁడు+కొట్టుఁడు=) (1) కొట్టుకొట్టుఁడు; (2) కొట్టుఁడు కొట్టుఁడు.

ఇట వెనుకటివలె ఆమ్రేడితము పరమగుచో మొదటి 'కొట్టుఁడు' లోని బిందుపూర్వకడకారము లోపించి 'కొట్టుకొట్టుఁడు' అయినది. లోపము రానపుడు 'కొట్టుఁడు కొట్టుఁడు' ఐనది.

విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపం బగు. ౫౦.

వర్ధతాం శ్రీః అనియె—వర్ధతాం శ్రీ యనియె.

౫౦. విసర్గమునకు = 'ః' అనుదానికి, అనుకరణంబున = 'అను' అను దానిని చేర్చి (సాధనముగాఁజేసి—ప్రక్కఁజేర్చి) చెప్పినపుడు.

[ఒకరు చెప్పినదానిని—వారు చెప్పినరీతినే (అనుకరించి) చెప్పుట అనుకరణము. అట్టి యనుకరణమున విసర్గ లోపించు నని యర్థము.]

'(వర్ధతాం శ్రీః'+అనియె=) 'వర్ధతాం శ్రీ యనియె.'

ఇచట 'వర్ధతాం శ్రీః' అనునది ఇతరులు చెప్పినమాట. ఆమాటనుఉన్నది యున్నట్లుగానే వేఱొకరిచే అనుకరింపఁబడినందున విసర్గము లోపించి, తరువాత యడాగమము వచ్చి 'వర్ధతాం శ్రీ యనియె' అనియైనది.

[అనుకరణమునందు ఇతరులు చెప్పినమాటకుఁ బిదప 'అను' ధాతు సంబంధములగు 'అను అని, అన్న, అన్, అనియె' మున్నగునవి చేరుచుండును. ఇట 'అనియె' నని చేరినది.]

అనుకృతిని నమశ్శబ్దము తుదియత్తున కోత్వము విభాష నగు. ౫౧.

తుభ్యం నమః ... అనె ... { తుభ్యం నమో యనె.
తుభ్యం నమ యనె.

ఈకార్యము లాఁతిచో సహితము గనఁబడియెడి. గతాను గతికో లోకో యటంచుక.

౫౧. అనుకృతి = అనుకరించునపుడు; నమశ్శబ్దము తుదియత్తునకు = 'నమః' అనుదానిలోని చివరి (మకారముమీఁది) హ్రస్వమగు అకారమునకు; ఓత్వము = ఓకారము; విభాష = వికల్పము.

ఒకరు చెప్పినదాని సారీతినే తిరిగి చెప్పుసందర్భమున నమః అనుదాని లోని విసర్గమునకు ముం దున్న (మకారముమీఁది) అకారము వికల్పముగా ఓకార మగును.

తుభ్యం నమః + అనె = తుభ్యం నమో యనె; తుభ్యం నమ యనె, ఇచటఁ దొలుత ౫౦-వ సూత్రముచే విసర్గము లోపింపఁగా, ఈసూత్రముచే దానికి ముం దున్న అకారము ఓకారముగా మాఱి 'తుభ్యం నమో యనియె' అయినది. ఓత్వము వికల్ప మగుటచే అది రానప్పుడు అకార ముండిపోయి నది. [రెండుచోట్లను సంధి పొందు రెండుపదములకును నడుమ యడాగ మము వచ్చుట గమనించునది.]

ఈకార్యము—అకారము ఓకారముగా మాఱుట (నమశ్శబ్దముకంటె) ఇతరములగుచోట్లను కనఁబడుచున్నది. ఉదా.— (గతానుగతికోలోకః + అటంచున్ =) 'గతానుగతికోలోకో యటంచున్' ఇచట 'లోక' అను చోటఁ గల అకారము ఓకారముగా మాఱినది.

అనుకరణంబునం దుదిహల్లునకు ద్విర్వచనం బగు. ౫౨.

కింతత్ ... అనియె ... కింతత్తనియె.
కస్త్వమ్ ... అనియె ... కస్త్వమ్మనియె.

౫౨. అనుకరింపఁబడుపదము చివరి హల్లునకు ద్విత్వము కలుగును. (కిం తత్ + అనియె=) 'కింతత్తనియె ఇచట, కింతత్' అనునది అనుకరింపఁ బడుచున్నది కాన దాని చివరి తకారము ద్విత్వమును పొందినది.

అనుకరణంబునం దహమాదుల మకారంబునకు ద్విరుక్తి విభాష నగు. ౫౩.

దాసోఽహమ్... అనె ... { దాసోఽహమ్మనె. / దాసోఽహమనె.
తత్కర్తవ్యమ్ ... అనె ... { తత్కర్తవ్యమ్మనె. / తత్కర్తవ్యమనె.

౫౩. అనుకరణమునందు 'అహమ్' మున్నగు శబ్దముల మకారమునకు ద్విత్వము వికల్పముగా నగును.

(దాసోఽహమ్+అనె=) (1) 'దాసోఽహమ్మనె; (2) దాసోఽహమనె.'

ఇట ద్విత్వమురాఁగా 'దాసోఽహమ్మనె' అనియు, అది రానప్పుడు 'దాసోఽహమనె' అనియు నయినది.

పయిచోట మీఁదిసూత్రము (౫౨-వ సూత్రము) ననుసరించి ద్విత్వము నిత్యముగా వచ్చుచుండఁగా 'అహమ్'మున్నగువానికి అద్విత్వము వికల్పముగా వచ్చుట కీసూత్రము వ్రాయఁబడినది.

ఉదంతనామంబున కనుకరణంబునందు వుగాగమం బగు.౫౪.

ఇయంధేనుః ... అనె ... ఇయంధేనువనె.

అనుకృతిని నిడుదకుం గుఱుచ యగు నని యొకండు వలికె నది నిరాకరంబు దుర్బలస్య బలం రాజా యన వినవే.

౫౪. ఉదంతనామంబునకు=హ్రస్వమగు ఉకారము చివరఁగల నామవాచకమునకు; వుగాగమంబు=ఆగమమైన 'వు' అనునది. [ఇది కకారము చివరఁగలది గాన, మొదటిపదము చివరఁజేరు నని యెఱుఁగునది.] (ఇయం ధేనుః+అనె=) 'ఇయం ధేను వనె.'

ఇట ౫౦-వ సూత్రము ననుసరించి విసర్గ లోపించినపిదప 'ధేను' అను దానిప్రక్క 'వు' చేరును. తర్వాత ఉకారసంధి వచ్చి 'ఇయం ధేను వనె' అని యగుచున్నది.

అనుకృతిని—అనుకరింపఁబడు పదముల చివర దీర్ఘ ముండినయెడల, ఆదీర్ఘము హ్రస్వముగా మాఱు నని యిటీవలివా రొకరు చెప్పియున్నా రనియు, అట్లు చెప్పుటకు తత్సమపరిచ్ఛేదములోని 'నామంబుల తుదిదీర్ఘం బునకు హ్రస్వంబగు' నను ౫౪-సూత్ర మాధారమయియుండవచ్చు ననియు,

కాని యీసంధి విషయమున అది ప్రసక్తము కానందున హ్రస్వముచేయుంట విరుద్ధ మనియుం నభిప్రాయము. 'దుర్బలస్య బలం రాజా యని వినవే;' అనియే యుండును; కాని 'దుర్బలస్య బలం రాజ యన వినవే' అని యుండ దని భావము.

వాక్యావసానంబున సంధిలేమి దోషంబు గా దని యార్యు లంద్రు. ౫౫.

సత్యము సర్వశ్రేయము - అదిలేనిచో సర్వధర్మములు వ్యర్థములు. ఇట్లు సంధివిరహంబు కావ్యంబులం బాదాంత మంద చూపట్టెడు.

౫౫. వాక్యావసానంబున=వాక్యము ముగిసినపిదప, సంధిలేమి=సంధి రాకుండుట, వాక్యము ముగిసినపిదప సంధి సేయ నక్కఱ లేదని పెద్దల యభిప్రాయ మని భావము. ఉదాహరణములో 'సత్యము సర్వశ్రేయ మది లేనిచో...' అని సంధి చేయఁబడలేదు.

సంధివిరహంబు=సంధిలేకుండుట, కావ్యంబుల = పద్యకావ్యములలో, పాదాంతమంద=పద్యపాదముల చివరయందే; చూపట్టెడు=కనఁబడుచున్నది.

పద్యకావ్యములయందు పద్యపాదములు ముగిసినపిదప-వేఱొకపాద ముతో సంధిచేయకుండుట కనఁబడుచున్నది, తక్కినచోట్లమాత్రము సంధి కనఁబడుచున్నది.

ఉదా.—పడగ నున్న హనుమ భయవిహ్వలుఁడు కాఁడు; అరదము నకు నూతఁ డచ్యుతుండు. (ఇచట 'కాఁ డరదమునకు' అని సంధి రాలేదు.)

'సర్వవేద, సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁ గావు; ఎఱుఁగు సర్వ ధర్మంబుల' (ఇచట 'సరియుఁ గా వెఱుఁగుసర్వ' అని సంధి రాలేదు.)

ఇది సంధిపరిచ్ఛేదము.

తత్సమపరిచ్ఛేదము

డు ము-వు-లు-ప్రథమ. ౧. నువర్ణంబు-ద్వితీయ. ౨. చేత-తోడ-తృతీయ. ౩. కొఱకు-కయి-చతుర్థి. ౪. వలన-కంటె-పట్టి-పంచమి. ౫. కు-యొక్క - లోపల-షష్ఠి. ౬. అందు - న-సప్తమి. ౭.

తత్సమపరిచ్ఛేదము—ఆంధ్రభాషలోని పదములు తత్సమ, తద్భవ, దేశ్యము లని మూఁడువిధములు. అందు సంస్కృతప్రాకృతపదతుల్యములు తత్సమములైనను, ప్రాకృతసమములు సాధారణముగా తద్భవముల క్రిందనే వచ్చుచుండుటచే ఈవ్యాకరణమున తత్సమము లనఁగా సంస్కృతసమము లనియే గ్రహింపవలసియున్నది. ఆ తత్సమశబ్దముల ప్రక్రియ ఈభాగమునఁ జెప్పఁబడుటచే దీనికి 'తత్సమపరిచ్ఛేదము' అను పేరు వచ్చినది.

తద్భవ దేశ్యములు కలిసి యాచ్ఛికము లని చెప్పఁబడును. వాని ప్రక్రియ ఆచ్ఛికపరిచ్ఛేదమునఁ జూపఁబడును.

౧. డు, ము, వు, లు-అనునవి ప్రథమావిభక్తియందు వచ్చు ప్రత్యయములు. [ఇట్లే - తక్కిన ౬-సూత్రములయెడను గ్రహించునది.]

[పదములకు పరస్పరము కల సంబంధమును తెలియఁజేయునది విభక్తి; ఆసంబంధమును సూచించు డు, ము, వు, లు' మున్నగునవి ప్రత్యయములు.]

తృతీయాదులకు నుగాగమం బగు. ౮.

రామునిచేతను - రామునితోడను - రామునికొఱకును - రామునివలనను - రామునికంటెను - రామునకును - రామునియందును.

౮. తృతీయాదులకు = తృతీయావిభక్తి మున్నగువానియందుఁ గల ప్రత్యయములకు, నుగాగమంబు = ఆగమరూపమైన నకారము.

[తృతీయ మున్నగు విభక్తులయం దుండు ప్రత్యయముల చివర 'ను' ఆగమముగాఁ జేరును. ఉదాహరణములనుబట్టి యిచట 'ను' అనునదియే ఆగమ మగు నని గ్రహింపవలసియున్నది.]

కయి-పట్టి-యొక్క-లకు నుగాగమంబు లేదు. ౯.

రామునికయి - జ్ఞానముఁబట్టి - రామునియొక్క.

౯. మీఁదిసూత్రము ననుసరించి 'రాముని కయిను, పట్టిను, యొక్కను' అను నుగాగమము రావలసియుండఁగా 'కయి, పట్టి, యొక్క'లకు నుగాగమము రా దని యీసూత్రముచే చెప్పఁబడినది.

చేత-తోడ-లోపల వర్ణకంబుల ప్రథమాక్షరంబులు వైకల్పికంబుగా శేషించు. ౧౦.

ప్రత్యయంబు వర్ణకం బని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

రామునిచే - రామునితో - వనములలో.

౧౦. 'చేత, తోడ, లోపల' అను మూఁడు ప్రత్యయముల మొదటి యక్షరములు వికల్పముగా మిగులును. అనఁగా 'చేత' లో 'త', 'తోడ' లో 'డ', 'లోపల' లో 'పల' అనునవి వికల్పముగా లోపించు నని యర్థము.

ఉ. రామునిచే, రామునిచేత, రామునితో, రామునితోడ, వనములో, వనములోపల.

ప్రత్యయంబు—'ప్రత్యయ ఇహ వర్ణకః' అను చింతామణి సూత్రమునుబట్టి ప్రత్యయమునకు తెలుఁగులో 'వర్ణకము' అను వ్యవహారము ప్రాచీనులే ఏర్పఱిచినట్లు తెలియుచున్నది.

డు-ము-వు-లు లేకవచనంబులు. ౧౧.

ఏకత్వసంఖ్యను బోధించుప్రత్యయం బేకవచనంబు.

రాముఁడు-సోముఁడు-వనము-ధనము-ధేనువు-భానువు.

౧౧. డు, ము, వు అను ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములు మూఁడును, 'న' అను సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయమును ఏకవచనమునందే యుండును.

ఏకత్వ—ఒకటి యగుసంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయము ఏకవచనము.

[ఏక=ఒకదానిని; బోధించు=తెల్పునది] ఇందలి 'రాముఁడు' మున్నగు నుదాహరణములన్నియుఁ ఒక్కొక్క వ్యక్తిని గూర్చియే తెలుపుచున్నవి.

లువర్ణంబు బహువచనంబు. ౧౨.

బహుత్వసంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయంబు బహువచనంబు. రాములు - సోములు - వనములు - ధనములు - ధేనువులు - భానువులు

౧౨. 'లు' అను ప్రత్యయము బహువచనమును బోధించును. ఒకదానికంటె ఎక్కువసంఖ్యను తెల్పునది బహువచనము. 'రాములు' మున్నగునవి బహువచనాంతములు.

తక్కినవి యుభయంబులు. ౧౩.

మిగిలిన ప్రత్యయము లేకత్వ బహుత్వములకు బోధకము లని యర్థము. వనమును - వనములను - వనముచేతను-వనములచేతను - వనముతోడను - వనములతోడను.

౧౩. ఉభయములు = రెండింటిని తెల్పునవి.

ఓయామంత్రణంబునం దగు. ౧౪.

ఓ యను శబ్దము సంబోధనంబునం దగు నని యర్థము. ఇది సంబోధ్యవాచకంబునకు ముందే ప్రయోగింపంబడును. ఓశబ్దంబు తొలంగియు సంబోధ్యవాచకంబు ప్రయోగింప వచ్చును. ఓరాముఁడ-ఓరాములార, రాముఁడ-రాములార.

౧౪. ఆమంత్రణంబు=ఆహ్వానము-పిలుపు; ఇదియే సంబోధనము. ఒక రిని పిలుచునపుడు (శబ్దమునకుముందు) 'ఓ' అనునది చేరును.

సంబోధ్యవాచకము=పిలువఁబడు నామవాచకము; తొలఁగియు=విడిచియుం; పిలువఁబడువారి పేర్లకు ముందు 'ఓ' అనుదానిని చేర్చినను చేర్చవచ్చును; మానినను మానవచ్చును. కాఁగా 'ఓ' అనునది వికల్ప మని తేలుచున్నది.

['ఓ' అనునది ప్రత్యయము కాదు. ప్రత్యయ మెల్లపుడును శబ్దము చివరఁ జేరును. కాని దానికి ముందు చేరదు.]

ఓశబ్దంబునకుం బురుష నీచస్త్రీపురుషామంత్రణంబులందు యి-సి-రి వర్ణంబులు విభాష నంతాగమంబు లగు. ౧౫.

ఓయి రాముఁడ - ఓ రాముఁడ - ఓసిదుష్టురాల - ఓదుష్టురాల - ఓరిదుష్టుఁడ - ఓదుష్టుఁడ.

౧౫. మగవారిని పిలుచునప్పుడు 'యి' అనియు, నీచస్త్రీని పిలుచునపుడు 'సి' అనియు, నీచపురుషుని సంబోధించునపుడు 'రి' అనియు వికల్పముగా 'ఓ' అనుదానికి ఆగమములుగా వచ్చును.

'ఓయి రాముఁడ !' అనునది పురుషసంబోధనమునకును, 'ఓసి దుష్టురాల' అనునది నీచస్త్రీసంబోధనమునకును, 'ఓరి దుష్టుఁడ' అనునది నీచపురుషామంత్రణమునకును ఉదాహరణములు. పయి 'యి, సి, రి' అనునవి రానపుడు 'ఓరాముఁడ, ఓదుష్టురాల !, ఓదుష్టుఁడ' అనియు నుండును.

ఓరి యోసి మైత్రియందుం గలవు. ౧౬.

ఓరిచిన్నికృష్ణ - ఓసిముద్దుబాల. ఓయి మొదలయిన వానికి స్వతంత్రప్రయోగముం గలదు. సంగతియో యోయి - ఓసి పోవే-ఓరోరి యింకెందుఁ బోవచ్చు. వీనికి దీర్ఘంబుం గలదు.

ఓయీ విప్రకులావతంస - ఓరీ దుష్టనిశాటులాగ - ఓసీ ననుఁ జెనక రాకు.

౧౬. నీచస్త్రీపురుషసంబోధనమునందేగాక, స్నేహమును దెలియఁ జేయఁ నపుడును ఓసి, ఓరి' అనువాని నుపయోగించవచ్చును.

'ఓరి చిన్నకృష్ణ! ఓసి ముద్దుబాల!' అనునవి ప్రేమను సూచించు సంబోధనలు.

ఓయి మొదలయిన—వెనుకటి సూత్రోదాహరణములనుబట్టి 'ఓయి' మున్నగునవి శబ్దమునకు ముందే వచ్చు నని తెలియఁచున్నది. ఎట్టి శబ్దము నపేక్షించక యివి స్వతంత్రముగా ప్రయోగింపఁబడుట కల దని యీవివరణమునఁ దెలుపఁబడుచున్నది. 'సంగతియొ యోయి;' అనుచో 'ఓయి'కి స్వతంత్ర ప్రయోగము. ఇట్లే తక్కినవియును.

'ఓయి, ఓరి, ఓసి' అనునవి దీర్ఘమును బొంది 'ఓయీ! ఓరీ! ఓసీ! అని యగుటయుఁ గల దని ఉదాహృతులును జూపఁబడినవి.

స్త్రీ తిర్యగ్జడభిన్నంబులును వాని విశేషణంబులును మహత్తు లనంబడు. ౧౭.

తిర్యక్కు లనఁగాఁ బశుపక్ష్యాదులు. జడము లనఁగా నచేతనములు.

౧౭. జడము లనఁగా అచేతనము లని వివరణము. చలనములేని ప్రాణులగు చెట్లు మున్నగునవియు జడములే.

స్త్రీలకంటెను, పశుపక్షివృక్షాదులకంటెను వేఱైనపదములును, ఆపదములకు విశేషణములగునవియు 'మహత్తులు' అని చెప్పఁబడును.

పురుషులను, వారి విశేషణములను దెలుపు శబ్దములు మహత్తు లని యర్థము.

[స్త్రీలను, వారి విశేషణములను తెల్పునవి మహతీ వాచకములు; తక్కిన వన్నియు అమహత్తులు.]

ఇదివఱకు విభక్తులను, వాని ప్రత్యయములను వివరించి వ్యాకర్త యింక మీఁద ఆ విభక్తి ప్రత్యయములు వేనికి చేరునో, ఆ పదములస్వరూపమును దెల్పుచు ఈసూత్రము ప్రారంభించె నని తెలియనగును.

ఈ విభాగవిషయమున సంస్కృతాంధ్రములకు భేదము కలదు. తెలుఁగునందు మగవారిని దెల్పుపదములు మహత్తులు, స్త్రీలను దెల్పునవి మహతీవాచకములు; ఇతరములగు మృగములు, పక్షులు, చెట్లు, కొండలు, నదులు మున్నగువానిని దెల్పునవి యమహత్తులు. ఇట్టివిభాగ మాంధ్రమున అర్థము నాశ్రయించియే యుండును. సంస్కృతమునం దిట్లుకాక శబ్దము ప్రధానముగాఁ గల లింగము నాశ్రయించి విభాగము చేయఁబడినది. అందు కొన్ని స్త్రీవాచకములు. మృగములు, పక్షులు, జడములుకూడ పుంలింగములు కావచ్చును. మృగాదులు, జడములును కొన్ని స్త్రీలింగములును గావచ్చును. పురుషులను దెల్పుపదములు కొన్ని నపుంసకలింగములును గావచ్చును.

ఉ. సంస్కృతమున 'వృక్షః' పుంలింగము.

తెలుఁగున 'వృక్షము' అమహత్తు.

సంస్కృ. 'ధేనుః' స్త్రీలింగము.

తెలు. 'ధేనువు' అమహత్తు.

సం. 'దారాః' పుం. లిం. తె. 'దార.' మహతి.

క్లీబంబులు మిత్రాదులు మహద్వాచకంబులు విభాషం బుంలింగ తుల్యంబు లగు. ౧౮.

మిత్ర శరణప్రధానపాత్రాదులు మిత్రాదులు.

౧౮. క్లీబంబులు = నపుంసకలింగములు, పుంలింగతుల్యంబులు = పుంలింగములతో సమానమైనవి.

'మిత్ర' మున్నగుశబ్దములు సంస్కృతమున ఎల్లపుడును నపుంసక లింగములుగానే యుండును. అవి తెలుఁగున మహత్తులను దెల్పునపుడు

వికల్పముగా పుంలింగసమానము లగును. [ఇయ్యది పుంలింగము లగునపుడు చివర 'ఁడు' చేరి 'మిత్రుఁడు' మున్నగురూపములును, నపుంసకలింగము లగునపుడు 'ము' చేరి 'మిత్రము' మున్నగురూపములును అగు నని భావము.]

జిత్తు బిందుపూర్వం బగు. ౧౯.

జకార మిత్తుగాఁ గలదానికి ముందు బిందువు వచ్చు నని యర్థము. కార్యార్థము ప్రత్యయాదులందు నిబద్ధమయి ప్రయోగించునపుడు మానంబడు వర్ణ మిత్తు నాఁబడు; ఉదాహారణము మీఁద స్పష్టంబగు.

౧౯. ప్రయోజనము నపేక్షించి ప్రత్యయములచివరఁ జేరి; ప్రక్రియ చేయునపుడు లోపించునది ఇత్తు; జకారము ఇత్తుగాఁ గలది జిత్తు. ఏయక్షరము చివర జకార ముండునో, ఆయక్షరమునకు ముందు నిండుసున్న గాని, అఱసున్న గాని చేరుచుండు నని భావము. మీఁద రాఁబోవు ఉదాహరణములలో ఈయంశము స్పష్టము కాఁగలదు.

[సంధిప్రకరణములలో యట్, రుక్, టుక్, దుగ్-అను నాగమములు వచ్చినవి. అందు చివరఁగల టకార కకారము లిత్తులు. సంధిచేయునపుడవి లోపించిన వని ఇదిపఱకే యెఱుంగుదుము.]

డుజ్వర్ణకంబునకుం బ్రకృతియయినది డుమంతం బనం బడు. ౨౦.

స్పష్టము.

౨౦. 'డుజ్' అను ప్రత్యయము చేరు ప్రాతిపదికము (నామము) డుమంత మనఁబడును. ప్రకృతి = ప్రత్యయము చేరుటకు ముందుండు శబ్ద స్వరూపము; దీనికే ప్రాతిపదిక మనియు పేరు.

పుంలింగం బయి మహద్వాచకం బయిన నామంబు తుదియత్వంబున కుత్వం బగు. ౨౧.

నామం బనఁగాఁ బ్రాతిపదికము. సిద్ధ - రామ - భార్గవ -

రాజపురుష - ఇట్టివి ప్రాతిపదికములు. డిద్ధ-రాము - భార్గవు-రాజపురుషు.

౨౧. పుంలింగ మగుచు, మహద్వాచకమైన నామవాచకము చివరి అకారము ఉకారముగ మారును.

'రామ' అనునది సంస్కృతమున పుంలింగము; మగవానిని దెల్పుటచే నిది మహత్తు. దానిచివరి అకార ముకారముగా మాఱి 'రాము-' అయినది. ['వృక్ష' అనునది పుంలింగమైనను, మహద్వాచకము కాకుండుటచే 'వృక్షు' అని కాఁజాలదు.]

సూ. పుంలింగ మగు మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు. ౨౨.

ఇచ్చట డుజ్జను దానియందు జకార మిత్తు గావున జిత్తు బిందుపూర్వం బగు ననుసూత్రముచేత డువర్ణమునకు ముందు సున్న వచ్చును. పిమ్మట జకారము లోపించును. ఉ. డిద్ధుఁడు-డిద్ధుండు - రాముఁడు - రాముండు - భార్గవుఁడు - భార్గవుండు.

౨౨. 'రామ' అనునది ౨౧-వ సూత్రముచే 'రాము' అని కాఁగా ఈసూత్రముచే 'డుజ్' వచ్చును. 'జిత్తు బిందుపూర్వంబగు' ననుసూత్రముచే బిందువువచ్చును; జకారము లోపించును. ఆవచ్చు బిందువు నిండుసున్నగాని, అఱసున్నగాని కావచ్చును గనుక నిండుసున్న వచ్చి 'రాముండు' అయినది. అఱసున్న వచ్చి 'రాముఁడు' ఐనది. ఇట్లే తక్కినవియును.

[ఈసూత్రమునందలి 'డుజ్' అనునది యిందలి ౧-వ సూత్రములోని 'డు' కంటె వేఱుకాదు. అచట 'డుజ్' లోని జకారము లోపించిన 'డు' గ్రహింపఁబడినది.]

డుమంతంబునకు ద్వితీయాద్యేకవచనంబు పరంబగునప్పుడు నిగాగమంబు సర్వత్ర విభాష నగు. ౨౩

రామునిని - రాముని - రామునిచేతను - రాముచేతను - రామునికిని - రామునకును సర్వత్ర యనుటచే నుగాగమబాధ నార్థము.

౨౩. డుమంతంబునకు = డుజ్ ప్రత్యయము చివరఁగల దానికి; ద్వితీయా ద్యేకవచనంబు = ద్వితీయ మున్నగు విభక్తుల ఏకవచనము, ని గాగమంబు = ఆగమమైన 'ని' అనునది; సర్వత్ర = అన్ని విభక్తులయందును; విభాష నగు = వికల్పముగా నగును.

డుజ్ ప్రత్యయము చివర వచ్చు నామమునకు ద్వితీయ మున్నగు విభక్తుల యేకవచనము (ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థి, పంచమి, షష్ఠి, సప్తమి అను విభక్తుల యేకవచనములు) పరమగుచో నామమునకును, విభక్తికిని నడుమ 'ని' అనునది చేరుచుండును.

రామశబ్దము డుమంతము. ౧౧-వ సూత్రముచే దీని అకారమునకు ఉకారము; పిదప ౨౨-వ సూత్రముచే ద్వితీయలో 'ను' ప్రత్యయము. 'రాము+ను'. ప్రస్తుత సూత్రముచే నిగాగమము. 'రాము+ని+ను.' పిదప ౨౬-వ సూత్రముచే 'ను' లోని ఉకారము ఇకారముగా మాఱును. కాఁగా 'రామునిని' అగును. నిగాగమము వికల్పము కాన అది రానప్పుడు 'రాము+ను' అని యుండఁగా ౨౫-వ సూత్రముచే 'ను' లోని ఉకారము ఇకారముగా మాఱి 'రాముని' అగును.

'రామునిచేతను' 'రాముచేతను', 'రామునికిని' అను నవియు నిట్లే.

'రాము+కు' అని యుండఁగా నుగాగమము రానప్పుడు ౨౧-వ సూత్రముచే నగాగమము వచ్చి 'రామునకును' ఐనది.

సర్వత్ర యనుట—ఈసూత్రమునందు 'సర్వత్ర' అని చెప్పక నిగాగమము వికల్పముగానగు నని మాత్రమే చెప్పినయెడల ౨౧-వ సూత్రము వలన షష్ఠీవిభక్తియందు నిత్యముగా వచ్చు నగాగమము ఈ సూత్రమును బాధించి 'రామునకును' అను రూపముమాత్రమే సిద్ధించునట్లు చేయును. ఇందు 'సర్వత్ర' అని విశేషముగాఁ దెలుపుటచే మీఁది నగాగమము రాని పక్షమున ఈ సూత్రముచే నిగాగమముకూడ వచ్చును. కాన 'రామునికిని'

అను రూపము నగును. కావున ఇందలి 'సర్వత్ర' అనునది షష్ఠిలో నిత్యమగు నగాగమమును బాధించి అది వికల్పమగునట్లు చేయుచున్నది.

అనుదంత మగు తెనుఁగు ధుమంతమునకు నిగాగమము నిత్యముగా నగును. ౨౪.

మగనిని - మగనిచేతను - మగనికిని. అనుదంతం బను పర్యుదాసముచేతను తమ్మునిని - తమ్ముని - తమ్మునిచేతను - తమ్ము చేతను, అల్లునిని - అల్లుని - అల్లునిచేతను - అల్లుచేతను, బల్లిదునిని - బల్లిదుని - బల్లిదునిచేతను - బల్లిదుచేతను ఇత్యాదు లందు నిగాగమంబు ప్రాతికం బని యెఱుఁగునది.

౨౪. అనుదంతము = హ్రస్వమైన యుకారము చివర లేనిది; తెనుఁగు ధుమంతము = ధుక్ ప్రత్యయము చేరు అచ్చతెనుఁగు శబ్దము.

చివర హ్రస్వమగు ఉకారము లేని యచ్చతెలుఁగు మహద్వాచక శబ్దమునకు నిగాగమము నిత్యము.

ఉ. 'మగనిచేతను——' ఇట 'మగ' అనునది చివర హ్రస్వమగు ఉకారము లేని యాచ్ఛికశబ్దము. దానికిఁ దృతీయైకవచనము పరమగునపుడు 'ని' నిత్యముగా వచ్చి 'మగనిచేతను' అయినది. వెనుకటి సూత్రమును బట్టి చూచినచో ఇచట 'మగచేతను' అను రూపము ఉండవలసి వచ్చుచున్నది. అట్టి యనిష్టరూపము రాకుండుటకయి యీ ౨౪-వ సూత్ర మారంభింపఁ బడినది.

అనుదంతంబు——పర్యుదాస మనునది నిషేధము. ఉత్తరపదముతో నన్వయించు నిషేధము పర్యుదాసము. ఇచట నిషేధమును దెల్పు 'అన్' అనునది ఉత్తరపద మగు 'ఉదంతము' అనుదానితో అన్వయించుచున్నది. కావున నిది పర్యుదాసము. ఉకారాంత భిన్నమును, ఉకారాంత సదృశము నని యిచటి పర్యుదాసమున కర్థము. ఇచటి 'మగ' శబ్దము ఉకారాంత భిన్నమును, ఉకారాంతమునకుఁ గల మహద్వాచకత్వ ముండుటచే ఉకారాంత సదృశమును అగుచున్నది.

ఉకారాంతములగు డుమంత శబ్దములు — 'శమ్ము' మున్నగునవి వైకల్పిక మగు 'నిగాగమము'నే పొందును. ఆ నిగాగమము వానికి ౹౩౭-వ సూత్రమువలననే సిద్ధించును. పాక్షికంబు = వికల్పము.

డుమంతంబుమీఁది సువర్ణకంబు నుత్వంబున కిత్వం బగు. ౹౩౮.

సువర్ణంబు ద్వితీయ యను సూత్రముచేత రామును - అని ప్రాప్తింపఁగా నీ సూత్రముచేత సువర్ణకోత్వమున కిత్వంబు సిద్ధించె. రాముని - ఖర్వుని.

౹౩౮. డుమంత మగు శబ్దమునకుఁ దరువాత నున్న 'ను' ప్రత్యయము యొక్క ఉకారము ఇకారముగా మారును. 'రాము' అనుదానికి 'సువర్ణకంబు ద్వితీయ' అను సూత్రముచే 'ను' చేరి 'రామును' యైనది; పిదప నీసూత్రము వలన 'ను' లోని ఉకారమున కికారము వచ్చి (ను-ని గా మారి) 'రాముని' యైనది.

ఇకారంబుమీఁది కు-ను-వు క్రియావిభక్తుల యుత్వంబున కిత్వం బగు. ౹౩౯.

హరిని - హరికిని - శ్రీని - శ్రీకిని - వారిని - వారికిని.

౹౩౯. ఇకారము తరువాత వచ్చు కు-ను-వు అను వానియొక్కయు, క్రియలయందలి విభక్తులయొక్కయు ఉకారము ఇకారముగా మారును.

ఇచట 'ఇకారము'చే ఇ-ఈ లు రెండింటిని గ్రహింపవలెను. క్రియా విభక్తులకుఁ గ్రియా ప్రకరణమున ఉదాహరణము లీయఁబడును.

'హరి+ను' అని యుండఁగా, 'ను' లోని ఉకారము ఇకారముగా మారి 'హరిని' అయినది. ఇట్లే 'హరికిని' 'శ్రీ+ను' అని యుండఁగా 'ఈకారము' మీఁది 'ను' లోని ఉ, ఇ గా మారి 'శ్రీని' అయినది. తక్కిన వియం నిట్లే.

ఈధాతుయుష్మదర్థంబులమీఁది వానియుత్వంబున కిత్వంబు రాదు. ౨౭.

ఈరు - ఈవు - ఈను - ఈము, ఈకు - నీకు - మీకు.

౨౭. ఈ ధాతు యుష్మదర్థంబులు = 'ఈ' యను ధాతువును, నీ-మీ యనునవియు; [క్రియకు మూలరూపము ధాతువు.]

'ఈ ధాతువు నీ, మీ' — అనునవి యికారాంతములైనను, వానికి మీఁదనుండు ఉకారము ఇకారముగా మాఱదు. (ఈ+రు=) 'ఈరు' అనుచో ఈ ధాతువుపై విభక్తిప్రత్యయము 'రు' దీని ఉకారము ౨౬-వ సూత్రము ననుసరించి ఇకారముగా మాఱి 'ఈరి' యని యగుచుండఁగా నారీతి కాకుండుట కీ సూత్రము చెప్పఁబడినది. 'ఈవు, ఈను, ఈము' అనునవియు నిట్లే.

(ఈ+కు=) 'ఈకు' అనుచో 'ఈ' యుష్మచ్ఛబ్దము; దానిపై షష్ఠీ విభక్తి ప్రత్యయమగు కు' 'కి' గా మాఱలేదు. ఇట్లే 'నీకు, మీకు' లును.

ఋవర్ణకంబు పరంబగునప్డు డుకార ఋకారంబులకు నగాగమం బగు. ౨౮.

రామునకును-విష్ణువునకును-సవితృనకును-విధాతృనకును.

౨౮. 'కు' ప్రత్యయము పరముగా నున్నపుడు ఉకార, ఋకారములకు నగాగమము (ఆగమమైన 'న' అనునది) వచ్చును. అనఁగా ఉకార, ఋకారము-కును, 'కు' కును నడుమ 'న' అనునది చేరుచుండును.

'రాము+కును' అని యుండఁగా 'ము' లోని ఉకారమునకుఁ బిదప 'కు' ఉండుటచే నడుమ 'న' చేరి 'రామునకు' అని యైనది. ఇట్లే 'విష్ణునకు' 'సవితృనకు, విధాతృనకు' అనునవి ఋకారముమీఁద 'కు' ఉన్నపుడు 'న' వచ్చుటకు ఉదాహృతులు.

ఉకారఋకారంబుల కందువర్ణకము పరంబగునపుడు నుగాగమం బగు. ౨౯.

రామునందును - విష్ణువునందును - విధాతృనందును.

౨౯. ఉకారమునకుఁగాని, ఋకారమునకుఁగాని, 'అందు' అను ప్రత్యయము పరమగునపుడు ఆగమముగ 'ను' అనునది వచ్చును.

[ఈ ఉకారము నడుమవచ్చినదైనను గావచ్చును; లేదా తొలుత నుండియుం నుండినదైనను గావచ్చును.]

'రాము + అందును = రామునందును' అనుచోట 'రాము'లోని ఉకారము పిదప 'అందు' ఉన్నది కాన నడుమ 'ను' చేరి ఉకారసంధి వచ్చి 'రామునందు' అయినది. [ఇచటి యుకారము నడుమ వచ్చినది; విష్ణువునందు' అనునది తొలుతనుండియుం ఉన్న ఉకారమున కుదాహృతి.] ఋకారాంతము నిట్లే గ్రహించునది.

ఆగమ ము వు-వర్ణంబుల కందువర్ణకము పరంబగునపుడు నుగాగమంబు విభాష నగు ౩౦.

వనమునందును - వనమందును - ధేనువునందును - ధేనువందును

౩౦. ఆగమములుగా వచ్చిన 'ము, వు' అనువానికిఁ దరువాత 'అందు' ప్రత్యయ మున్నయెడల (మీఁది) నుగాగమము వికల్పముగా నగును.

(వనము+అందును=) 'వనమునందును' ఇచట 'ము' ఆగమము; కాని ప్రత్యయము కాదు; 'డు ము, వు, లు' ప్రథమ అను సూత్రమునుబట్టి ప్రథమావిభక్తిలో వచ్చు 'ము' మాత్రము ప్రత్యయ మగును. మిగిలిన విభక్తులలో విధింపఁబడు 'ము' ఆగమము. ఇచటి 'ము' సప్తమియం దున్నది కాన ఆగమము. ఆ 'ము' కుం బిదప 'అందు' ప్రత్యయ ముండుటచే ఆ రెంటి నడుమను 'ను' చేరి సంధి వచ్చి 'వనమునందును' ఐనది. నుగాగమము రానప్పుడు '(వనము+అందు) వనమందును' అని మాత్ర మగుచున్నది.

ఇట్లే 'ధేనువునందును ధేనువందును' అనుచోట్లఁగల 'వు' సప్తమియందుండుటచే ఆగమము. కాన దానికిని వికల్పముగ నుగాగమము వచ్చినది.

బహుత్వంబున ద్వితీయాదివిభక్తులకు లడాగమం బగు. ౩౧.

రాములను - రాములచేతను - విధాతృలను - విధాతృలచేతను.

౩౧. ఒకదానికంటె ఎక్కువవానిని గూర్చి తెల్పునపుడు (అనఁగా బహువచనమునందు) ద్వితీయ మున్నగు విభక్తులకు 'లట్' అను నాగమము (ఆగమమైన లకారము) వచ్చును.

[ఇచట 'లట్' అనునది టకారము ఇత్తుగాఁ గలది కావున ఆగమమైన 'ల' విభక్తికి ముందే — ప్రాతిపదికమునకును, విభక్తికిని నడుమ వచ్చునని గ్రహింపవలెను.]

(రాము+ల+ను) రాములను.

[ద్వితీయలో రాము + ను అని యుండఁగా ౨౧-వ సూత్రముచే ఉత్వము విదప లడాగమము.]

ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణములును.

సంబోధనంబునం దేకార్థంబయిన పదంబు తుదియుకారంబున కకారం బగు. ౩౨.

ఓరాముఁడ - ఓవృక్షమ - ఓశంభువ - ఓకొడుక.

౩౨. ఎవరినైనను పిలుచుట సంబోధనము. ఆ సంబోధనములో ఏకవచనమున పదముచివర నుండెడి ఉకారము అకారముగా మాఱును.

'రాముఁడు' అనునది ఉకారాంత మగు పదము. [విభక్తిప్రత్యయముతో కూడిన శబ్దమునకు పద మని పేరు.] దానికి 'ఓ యామంత్రణంబునం దగు' నను సూత్రముచే ఓ చేరి 'ఓ రాముఁడు' అయినది. ప్రస్తుత సూత్రముచే డకారము మీఁది ఉకారము అకారముగా మాఱి 'ఓరాముఁడ' అయినది. తక్కినవియుం నిట్లే.

సంబోధనంబునందుఁ బదంబు తుది యకారేకారంబులకు దీర్ఘంబు విభాష నగు. 33.

ఓరాముఁడా - ఓరాముఁడ. ఓచెలియా - ఓచెలియ. ఓహారీ - ఓహారి. ఓతండ్రీ - ఓతండ్రి.

33. ఇతరులను పిలుచునపు డుపయోగింపఁబడు పదముల చివర అకారము కాని, ఇకారము కాని ఉన్నయెడల నవి వికల్పముగా దీర్ఘము లగును.

రామశబ్దమున కిట్లు దీర్ఘము రాఁగా 'ఓరాముఁడా!' అనియుం, అది రానప్పుడు 'ఓరాముఁడ' అనియుం నగును. 'ఓహారి, ఓహారీ' అనునవి ఇకారము వికల్పముగా దీర్ఘ మగుట కుదాహరణములు.

కృతోత్కంబగు సంస్కృతనామంబు సంబుద్ధి డుజ్ఞునకు లోపంబు విభాష నగు. 34.

ఓరామ - ఓకృష్ణ. పూర్వసూత్రముచేత దీర్ఘంబు. ఓరామా - ఓకృష్ణా. సంస్కృతనామం బనుటఁజేసి ఓతమ్ముఁడ - ఓబల్లిదుఁడ ఇత్యాదులందు లోపంబు లేదు.

34. కృతోత్కంబు = (తొలుత లేక, పిదప వ్యాకరణ నియమమునుబట్టి) చేయఁబడిన ఉకారము కలది. సంస్కృతనామంబు = తత్సమ శబ్దము; సంబుద్ధిడుజ్ఞు = సంబోధన ప్రథమావిభక్తియందలి 'డు' అనునది. [సంబోధన ప్రథమావిభక్తిలో ఏకవచనమునకు సంబుద్ధి యని వ్యాకరణమున ప్రసిద్ధమగు పేరు.]

ఉకారాంత మగు తత్సమశబ్దము చివర నున్న 'డు' ప్రత్యయము సంబోధనమున వికల్పముగా లోపించును. ఆ యుకారము మొదటినుండియుం నున్నదికాక — నడుమ, వ్యాకరణ నియమము ననుసరించి వచ్చినదై యుండవలెను.

'ఓరామ! ఓరామా!' రామశబ్దము మొదట ఉకారాంతము కాదు. ౨౧, ౨౨ సూత్రములచే ఉకారము. డుజ్ఞు వచ్చి 'రాముఁడు' ఐనది. ౧౪-వ సూత్రముచే 'ఓ' చేరినది. ౩౫-వ సూత్రముచే 'డు' లోపించును. ౩౨-వ సూత్రముచే ఉకారమున కకారము వచ్చి 'రాము, రామ'గా మాఱినది. ౩౩-వ సూత్రముచే వికల్పముగు దీర్ఘము.

సంస్కృత - సంస్కృత సమముల డుజ్ఞునకే లోపమగు ననుటచే తెలుఁగు పదముల డుజ్ఞు లోపింప దనవలెను కాన 'ఓతమ్ముఁడ' మున్నగు చోట్ల 'డు' లోపింపలేదు. 'తమ్ముఁడు' అనుదాని 'డు' లోని ఉకారము ౩౨-వ సూత్రముచే అకారముగా మాఱి 'ఓతమ్ముఁడ !' ఐనది.

ఉదంతసంస్కృతనామంబుమీఁది సంబుద్ధి డుజ్ఞునకు నుకారంబు ప్లుతం బాదేశంబు విభాషనగు. ౩౫.

ఓవిష్ణూ ౩ - ఓశంభూ ౩ - పక్షంబునందు - విష్ణుఁడ శంభుఁడ ఇత్యాది.

౩౫. ఉదంతసంస్కృతనామము = హ్రస్వమగు ఉకారము చివరఁ గల సంస్కృత శబ్దము; ప్లుతంబు=మూఁడుమాత్రలకాల ముచ్చారణ కలది; [మాత్ర యనఁగా చిటికెవేయునంతకాలము; హ్రస్వమునకు ఏకమాత్ర కాలము. దీర్ఘమునకు మాత్రద్వయకాలమును, ప్లుతనమునకు మాత్రత్రయ కాలమును పట్టును.]

హ్రస్వోకారము చివరఁ గల సంస్కృత సమశబ్దములకు సంబోధన మునఁ గల డుజ్ఞునకు మాఱుగా ప్లుతమైన (సుదీర్ఘోచ్చారణము గల) ఊ (౩) కార మాదేశముగా వచ్చును. ఇది వికల్పము.

'ఓవిష్ణూ (౩)' విష్ణుశబ్దమునకు ౧౪-వ సూత్రమున 'ఓ' వచ్చినది ౨౩-వ సూత్రమున 'డుజ్ఞు' వచ్చి, దానికి ఈ సూత్రముచే ఊకారమై ప్లుతము ఆదేశమైనది.

[దీర్ఘమునకును, ప్లుతమునకును భేదము తెలియుటకుఁగాను ప్లుతము ప్రక్క (3) అను గుఱుతు వాడఁబడుట కలదు.]

ఈప్లుతము వికల్పము కావున, ఇది రానిపక్షమున ఓ 'రాముఁడ !' వలెనే 'విష్ణుఁడ !' అనియు నగును. ప్రక్రియము నిట్లే. 'విష్ణుఁడ !' అనునది 'ఓ' శబ్ద విరహిత మగు రూపమున కుదాహరణము.

సంబోధనంబునందు బహువచనంబున కారగాగమం బగు. 38.

ఓరాములార - ఓకృష్ణులార. దీనికిం బాక్షికంబుగ దీర్ఘంబగు - ఓరాములారా - ఓకృష్ణులారా.

38. సంబోధనమునఁ బ్రథమావిభక్తి బహువచనమునకు ఆగమమగు 'ఆర' అనునది వచ్చును. (ఆరగాగమము కిత్తు గావున విభక్తిప్రత్యయము చివరఁ జేరును.)

(రామ+లు; రాము+లు; ఓరాములు; ఓరాములు+ఆర=) ఓరాములార !

(1) రామశబ్దమునకు బహువచనమున 'లు';
(2) ౨౧-వ సూత్రముచే అత్వమున కుత్వము;
(3) ౧౪-వ సూత్రముచే ఆమంత్రణమున 'ఓ' వచ్చె.
(4) ప్రకృతసూత్రముచే 'ఆర' గాగమము.

దీనికి—'ఆర' అనుదానికి (పాక్షికముగా) వికల్పముగా దీర్ఘమగును. కాన 'ఓరాములారా !' అనియుం నగును.

మధ్యమపురుషయోగంబునం దారగాగమంబు విభాష నగు. 39.

వినుఁడు బాలకులు - వినుఁడు బాలకులార; వచ్చితిరి కాంతలు - వచ్చితిరి కాంతలార; అన్నలార మిమ్ము నడిగెద.

నొకమాట - ఇచ్చట మధ్యమపురుషయోగంబు లేమిం జేసి యారగాగమంబు నిత్యంబు.

౩౭. ఎదుటివారితో సంభాషించునపు డుపయోగింపఁబడు పురుషము మధ్యమపురుషము. ఆ మధ్యమపురుష (క్రియ)తో సంబంధ మున్నపుడు (నామంబులకు) ఆరగాగమము వికల్పముగా నగును.

'వినుఁడు బాలకులు; వినుఁడు బాలకులార !' అనునపుడు 'వినుఁడు' మధ్యమ పురుషక్రియ; దానితో సంబంధించుటచే 'బాలకులు' అనుదానికి ఆరగాగమము వికల్పముగా వచ్చినది. 'ఆర' చేరనపుడు సంబోధనమందును 'బాలకులు !' అని యుండిపోయినది. 'వచ్చితిరి కాంతలు - కాంతలార !' అన్నదియుం నిట్లే.

అన్నలార !—'అన్నలార ! మిమ్ము నడిగెద నొకమాట' అనునపుడు క్రియ యగు 'అడిగెద' అనునది యుత్తమపురుషము; (దానికర్త 'నేను' అనునది.) ఇచట మధ్యమపురుషక్రియయే లేదు; కాన ఇచట ఆరగాగమము ౩౬-వ సూత్రము ననుసరించి నిత్యమే. వికల్పము కాదు, 'అన్నలు! మిమ్ము నడిగెద' నని యుండరాదు.

అదంతంబయి దీర్ఘపూర్వలోపథం బయిన మహత్తుమీఁది విభక్తిలకారంబునకు రేఫం బగు. ౩౮.

బాలురు - బాలురను - బాలురచేతను, నృపాలురు - నృపాలురను - నృపాలురచేతను, దయాళుశబ్దంబున కిట్లు రేఫంబు గానంబడియెడి. దయాళురు - దయాళురను - దయాళురచేతను.

౩౮. హ్రస్వమగు అకారము చివరియందుఁ గల్గ, ఆ అకారమునకు ముందు లకార ముండి, ఆ లకారమునకు ముందు దీర్ఘముగల మహద్వాచక శబ్దమునకుఁ దరువాతనున్న బహువచన 'ల'కారమునకు 'రేఫము ఆదేశముగా వచ్చును. అనఁగా దీర్ఘము - లకారము - హ్రస్వమగు అకారము చివరభాగ

మున వరుసగా నున్న మహద్వాచక శబ్దముయొక్క బహువచనములలోని 'ల, ర' గా మాఱు నని యర్థము.

(బాల+లు=) బాలురు. బాలశబ్దము మహత్తు; దాని చివర హ్రస్వ మగు అకారము కలదు. దానికి ముందు లకారమును, దానికి ముందు దీర్ఘము (బా అని బకారముమీఁద)ను కలవు. కాన దీని బహువచన 'లు,' 'రు' గా మాఱినది. ఇది పుంలింగమును, మహత్తును కనుక ౨౧-వ సూత్రముచే అకార ముకార మయి (బాల, బాలుగా మాఱి) 'బాలురు' అయినది. 'బాలుర చేతను' అనుచోట బహువచనమున ౩౯-వ సూత్రము ననుసరించి వచ్చిన 'ల,' 'ర' గా మాఱినది) 'నృపాలురు' మున్నగునవియు నిట్లే.

దయాళుశబ్దంబు—దయాళుశబ్దము అదంతము కాదు-అనఁగా దాని చివర ఉకార మున్నది కాని అకారము లేదు. కావున దానికిఁ బరముగా నున్న బహువచనమునందలి లకారము రేఫముగా మాఱుట విరుద్ధము. అయి నను 'దయాళురు' దయాళురను,' మున్నగు ప్రయోగములు కనఁబడుచుండు టచే ఆ 'దయాళు' శబ్దవిషయమున మాత్రము రేఫాదేశము వచ్చు నని చెప్ప వలసియున్నది.

అమహన్నపుంసకములకదంతములకు మువర్ణకం బగు. ౩౯.

వృక్షము - ఋక్షము; దైవము - కళత్రము - అపత్యము; క్లీబంబులు మిత్రాదు లను సూత్రంబునఁ బాక్షికంబుగం బుంలింగత్వం బతిదేశించుటం జేసి మిత్రాది శబ్దంబులకు ద్వై రూప్యం బెఱుంగునది. ఉ. మిత్రుఁడు - మిత్రము, శరణుఁడు - శరణము.

౩౯. హ్రస్వమగు అకారము కడపటఁ గల అమహద్వాచకములకును, హ్రస్వమగు అకారము చివరఁ గల నపుంసక లింగములకును ప్రథమావిభక్తి యందు (ఏకవచనమున) 'ము' ప్రత్యయము వచ్చును.

[తిర్యక్కులును, జడములును అమహత్తు లని యిదివఱకే చెప్పఁబడి నది. నపుంసకలింగములు సంస్కృతమున ప్రసిద్ధములు; కొన్ని మహత్తులు, మహతీవాచకములునుగూడ నపుంసకలింగము లగుచుండును.]

'వృక్ష' శబ్దము అమహత్తు; దానికి 'ము' చేరి 'వృక్షము' ఐనది. ఇట్లే తక్కినవియును; 'కళత్ర' శబ్దమునకు భార్య యని యర్థము కాన అది మహతీవాచకము; కాని నపుంసకలింగ మగుటచే దానికి 'ము' ప్రత్యయము వచ్చి 'కళత్రము' ఐనది.

క్లీబంబులు—ఈ పరిచ్ఛేదములోని ౧౭-వ సూత్రముచే హ్రస్వాకా రాంతము లై, నపుంసకలింగము లైన 'మిత్ర' మున్నగువానికి వికల్పముగా పుంలింగత్వమును సంభవించును; నపుంసకత్వ మున్నపుడు 'మిత్రము'అనియుం పుంలింగత్వ మున్నపుడు 'మిత్రుఁడు' అనియుం 'మిత్ర' శబ్దమునకు రూప ములు; ఇట్లే తక్కినవియును. అతిదేశించుట=నియమించుట. ద్వైరూప్యంబు= రెండురూపము లుండుట.

వానికి ముపర్ణకేతరం బయిన విభక్తి పరంబగునపుడు ముగాగమం బగు. ౪౦.

వృక్షములు - వృక్షమును - ఋక్షములు - ఋక్షమును.

౪౦. వానికి = హ్రస్వమగు అకారము తుదినిగల అమహత్తులకును, నపుంసకలింగములకును; ముపర్ణకేతరంబగు విభక్తి=ప్రథమావిభక్తిలోని యేక వచనము వచ్చు విభక్తికంటె వేఱైన విభక్తి-ప్రథమాబహువచనము మొదలు కొని చివరి సప్తమీబహువచనమువఱకును గల విభక్తులలో నేదైన నొకటి. ముగాగమంబు = ఆగమరూపమైన 'ము' అనునది.

['ము' ప్రత్యయము ప్రథమయందు ఏకవచనమునకు వచ్చు ప్రత్య యము; కాన తద్భిన్న మగు విభక్తి ప్రథమాబహువచనము మొదలగు విభక్తి యగును.]

హ్రస్వాకారాంతములగు మహత్తులకును, నపుంసకములకును ప్రథమా బహువచనాది ప్రత్యయములు పరమగునపుడు, ఆ ప్రకృతి ప్రత్యయములకు నడుమ 'ము' అనునది చేరుచుండు నని భావము

'వృక్ష' అనునది అమహత్తు. దానికి 'లు' (ప్రథమాబహువచనము) చేరినపిదప ఈ సూత్రముచే 'ము' ఆగమముగా వచ్చి 'వృక్షములు' అయినది. ఇట్లే మిగిలినవియును.

మువర్ణకంబునకు విధించుకార్యము ముగాగమంబునకు నగు. ౪౧.

మువర్ణకంబునకు విధించు లోపాదేశాదికార్యములు ముగాగమమునకు సహితము వచ్చు నని యర్థము.

౪౧. ప్రత్యయమైన 'ము' కు ఏకార్యములు వచ్చు నని చెప్పఁబడునో, అవి యన్నియును ఆగమ 'ము' వర్ణమునకును వచ్చును. లోపము = అక్షరము కానరాకుండపోవుట; ఆదేశము = ఒకదానిస్థానమున నింకొక యక్షరము వచ్చుట.

మువర్ణకంబునకు మాముడియేనిం
బూర్ణబిందుపూర్వక బువర్ణంబేని విభాష నగు. ౪౨.

వృక్షమ్ము - వృక్షంబు; ఋక్షమ్ము - ఋక్షంబు పూర్వసూత్రముచేత ముగామమున కీకార్యం బగు వృక్షమ్ములు - వృక్షంబులు, ఋక్షమ్ములు - ఋక్షంబులు

౪౨. మాముడి = (‿) మావత్తు; పూర్ణబిందుపూర్వక బువర్ణంబు = నిండుసున్న ముందుగాఁ గల బు (ంబు) అనునది. 'ము' ప్రత్యయమునకు వికల్పముగా '‿' గాని 'ంబు' గాని గా వచ్చును. (వృక్షము=) వృక్షమ్ము, వృక్షంబు. (ఇచట మావత్తు ఆగమముగను, 'ంబు' ఆదేశముగను వచ్చు నని తెలియ నగును.)

౪౧-వ సూత్రముచే ముగాగమమునకుఁ గూడ నివి రావచ్చును. గనుక 'వృక్షమ్ములు, వృక్షంబులు' అనియు రూపము లగును.

లు-ల-న-లు పరంబగునపు డొకానొకచో ముగాగమంబు నకు లోపంబును దత్పూర్వస్వరంబునకు దీర్ఘంబును విభాషనగు. ౪౩.

వజ్రాలు-వజ్రాలను-వజ్రాన; పగడాలు - పగడాలను - పగడాన. ఒకానొకచోట ననుటచే నీకార్యంబునకుం బ్రయోగవైరళ్యంబు సూచింపంబడియె.

౪౩. 'లు, ల, న' అనునవి పరముగా ఉన్నప్పుడు ఆగమ 'ము' కార మునకు కొన్నిచోట్ల లోపము వికల్పముగా నగును: ఆరీతి 'ము' లోపించి నప్పుడు దానికి ముం దున్న హ్రస్వము దీర్ఘముగా మాఱును.

(వజ్రము+లు =) వజ్రాలు; (వజ్రము+లను =) వజ్రాలను; (వజ్రము+న =) వజ్రాన. మీఁది యుదాహరణములలో 'వజ్రము' అను దానికి 'లు-ల-న' లు పరముగా నున్నవి. కాన ఆగముగా వచ్చిన 'ము' లోపించి, దానికి ముందున్న హ్రస్వమునకు దీర్ఘము వచ్చినది - అనఁగా 'జ్ర' అనునది 'జ్రా' గా మాఱినది.

ఈకార్యము వికల్పము; ఇది రానపుడు 'వజ్రములు, వజ్రములను, వజ్రమున' అనియుం నుండును. 'పగడాలు' మున్నగునవియు నిట్లే.

ఈ సూత్రములో నీ కార్యము 'ఒకానొకచో' వచ్చు నని చెప్పఁ బడినది కాన ఇట్టి ప్రయోగములు చాల తక్కువగా నుండు నని తెలియం చున్నది.

౪౪. ఇద్గ్లౌరాయుగంతంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపం బగు ౪౪.

ఇకారాంతములకు గ్లౌరై శబ్దంబులకు మఱి యుగాగమాంతంబులకుం బ్రథమైకవచనలోపం బగు. హరి.గిరి-శ్రీ-ధీ.

౪౪. ఇద్గ్లౌరాయుగంతంబులు = ఇకారాంతములు, గ్లౌ, రై శబ్ద

ములు, ఊగాగమము చివరఁగలవి. (ఊకారము ఆగమముగా కలవి) అను వీనికి పరముగా నుండు ప్రథమావిభక్తిలోని ఏకవచనము లోపించును.

[డు-ము-వు ప్రథమైకవచనము; ఇక్కడి 'ఇకారాంత' పదముచే ఇ, ఈ లను రెండింటిని గ్రహింపవలెను.]

ఉదా:—హరి, గిరి. (ఇకారాంతము) శ్రీ, ధీ. (ఈకారాంతములు.)

ఇత్తునకు బహువచనంబు పరంబగునపు డుత్వం బగు. ౭౫.

హరులు-గిరులు-కవులు-రవులు-యామినులు-భామినులు. తపరకరణంబుచే దీర్ఘంబున కుత్వంబు లేదు. శ్రీలు - స్త్రీలు - లకోరీలు.

౭౫. ఇత్తు=హ్రస్వమైన ఇకారము. బహువచనము పరముగా నున్నపుడు హ్రస్వమగు ఇకారము ఉకారముగా మాఱును. (హరి+లు =) హరులు; తపరకరణంబుచే = ఇకారము తరువాత 'త' కారమును చేర్చి ఇత్తని చెప్పుటచే [తకారము ఏ అచ్చుతోఁ జేరియుండిన దానికేగాని తక్కిన యచ్చునకు గ్రాహకము కాదు; ఇత్తనఁగా హ్రస్వమైన ఇకారమునే గ్రహింపవలెను; దీర్ఘమును గ్రహింపరాదు.]

ఈసూత్రమున 'ఇ' త్తనుటవలన హ్రస్వమునే గ్రహింపవలెను. కాన ఈకారము ఉకారముగా మాఱదు. 'శ్రీలు' అనునది 'శ్రులు' గాను, 'స్త్రీలు' 'స్త్రులు' గాను మాఱవు.

వికృతియం దికారాంతముల యుపోత్తమేత్వంబునకు బహువచనము పరంబగునపు డుత్వం బగు. ౭౬.

ఇచ్చట వికృతిశబ్దముచే సంస్కృతసమేతరంబు గ్రహింపవలయు. కలికి-కలుకులు-ములికి-ములుకులు- చెలిమి-చెలుములు-

బలిమి - బలువులు. ఉపోత్తమేత్వంబున కనుటంజేసి జిగి - నిసి ఇత్యాదులం దుత్వంబు లేదు. జిగులు - నిసులు.

౪౬. వికృతియందు = తద్భవ, దేశ్యరూప మగు నాచ్ఛికమునందు; ఉపోత్తమేత్వంబునకు=కడపటిదానికి ముందున్న ఇకారమునకు [మూఁడును, అంతకు ఎక్కువయుం నగు నక్షరములు గల పదముల చివరి యచ్చునకు 'ఉత్తమము' అనిపేరు; దానికి సమీపముగా నున్నది—ఎడమప్రక్క నున్నది ఉపోత్తమము.]

మూఁ డచ్చులు కలిగియున్న ఆచ్ఛికపదములకు బహువచనము పర మగునపుడు, ఆశబ్దములోని కడపటి యచ్చునకు ముం దున్న ఇకారము ఉకార మగును.

(కలికి+లు=) కలుకులు. ఇచట 'కలికి' మూఁడచ్చులపదము, అందలి 'కి' ఉత్తమము, 'లి' ఉపోత్తమము; దీనికి బహువచనము పరముగా నున్నం దున 'లి' 'లు' గా మాఱినది; ౪౫-వ సూత్రముచే 'కి' 'కు' గా మాఱినది. ఇట్లే తక్కినవియుఁను. ఈసూత్రమున 'ఉపోత్తమముయొక్క ఇకారము' అని చెప్పఁబడుటచే 'జిగి, నిసి' అనువానికి బహువచనము పరమగునపుడు ఉత్వము రాలేదు; కాన 'జుగులు, నుసులు' అను అసాధురూపములు కాలేదు. ఇవి రెండక్షరముల పదములు కావున ఈసూత్రమున కిచట ప్రసక్తియే లేదు.

ర ల డోపధనవార్థాదుల యుపోత్తమేత్వంబున కుత్వంబు గలుగదు. ౪౭.

పందిరి పందిరులు; పిడికిలి పిడికిళులు; రాపిడి - రాపిడులు; తొమ్మిది - తొమ్మిదులు.

౪౭. చివరి యక్షరమునకు ముందున్న యక్షరమునకు ఉపధ యని పేరు. బహువచనము పరముగా నున్నపుడు 'ర-ల-డ' లు ఉపధగాఁగల శబ్ద ములయొక్కయుం 'తొమ్మిది' మున్నగు నర్థము (సంఖ్యార్థము) గల పదముల

యొక్కయు, ఉపోత్తముల ఇకారము ఉకారముగా మాఱదు. [ఇయ్యది ౪౬-వ సూత్రమునకు బాధకము.]

పందిరి—దీనివర్ణక్రమము - ప్ అం ద్ ఇర్ ఇ; ఇందలి యంపథ - రేఫము; దీని ఉపోత్తమము - దుకారమీఁది ఇకారము. ఈ శబ్దమునకు బహువచనము పరముగా నున్నపుడు ('పందిరి+లు' అని యున్నపుడు) ఆ ఉపోత్త మేకారము ఉకారముగా మాఱనందున 'ది' 'దు' గా మాఱదు. కాన 'పందురులు' అని కాదు, ఇట్లే 'పిడికిలులు, రాపిడులు' అనునవి 'పిడికులులు' రాపుడులు గా మాఱవు. అట్లే 'తొమ్మిది' అను నర్థమిచ్చు శబ్దము బహువచనమున 'తొమ్ముదులు' గా మాఱదు. సంఖ్యార్థక మగు 'ఎనిమిది' బహుత్వమున 'ఎనిముదులు' గా మాఱదు. [ఈ చోట్ల బహువచనము పర మగునప్పుడు శబ్దము చివరి యికారము ఉకారముగా మాఱుట కెట్టి యాటంకమును లేదు.]

ఉకారాంత గోశబ్దంబుల కంతట వువర్ణకం బగు. ౪౮.

తరువు-ధేనువు - మధువు-గోవు అంతట ననుట స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచన లోపబాధనార్థము.

౪౮. హ్రస్వమగు ఉకారము చివరఁగల శబ్దములకును, గోశబ్దమునకును అన్ని లింగములందును 'వు' ప్రత్యయము ప్రథమైకవచనమునఁ జేరును.

ఉదాహరణములందలి 'ధేను, గోశబ్దములు' రెండును స్త్రీలింగములు; కాన వానికి ముందు రాఁబోవు ౫౭-వ సూత్రముచే ప్రథమైకవచనలోపము రానుండఁగా - ఆలోపము రాకుండుటకయి ఈ సూత్రమున 'అంతట' అను విశేషము చేర్పఁబడినది. కాన స్త్రీలింగములకుఁ బ్రథమైకవచనమున 'వు' ప్రత్యయము వచ్చినచో అది లోపింప దని తెలుచున్నది.

ఉకారాంతముల కన్ని లింగములందును 'వు' వచ్చును - 'తరువు' పుంలింగమున కుదాహృతి; 'ధేనువు' స్త్రీలింగమునకును, 'మధువు' నపుంసక లింగమునకును ఉదాహృతులు.

వువర్ణకేతరవిభక్తి పరమగుచో నుకారాంతంబులకు బహుళంబుగా గోశబ్దంబునకు నిత్యంబుగా వుగాగమం బగు. ౪౯.

తరువులు-తరులు-ధేనువులు-ధేనులు, గోవులు.

౪౯. వువర్ణకేతరవిభక్తులు = 'వు' వర్ణకమువచ్చు విభక్తికంటె నితరమైన విభక్తి - ప్రథమాబహువచనము మొదలు తక్కిన విభక్తులలో నొకటి; బహుళముగా = ఇచ్ఛవచ్చినట్లును;

ఉకారాంతశబ్దములకు ప్రథమాబహువచనాది విభక్తులు పరముగా నున్నపుడు ఉకారాంతములకు 'వు' అనునది బహుళముగా ఆగమ మగును; గో శబ్దమునకు 'వు' నిత్యముగా ఆగమ మగును. (తరు+లు =) 'తరువులు-' ఇచట 'లు' వువర్ణకేతరవిభక్తి; అవి పరముగా నున్నందున ఉకారాంతమగు 'తరు' శబ్దమునకు 'వు' ఆగమముగా వచ్చెను. ఇది బహుళము. కాన 'వు' రానప్పుడు 'తరులు' అగును. గోశబ్దమునకు నిత్య మని చెప్పుటచేత 'గోవులు' అనియే యగుఁగాని 'గోలు' కాఁజాలదు.

ఉకారాంతం బగు మహత్తునకు వువర్ణకము బహుళముగా నగు. ౫౦.

విష్ణువు-విష్ణుఁడు; శంభువు-శంభుఁడు; వసువు-వసుఁడు.

౫౦. ఉకారాంతములగు మహద్వాచకములగు 'వు' ప్రత్యయము బహుళముగా నగును. 'వు' రానపుడు ౨౭-వ సూత్రముచే 'డుజ్జు' వచ్చును. (వు) విష్ణువు, (డు) విష్ణుఁడు. ఇట్లే 'శంభువు' మున్నగునవియగును.

కద్రువ నాగమాత. ౫౧.

కద్రువ-కద్రువలు-కద్రువను-కద్రువలను.

౫౧. 'నాగులకు తల్లి' అను నర్థమున కద్రూశబ్దము సంస్కృతమున ఊకారాంతము; ౫౪-వ సూత్రముచే దాని దీర్ఘము హ్రస్వ మగును. పిదప

౪౮-వ సూత్రముచే 'వు' ప్రత్యయము వచ్చి 'కద్రువు' అని కావలసియుండఁగా ఆరీతిని కాదనియు, 'కద్రువ' అని యుండు ననియు ఈ సూత్రము నియమించుచున్నది. ఒకవిధమైన రంగు అర్థముగాఁగల 'కద్రు' శబ్దము పుంలింగ మొకటి యున్నది. దానికి 'కద్రువు' అను రూపము కావచ్చును.

ఋకారాంతంబున కత్వంబును స్త్రీవద్భావంబు నగు. ౫౨.

భ్రాత-జామాత-కర్త-భర్త-హర్త-గంత-హంత.

౫౨. ఋకారాంతములగు శబ్దముల చివరి ఋకారము అకారముగా మాఱును. మఱియు నాశబ్దములు స్త్రీలింగములతో సమానము లగును. అవి స్త్రీవద్భావము పొందుటచే ౫౭-వ సూత్రముచే ప్రథమైకవచనము లోపించును. ఉదా:—(భ్రాతృ) భ్రాత. తక్కినవియు నిట్లే.

విధాతృ ధాతృ దాతృ సవితృ నేతృ శబ్దంబులకు మహాత్తుల కత్వ స్త్రీవద్భావంబులు విభాష నగు. ౫౩.

విధాత-విధాతృఁడు-ధాత-ధాతృఁడు-దాత-దాతృఁడు - సవిత-సవితృఁడు-నేత-నేతృఁడు.

౫౩. మహద్వాచకములును, ఋకారాంతములు నగు 'విధాతృ' మొన్నగుశబ్దముల ఋకార మకారముగా మాఱుట వికల్పము; వానికి స్త్రీసమత్వమును వికల్పము. అత్వ, స్త్రీత్వములు వచ్చునపుడు 'విధాత' మొన్నగునవి యగును. లేనపుడు (౨౨-వ సూత్రముచే) డుజ్ఞు వచ్చి 'విధాతృఁడు' మొన్నగురూపము లగును.

నామంబుల తుదిదీర్ఘంబునకు హ్రస్వం బగు. ౫౪.

రమా-రమ-వనితా-వనిత - విద్యా - విద్య - లక్ష్మీ - లక్ష్మి - సేనానీ - సేనాని. ఇట్లు కృతహ్రస్వములకు హ్రస్వాంతములకుం బోలెఁ గార్యం బగు. లక్ష్ములు - సేనానులు - సిరులు.

౧౪. సంస్కృతశబ్దముల చివర దీర్ఘము లున్నచో అవి తెలుఁగున హ్రస్వము లగును; (సం.) రమా; (తె.) రమ.

౧౭-వ సూత్రమునుబట్టి దీని ప్రథమైకవచనమునకు లోపము. ఇట్లే తక్కినవియును.

ఇట్లు కృతహ్రస్వములకు — దీర్ఘములు హ్రస్వములైనపిదప, ఆ హ్రస్వములకు, హ్రస్వములకు విధింపఁబడుకార్యములు వచ్చును. కావున (లక్ష్మీ + లు =) 'లక్ష్ములు' అనుచో (౪౫-సూ.) ఇకారము ఉకారమైనది. సేనాదులు మున్నగునవియు నిట్లే.

ఏకాక్షరంబులకు హ్రస్వంబు లేదు. ౧౫.

క్ష్మా-మా-భా-శ్రీ-స్త్రీ-హ్రీ-ధీ-భీ-భ్రూవు.

౧౫. ఒక్క యక్షరమే గల పదముల దీర్ఘము హ్రస్వముగా మాఱదు. ఉదా:—క్ష్మా. (ఇచట అక్షర మనఁగా 'అచ్చు' అని యర్థము) 'భ్రూవు' అనుచో 'వు' (౪౦-సూ.) వచ్చినది.

వృద్ధాదుల డుజ్ఞునకు లోపము విభాష నగు. ౧౬.

వృద్ధు - వృద్ధుఁడు - మూర్ఖు-మూర్ఖుఁడు నీచు-నీచుఁడు - గృహస్థు-గృహస్థుఁడు-చార్వాకు చార్వాకుఁడు.

౧౬. 'వృద్ధ' మున్నగుశబ్దముల 'డుజ్ఞు' వికల్పముగా లోపించును.

'వృద్ధ' శబ్దమునకు (౭౧-సూ.) ఉత్వమును, (౭౭-సూ.) డుజ్ఞును వచ్చి 'వృద్ధుఁడు' ఐనది. అందలి 'డు' ఈ సూత్రముచే వికల్పముగా లోపింపఁగా 'వృద్ధు' ఐనది. లోపము లేనపుడు 'వృద్ధుఁడు' అగును. ఇట్లే 'మూర్ఖు-మూర్ఖుఁడు' మున్నగునవియును.

స్త్రీలింగంబు ప్రథమైక వచనంబునకు లోపంబు నగు. ౧౭.

రమ-క్షమ-వనిత-ఘనత-విద్య-దేవత-మీనానేత్ర

౫౭. 'రమ' తొలుత 'రమా' గా ఉండినది. ౫౭-వ సూత్రముచే దీర్ఘము హ్రస్వమై, ఈ సూత్రముచే ప్రథమైకవచనము లోపించినది. తక్కినవియు నిట్లే.

చరిత్రాదుల మువర్ణకంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౫౮.

చరిత్ర-చరిత్రము - చరిత - చరితము. అలక-అభిలాష-అక్షత-ఘోష-తరంగ-భ్రమ-విజృంభణ - వధ-వేగ - స్ఫురణ - హంస ఇత్యాదులు చరిత్రాదులు. బాహుళకమువలన దర్భాదులకు ములోపంబు నిత్యంబు. దర్భ-పనస ఇత్యాదులు.

౫౮. 'చరిత్ర' మున్నగుశబ్దముల 'ము' ప్రత్యయము బహుళముగా లోపించును.

'చరిత్ర' మున్నగువానికి (౩౯-సూ.) 'ము' ప్రత్యయముచేరి 'చరిత్రము' మున్నగురూపములైనవి. 'ము' బహుళముగా లోపింపఁగా 'చరిత్ర' మున్నగు రూపములును అగును. బహుళ మనుటచే ఈ లోపము కొన్నిటికి నిత్యముగా రావచ్చును కాన 'దర్భ, పనస' మున్నగుచోట్ల 'ము' నిత్యముగా లోపించును. 'దర్భము, పనసము' అని వాడరాదు.

స్వర్గివాచి దేవసురశబ్దంబు లేకత్వబహుత్వంబులం బ్రయోగింపంబడు. ౫౯.

దేవుఁడు-సకలసురలు స్వర్గివాచి యనుటచే భూదేవులు-భూసురుఁ డను ప్రయోగంబు లబాధితంబు లయ్యె.

౫౯. 'స్వర్గములో నుండువారు' అను నర్థమును దెలుపు 'దేవ' శబ్దము ఏకవచనమునందే యుండును; ఆయర్థమునే తెలుపు 'సుర' శబ్దము బహువచనమునందే యుండును.

దేవుఁడు. (ఏక). 'సకలసురలు' (బహు) 'బ్రాహ్మణులు' అను నర్థమును దెల్పునపుడు దేవశబ్దము బహువచనమునందును, సురశబ్ద మేకవచనము నందును గూడ ఉండవచ్చును. భూదేవులు (బహు.) భూసురుఁడు (ఏక.) 'భూదేవుఁడు, భూసురులు' అనియుం నుండును.

సురశబ్దంబు నిత్యంబుగా నసురశబ్దము వైకల్పికముగా స్త్రీతుల్యంబు లగు; సంస్కృతసమాసంబునఁ గావు. ౬౦.

సురలు - అసుర - అసురుఁడు, నిఖిలసురులు - రావణాసురుఁడు. ఎల్లసురలు-ఎల్లయసురలు-ఎల్లయసురులు.

౬౦. 'సుర' శబ్దము నిత్యముగా స్త్రీసమమగును; 'అసురశబ్దము వికల్పముగా స్త్రీసమమగును. కాని సంస్కృతసమాసములలో మాత్రము ఇవి స్త్రీసమములు కావు. [స్త్రీసమము లగునపుడు వీని ప్రథమైకవచనము లోపించు నని యిదివఱకే చెప్పఁబడినది.]

ఉ. సురలు ('సురులు' అని కాదు.) అసుర - అసురుఁడు. రెండు విధములుగాను ఉండును) సంస్కృత సమాసములలో స్త్రీసమత్వము లేనందున 'నిఖిలసురులు' అనియే యుండును; ('నిఖిలసురలు' అని కాదు.) అట్లే 'రావణాసురుఁడు' (రావణాసుర' అని యుండదు.)

తెలుఁగుసమాసములలో ఈ శబ్దములకు స్త్రీసమత్వ ముండును. కాన 'ఎల్లసురలు' అనియు 'ఎల్లయసురలు' 'ఎల్లయసురులు' అనియుం రూపములుండును.

దూతాదులకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగ నగు. ౬౧.

దూత-దూతుఁడు-యోధ-యోధుఁడు-శుంఠ-శుంఠుఁడు. బహుళగ్రహణముచే నమహత్త్వంబునందు స్త్రీత్వంబు నిత్యంబు. సింగంబుదూత యగు జంబుకంబు.

౬౧. 'దూత' మొదలగు శబ్దములకు స్త్రీత్వము బహుళముగా నుండును. స్త్రీత్వ ముండునపుడు ప్రథమైకవచనము లోపించి 'దూత' అగును. లేనపుడు ఉత్వడుజ్ఞులు (౨౦, ౨౨-సూ.) వచ్చి 'దూతుఁడు' అగును. 'యోధ, యోధుఁడు' మున్నగునవియు నిట్లే.

ఈసూత్రమున 'బహుళము' అని చెప్పుటచేఁ గొన్నియెడల స్త్రీత్వము నిత్యము. అమహద్వాచకములందు అది నిత్యము. ఉ. 'సింగంబు దూతయగు జంబుకంబు.' ఇట 'సింగంబు దూతుఁడగు జంబుకంబు' అని చెప్పరాదు.

పృథ్వీవాచిభూశబ్దంబునకు భువి యగు. ౬౨.

భువి-భువులు-భువిని-భువులను.

౬౨. 'భూమి' అను నర్థమును దెల్పు 'భూ' శబ్దమునకు 'భువి' యను నది నామవాచక మగును. 'భూ' శబ్దమునకు ౪౧-వ సూత్రముచే 'వు' వచ్చి 'భూవు' అని యగుచుండఁగా, ఆరీతిని అసాధురూపము కాకుండుటకయి ఈ సూత్రము వ్రాయఁబడినది. దీనింబట్టి 'భువి' అనునదియే సాధురూపమని తెలియుచున్నది.

దీనికి ౪౪-వ సూత్రముచే ప్రథమైకవచనము లోపింపఁగా 'భువి' అగును. 'భువి+లు' అని యుండఁగా ౪౫-వ సూత్రముచే ఇకార ముకార ముగా మాఱి 'భువులు' అగును. 'భువి+ను' అని యుండఁగా ౨౬-వ సూత్రముచే 'ను' లోని ఉకారము ఇకారముగా మాఱి 'భువిని' అగును. 'భువి+ను' అని యుండగా బహువచనమున ౩౧-చే లడాగమము, ౪౬-చే ఉత్వమును వచ్చి 'భువులను' అయినది. అర్థాంతరమున 'భూ' శబ్దమునకు 'వు' రావచ్చును. ఉ. ఆత్మభువు, స్వయంభువు.

నౌ శబ్దంబునకు నావ యగు. ౬౩.

నావ - నావలు, మహానావ, కొందఱు నావి యనియు నాదేశం బగు నండ్రు.

౬౩. నౌ శబ్దమునకు 'నావ' నాదేశముగా నగును. ఇది స్త్రీలింగ మగుటచే ౫౭-చే ప్రథమైకవచనము లోపించి 'నావ' అగును.

కొందఱు 'నౌ' కు బదులు 'నావి' అగు నని చెప్పుదురు; అది ఈ వ్యాకర్తకు సమ్మతము కాదు.

రైగ్లౌశబ్దంబుల కోత్వంబు విభాష నగు. ౬౪.

ఇగ్లౌసూత్రముచేతం బ్రథమైకవచనమునకు లోపంబు - రో-రై-గ్లో-గ్లౌ.

౬౪. రై, గ్లౌ శబ్దములు రెండును వికల్పముగా ఓకారాంతము లగును. వానికి ౪౪-వ సూత్రముచే ప్రథమైకవచనము లోపించును. కాన 'రో, రై—, గ్లో, గ్లౌ' అని యగును.

ఐకారం బీతుల్యంబు. ౬౫.

రైని - రైకి - కైని - కైకి - పైని - పైకి.

౬౫. ఐకారము ఈకారముతో సమానమగును. అనఁగా ఈకారాంతములకు వచ్చుకార్యము ఐకారాంతములకు నగు నని యర్థము. రై+ను=రైని (౭౬-సూ. ఉకారమున కికారము) రై+కు=రైకి; ఇట్లే తక్కినవియును.

కంధరాదులు క్లీబతుల్యంబులు బహుళంబుగా నగు. ౬౬.

కంధరము - కంధర. విధాశబ్దమునకుఁ గ్లీబతుల్యత్వంబు నిత్యంబు-విధము. కంధరా నాసికా భిక్షా దంష్ట్రా గ్రీవా పాదుకోల్కా ప్రభృతులు కంధరాదులు.

౬౬. 'కంధర' మున్నగు శబ్దములు బహుళముగా నపుంసకలింగసమానము లగును. 'కంధరా' శబ్దము సంస్కృతమున స్త్రీలింగము ౫౪-వ సూత్రముచే దీర్ఘము హ్రస్వమైనది. దాని కీసూత్రముచే నపుంసకత సిద్ధింపఁగా 'కంధరము' ఐనది. క్లీబత్వము లేనప్పుడు 'కంధర' యగును. (౫౭ సూ.

విభక్తిలోపము.) ఈ సూత్రము 'బహుళము' అని యుండుటచేఁ గొన్నింటికిఁ నపుంసకత్వము నిత్య మని తెలియుచున్నది. కాన 'విధా' శబ్దమున కిది నిత్యము కాఁగా 'విధము' అనియే యగును; 'విధ' యని రూప ముండదు.

ఇంక హలంత ప్రకరణము

ఇంక—ఇంతవఱకును సంస్కృతమునందలి అజంతశబ్దములు తత్సమములుగా మాఱునపుడు జరుగు కార్యములు వివరింపఁబడినవి. ఇఁకమీఁద హలంతములు (పొల్లులు చివరఁగల శబ్దములు) తత్సమము లగునపుడు జరుగు కార్యములు తెలుపఁబడును. హలంతములఁగూర్చి చెప్పెడి భాగము హలంత ప్రకరణము.

హలంతంబు ప్రథమైక వచనాంతతుల్యం బిందు నామం బగు. ౬౭.

రుక్-రాట్-మరుత్-వీరుత్-కర్మ-వర్మ; శ్వ శబ్దంబు దప్ప నకారాంతంబు లెల్లం బ్రథమైకవచనతుల్యంబులే యగు నని యెఱుంగునది.

౬౭. సంస్కృతమున హలంతశబ్దములకు ప్రథమైకవచనాంత రూపము ఎట్లుండునో తత్సమములలో అదియే ప్రాతిపదికయై యుండును.

రుక్-రాట్-మరుత్-వీరుత్ మున్నగునవి హలంతముల ప్రథమైక వచనములు. 'కర్మ, వర్మ' అనునవి 'కర్మన్, వర్మన్' అను నకారాంతశబ్దముల ప్రథమైకవచనరూపములు. నాంతములలో ఒక్క 'శ్వన్' శబ్దమును విడిచి తక్కినవన్నియు ప్రథమైకవచనతుల్యములే యిట నామము లగును. ['శ్వన్' శబ్దమునకుమాత్రము ౭౦-వ సూత్రముచే ద్వితీయాంతతుల్యత్వము కల్గి 'శ్వానమ్' అనునది నామ మగును.]

ఉగాగమంబును ద్విత్వంబును దుదిహల్లున కగు. ౬౮.

ఉగాగమాంతంబుల కిగ్గొసూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచన లోపం బగు. రుక్కు-రాట్టు-మరుత్తు-వీరుత్తు. ఉగాగమంబు

లేమిం జేసి యిచట నాంతంబుల కస్త్రీలింగంబులకుం బ్రథమైక వచనలోపంబు లేదు. కర్మము - వర్మము-చర్మము - సుధన్వుఁడు-సుత్రాముఁడు.

ఒల. (మీఁదిరీతిని సిద్ధించిన ప్రాతిపదికల) చివరి హల్లులు ద్విత్వ మును పొందును; ఆహల్లునకు ఉగాగమము నగును. (అనఁగా ఆ హల్లుల చివర ఉకారము చేరును.)

రుక్—ద్విత్వము, ఉత్వమును—రుక్కు. ఇది ఉదంతమగుటచే 66-వ సూత్రము ననుసరించి ప్రథమైకవచనలోపము రాఁగా 'రుక్కు' అని యుండును. ఇట్లే 'రాట్టు, మరుత్తు, పీరుత్తు' లును 'కర్మ, వర్మ, చర్మ' మున్నగునవి నాంతములు; అవి నపుంసకలింగములు; అవి యుగంతములును (ఆగమమై ఉ చివర వచ్చినవి) కావు; కాని వాని ప్రథమైకవచనమునకు లోపము లేదు. వానికి 38-వ సూత్రముచే 'ము' ప్రత్యయముచేరి కర్మము, వర్మము, చర్మము' అను రూపము లేర్పడినవి.

'సుధన్వా' 'సుత్రామా' అనునవి నాంతము లగు పుంలింగముల ప్రథమైకవచనరూపములు. ౫౪-వ సూత్రము ననుసరించి వాని తుదిదీర్ఘములు హ్రస్వములై; (౭౧, ౭౭-వ సూత్రములచే) ఉత్వము, డుజ్ఞు వచ్చి 'సుధన్వుఁడు, సుత్రాముఁడు' అను రూపము లైనవి.

దీర్ఘంబుమీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబుబహుళంబుగానగు. ఉదా. వాక్కు - వాకు, స్వారాట్టు - స్వారాటు.

ఒదా. దీర్ఘమునకుఁ దరువాతవచ్చు హల్లునకు ద్విత్వము బహుళముగా నగును. వాక్కు (ద్విత్వము) వాకు. (ద్విత్వములేమి) ఇట్లే 'స్వారాట్టు, స్వారాటు' లును. ఈసూత్రమునుబట్టి ద్విత్వము బహుళముగాని, ఉగాగమము బహుళము కా దనియు, అది నిత్యముగా వచ్చునదియే యనియు తెలియం చున్నది. కావున నే 'వాకు, స్వారాటు' అనునవి సిద్ధించుచున్నవి.

మతుబాదికంబు ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబు నామం బగు. ౭౦.

శ్రీమంతమ్-గుణవంతమ్ - విద్వాంసమ్-అనడ్వాహమ్ - శ్వానమ్ - ఉపానహమ్ - అప్సరసమ్ ఇత్యాదులు.

౭౦. మతుబాదికంబు='కలవాఁడు, కలది' అను అర్థమిచ్చు 'మతుప్' ప్రత్యయము చివరఁగలవియుఁ మఱికొన్నియుఁను. సంస్కృతమున మతుప్ప్రత్యయము చివరవచ్చు వానియొక్క మఱికొన్ని శబ్దములయొక్కయుఁ ద్వితీయావిభక్తిలోని ఏకవచనరూపము తెలుఁగున నామ మగుచుండును.

'శ్రీమంతమ్, గుణవంతమ్' అనునవి మతుబంతముల ద్వితీయైక వచన రూపములు; తక్కినవి యితర శబ్దముల ద్వితీయైకవచనాంతములు.

దానియంతిమ మకారంబునకు లోపం బగు. ౭౧.

శ్రీమంత-గుణవంత-విద్వాంస-అనడ్వాహ ఇత్యాది. వీని కజంతములకుం బోలె డుజాదులు యథాయోగ్యంబుగ నగు. అతఁడు శ్రీమంతుఁడు - ఇతఁడు గుణంతుఁడు - వానివంశము శ్రీమంతము-వీనివంశము గుణవంతము. విద్వాంసుఁడు-విద్వాంసము, అనడ్వాహము-శ్వానము-అప్సరస. వక్ష్యమాణలక్షణంబుచే స్త్రీత్వంబున మతుబాదులు జ్యంతంబులే యిందు గ్రహింపంబడు. శ్రీమతి-గుణవతి-విదుషి-శుని. మహతి వాచ్యం బగునపుడు శ్రీమంతురాలు గుణవంతురాలు - విద్వాంసురాలనియుఁ బ్రయోగింపఁదగు.

౭౧. ద్వితీయైకవచనాంతములగు మతుబాదికముల చివరి మకారము ఇచట లోపించును.

'శ్రీమంతమ్' మున్నగువాని 'మకారము' లోపింపఁగా 'శ్రీమంత' మున్నగురీతి నగును. తరువాత వీనికి అజంతశబ్దములకువలె (౨౧, ౨౨-సూ.)

ఉత్వము, డుజ్ఞు రాఁగా 'శ్రీమంతుఁడు, గుణవంతుఁడు' మున్నగు రూపము లగును. (వానివంశము) 'శ్రీమంతము; (వీనివంశము) 'గుణవంతము' అను చోట్ల మకారము లోపించినపిదప, ఇవి అహామత్తులు కావున 'ము' ప్రత్యయము వచ్చి మీఁదిరూపము లైనవి. విద్వాంసుఁడు, విద్వాంసము అనునవియు నిట్లే.

'అనడ్వాహమ్' అనుచోట మకారము లోపించి, అమహత్తగుటచే 'ము' వచ్చి 'అనడ్వాహము' అయినది. 'శ్వానమ్' అనుచోటను మకారము లోపించి, 'ము' వచ్చి 'శ్వానము' అయినది. 'అప్సరసమ్' అనుదాని 'మకారము' 'లోపించి' అది స్త్రీలింగ మగుటచే ప్రథమైకవచనమును లోపించి 'అప్సరస' అయినది.

వక్ష్యమాణ—ఇందలి ౧౫౯-వ సూ. అనుసరించి స్త్రీలింగములన్నియుం వానివానికి నియతములైన స్త్రీప్రత్యయములతో (ఙీప్, ఙీష్, ఙీన్, చాప్, ఆప్, డాప్ అనువానితో) కూడియే తత్సమములందు వ్యవహరింపఁబడవలసి యుండుటచే ఈకారములు చివఱఁగల మతుబంతములనే 'మతుబాది' శబ్దముచే గ్రహింపవలెను. అవియే యిచ్చట ప్రాతిపదిక లగును. 'శ్రీమతీ, గుణవతీ, విదుషీ, శునీ' అనునవి సంస్కృతము ఙ్యంతములు (అనఁగా ఙకారము ఇత్తుగా గల ఈకారాంత స్త్రీ ప్రత్యయము చివరఁ గలవి.) వాని చివరి దీర్ఘములు ౧౬౪-వ సూత్రముచే హ్రస్వములై ౪౪-వ సూత్రముచే ప్రథమైకవచనలోపము రాఁగా 'శ్రీమతి, గుణవతి, విదుషి, శుని' అని యైనవి.

ఇయ్యది స్త్రీలింగముల విషయము. స్త్రీలింగములు కాక మహతీవాచకము లైనపుడు ('శ్రీమంత+అలు') అని యుండునపుడు సంధి. ౩౧-వ సూ. అనుసరించి, ఉత్వ, రుగాగమములు వచ్చి 'శ్రీమంతురాలు' అగును.

ముదాదులకుఁ బ్రథమైకవచనలోపంబు లేదు. ౭౨.

ముదము - ఉపానహము - స్రజము.

౭౨. 'ముద' మున్నగువానికిఁ బరముగా నుండు ప్రథమైకవచనము లోపింపదు.

'ముత్' అనుదానికి 'ముదమ్' అనునది సంస్కృతమున ద్వితీయైక వచనము. అదియే తెలుఁగున నామ మగును. దాని చివరి 'మకారము' నకు లోపము రాఁగా 'ముద' అగును. ఈ శబ్దము స్త్రీలింగమగుటచే ౧౭-వ సూత్రముచే ప్రథమైకవచనమునకు లోపము వచ్చుచుండఁగా, ఆలోపము రాదని యీ సూత్రముచే విధింపఁబడుచున్నది.

ఈశబ్దము అమహత్తు గాన ౩౯-వ సూత్రముచే 'ము' ప్రత్యయము వచ్చి 'ముదము' అయినది. 'ఉపానహము, స్రజము' అనునవియుం నట్లే. [అవి యుంను స్త్రీలింగములే. వానికిని ప్రథమైకవచనలోపము లేదు. 'ము' వచ్చినది.]

ఋత్విగాదులు ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబులు విభాష నగు. ౭౩.

ఋత్విజుఁడు - ఋత్విక్కు - నీవృతము - నీవృత్తు. ఋత్వి గాదికం బాకృతిగణంబు.

౭౩. 'ఋత్విక్' మున్నగుశబ్దములు ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యములు తెలుఁగులో వికల్పముగా నామంబు లగును. కాఁగా అవి ప్రథమైకవచనాంత తుల్యములుకూడ నామములు కావచ్చును.

'ఋత్విజమ్' 'ఋత్విక్' అనునవి రెండును నామము లగును.

'ఋత్విజమ్' అనునది నామ మైనప్పుడు మకారలోపము, ఉత్వము, డుజ్ఞును వచ్చి 'ఋత్విజుఁడు' అని యగును. 'ఋత్విక్' నామ మగునపుడు ద్విత్వము, ఉగాగమును వచ్చి 'ఋత్విక్కు' అగును. ఇట్లే తక్కినవియును.

ఆకృతిగణము=ఇట్టి రూపములు కల పదములు కల్గినగుంపు—అనఁగా నీరీతిని రెండువిధములగు రూపములును ఉన్న పదముల నన్నింటి నిందుఁ జేర్ప నగు ననుట.

ఒకానొకచో మహత్త్వంబునందు మతు ప్తకారంబున కానాదేశంబు విభాష నగు. ౨౮.

హనుమానుఁడు-హనుమంతుఁడు - భగవానుఁడు - భగవంతుఁడు ఇత్యాది.

౨౮. కొన్ని చోట్ల మహాద్వాచకములందు మతుప్ప్రత్యయము యొక్క తకారమునకు 'ఆన' అనునది వికల్పముగా ఆదేశ మగును.

'హనుమత్' అనునది మతుప్ప్రత్యయాంతము; మహాద్వాచకము; దాని మతు ప్తకారమునకు 'ఆన' ఆదేశము రాఁగా హనుమ+ఆన, అని యుండును. పిదప సంధి. ౧౧-వ సూత్రముచే సంధివచ్చి 'హనుమాన' అగును. ఉత్వ, డుజ్ఞులు వచ్చి 'హనుమానుఁడు,' అగును. ఇయ్యది వికల్ప మగుటచే 'ఆన' రానపుడు 'హనుమంతుఁడు' అగును. (౨౦-సూ. ద్వితీయాంత తుల్యత—హనుమంతమ్, ౨౧-వ మకారలోపము, ఉత్వ, డుజ్ఞులు.) 'భగవానుఁడు, భగవంతుఁడు' నట్లే.

విశ్వకర్మాదులకు స్త్రీత్వం బగు. ౨౯.

స్త్రీలింగత్వాదిదేశంబుచేత నుత్వడుజ్ఞులు లే వని యెఱుంగునది. విశ్వకర్మ - కృష్ణవర్త్మ-అశ్వత్థామ-యువ-యజ్వ ఇత్యాదులు,

౨౯. 'విశ్వకర్మ' మున్నగుశబ్దములకు స్త్రీలింగతుల్యత్వము కలుగును; 'విశ్వకర్మన్' మున్నగుశబ్దములు సంస్కృతమున నాంతములు; మహత్తులు, వాని ప్రథమైకవచనము 'విశ్వకర్మా' మొదలగునవి. ఇవియే తెలుఁగు సమాసము లగును. వాని (౧౪-వ సూ.) దీర్ఘము హ్రస్వమయి 'విశ్వకర్మ' మున్నగురీతి నగును.

ఇవి మహత్తులు కాన ఉత్వ, డుజ్ఞులను పొందవలసియుండఁగా అవి రాకుండ స్త్రీత్వము కల్పింపఁబడినది. కాన (౧౭-సూ.) ప్రథమైకవచన లోపము కల్గి 'విశ్వకర్మ' మున్నగురూపము లగును.

మహద్వాచక మయి పుంలింగం బగు బ్రహ్మశబ్దమునకు స్త్రీత్వం బగు. ౨౬.

బ్రహ్మ - ఈశబ్దము చతుర్ముఖ ఋత్విగ్విప్రులకు వాచకంబు. తత్త్వ తపోవేదయోగ వాచకం బగునేని బ్రహ్మము నాఁబడు.

౨౬. మహద్వాచకమును, పుంలింగము నయిన బ్రహ్మశబ్దము స్త్రీసమమగును. కాన (౧౭౭-సూ.) ప్రథమైకవచనము లోపించి 'బ్రహ్మ' అగును. దీనికి ప్రక్రియ 'విశ్వకర్మ'కు వలెనే గమనించునది.

తత్త్వము తపస్సు మున్నగు నర్థములలో 'బ్రహ్మ' శబ్దము నపుంసకలింగము. దాని ప్రథమైకవచకము 'బ్రహ్మ' అదియే యిట నామము. దానికి (౩౯-సూ.) 'ము' చేరి 'బ్రహ్మము' అయినది.

ఆత్మమనిజంతంబులకు నాంతము లగు మనుజసంజ్ఞలకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగా నగు. ౨౭.

ఆత్మ-ఆత్మకము-ఆత్ముఁడు; మహిమ-మహిమము; అణిమ-అణిమము; గరిమ-గరిమము; లఘిమ-లఘిమము; దేవశర్మ-దేవశర్ముఁడు.

౨౭. 'ఆత్మన్' శబ్దమునకును, 'ఇమనిచ్' ప్రత్యయము కడపటవచ్చువానికిని, నకారాంతములై మనుష్యుల సంజ్ఞలను (ప్రత్యేక నామములను) తెలుపు శబ్దములును బహుళముగా స్త్రీసమము లగును.

'ఆత్మన్' శబ్దము పుంలింగమునందును, నపుంసకలింగమునందును గూడ కలదు. శరీరము, మనస్సు మున్నగు నర్థములలో అది నపుంసకలింగ మగుచున్నది. 'ఆత్మన్' శబ్దమునకు స్త్రీత్వము వచ్చునపుడు ప్రథమైకవచనము లోపించి 'ఆత్మ' అగును. [దీనికి నామము ప్రథమాంతమగు 'ఆత్మ'యే.] నపుం

సక మగునపుడు 'ము' చేరి 'ఆత్మము' అగును. బహుళగ్రహణముచే స్త్రీత్వము రానిపక్షమున ఉత్వ, డుజ్ఞులు (౨౧, ౨౨-సూ.) వచ్చి 'ఆత్ముఁడు' అగును.

'మహిమన్' శబ్దము 'ఇమనిచ్' ప్రత్యయాంతము. 'మహిమా' ప్రథమైకవచనాంతము. అదియే యిచట నామము. దాని దీర్ఘమునకు హ్రస్వము. (౧౪-సూ.) స్త్రీవద్భావమున ప్రథమైకవచనలోపము (౧౭-సూ.) కాన 'మహిమ' ఐనది. స్త్రీత్వము రానిపక్షమున అమహద్వాచక మగుటచే దీనికి 'ము' వచ్చి (౩౯-సూ.) 'మహిమము' అయినది. 'అణిమ, అణిమము' మున్నగునవియు నిట్లే యని యెఱుంగునది.

'దేవశర్మన్' మనుష్యనామము; మహత్తు. 'దేవశర్మా' ప్రథమైకవచనాంతము; అదే యిచట నామము. దీని దీర్ఘమునకు (౧౪-సూ.) హ్రస్వము. స్త్రీత్వమువలన (౧౭-సూ.) ప్రథమైకవచనలోపము 'దేవశర్మ' అగును. స్త్రీత్వము లేనపుడు. (౨౧, ౨౨-సూ.) ఉత్వ, డుజ్ఞులు — 'దేవశర్ముఁడు' అగును.

మహత్త్వంబున స్వార్థపరం బగు రాజశబ్దము రాజు నాఁబడు. ౭౮.

రాజు-ఖగరాజు అమహత్త్వంబునందు రాజము-వృక్షరాజము. ఉపసర్జనత్వంబునందు-హతరాజుఁడు పరశురాముఁడు.

౭౮. మహద్వాచకమగు రాజశబ్దము (వేఱొకదానికి విశేషణము కాకుండ) ప్రధానముగా నుండునపుడు, 'రాజు' అని యుండును.

'రాజు' మహత్తు; ప్రధానము. 'ఖగరాజు' (ఖగములకు రాజు కావున నిదియును ప్రాధాన్యమును విడువలేదు.) రాజశబ్దము అమహత్తగునపుడు 'రాజు' అని కాదు; అపుడు 'రాజన్' ప్రథమైకవచనాంతతుల్యమగుట 'రాజా' అని యుండఁగా, దీర్ఘము హ్రస్వమై ౩౯-వ సూత్రముచే 'ము' వచ్చి 'రాజము' అగును. అట్లే 'వృక్షరాజము'ను.

(ఉపసర్జనత్వంబునందు=) అప్రాధాన్యమునందు 'రాజు' అని కాదు, పరశురాముఁడు హతరాజుఁడు (చంపఁబడినరాజులు కలవాఁడు)' అనియే యగును గాని 'హతరాజు' కాదు.

'హతరాజుఁడు' అనుదానికి 'హతరాజ' శబ్దము ప్రథమైకవచనాంతము నామము, (౨౧,౨౨-సూ.) ఉత్వ డుజ్ఞులు వచ్చి 'హతరాజుఁడు' అయినది.

'ఖగరాజు' అనునపుడు రాజశబ్దము మహద్వాచకమును, ప్రభుత్వ ద్యోతకమును కాన 'రాజు' అయినది. 'వృషరాజ' మనునపుడు రాజశబ్దము శ్రేష్ఠతావాచక మగుటచే అమహత్తయి యమహత్కార్యములను పొందినది.

జగదింద్రజిత్తులతకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౭౯.

జగము - జగత్తు; ఇంద్రజి - ఇంద్రజిత్తు, ఋత్విగాది యగుటం జేసి యింద్రజితుం డనియు వాడంబడు.

౭౯. 'జగత్, ఇంద్రజిత్' అను శబ్దముల తకారము వికల్పముగా లోపించును. 'జగత్' ప్రథమైకవచనము; తెలుఁగున నిదియే నామము. దీని తకారము లోపించినపిదప 'ము' చేరి (ఇది అమహత్తగుటవలన 'జగము' అగును. తకారలోపము రానప్పుడు ద్విత్వము, ఉగాగమము, (౬౮-సూ.) వచ్చి 'జగత్తు' అగును. (౪౪-సూ విభక్తిలోపము) 'ఇంద్రజిత్' లోని తకారము లోపింపఁగా 'ఇంద్రజి' అగును. దీనికి 'ఇగ్లౌరా' సూత్రముచే (౪౪-సూ.) ప్రథమైకవచనము లోపించును.

తకారలోపము రానపుడు ద్విత్వమును, ఉగాగమమును వచ్చి 'ఇంద్రజిత్తు' అగును. మఱియు నీశబ్దము ఋత్విగాదులలో నున్నందున (౭౩-సూ.) ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత కల్గి 'ఇంద్రజితమ్' అనునది నామ మగును. (౭౧-వ సూత్రమననుసరించి) మకారము లోపించి, (౨౧, ౨౨ - సూ.) ఉత్వ, డుజ్ఞులు రాగా 'ఇంద్రజితుఁడు' అనియును అగును.

సాంతంబులతుది సకారంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౮౦.

ఉరము - ఉరస్సు - వక్షము - వక్షస్సు-అర్చి-అర్చిస్సు-ధనువు - ధనుస్సు - ఆయువు-ఆయుస్సు. బహుళగ్రహణంబునం జేసి పయఃప్రభృతుల సకారంబునకు లోపంబు లేదు పయస్సు-వయస్సు - సరస్సు

౮౦. అమహత్తు లగు సకారాంతశబ్దముల తుదిసకారమునకు లోపము బహుళముగా నగును.

౭౮-వ సూత్రము ననుసరించి హలంతములన్నింటికిని ద్విత్వము, ఉగాగమమును నిత్యముగా వచ్చుచుండఁగా, దానిని వారించుట కీసూత్ర మారంభింపఁబడినది.

'ఉరస్'—సకారమునకు లోపమువచ్చి, (ఇది యమహత్తగుటవలన) 'ము' చేరి 'ఉరము' అయినది; లోపము రానపుడు ద్విత్వోగాగమములు వచ్చి 'ఉరస్సు' ఐనది. ఇట్లే తక్కినవియును.

'పయస్' మున్నగువానికి సకారలోపము వచ్చి 'పయము' మున్నగు రూపములు కావు. 'పయస్సు' మున్నగునవియే అగును. బహుళగ్రహణము చేనట సకారలోపము రాదు.

మహద్వాచకంబులగు సాంతంబుల కంత్యలోపంబేని ద్వితీయైక వచనాంతతుల్యత్వంబే నగు. ౮౧.

అంగిరుఁడు - అంగిరసుఁడు - ఉగ్రశ్రవుఁడు - ఉగ్రశ్రవసుఁడు - ప్రచేతుఁడు - ప్రచేతసుఁడు - ఊర్ధ్వరేతుఁడు-ఊర్ధ్వరేతసుఁడు.

౮౧. మహత్తులగు సకారాంతశబ్దముల తుదియక్షరము (సకారము) నకు లోపమైనను కల్గును; లేదా దాని ద్వితీయైకవచనరూపమైన తెలుఁగునామ మగును.

'అంగిరస్' సకారాంతమహద్వాచకము; దీని 'సకారము' లోపింపఁగా ఉత్వ, డుజ్ఞులు వచ్చి (౨౧, ౨౨-సూ.) 'అంగిరుఁడు' అగును. ద్వితీయాంత తుల్యతవలన 'అంగిరసమ్' నామముకాఁగా 'మకారము' లోపించి, ఉత్వ డుజ్ఞులు వచ్చి 'అంగిరసుఁడు' అగును. ఇట్లే తక్కినవియును.

వేధ పురోధ పురోధసుఁడు. ౮౨.

వేధశ్శబ్దమునకు నిత్యంబుగాఁ బురోధశ్శబ్దమునకు వైకల్పికముగా సలోపస్త్రీవద్భావంబులు దీనిచే నిపతింపం బడియె.

౮౨. 'వేధస్' సాంతమహత్తు. పై సూత్రము ననుసరించి దీనికి 'వేధుఁడు' అనిగాని, 'వేధసుఁడు' అనిగాని రూపము కలుగవలసియున్నది. అట్లుకాక 'వేధ' అనియే యుండు నని యీ సూత్రము నియమించుచున్నది. [అనఁగా 'వేధ' శ్శబ్దమునకు సకారలోపమును; స్త్రీవద్భావమును నిత్యముగా నియమింపఁబడుచున్న వనుట. స్త్రీవద్భావముచే ౫౭-వ సూత్రమున ప్రథమైకవచనలోపము.]

పురోధశ్శబ్దమునకు సలోప, స్త్రీవద్భావములు వికల్పముగా విధింపఁ బడుచున్నవి. అవి వచ్చినపుడు 'పురోధ' అగును. రానపుడు ద్వితీయైక వచనాంతతుల్యత్వము విహితము. అపుడు 'పురోధసమ్' లోని 'మకారము' లోపించి ఉత్వ, డుజ్ఞులు రాఁగా 'పురోధసుఁడు' అనియు నగును.

మనః ప్రభృతుల సకారంబునకు ద్విత్వంబు విభాష నగు. ౮౩.

మనసు-మనస్సు-శిరసు-శిరస్సు-సదసు - సదస్సు - సలోపం బయ్యెనేని - మనము - శిరము - సదము

౮౩. 'మనస్' మున్నగుశబ్దముల సకారమునకు ద్విత్వము వికల్పముగా నగు. ౭౮-వ సూత్రముచే ద్విత్వము నిత్యముగా వచ్చుచుండఁగా, అట్లు రాకుండుట కీ సూత్రము చెప్పఁబడినది. ఉగాగమము మాత్రము

నిత్యము. కాన 'మనసు, మనస్సు' అని రెండువిధముల రూపము లగును. మఱియు ౭౦-వ సూత్రముచే సకారలోపము రాఁగా, 'ము' చేరి 'మనము' అని ౩-వ రూపము నగును. తక్కినవియు నిట్లే.

ద్యుహ్యృచ్ఛబ్దంబులకు దివి హృది యగు. ౭౮.

దివి-దివులు-హృది-హృదులు.

౭౮. ద్యుహ్యృచ్ఛబ్దంబులకు = 'దివ్ హృత్' అను శబ్దములకు. 'దివ్'కు 'దివి' అనియు, 'హృత్'కు 'హృది' యనియు నామము లగు నని యర్థము. ద్యుహ్యృచ్ఛబ్దముల సప్తమ్యేకవచనరూపములు తెలుఁగున నామము లగు నని భావము. 'దివి, హృది' అనుదానికి ౪౪-వ సూత్రముచే ప్రథమైక వచనము లోపింపఁగా 'దివి, హృది' అనియే రూపము లుండును. 'దివి+లు, హృది+లు' అని యుండఁగా (౪౯-వ సూ.) ఇకార ముకారముగా మాఱి 'దివులు, హృదులు' అను రూపము లేర్పడును.

స్త్రీలింగంబులెల్ల స్వస్వనియతంబు లగు స్త్రీప్రత్యయంబులం గూడి యిందుఁ బ్రవర్తిల్లు. ౭౯.

నామము.	స్త్రీప్రత్యయాంతము.	తత్సమము.
కర్తృ ...	కర్త్రీ ...	కర్త్రి.
జనయితృ ...	జనయిత్రీ ...	జనయిత్రి.
భాగ్యశాలిన్ ...	భాగ్యశాలినీ ...	భాగ్యశాలిని.
బుద్ధిశాలిన్ ...	బుద్ధిశాలినీ ...	బుద్ధిశాలిని.
మతిమత్ ...	మతిమతీ ...	మతిమతి.
గుణవత్ ...	గుణవతీ ...	గుణవతి.
విద్వస్ ...	విదుషీ ...	విదుషి.

వనజముఖ	... { వనజముఖీ వనజముఖా	... { వనజముఖి. వనజముఖ.
మీననేత్ర	... మీననేత్రా	... మీననేత్ర.

అంగాదులకుఁ దప్ప సంయోగోపధంబులకు జీప్ప్రత్యయంబు లేమిం జేసి మీననేత్రి పద్మనేత్రి ఇత్యాదు లసాధువులు.

౧౫. సంస్కృతమునందున్న స్త్రీలింగశబ్దము లెల్ల వాని వానికి స్త్రీత్వమునందుఁ గల్గిన (స్త్రీ) ప్రత్యయములతోఁ గూడియే తెలుఁగునకు వచ్చు నని భావము.

'కర్తృ' శబ్దమునకు 'కర్త్రీ' స్త్రీప్రత్యయాంతము. అదియే తెలుఁగున నామము. దాని దీర్ఘము (౧౪-వ సూ.) హ్రస్వమయి, 'ఇగ్లారా' (౪౪) సూత్రముచే ప్రథమైకవచనము లోపించి 'కర్త్రి' యగును. ఇట్లే తక్కినవి యును; 'వనజముఖ, మీననేత్ర' అను వానికిమాత్రము ౧౭-వ సూత్రముచే ప్రథమైకవచనలోపము.

అంగాదులకు—హల్ సమూహము ఉపధయందుఁగల 'అఙ్గ' మొదలగు శబ్దములకే జీప్ప్రత్యయము (అందు మిగులునది 'ఈ' మాత్రమే.) వచ్చు నని నియమము కలదు. 'నేత్ర' శబ్దము ఉపధయందు హల్ సముదాయము కలదేయైనను 'అఙ్గాదు'లలో చేరనందున - (బహువ్రీహిసమాసమునందలి) ఆ పదము చివర 'ఈ' కారము చేరదు. ఆకారమే చేరును. కాన 'మీననేత్ర, పద్మనేత్ర' అనియే యుండవలెను.

[చివరనుండి లెక్కించినచో పదములోని రెండవయక్షరము ఉపధ యని వివరింపఁబడినది.]

మహతీతరంబు లగు స్త్రీలింగంబుల విశేషణంబులకుఁ గ్లీబత్వంబు విభాష నగు. ౧౬.

పద్మలత మనోహరి-పద్మలత మనోహారిణి - హృద్యంబగు విద్య-హృద్యయగు విద్య. మొదవులలోఁ గపిల వరిష్ఠంబు-కపిల వరిష్ఠ.

౨౮. మహతులు (స్త్రీలింగములు) కానట్టి స్త్రీలింగశబ్దముల విశేషణములకు నపుంసకలింగత్వము వికల్పముగా నగును.

'పద్మలత' స్త్రీలింగము; కాని మహతీవాచకము కాదు. అందుచే దాని విశేషణము వికల్పముగా నపుంసకలింగమయి 'మనోహరి' అగును. ఈ విధి వికల్ప మగుటచే 'మనోహరిణి' అని స్త్రీలింగరూపమును కావచ్చును. తక్కిన యుదాహరణములు నిట్లే.

భవచ్ఛత్రాదుల కిందుఁ బ్రయోగంబు లేదు. ౨౭.

భవదాదులగు హలంతసర్వనామములకును శతృరేఫాంతాదులకును దెనుఁగుభాషయందు వ్యవహారంబు లే దని యర్థము. సమాసంబులం దొలుతం గదిసి యిందుం బ్రయుక్తంబులగు. భవద్గుణంబులు - త్వదాశ్రయము - మత్పుణ్యము - లసద్రూపము - భవిష్యత్కాలము - ధూర్వహము ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

౨౭. 'భవత్, త్వత్, మత్' మున్నగు హలంతము లగు సర్వనామములకును, 'లసత్, భవిష్యత్' మున్నగు శతృప్రత్యయాంతములకును, 'ధూర్' మున్నగు రేఫాంతములకును తెలుఁగులోఁ బ్రత్యేకప్రయోగములు లేవు. అవి సమాసములందు పూర్వ (మొదటి) పదములుగాఁ బ్రయోగింపఁబడును. 'భవద్గుణము' అను (తత్పురుష) సమాసములో 'భవత్' తొలి పదము; సర్వనామము ఇట్లే తక్కినవి. 'లసద్రూపము' అను (కర్మధారయ) సమాసములో తొలిపదము 'లసత్' శత్రంతము, 'ధూర్వహము'లో మొదటి పదమగు 'ధూర్' అనునది రేఫాంతము.

ఇది తత్సమపరిచ్ఛేదము.

ఆచ్ఛికపరిచ్ఛేదము

సంస్కృతసమేతరం బయిన యాభాష యచ్చ యనంబడు. ౧.

స్పష్టము.

౧. సంస్కృతసమేతరంబు=సంస్కృతసమ (తత్సమ) పదములకంటె వేఱైనది తద్భవదేశ్యములు కలది.

తద్భవ, దేశ్యపదములు గల భాష యచ్చ (యచ్చ తెలుఁగు) అనఁబడును.

ఆచ్ఛికశబ్దంబులెల్లం దఱుచుగ
స్త్రీసమంబులు క్లీబసమంబు లయియుండు. ౨.

స్త్రీసమత్వాతిదేశంబుచేఁ బ్రథమైకవచన లోపాదికంబును క్లీబసమత్వాతిదేశంబుచే మువర్ణకంబు నగు నని యెఱుంగునది. అన్న - మిన్న - అద్ద-గద్ద జాణ-గాణ ఓడ-గోడ ఇత్యాదులు స్త్రీసమంబులు. బియ్యము - నెయ్యము - అల్లము - మొల్లము - సున్నము - సన్నము ఇత్యాదులు క్లీబసమంబులు. తఱుచుగ ననుటచేఁ బుంలింగతుల్యంబులు గొండొక కల వని తాత్పర్యము. కొమరుఁడు - చందురుఁడు - జముఁడు-కందుఁడు ఇత్యాదులు.

౨. అచ్చ తెనుఁగు శబ్దము లన్నియు సాధారణముగా స్త్రీలింగసమములుగాఁగాని, నపుంసకలింగ సమములుగాఁగాని యగుచుండును. స్త్రీలింగ

సమానము లగునపుడు ప్రథమావిభక్త్యేకవచనలోపము మున్నగునవి వచ్చును. ఉదా. అన్న, మిన్న, అద్ద, గద్ద, జాణ మున్నగునవి. నపుంసకలింగసమానము లగునపుడు 'ము' ప్రత్యయమగుచు. ఉదా:—బియ్యము, నెయ్యము, అల్లము మున్నగునవి.

అచ్చతెలుఁగుపదములు కొన్ని పుంలింగతుల్యము లయి 'డుజ్జు' ను పొందుటయుఁ గలదు. ఉ:—కొమరుఁడు, చందురుఁడు.

బల్లిదాదులు సంస్కృతతుల్యంబులు. 3.

మహత్త్వంబున వీని కుత్వడుజాదులు నమహత్త్వంబున మువర్ణకాదులును స్త్రీత్వంబునం దాలుశబ్దముతోడ సమాసంబునుం గలుగు నని యెఱుంగునది. బల్లిదుఁడు - బల్లిదము - బల్లిదురాలు. బల్లిద - అక్కజ - కావల - బెట్టిద - బెడిద - మిసిమింత - ముక్కల ఇత్యాదులు బల్లిదాదులు.

3. 'బల్లిద' మొదలగుశబ్దములు సంస్కృతశబ్దములతో సమానము లయియుండును. అవి మహత్తు లగునపుడు ఉత్వ, డుజ్జులు (తత్స-౨౧, ౨౨.) వచ్చును. స్త్రీత్వమునందు 'ఆలు' తో సమాసమును, ఉత్వ, రుగాగమములును (సంధి 3౧) పొందుచుండును. అమహత్తు లగునపుడు వీని చివర 'ము' చేరు చుండును.

మహత్తు లగు మగాదులకుం గయిరాదులకును డుజ్జగు నుత్వంబు గాదు. ౪.

మగఁడు - మనుమఁడు - కయిరుఁడు - కత్తెఁడు - మగ - మనుమ - రాయ - పాప - ప్రే - జే - ఈ - కాప్రత్యయాంతంబులు ఇత్యాదులు మగాదులు. కయిర - కత్తెళ - జన్న - నీల ఇత్యాదులు కయిరాదులు.

౪. మహద్వాచకములగు 'మగ' మున్నగువానికిని, అమహత్తులగు

'కయిర' మున్నగువానికిని 'దుజ్జు' మాత్రము వచ్చును. (౨౧-సూ.) ఉత్వము రాదు. ఉత్వము రానందున 'మగుఁడు, కయిరుఁడు' మున్నగు నపరూపములు కావు; 'మగఁడు, కయిరఁడు' మున్నగునవియే యగును.

ఈ, కా ప్రత్యయాంతములు=ఈ ప్రత్యయాంతములు (తద్ధిత-౧౫) ను; కాప్రత్యయాంతములు (తద్ధిత-౧౧) ను.

మగాదులు మహత్తులు; వానికి ఉత్వ, దుజ్జులు వచ్చుచున్నవి. కయిరాదు లమహత్తులు. వానికి దుజ్జు రాలేదు. కావున రెండుగణములకును కేవలము దుజ్జు వచ్చుటకొఱ కీసూత్రము వ్రాయఁబడినది.

పగతాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫం బగు. ౫.

పగతురు - అల్లురు - నెయ్యురు - బలియురు - మార్తురు.

౫. మహద్వాచకములగు 'పగత' మున్నగు శబ్దముల బహువచన లకారమునకు రేఫ మగును.

(పగత+లు) = 'పగతురు' (తత్స ౨౧-ఉత్వము.) ఇట్లే మిగిలినది యగును.

కొన్ని డుమంతంబుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును దానికి ముందు పూర్ణబిందుపూర్వక డకారంబు నగు. ౬.

గండండ్రు - మిండండ్రు ఇత్యాదులు.

౬. డుజ్జువచ్చు కొన్నిశబ్దముల బహువచనలకారము రేఫముగా మాఱుచు, దానికిముందు బిందుసున్నతోఁగూడిన డకారము (ండ్)ను అగును. కాఁగా అట్టివాని బహువచనము 'ండ్రు' గా అగు ననుట. (గండ+లు) = 'గండండ్రు.'

కా ప్రత్యయంబుమీఁది బహువచనలకారంబునకు లఘ్వలఘురేఫంబులును, లఘురేఫంబునకు ముందు బిందుపూర్వక డకారంబు నగు. ౭.

విలుకాండ్రు - విలుకాఱు - వేఁటకాండ్రు - వేఁటకాఱు- వేడుకకాండ్రు - వేడుకకాఱు.

౭. మతుబర్థమున (కలవాఁడు, కలది అను నర్థమున) మహత్తులకు 'కా' ప్రత్యయము చేరు నని (తద్ధిత-౧౫,) ముందుఁ జెప్పఁబడును. ఆప్రత్యయముమీఁది బహువచనలకారమునకు 'ఱ' వచ్చును; లేదా బిందుపూర్వక డకార పూర్వలఘురేఫము (ండ్ర) అయినను వచ్చును.

(విలు+కా+లు=) విలుకాఱు; విలుకాండ్రు. తక్కినవియుం నిట్లే.

జే ప్రభృతుల బహువచనమునకు ముందు డుజ్జగు. ౮.

జేఁడులు - జేండ్లు.

౮. 'జే' మొన్నగుశబ్దముల బహువచనమునకు ('లు' కు) ముందు డుజ్జు చేరును. (జే+లు, జే+ఁడు+లు)='జేఁడులు'; అచ్ఛిక.౧-వ సూత్రమున ఉకారలోపము రాఁగా జే+ఁడ్+లు అయి ౧౫-వ సూత్రమున అఱసున్న నిండుసున్నగా మాఱఁగా 'జేండ్లు' అనియుం నగును.

కూఁతుశబ్దము ప్రథమైకవచనంబునకు రువర్ణం బగు. ౯.

కూఁతురు-కూఁతులు, కూఁతురులు-కూఁతుళ్లు-కూఁతురి నిత్యాదిరూపంబులు గ్రామ్యంబు లని యెఱుంగునది.

౯. 'కూఁతురు' ఏకవచనము. 'కూఁతులు' బహువచనము 'రు, ఏకవచనమునందే వచ్చును; బహువచనమున రాదు. కాన 'కూఁతురులు, కూఁతుళ్లు, కూఁతురిని' మొన్నగు రూపములు తప్పులు.

చెయువు బహువచనలకారంబున కలఘురేఫంబు విభాష నగు. ౧౦.

చెయువుఱు - చెయువులు - చెయువుఱను - చెయువులను.

14 ౧౧. 'చెయుంవు' అను శబ్దముయొక్క బహువచనలకారమునకు అలఘురేఫము (ఱ) వికల్పముగా ఆదేశ మగును. 'చెయుంవుఱు' అలఘురేఫము రానప్పుడు 'చెయుంవులు' అనియుం నగును.

ఆల్వాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును ముందటి లువర్ణంబునకు బిందుపూర్వకడకారంబు నగు.౧౧.

ఆండ్రు - ఆండ్రను. ఆలు - చెలియలు - చెల్లెలు - కోడలు - మఱఁదలు ఇవి యాల్వాదులు.

౧౧. 'ఆలు' మున్నగుశబ్దముల బహువచనలకారమునకు రేఫ మగును; ఆరేఫమునకు ముందున్న 'లు' అనుదానికి 'ండ్' ఆదేశ మగును. (ఆలు+లు- ఆలు+రు) = 'ఆండ్రు' అని యగును. తక్కినవియుం నిట్లే. ఆల్వాదులు = ఆలు మొదలగునవి.

బహువచనము పరంబగునపుడు డ-ల-ట ర-ల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౧౨.

గుండ్లు - గుండులు. గిండ్లు - గిండులు. కాళ్లు-కాలులు. మొసళ్లు - మొసలులు. గోంట్లు - గోంటులు. తుంట్లు - తుంటులు. గోర్లు-గోరులు. సీవిర్లు - సీవిరులు. బహుళగ్రహణముచే విల్లులు-పిల్లులు-పులు లిత్యాదులందు లోపంబు లేదు. తత్సమంబులం గోటి పిప్పలిశబ్దంబుల కీకార్యంబు చూపట్టెడు. కోట్లు - కోటులు - పిప్పళ్లు - పిప్పలులు.

౧౨. బహువచనమునకు ముందున్న డ - ల - ట - ర అను నక్షరముల మీఁద నున్న ఉకారము బహుళముగా లోపించును. (గుండు + లు=) 'గుండ్లు.' ఉకారము లోపింపనపుడు 'గుండులు' అనియు నగును. (గిండి + లు=) 'గిండ్లు' (తత్సమ. ౪౫-ననుసరించి ఇకారమున కుత్వము ; ఈసూత్రముచే ఆ 'ఉకారమునకు' లోపము.) లోపము రానపుడు 'గిండులు' అగును. 'కాలు + లు' అని యుండఁగా, ఉకారము లోపించి, ౧౪-వ సూత్రముచే నిత్యముగా లకారమున కలఘులకార మాదేశము కాఁగా 'కాళ్లు' అగును. ఉకారలోపము రానపుడు 'కాలులు' అని యుండును. ౧౩-వ సూత్రముచే అలఘులకారము వికల్పముగా రాఁగా 'కాళులు' అనియు రూప ముండ వచ్చును. 'మొసళ్లు, మొసలులు' కూడ నిట్లే. 'విల్లు + లు, కిల్లు + లు, పులు + లు' అచోట్ల ఉకారము లోపింపఁగా అసాధురూపము లగును; కాన అచ్చట లోపము రాదు. అట్టియెడల లోపము రాకుండుటకే యీ సూత్రమున 'బహుళము' అని చెప్పఁబడినది.

మీఁది ఉకారలోపము అచ్ఛికములకే విధింపఁబడుచున్నను తత్సమములలోకూడ ఉకారము 'కోట్లు, పిప్పళ్లు' మున్నగుచోట్ల కనఁబడుచున్నది. దీనికిని బహుళగ్రహణమే కారణము.

బహువచనము పరంబగునపు డసంయుక్తంబు లయి యుదంతంబు లయిన డ-ల-ర-ల కలఘులకారంబు బహుళంబుగా నగు. ౧౩.

త్రాళులు-త్రాడులు. గుమ్మళులు-గుమ్మడులు. మొగిళులు-మొగిలులు. పిడికిళులు - పిడికిలులు. ఊళులు - ఊరులు. పందిళులు - పందిరులు.

౧౩. అసంయుక్తము లయి (ఉకారలోపము రానివయి యని భావము.) హ్రస్వమగు ఉకారము చివరగల శబ్దముల డ - ల - ర లకు (ఉకారము

నకు ముఱ్ఱున్నవానికి) బహువచనము పరమగునపుడు అలఘులకారము (ళకారము) బహుళముగా నగును.

'త్రాడు+లు' అనునపుడు 'డు' అసంయుక్తమయినది; దాని ఉకారమునకు లోపము లేదు. దానికి బహువచనము పరముగా నున్నందున అలఘులకారము (డ-కు ళ) ఆదేశమయినది. కాన 'త్రాళులు' అయినది. ఈ యాదేశము బహుళ మగుటచే నిది రాని పక్షమున 'త్రాడులు' అని యుండును. ఇట్లే 'గుమ్మళులు, గుమ్మడులు.' లకారమునకు 'మొగిళులు మొగిలులు', పిడికిళులు, పిడికిలులు' అని యుదాహరణము. రేఫమునకు 'ఊళులు. ఊరులు— పందిళులు, పందిరులు' అనున వుదాహృతులు.

బహువచనశ్లిష్టంబు లయి యద్విరుక్తంబు లయిన డకార లకారంబుల కలఘులకారంబు నిత్యంబుగ నగు. ౧౪.

త్రాళ్లు - గుమ్మళ్లు - మొగిళ్లు - మొసళ్లు - పిళ్లు - సిళ్లు.

౧౪. బహువచన సంశ్లిష్టంబులు = బహువచనముతో సాల్సంయోగముఁ బొందినవి అనఁగా ౧౨-వ సూత్రముచే ఉకారలోపమును పొంది బహువచనముతోఁ గూడినవి; అద్విరుక్తంబులు = సహజముగా జడ్డక్కరములు చివర లేనట్టివి.

బహువచనముతో సంశ్లేషమును పొంది తొలుత ద్విత్వములు కాని డ - ల లకు అలఘులకారము (ళ) నిత్యముగా నగును. 'త్రాడు+లు' అనునప్పుడు (౧౨-వ సూ.) ఉకారలోపము రాఁగా 'త్రాడ్లు' అయినది; ఈ సూత్రముచే 'డకారము' ళగా మాఱినది; 'త్రాళ్లు' అయినది. అట్లే 'గుమ్మళ్లు' 'మొగిళ్లు' మున్నగునవి లకారముగా మాఱుట కుదాహృతులు.

సమానపదంబునందు సంయోగంబు పరంబగునపు డెల్లచోఁ ఖండబిందునకుం బూర్ణం బగు. ౧౫.

అరఁటులు - అరంట్లు, పసఁటులు - పసంట్లు, గోఁటులు -

గోంట్లు. తేఁటులు-తేంట్లు. ఏఁడులు-ఏఁడ్లు. కాఁడులు - కాండ్లు. ఏండ్లు - కాండ్లిత్యాదులందు డాకు ళాదేశంబు కొందఱు వక్కాణించిరి; తెనుఁగున బిందుపూర్వకస్థిరంబు లేమింజేసి యది గ్రాహ్యంబు గాదు.

౧౫. సమానపదము=ఏకపదము - అనఁగా సమాసవశమున రెండుపదములు చేరి యేర్పడిన పదము గాక ఒకే పద మయినది.

ఏకపదమునందు ౧౬-వ సూత్రముచే ఉకారలోపము కలిగినపుడు సంయుక్తాక్షరములకు ముందు హ్రస్వ మున్నను, దీర్ఘ మున్నను గూడ అఱసున్న నిండుసున్నగా మాఱును.

'అనఁటులు' అనుదానికో టకారమునఁ గల ఉకారము లోపింపఁగా 'అనఁట్లు' అని యగును. 'ట్లు' సంయుక్తాక్షరము. కాన దానికి ముందున్న అఱసున్న నిండుసున్నగా మాఱి 'అనంట్లు' అగును. (సంజ్ఞా. ౧౪-సూత్రమునఁబట్టి పూర్ణబిందువు వికల్పముగా విధింపఁబడఁగా దానికి బాధకముగా నిచ్చట నిండుసున్న నిత్యముగా విధింపఁబడుచున్నది.) 'పసంట్లు' ఇట్లే 'గోంట్లు' మున్నగునవన్నియుం దీర్ఘముమీఁద నిండుసున్న వచ్చుట కుదాహరణములు. (సంజ్ఞా. ౧౫-సూత్రమునుబట్టి యిట్టిచోట్ల నిండుసున్న కవకాశమే లేదు. కావున వానిమీఁదకూడ నీ సూత్రముచే నిండుసున్న నిత్యముగా విధింపఁబడుచున్నది.)

కాండ్లిత్యాదులు—'కాండ్లు' మున్నగువానియందు ౧౪-వ సూత్రము ననుసరించి డకారమునకు అలఘులకారమునుచేసి కొందఱు 'కాంళ్లు, ఏంళ్లు' అని యుండవచ్చు నని తెలిపిరి. కాని (౧౫-సంజ్ఞా) పరుషసరళములను విడిచి తక్కిన యక్షరములకు ముందు బిందు వుండమింజేసి మీఁది చోట్ల డకారమునకు అలఘుకారము నాదేశముచేయుట కుదుర దని గమనింపఁ దగును.

ఔపవిభక్తికంబుల లివర్ణ సలలువర్ణంబులకు బహువచనంబు పరంబగునపుడు పూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణంబు బహుళంబుగా నగు. ౧౬.

కొడవలి-కొడవండులు. ఉల్లోపంబు, కొడవండ్లు - పక్షంబునం దలఘులకారంబు-కొడవళులు - కొడవళ్లు - కొడవలులు. రోకలిప్రభృతుల కిట్లు రూపంబు లెఱుంగునది. ఇల్లు-ఇండులు-ఇండ్లు-ఇల్లులు. ఇట్లు కల్లు-పల్లు-ముల్లు-విల్లు శబ్దంబులకు రూపంబులు తెలియునది. ముఖ్యనిమ్నార్థకంబు లయిన కల్లు-పల్లు శబ్దంబులును జెల్లు ప్రభృతిశబ్దంబులు ననౌపవిభక్తికంబు లగుటం జేసి వాని కీకార్యంబు లేదు.

౧౬. ఔపవిభక్తికంబులు='ఇ-టి-తి' అనునవి ఆగమాదేశరూపముగా వచ్చుశబ్దములు. ఔపవిభక్తికములలక్షణము ౮౭-వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడును. లివర్ణ, సలలు వర్ణంబులు = 'లి' యును, లకారముతోఁగూడిన 'లు' యును (ల్లు); పూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణంబు = 'ండు';

ఔపవిభక్తికశబ్దంబులతుదిని గల లి-ల్లు అనువానికి బహువచనము పరమగునపుడు 'ండు' అనునది బహుళముగా ఆదేశ మగును.

'కొడవలి' ఔపవిభక్తికము. 'లి' కి బహుత్వమున 'ండు' ఆదేశముగా రాఁగా 'కొడవండులు' అగును. ౧౨-వ సూత్రముచే డకారముమీఁది ఉకారమునకు లోపము రాఁగా 'కొడవండ్లు' అగును. ఉకారలోపము బహుళ మగుటచే అది రానిపక్షమున ౧౩-వ సూత్రముచే అలఘులకారమాదేశము రాఁగా 'కొడవళులు' అగును. ఉకారములోపము వచ్చినపుడు ౧౪-వ సూత్రముచే అలఘులకారము రాఁగా 'కొడవళ్లు' అగును.

'కొడవలి+లు' అని యున్నపుడు 'ండు' ఆదేశము బహుళ మగుటవలన అది రానిపక్షమున తత్సమ. ౪౯-వ సూత్రము ననుసరించి ఇకారమునకు

ఉకారము ఆదేశముగా రాఁగా 'కొడవలులు' అగును. ఇట్లు బహువచనమున 'కొడవలి' కి ఐదురూపము లగును. 'రోఁకలి' మున్నగువానికిని ఇట్టే 'రోఁకండులు, రోఁకండ్లు, రోఁకళులు, రోఁకళ్లు, రోఁకలులు' అని అయిదేసి రూపము లగును.

'ఇల్లు' శబ్దమునకు బహువచనము పరమగునపుడు 'ండు' రాఁగా 'ఇండులు' అగును. (౨౧-సూ. న) డకారము మీఁది ఉకారము లోపింపఁగా 'ఇండ్లు' అగును. 'ండు' రానపుడు 'ఇల్లులు' అగును. ఇట్లు మువ్విధములగు రూపములు. దీనికివలెనే 'కల్లు' మున్నగువానికిని గల్గును.

మద్యనిమ్నార్థ—మద్యము అను నర్థముకల 'కల్లు' శబ్దమును, 'నిమ్నము' అను నర్థమునిచ్చు 'పల్లు' శబ్దమును 'తెల్లు' మున్నగుశబ్దములును టోపవిభక్తికములు కానందున వానికి ఈకార్యము రాదు. కాన వానికి బహువచనములు 'కండులు, పండులు, తెండులు' మొదలగురూపము లుండవని భావము.

ఒకానొకచో నామంబు సంశ్లిష్టబహువచనాంతతుల్యం బయి బహువచనంబు నెనయు. ౧౭.

కొడవండ్లులు-కొడవళ్లులు-కొడవండ్లులను-కొడవళ్లులను
ఇట్లు ప్రయోగదృష్టంబులు గ్రహించునది.

౧౭. సంశ్లిష్టబహువచనాంతతుల్యంబయి=బహువచనముతోఁ గూడుకొనిన (ప్రాతిపదికలోని తుది) హల్ సంయోగము కలదయి; ఎనయున్ = పొందును.

కొద్దిచోట్లయందు ప్రాతిపదిక చివరిహల్లుతో సంయోగము పొందిన బహువచనరూపమే (అనఁగా బహువచనరూపమే) నామమయి, మఱల బహువచనము పొందుట గల దని భావము.

'కొడవండ్లు' అనునది బహువచనశ్లిష్టంబైన రూపము. అదియే యిచట నామముగా గ్రహింపఁబడుటచే ప్రాతిపదికము బహువచనముచేరి 'కొడవండ్లులు' అయినది. ఇట్లే తక్కినరూపములును.

ఈరీతిని మఱల బహువచనమును చేర్చుట ప్రయోగముల సాధుత్వసిద్ధికిమాత్ర మనుసరింపఁదగినది. స్వతంత్రించి క్రొత్తవానిని కల్పింపరా దని యభిప్రాయము.

కలన్వాదుల నువర్ణంబు కు జ్జగు; బహువచనము పరంబగునపుడు నిత్యముగా నగు. ౧౮.

కలఁకు-కలను-కలఁకులు. కలను-కెలను-కొఱను-కొలను-గవను-నెఱను-మ్రాను-వరను-వలను ఇవి కలన్వాదులు.

౧౮. 'కలను' మున్నగుశబ్దముల 'ను' కు ఏకవచనమున 'కుజ్' ఆదేశము వికల్పముగా నగును. బహువచనమున మాత్రము ఈయాదేశము నిత్యము. 'జిత్తు బిందుపూర్వకం బగు' నను నియమముచే 'కు' కు ముందు బిందువు చేరుచుండును. (ఏక.) కలను—కలఁకు (కుజాదేశము వికల్ప మగుట రెండు రూపములు.) 'కలఁకులు' (బహు) (ఇచట నీయాదేశము నిత్యము.)

అట్లు రేను గోను శబ్దంబుల నువర్ణంబు గుజ్జగు. ౧౯.

రేఁగు-రేను-రేఁగులు. గోఁగు-గోను-గోఁగులు.

౧౯. అట్లు = పయిరీతినే అనఁగా ఏకవచనమున వికల్పముగాను; బహువచనమున నిత్యముగు అనుట; గుజ్జుకూడ జి అగుటచే బిందుపూర్వక మయియే వచ్చును. (ఏక.) రేఁగు, రేను. (బహు.) రేఁగులు. ఇట్లే 'గోఁగు-గోను - గోఁగులు' ను.

బహువచనంబు పరంబగునపుడు చేను పేను మీను శబ్దంబుల నువర్ణంబు లోపించు. ౨౦.

చేను-చేలు పేను-పేలు. మీను-మీలు.

౨౦ బహుత్వమున 'చేను, పేను, మీను' అను శబ్దముల 'ను' నిత్యముగా లోపించును. 'చేలు' (చేనులు కాదు.) ఇట్లే తక్కినవియును.

బహువచనంబు పరంబగునపుడు రేయి ప్రభృతుల తుదియక్షరంబు లోపించు. ౨౧.

రేయి. రేలు. తాయి-తాలు. వేయి-వేలు. వ్రాయి-వ్రాలు ఇత్యాదులు. ఈలోపంబు సమాసంబులందుం జూపట్టెడు. రేరాజు-మగతాపతకము-వేవెలుఁగు.

౨౧. బహుత్వమునందు 'రేయి' మొదలగుశబ్దముల చివరియక్షరము లోపించును. (ఏ.) రేయి. (బ.) రేలు. ('రేయులు' అని యుండదు.)

ఈయంత్యాక్షరలోపము సమాసములకును జెల్లును. రేయి+రాజు = రేరాజు. (తత్పురుషము.) మగతాయి+పతకము=మగతాపతకము. (తత్పురుష.) వేయి+వెలుఁగు = వేవెలుఁగు (బహువ్రీహి.)

బహువచనంబు పరంబగునపు డావు ప్రభృతుల
తుదియక్షరంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౨౨.

ఆవు-ఆలు-ఆవులు. జాము-జాలు-జాములు. చుట్టము - చుట్టలు-చుట్టములు. మీసము-మీసలు-మీసములు.

౨౨. బహుత్వమునందు 'ఆవు' మున్నగుశబ్దముల కడపటియక్షరము వికల్పముగా లోపించును. (ఏ.) ఆవు, (బ.) ఆలు, ఆవులు. ఇట్లే తక్కినవియుండును.

ఇయకు మీఁదుగా నామాంతంబున కెత్వంబు
బహుళంబుగా నగు. ౨౩.

కన్నియ-కన్నె. జన్నియ-జన్నె. వన్నియ-వన్నె. కొంచియము-కొంచెము. కొండియము - కొండెము. బహుళగ్రహణముచే సందియము కాఁజెయ మొదలగు శబ్దంబులం దెత్వము లేదు. ఇయశబ్దంబునం దికారలోపంబు కొందఱు వక్కాణించిరి. అయ్యది ప్రయోగంబులందు మృగ్యంబు. ముత్తియ శబ్దంబునందు మాత్ర మిత్వలోపంబు గానంబడియెడి. ముత్తియము-ముత్తెము-ముత్యము.

౨3. నామాంతంబునకు = పేరి చివరకు; (ఆచ్ఛిక) శబ్దముల తుది నుండు 'ఇయ' అనుదానికి 'ఎ' అనునది బహుళముగా ఆదేశమగును.

సూత్రములో 'బహుళము' అని చెప్పుటవలన కొన్నిచోట్ల 'ఎ' రాక పోవచ్చును. సందియము 'సందెము' కాదు. కాఱియ 'కాఱె' కాదు.

'ఇయ' అనుదానిలోని ఇకారము లోపించు నని కొందఱు చెప్పుదురు. కాని అట్టి లోపముగల రూపములు ప్రయోగములందుఁ గానరా కున్నవి. 'ముత్తియము' శబ్దములోమాత్రము ఇకారము లోపించి 'ముత్యము' అగుట కలదు. కాన ఆశబ్దమునకు (1) ముత్తియము, (2) ముత్యము, (3) ముత్తెము అని మూఁడురూపము లుండును.

సర్వనామప్రకరణము

సర్వనామప్రకరణము—నామవాచకమునకు బదులుగా వాడఁబడు నవి సర్వనామములు; వానినిగూర్చి తెలుపుభాగము సర్వనామప్రకరణము.

అన్ని ప్రభృతులు సర్వానామంబులు. ౨౪.

అన్ని-ఇన్ని-ఎన్ని-కొన్ని-పెక్కు-పలు-ఆ-ఈ-ఏ-నీ-నా-మన-తా సంఖ్యావాచకంబులు-అన్ని ప్రభృతులు వీనికిం బ్రథమాంతరూపంబు లుదాహరించెద. వీనిలో డుమంతంబుల కెల్ల న్యాగమంబు పూర్వోక్తంబు స్మరించునది. బహువచన లకారంబునకు రాదేశంబును బూర్వాగమంబును బ్రథమాబహువచనంబునకుం బోలె నెఱుంగునది. విశేషాకారంబులు గలిగె నేనిఁ గొండొకచో ద్వితీయవలనను గొండొకచోఁ దృతీయ యందొక్క రూపంబువలనను రూపభేదంబులు వక్కాణించెద. శేషం బూహించునది. అన్ని మొదలగుశబ్దంబు లాఱును ద్వి ప్రభృతిసంఖ్యావాచకంబులును మహదర్థంబులు బహువచనాంతంబు లగు - అమహదర్థంబు లేకవచనాంతంబు లగు. ఇఁదు నీ మొదలగు నాలుగుశబ్దంబులు సర్వార్థంబులం దుల్యరూపంబు లయి యుండు.

మ - అనునది మహదర్థమనుటకు, అ - అనునది యమహదర్థమనుటకు, ప్ర - మొదలయినవి ప్రథమాదివిభక్తులకును సంకేతములుగా నిందు గ్రహించునది.

మ. అ.

సర్వతావదర్థకము.

ప్ర. { అందఱు / అందోఱు } ...అన్ని.

ఇయదర్థకము.

ప్ర. ఇందఱు ...ఇన్ని.

కియద్యావదర్థకము.

ప్ర. ఎందఱు ...ఎన్ని

కతిపయార్థకము.

ప్ర. కొందఱు ...కొన్ని.

బహ్వర్థకము.

ప్ర. { పెక్కండ్రు / పెక్కురు } పెక్కు-దీనికి బహువచనముం గలదు. పెక్కులు.

ఈశబ్దంబు లౌపవిభక్తికంబు లగుటంజేసి అన్నిటి-అన్నింటి-ఇన్నిటి - ఇన్నింటి - ఎన్నిటి - ఎన్నింటి-కొన్నిటి - కొన్నింటి-పెక్కిటి - పెక్కింటి యను రూపంబులు ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పరంబు లగునప్పు డమహత్త్వంబునం దగు నని తెలియునది.

బహ్వర్థకము.

ప్ర. { పలుగురు / పలుగుండ్రు } అమహత్త్వంబున దీనికి వ్యస్త ప్రయోగంబు లేదు.

మ.

తదర్థకము.

ప్ర. వాఁడు... { వారు / వారలు / వాండ్రు }

ద్వి. వానిని... { వారిని / వారలను / వాండ్రను }

అ.

ప్ర. { అది ...అవి. / అద్ది ...అవ్వి. / ఆయది ...ఆయవి. / అయ్యది...అయ్యవి. }

ద్వి. { దానిని / ఆదానిని / అద్దానిని } ...వానిని

మ.

ఇదమర్థకము.

ప్ర. వీఁడు... { వీరు / వీరలు / వీండ్రు. }

ద్వి. వీనిని... { వీరిని / వీరలను / వీండ్రను. }

అ.

ప్ర. { ఇది ...ఇవి. / ఇద్ది ...ఇవ్వి. / ఈయది ...ఈయవి. / ఇయ్యది ...ఇయ్యవి. }

ద్వి. { దీనిని / ఈదానిని / ఇద్దానిని } ...వీనిని.

మ.

యత్కిమర్థకము.

ప్ర. { ఏఁడు... ఏరు. / ఏవాఁడు { ఏవారు. / ఏవారలు / ఏవాండ్రు } / ఎవ్వాఁడు { ఎవ్వారు / ఎవ్వారలు / ఎవ్వాండ్రు } / ఎవ్వఁడు { ఎవ్వరు / ఎవ్వండ్రు } / ఎవఁడు { ఎవరు / ఎవండ్రు } }

ద్వి. { ఏనిని ఏరిని. / ఏవానిని { ఏవారిని / ఏవారలను / ఏవాండ్రను } / ఎవ్వానిని { ఎవ్వారిని / ఎవ్వారలను / ఎవ్వాండ్రను } / ఎవ్వరిని { ఎవ్వరిని / ఎవ్వండ్రను } / ఎవనిని { ఎవరిని / ఎవండ్రను } }

అ.

ప్ర.	ఎది	...ఎవి.
	ఏది	...ఏవి.
	ఎద్ది	...ఎవ్వి.
	ఏయది	...ఏయవి.
	ఎయ్యది	...ఎయ్యవి.

ద్వి.	దేనిని	...వేనిని
	ఏదానిని	...ఏవానిని
	ఎద్దానిని	...ఎవ్వానిని

మహతి వాచ్యం బగునే- నేకత్వంబున యత్క్ర్మర్థక శబ్దంబు-ఎవ్వరిత-ఎవ్వర్త-ఎవ్వత-ఎవరిత-ఎవర్త-ఎవత - ఎవ్వరితి-ఎవ్వర్తి-ఎవ్వతి-ఎవరితి-ఎవర్తి-ఎవతి-ఎవ్వరితె-ఎవ్వర్తె-ఎవ్వతె-ఎవరితె-ఎవర్తె-ఎవతె-ఎవ్వరుక-ఎవ్వతుక-ఎవ్వర్తుక-ఎవతుక-అని యిరువది రెండు రూపంబులు వడయు.

తదాదులు మూఁడు మహద్వాచకంబు లేకత్వంబునం బూజ వివక్షించునపుడు - అతఁడు-ఆతఁడు; ఇతఁడు - ఈతఁడు; ఎతఁడు - ఏతఁడు-అను రూపంబులు వడయు. మహతీవాచకంబులు-ఆమె-ఆపె-ఆకె; ఈమె-ఈపె-ఈకె; ఏమె-ఏపె-ఏకె అను రూపంబులు వడయు.

యుష్మదర్థకము.

ప్ర.	నీవు, ఈవు	...మీరు. మీరలు. ఈరు. ఈరలు.
ద్వి.	నిన్నును	...మిమ్మును
తృ.	నీచేతను	...మీచేతను

అస్మదర్థకము.

ప్ర.	నేను, ఏను	...మేము, నేము, ఏము
ద్వి.	నన్నును	...మమ్మును
తృ.	నాచేతను	...మాచేతను

ఉభయార్థకము.

నిత్యబహువచనాంతము.

ప్ర. మనము.

ద్వి. మనలను.

తృ. మనచేతను-మనలచేతను.

ఆత్మార్థకము.

ప్ర. తాను... { తాము / తారు / తమరు.

ద్వి. తన్నును ...తమ్మును.

తృ. తనచేతను...తమచేతను.

ఇంక సంఖ్యావాచకంబులు వక్కాణించెద.

మ.

ఏకార్థకశబ్దము.

ప్ర.

ఒకఁడు ... { ఒకరు. / ఒకండ్రు.

ఒకొఁడు ... { ఒకొరు. / ఒకొండ్రు.

ఒక్కఁడు ... { ఒక్కరు. / ఒక్కండ్రు.

ఒకొ్కఁడు ... { ఒకొ్కరు. / ఒకొ్కండ్రు.

ఒకరుఁడు ... { ఒకరులు. / ఒకళులు / ఒకళ్లు

ఒకొరుఁడు ... { ఒకొరులు. / ఒకొళులు. / ఒకొళ్లు.

ఒక్కరుఁడు... { ఒక్కరులు. / ఒక్కళులు. / ఒక్కళ్లు

ఒక్కొరుఁడు ... { ఒకొ్కరులు / ఒకొ్కళులు / ఒకొ్కళ్లు.

ఒకరువుఁడు ఒకరువులు.

ఒకొరువుఁడు ఒకొరువులు.

ఒక్కరువుఁడు ఒక్కరువులు.

ఒకొ్కరువుఁడు ఒక్కొరువులు.

ఒరుఁడు ఒరులు.

ఒరువుఁడు ఒరువులు

ఒండు ... { ఒండులు. / ఒండ్లు.

ఒడ్డు ... { ఒడ్డులు. / ఒడ్లు.

ద్వితీయాది విభక్తిరూపంబు లూహించుకొనునది.

అ.

ప్రథమైకవచనాంతములు.

ఒకటి - ఒకొటి - ఒక్కటి - ఒకొక్కటి - ఎక్కటి - ఒకఁడు - ఒకొఁడు - ఒక్కఁడు - ఒకొక్కఁడు ఒండు. ఈ శబ్దంబునకు సంఖ్యా వాచకంబునకు బహువచనంబు లేదు.

దీనికి మహతి వాచ్యం బగునపు డేతత్కాలంబున వక్ష్యమాణ రూపంబు లెఱుంగునది

మహత్వార్థకము.

ఒకరిత-ఒకర్త-ఒకర్తు - ఒకర్తుక-ఒకత-ఒకతుక - ఒకొరిత - ఒకొర్త - ఒకొర్తు - ఒకొర్తుక- ఒకొత - ఒకొతుక - ఒక్కరిత - ఒక్కర్త-ఒక్కర్తు-ఒక్కర్తుక - ఒక్కత ఒక్కతుక ఒకొక్కరిత - ఒకొక్కర్త ఒకొక్కర్తు - ఒకొక్కర్తుక-ఒకొక్కత-ఒకొక్కతుక-ఒకరితి - ఒకర్తి - ఒకతి - ఒకొరితి- ఒకొక్కర్తి-ఒకొతి - ఒక్కరితి - ఒక్కర్తి-ఒక్కతి - ఒకొక్కరితి - ఒకొక్కర్తి-ఒకొక్కతి - ఒకరితె- ఒకర్తె-ఒకతె-ఒకొరితె-ఒకొర్తె ఒకొతె-ఒక్కరితె - ఒక్కర్తె - ఒక్కతె-ఒక్కొరితె-ఒకొక్కర్తె - ఒకొక్కతె - ఓర్త - ఓర్తి-ఓర్తు-ఓర్తుక.

ఇంక ద్విప్రభృతి సంఖ్యా వాచకంబులు ప్రథమాంత రూపంబులు వక్కాణించెద.

మ. అ.

ప్ర.

ఇద్దఱు, ఇరుగురు	...రెండు
మూగురు, ముగ్గురు, ముగురు	...మూఁడు
నలుగురు	...నాలుగు.
అయిదుగురు	...అయిదు.
ఏగురు	...ఏను.
ఆఱుగురు	...ఆఱు.
ఏడుగురు	...ఏడు.
ఎనమండ్రు	...ఎనిమిది.
తొమ్మండ్రు	...తొమ్మిది.

పదుగురు పదురు పదుగుంద్రు పదుండ్రు	...పది	పదునాలుగురు	పదునాలు.
		పదునేడుగురు	పదునేడు.
		పదునెనమండ్రు	పదునెనిమిది.
		పందొమ్మండ్రు	పందొమ్మిది.
పదునొకరు	...పదునొకటి.	ఇరువండ్రు	ఇరువది

ఇచ్చట నేకశబ్దార్థరూపంబు లెల్ల నర్థానురూపంబుగం గూర్చుకొనునది

		ఇరువదియొకరు	ఇరువదియొకటి
పదునొకరు	పదునొకటి.		

ఇత్యాదులు.

ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

పన్నిద్దఱు పన్నిరుగురు	పండ్రెండు.	ముప్పండ్రు	ముప్పది.
		నలువండ్రు	నలువది,
		ఏఁబండ్రు	ఏఁబది.
		అఱువండ్రు	అఱువది.
పదుమూఁగురు పదుముగ్గురు పదుముగురు	పదుమూఁడు	డెబ్బండ్రు	డెబ్బది.
		ఎనుబండ్రు	ఎనుబది.
		తొంబండ్రు	తొంబది.
పదునలుగురు	పదునాలుగు.	నూఱుగురు	నూఱు.
పదునయిదుగురు	పదునయిదు.	వేగురు	వేయి.
పదునేగురు	పదునేను	పదివేగురు	పదివేలు.

రెండు మొదలగునవి యథాపవిభక్తిక శబ్దంబు లగుటం జేసి ద్వితీయాది విభక్తులు పరంబు లగునపుడు టింటు లగు నని యెఱుంగునది. రెండిటిని - రెండింటిని - రెంటిని, మూఁడిటిని- మూఁడింటిని - మూఁటిని ఇత్యాదులు. ఏకశబ్దమునకు ఒంటి - ఒకానొకఁడు - ఒకానొకటి - ఒకానొకరిత - ఒరిమ - ఒండొకరు - ఓరట్టు అను రూపంబులును, ద్విశబ్దార్థంబునకు

ఇనుమడి - ఈరాలు అను రూపంబులు సర్వవిశేషణంబులం జూపఁబడెను.

౨౮. అన్నిప్రభృతులు = 'అన్ని' మున్నగునవి. 'అన్ని' మొదలగు వానికి సర్వనామము లని పేరు. సంఖ్యావాచకంబులు = ఒకటి, రెండు, మూఁడు; ఒకరు, ఇద్దఱు, ముగ్గురు మొదలగునవి.

వీనిలో—ఈ సర్వనామములలో 'డు' చివఱవచ్చుశబ్దముల కన్నింటికిని వెనుకటిశబ్దములకువలెనే (రాముని ని మున్నగు వానివలె) 'ని' ఆగమము వచ్చి 'అతనిని, వానిని' మున్నగురూపము లగుటను గమనింపవలెను. (ని+ఆగమము = న్యాగమము.)

ఆరీతినే బహువచనమున లకారమునకు రేఫ మాదేశమయి (వా+లు) = 'వారు' మున్నగునవి యగుటయు, బిందుపూర్వక డకారము ఆదేశమయి 'వాండ్రు' మున్నగునవి యగుటయు గమనింపఁదగును. ఇచట సామాన్యముగా ప్రథమాంతములే ఉదాహరింపఁబడును; కాన ద్వితీయాదులను ఆప్రథమాంతములందుఁబోలె రేఫాదేశము, ఆగమము మున్నగునవి కలుగు నని గుర్తింపవలెను.

చెప్పినరూపములకంటె విశేషరూపము లున్నయెడల కొన్నిచోట్ల ద్వితీయావిభక్తివఱకును, కొన్నిచోట్ల తృతీయావిభక్తియందొక్క రూపము వఱకును రూపములు చూపఁబడును. తక్కినదాని నూహించుకొనవలయును.

అన్ని మొదలగు—అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, పెక్కు, పలు అను నవియు, రెండు మొదలగు సంఖ్యావాచకములును మహద్వాచకము లగునపుడు బహువచనాంతములుగానే యుండును.

అనఁగా వానికి—'అందఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, కొందఱు, పెక్కురు, పలువురు, ఇద్దరు' అను బహువచనరూపములే యుండును. 'అందఁడు, ఇద్దఁడు' మున్నగు అసాధురూపము లుండవు అని భావము. 'అన్ని' మున్నగునవి అమహత్తు లగునపుడు ఏకవచనములందే యుండును; బహువచనమునం దుండవు.

అనఁగా అవి 'అన్ని, ఇన్ని, రెండు' అనురీతిగానే యుండునుకాని 'అన్నులు; ఇన్నులు, రెండులు' అనురీతి బహువచనములను బొందవని యర్థము.

'నీ - నా - తా - మన' అను నాల్గుశబ్దములును మహద్వాచకము లైనను, మహతీవాచకము లైనను, అమహద్వాచకము లైనను ఎట్టిమార్పును జెందక సమానముగ నుండును.

సంకేతములు = చిహ్నములు—గుర్తులు. సర్వతావదర్థకము = అందఱు లేక అన్నింటిని బోధించునది.

ఇయదర్థకము = ఇందఱు లేక ఇన్ని అను నర్థమును బోధించునవి.

కియద్యావదర్థకము=ఎందఱు లేక ఎన్ని అను నర్థమును బోధించునది.

కతిపయార్థకము=కొందఱు లేక కొన్ని యను నర్థమును బోధించునది.

బహ్వర్థకము=పెక్కుఱు లేక పెక్కు అను నర్థమును తెల్పునది.

ఈశబ్దంబులు = అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - పెక్కు అనునవి; ఇయ్యవి ఔపవిభక్తికము లగుటచే వీని చివర 'టి' చేరుచుండును. ఉదా:— అన్నిటి, అన్నింటి, ఇన్నిటి, ఇన్నింటి మున్నగునవి. అమహద్వాచకము లగునప్పుడు వీనికి ఔపవిభక్తికమగు 'టి' ద్వితీయ మొదలైనవిభక్తులందు ఏకవచనమునకు మాత్రము వచ్చును.

అమహత్త్వంబున...'పలు' శబ్దము మహత్తులను బోధించునపుడు 'పలుగురు' పలుగుండ్రు' అను రూపము లుండును. అమహద్వాచకమగునపుడు వేఱొకపదముతోఁ జేరియే 'పలు' ప్రయోగింపఁబడుచుండును. ఉదా:—పలుతెఱంగులు, పలువిధములు. వ్యస్తముగా (ప్రత్యేకముగా) 'పలు' ప్రయోగింపఁబడ దని భావము.

తదర్థకము = 'అది లేక వాఁడు' అను నర్థ మిచ్చునది.

ఇదమర్థకము = 'ఇది లేక వీఁడు' అను నర్థమును బోధించునది.

యత్కిమర్థకము = 'ఏది, ఎవఁడు' అను నర్థమును బోధించునది. ఈ

యత్కిమర్థకశబ్దములు స్త్రీలను బోధించునపుడు ఏకవచనమునందు 'ఎవ్వరిత-ఎవ్వర్తె' మున్నగు ఈ రూపములను బొందును.

తదాదులు—తదర్థకమగు 'ఆ' శబ్దమును, ఇదమర్థకమగు 'ఈ' శబ్దమును, యత్కిమర్థకమగు 'ఏ' శబ్దమును మహద్వాచకములగునపుడు గౌరవమును దెల్పుచో ఏకవచనమున (1) అతఁడు, ఆతఁడు ('ఆ' శబ్దము), (2) ఇతఁడు, ఈతఁడు ('ఈ' శబ్దము), (3) ఎతఁడు, ఏతఁడు ('ఏ' శబ్దము) అను రూపములను పొందును. పయిశబ్దములు మహతీవాచకములై గౌరవమును దెల్పుచు ఏకవచనమున '(1. ఆ శబ్దము) ఆమె, ఆపె, ఆకె; (2. ఈ శబ్దము) ఈమె, ఈపె, ఈకె; (3. ఏ శబ్దము) ఏమె, ఏపె, ఏకె' అను రూపము లుండును. యుష్మదర్థకము='నీవు' అను నర్థమును దెల్పునది. అస్మదర్థకము = 'నేను' అను నర్థమును బోధించునది. ఉభయార్థకము = ''మన'' అను నర్థ మిచ్చునది.

నిత్యబహువచనము=ఎల్లపుడును బహువచనమునందే యుండునది.

ఆత్మార్థకము = 'తాను' అను నర్థము కలది.

ఏకార్థకము = 'ఒక' అను నర్థ మిచ్చునది.

దీనికి మహతి—'ఒక శబ్దము స్త్రీలను గూర్చి తెలుపునపుడు ఏకవచనమున 'ఒకరితె' మొదలగు చెప్పఁబోవురూపము లుండును.

ద్విప్రభృతిసంఖ్యావాచకంబులు=రెండు మున్నగుసంఖ్యలను తెలుపునవి. ఇచ్చట 'పది' మున్నగువానిపయి 'ఒక' అను నర్థ మిచ్చుపదములను చేర్చునపుడు వానివాని యర్థములకు (మహదర్థకము-మహత్యర్థకము-అమహదర్థకము) అనుకూల మగునట్లు వర్ణములను చేర్చుకొనవలె నని యర్థము. (అనఁగా మహదర్థకమగునపుడు 'పదునొకరు' అనియు, అమహదర్థకమగునపుడు 'పదునొకటి' అనియు నీరీతి గమనింపవలె నని భావము.)

రెండు మొదలగునవి—రెండు మున్నగుశబ్దములు ఔపవిభక్తికములు. వానికి ద్వితీయ మున్నగువిభక్తులందు 'టి - ంటి' అనునవి (ఆగమముగను, ఆదేశముగను) వచ్చును. (ఆగమము) 'రెండిటిని, రెండింటిని; (ఆదేశము) రెంటిని. (సంధి. ౨౫-అఁట-యిఁక-చూఁడు సూత్రము ననుసరించి 'రెంటిని' అని యుండునుగాని 'రెఁటిని' కాదు) 'మూఁడు' అనుదానికి నిట్లే దీర్ఘము మీఁద సాధ్యపూర్ణము లేనందున 'మూంటిని' కాదు.

ఏకశబ్దమునకు—'ఒక' శబ్దమునకు 'ఒంటరి' అను నర్థవిశేషమున 'ఒంటి' అని యుండును; నిశ్చయము లేని మగవాఁ డను నర్థమున 'ఒకానొకఁడు' అనియు, అనిశ్చితమైన అమహత్తును తెల్పునపుడు 'ఒకానొకటి' అనియు, అట్టి యర్థముననే స్త్రీని దెల్పునపుడు 'ఒకానొకరిత' అనియు నుండును. 'వేఱొక' యను నర్థమున 'ఒరిమ' అని యుండును. పరస్పరము' నను నర్థమున 'ఒండొకరు' అని యుండును. 'ఒక' అను నర్థమున 'ఓరట్ట' యని యుండును. 'రెండు' అనుదానికి రెండురెట్లను నర్థమున 'ఇనుమడి' అనియు, 'పన్నెండు' అను నర్థమున (రెండాఱు లనునర్థమున) 'ఈరాఱు' అనియు రూపము లుండును.

సంఖ్యకుం బూరణార్థంబునం దవగాగమం బగు. ౨౫.

రెండవవాఁడు - రెండవది - మూఁడవవాఁడు - మూఁడవది.

౨౫. సంఖ్యావాచక మగు శబ్దమునకు 'పూర్తిచేయుట' అను నర్థమున 'అవక్' అనునది ఆగమముగా వచ్చును. ('అవక్' లో 'అవ' అనునదియే నిలుచును. అది సంఖ్యావాచకముచివరఁ జేరును.)

రెండు+అవవాఁడు=రెండవవాఁడు (ఉకారసంధి.)

ఇద్దఱు మనుష్యు లున్నచో ద్విత్వసంఖ్యను బూర్తిచేయుట కిద్దఱును కర్తలుగా నుందురు. వారిలో నెవ్వఁడు సంఖ్యలోఁ [illegible] లెక్కింపఁబడునో వాఁడు ఆసంఖ్యను పూర్తిచేయునట్లు భావింపఁబడును; వానిని జెప్పునట్టి

సంఖ్యావాచకమునకు 'అవ' అనునది చేరును. ఉదా:—'రామలక్ష్మణులలో లక్ష్మణుఁడు రెండవవాఁడు' ఇచ్చట ద్విత్వసంఖ్యను పూర్తిచేయుటకు రామలక్ష్మణు లిరువురును కర్తలే. అయినను లెక్కలో లక్ష్మణుఁడు కడపటి వాఁడుగా వివక్షింపఁ (చెప్పఁ) బడినందున పూరణార్థ మగుటచే అతనిని బోధించు 'రెండు' అను సంఖ్యావాచకమునకు 'అవ' చేరి రెండవవాఁడు అయినది. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణములను గ్రహించునది.

సర్వనామ క్రియాపదంబుల బహువచనంబు మహత్తునకుంబోలె మహతి కగు. ౨౬.

వారిద్దఱు రుక్మిణీసత్యభామలు - వీరు ముగ్గురు శ్రీభూనీళలు.

౨౬. సర్వనామములయొక్కయు, క్రియాపదములయొక్కయు బహువచనరూపము మహద్వాచకముల కెట్లుండునో అట్లే మహతీ (స్త్రీ) వాచకములకును ఉండును. అనఁగా మహద్వాచకములగు సర్వనామముల బహువచనరూపములే స్త్రీవాచకములకును ఉండు నని ప్రస్తుతవిషయమున గ్రహింపవలెను.

'వారిద్దఱు రుక్మిణీసత్యభామలు' ఇచ్చట 'వారు - ఇద్దఱు' అనునది మహద్వాచకము; సర్వనామము; బహువచనము. 'రుక్మిణీసత్యభామలు' మహతీవాచకము; ఈమహతీవాచకమునకును మహద్వాచకమునకువలెనే 'వారు, ఇద్దఱు' అను రూపములు వాడఁబడినవి.

ఏకవచనమున మహత్తునకు 'వాఁడు' అనియు, మహతికి ఆమె లేక అది' అనియు వేర్వేరు సర్వనామము లుండును. బహువచనమున మాత్రము ఈరెండిటికిని ఒక్కరీతి సర్వనామము 'వారు' అని యుండును. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణములు.

అపదాద్యం బయి యసంయుక్తం బయిన గకారంబునకు వకారంబు విభాష నగు. ౨౭.

పలుగురు - పలువురు. ఇరుగురు - ఇరువురు. వేగురు - వేవురు. తోఁగ - తోవ. పగలు - పవలు.

౨౭. అపదాద్యంబు=పదము యొక్క మొదట లేనిది; అసంయుక్తంబు= వేఱొకహల్లుతోఁ గూడుకొననిది.

పదమునకు మొదటనుండనట్టిదియు, వేఱొకహల్లుతోఁ గూడనట్టిదియు నగు గకారమునకు వకారము వికల్పముగా ఆదేశ మగును.

'నలుగురు' అనుచోఁ గకారమునకు వకార మాదేశమై 'నలువురు' అయినది; అది వికల్పముకాన వకారము రానప్పుడు 'నలుగురు' అనియు నుండును. ఇట్లే తక్కినవియును.

ఔపవిభక్తిక ప్రకరణము

ఔపవిభక్తిక ప్రకరణము-విభక్తికి సమీపమున (ముందుగా) ఉండు నది ఉపవిభక్తి; ఉపవిభక్తిని వచ్చు (ఇ-టి-తి) వర్ణములు ఔపవిభక్తిక ములు: ఔపవిభక్తికములుగల పదములును ఔపవిభక్తికములు; అట్టిపదము లనుగూర్చి తెలుపు గ్రంథభాగము 'ఔపవిభక్తిక ప్రకరణము.'

ఇ-టి-తి-వర్ణంబులు వక్ష్యమాణంబు లౌపవిభక్తికంబులు. ౨౮.

విభక్తినిమిత్తకంబు లయి యాదేశాగమాత్మకంబు లయిన ఇ-టి-తి అను వర్ణంబు లౌపవిభక్తికంబు లనంబడు.

౨౮. వక్ష్యమాణంబులు=ముందు చెప్పఁబడునవి. ఆయాసూత్రములచే నాయాశబ్దములకు విధింపఁబడు 'ఇ-టి-తి' అనునవి ఔపవిభక్తికములు.

ఈయౌపవిభక్తికములు ద్వితీయ మొదలగువిభక్తులు కారణములుగా వచ్చుచుండును. ఇయ్యవి కొన్నియెడల శబ్దముల తుదియక్షరముల కాదేశములుగాను, కొన్నిచోట్ల ఆగమములుగాను వచ్చుచుండును.

ఇవి ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పరంబు లగునపుడు నామంబులకుం గొన్నింటికిం బ్రాయికంబుగ నగు. ౨౯.

కాలు - కాలిని-కాలిచే. నాగలి - నాఁగటిని - నాఁగటిచే, నేయి - నేతిని - నేతిచే. ద్వితీయైకవచనంబు పరంబగునపు డౌపవిభక్తికంబులు రా వని కొందఱు వక్కాణించిరి. అయ్యది లక్ష్యలక్షణ విరుద్ధంబగుటంజేసి యనాదరణీయంబు.

౨౯. 'ఇ-టి-తి' అను నీయౌపవిభక్తికములు ద్వితీయ మొదలుకొని అన్ని విభక్తులయందును ఏకవచనములు పరమగునపుడు కొన్ని శబ్దములకు తఱచుగా వచ్చుచుండును.

'కాలు' అను శబ్దమునకు ద్వితీయైకవచనమున 'కాలు+ను' అని యుండఁగా 'ఇ' ఆగమముగా చేరి 'కాలు+ఇ+ను' అని యుండఁగా సంధియై 'కాలి+ను' అగును. పిదప (తత్సమ. ౨౬. సూ. చే) 'ను' ని గా మాఱి 'కాలిని' అగును.

'నాఁగటిని—నాఁగటిచే' అనునవి 'టి' కిని, 'నేతిని, నేతిచే' అనునవి 'తి' కిని ఉదాహరణములు. ('టి-తి' అనునవి ఇచట ఆదేశములు.)

అయ్యది లక్ష్యలక్షణ—లక్ష్యములను, శాస్త్రములనుబట్టి చూడఁగా ద్వితీయైకవచనమునందును ఈయౌపవిభక్తికములు చేరుచుండుట కనఁబడుచున్నది. కాన ఇయ్యవి ద్వితీయలో రా వని కొందఱు చెప్పినమాటను అంగీకరింపరాదు.

ఊరు మొదలగువాని కిత్వం బగు. ౩౦.

ఊరు - ఊరిని. కాలు - కాలిని. మ్రాను - మ్రానిని. నోరు - నోరిని - చోటు - చోటిని.

౩౦. 'ఊరు' మొదలగుశబ్దములకు 'ఇ' ఆగమముగా వచ్చును. (అనఁగా ఇది శబ్దమునకును, విభక్తిప్రత్యయమునకు నడుమఁ జేరు నని యర్థము.)

ఊరు+ఇ+ను—సంధిరాఁగా ఊరి+ను-తత్సమ. ౬౬-సూ. అను సరించి 'ను' ని గా మారఁగా 'ఊరిని' అగును. ఇట్లే తక్కినవియును.

టివర్ణంబు గొన్నింటి యంతాక్షరంబున కాదేశంబును గొన్నింటి కంతాగమంబును గొన్నింటికిం బర్యాయంబున రెండును బ్రాయికంబుగ నగు. ౩౧.

ఆదేశము:—త్రాడు - త్రాటిని, కాడు - కాటిని, నోరు - నోటిని, ఏఱు - ఏటిని. ఆగమము:—అన్ని - అన్నిటిని, ఎనిమిది - ఎనిమిదిటిని, వేయి - వేయిటిని. ఉభయము:—ఏమి - ఏటిని - ఏమిటిని; పగలు - పగటిని - పగలిటిని; మొదలు - మొదటిని; మొదలిటిని; రెండు - రెంటిని - రెండిటిని; మూఁడు-మూఁటిని-మూఁడిటిని; నూఱు - నూటిని - నూఱిటిని.

౩౧. 'టి' అనునది కొన్ని శబ్దముల చివరి యక్షరమునకు ఆదేశముగా వచ్చును; కొన్నిటికి ఆగమముగా వచ్చును; కొన్నిటికి ఆగమముగను, ఆదేశముగనుకూడ వచ్చును. ఉదాహరణములు స్పష్టముగ నున్నవి. 'మూఁడు' శబ్దమున ఆదేశమునకు 'మూఁటిని' అనియు, ఆగమమునకు 'మూఁడిటిని' అనియు ఉదాహరణములు. ఇట్లే 'నూఱు' శబ్దమునకును.

హ్రస్వముమీఁది టివర్ణకంబునకు ముందు పూర్ణబిందువు బహుళముగా నగు. ౩౨.

అన్నింటిని - ఎనిమిదింటిని - పగంటిని - పగలింటిని; రెండింటిని - మూడింటిని.

32. హ్రస్వము చివరఁ గల శబ్దమునకు ఔపవిభక్తికమగు 'టి' పరమగా నున్న యెడల ఆ రెండిటికిని నడుమ నిండుసున్న బహుళముగాఁ జేరును. 'అన్నింటిని' మున్నగునవి యుదాహరణములు; నిండుసున్న రానిపక్షమున 'అన్నిటిని' మున్నగురూపములు నుండును.

పదాద్యం బగు హ్రస్వంబుమీఁది టివర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందు వగు 33.

కన్ను - కంటిని; మిన్ను - మింటిని; ఇల్లు - ఇంటిని; పల్లు - పంటిని.

33. పదము మొదటి హ్రస్వమునకుఁ దరువాత 'టి' ఉన్నయెడల ఆ 'టి' కి ముందుగా నిత్యముగా నిండుసున్న వచ్చును.

'కంటిని' మున్నగునవి ఉదాహృతులు. వీనిని 'కటిని' మున్నగురీతిని వాడరాదు.

అఱ్ఱు మొదలగు శబ్దములఁ దంతాగమంబు తివర్ణంబును రేఫంబున కొక్కటికి లోపంబు నగు. 34.

అఱ్ఱు - అఱితిని. అఱ్ఱు-కఱ్ఱు-కొఱ్ఱు-గొఱ్ఱు-మిఱ్ఱు-వఱ్ఱు-ఇవి యఱ్ఱు మొదలయినవి.

34. 'అఱ్ఱు' మున్నగుశబ్దములకుఁ దుదిని 'తి' అనునది ఆగమముగా వచ్చును. ఆ 'తి' వచ్చునపుడు దానికి ముందున్న ద్విత్వరేఫములోని ఒక రేఫము లోపించును. ఉదా:—అఱ్ఱు - అఱితిని. 'అఱ్ఱు+తి+ను' అని యుండఁగా మీఁదినియమమున ఒక రేఫము లోపించి 'అఱు+తి+ను' అని యుండును. పిదప ఈపరిచ్ఛేదములోని 3౦వ సూత్రముచే 'తి' కి ముందున్న ఉకారము ఇకారముగా మాఱి 'అఱితిను' అగును. పిదప తత్సమ ౨౬వ

సూత్రము ననుసరించి 'ను' నిగా మాఱును. ఇట్లే తక్కినవానినిగూడ గ్రహించునది.

విభక్తి పరంబగునపుడు గోయిప్రభృతుల తుదియక్షరంబు తి వర్ణకం బగు. 3౫.

గోయి - గోతులు - గోతిని - గోతులను. గోయి - చేయి - దాయి - నూయి - నేయి - వాయి - రోయి ఇత్యాదులు

3౫. విభక్తిప్రత్యయములకు ముందున్న 'గోయి' మున్నగుశబ్దముల తుదియక్షరమునకు 'తి' నిత్యముగా ఆదేశమగును. ప్రథమావిభక్తిలోని ఏక వచనము ఇకారాంతశబ్దములమీఁద లోపించునుగాన అచ్చటమాత్రము 'తి' రాదు. ప్రథమా బహువచనము మొదలు ప్రతివిభక్తియందును ఏకవచన - బహువచనములు రెండింటియందును ఈ ఆదేశము వచ్చును. [ఇ-టి అనునవి మాత్రము ద్వితీయాదివిభక్తుల ఏకవచనములందుమాత్రము వచ్చును.]

గోయి+లు, తి-గోతి+లు, తత్సమ ౪౫-వ సూత్రముచే 'తి' తుగా మాఱును, 'గోతులు' అగును. ఇట్లే తక్కినవియును.

టి-తి వర్ణంబులు పరంబులగునపు డుత్వంబున కిత్వం బగు.

రెండిటికి - మూఁడిటికి - నాలుగిటికి - పదిటికి - మొదలిటికి - పెక్కింటికి. కొండొకచో నుత్వంబున కిత్వంబు చూపట్టదు; నెత్తుటికి.

3౬. 'టి-తి' అను ఔపవిభక్తికవర్ణములు పరమగునపుడు వానికి ముందున్న ఉకారము ఇకారముగా నిత్యముగా మాఱును.

'రెండు+టి+కి' అనియుండఁగా నీసూత్రము ననుసరించి 'డు' డిగా మాఱి 'రెండిటికి' అయినది. 'మూఁడిటికి' మున్నగునవియు నిట్లే.

'నెత్తుటికి' మున్నగు కొన్నిచోట్లమాత్రము ఈ ఇకారాదేశము కానరాదు. అందువలన 'నెత్తిటికి' అని యుండదు.

టి వర్ణంబు పరంబగునపుడు క్రింద మీఁద ముందు పు వర్ణంబుల కత్వం బగు. 32.

క్రిందు - క్రిందటిని; మీఁదు - మీఁదటిని; ముందు - ముందటిని; మాపు - మాపటిని; అప్పుడు - అప్పటిని.

32. 'టి' కి ముందున్న 'క్రిందు, మీఁదు, ముందు' శబ్దముల చివరి ఉకారము అకారముగా మాఱును. ఇట్లే 'పు' చివరఁగలపదముల తుది ఉకారమును అకారముగా మాఱును. (క్రిందు) క్రిందటిని. ఇట్లే తక్కినవియును.

ఔపవిభక్తికముల తృతీయాసప్తముల కత్వం బాదేశంబు బహుళంబుగా నగు. 33.

గోరను గీఱెను. ఊర నున్నాఁడు. గోడ్డట నఱికెను. ఇంట లేఁడు. వఱుతఁ గట్టెను. కఱుతఁ దూఱె. పక్షంబునందు గోరిచేత - నూరియం దిత్యాదులు.

33. ఔపవిభక్తికములయొక్క తృతీయావిభక్తికిని, సప్తమీవిభక్తికిని అకారము బహుళముగా నాదేశమగును. ఈయాదేశము విభక్తినంతటిని కొట్టివేసి దానిస్థానమున వచ్చును.

గోరిచేత గీఱెను-'గోరను గీఱెను' 'గోరు+చేత+ను' అనియుండఁగా 'చేత' కు ఆదేశముగా 'అ' వచ్చి, సంధినిపొంది 'గోరను' అయినది; అత్వము రానప్పుడు 'గోరిచేత' అని యుండవచ్చును.

ఇట్లే తక్కినవానిని గ్రహించునది.

ఇది ఔపవిభక్తికపరిచ్ఛేదము.

కారకపరిచ్ఛేదము

ప్రాతిపదికసంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రథమ యగు. ౧.

ప్రాతిపదికార్థమునందు:—రాముఁడు-రావణుఁడు. నియతోపస్థితకము ప్రాతిపదికార్థము. సంబోధనమునందు:—ఓ రాముఁడ-ఓ రావణుఁడ. ఉక్తార్థమందు:—రాముఁడు రావణుని సంహరించెను. ఉక్త మనఁగాఁ జెప్పఁబడినది. ఈ వాక్యమందు నాఖ్యాతము కర్తను జెప్పినది గావునఁ దద్వాచకమగు రామశబ్దమునకుఁ బ్రథమ యయ్యె. రామునిచే రావణుఁడు సంహరింపఁబడియె. ఈ వాక్యమం దాఖ్యాతము కర్మమును జెప్పినది గావునఁ దద్వాచకం బగు రావణశబ్దంబునకుం బ్రథమ యయ్యె నని తెలియఁగునది.

కారకపరిచ్ఛేదము.—క్రియతో అన్వయమును పొందునదిగాని, క్రియతో అన్వయమును కలిగించునదికాని కారకము; కారక మనఁగా విభక్తి. ప్రథమాదివిభక్తుల కన్నింటికిని క్రియతో సంబంధ మున్నది. కారకములనుగూర్చి తెల్పు గ్రంథభాగము కారకపరిచ్ఛేదము.

ఇదివఱకు ప్రథమాదివిభక్తులలో వచ్చురూపములే చూపఁబడినవి. కాని ఏయేయర్థములలో నేయేవిభక్తులు వచ్చునో చెప్పఁబడలేదు. ఈప్రకరణమున ఆవిషయము తెల్పఁబడును. కాన దీనిని 'విభక్త్యర్థప్రకరణము' అనియుఁ జెప్పవచ్చును.

౧. ప్రాతిపదికార్థమునందును, సంబోధనార్థమునందును, ఉక్తార్థము

నందును ప్రథమావిభక్తి యగును. అనఁగా పైయర్థములు గల శబ్దములకు 'డు-ము-వు-లు' చేరుట మున్నగుకార్యములు జరుగు ననుట.

నియతోపస్థితికము=నియమమైన స్ఫురణము కలది; శబ్దమును ఉచ్చరించినతోడనే ఏయర్థమునకు తప్పక స్ఫురణ కలుగునో అయ్యదియే ప్రాతిపదికార్థ మని భావము.

ఉదా:—రాముఁడు, రావణుఁడు.

ఇచ్చట 'రాముఁడు' అని యుచ్చరింపఁగానే 'దశరథుని పెద్దకొడుకు' అను నర్థమును, 'రావణుఁడు' అని పల్కఁగానే పులస్త్యుని పెద్దకొడుకు' అను నర్థమును వెంటవెంటనే స్ఫురించుచున్నవి. కాన నివి ప్రాతిపదికార్థములై నందున ప్రథమావిభక్తి వచ్చినది.

సంబోధన మనఁగా పిలుపు-ఆహ్వానము. ఆహ్వానమునందును ప్రథమ వచ్చును గాన 'ఓరాముఁడ !, ఓరావణుఁడ !, అని రెండుచోట్లను ప్రథమ వచ్చినది.

ఉక్తార్థ మనఁగా చెప్పఁబడిన యర్థము. కర్త, కర్మ మున్నగునవి ఆఖ్యాతాదులచే చెప్పఁబడినచో ఆయర్థమున ప్రథమ వచ్చును. అనఁగా క్రియాపదము ననుసరించి 'ఎవఁడు, ఎవరు; ఏది, ఏవి.' అని ప్రశ్నింపఁగా సమాధానములుగా వచ్చు కర్త, కర్మ మున్నగువానికి ప్రథమావిభక్తికార్యములు వచ్చు నని భావము. ఉదా:-'రాముఁడు రావణుని సంహరించెను.'— ఇచట 'సంహరించె' నను క్రియనుబట్టి 'ఎవఁడు ?' అని ప్రశ్నింపఁగా 'రాముఁడు, అని జబాబు వచ్చినది. కావున క్రియచే 'రాముఁడు' (కర్త) చెప్పఁబడిన దనవలెను. ఆపదమునకుఁ బ్రథమావిభక్తి వచ్చినది.

'రావణుఁడు రామునిచే సంహరింపఁబడెను' అనుచోట క్రియ ననుసరించి 'ఎవఁడు ?' అని ప్రశ్నింపఁగా 'రావణుఁడు' అని జబాబు వచ్చినది. కాన 'రావణుఁడు' (కర్మ) యిచట చెప్పఁబడినందున ప్రథమ వచ్చినది.

ఆఖ్యాతము = క్రియాపదము.

కర్మంబున ద్వితీయ యగు. ౨.

ధాత్వర్థఫలాశ్రయంబు కర్మము నాఁబడు. దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను ఇట వండె ననుమాటకు వంటచేసె నని యర్థము. వంట ఫలము చేయుట వ్యాపారము-వంట యనఁగాఁ బాకము-పాకమున కాశ్రయము కావుటంజేసి వంటకము కర్మం బయ్యె నని యెఱుంగునది,

౨. ధాత్వర్థమగు ఫలమున కాశ్రయమగునది కర్మ. ఆకర్మార్థమున ద్వితీయావిభక్తి యగును 'దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను' అనునపుడు 'వండెను' అనునది వ్యాపారము—పని. 'వండెను' అనఁగా వంటచేసె నని అర్థము కదా! ఆపనికి (వండుటకు ఫలము 'వంట' ఆఫలమునకు ఆశ్రయమైనది - వండఁబడునది 'వంటకము.' కాన దానికి ద్వితీయావిభక్తి రాఁగా 'ను' చేరినది.

'గోపాలుఁడు కృష్ణునిఁ గొట్టెను'—ఇచట 'కొట్టుట' వ్యాపారము (పని.) 'దెబ్బ' ఫలము. ఆఫలమున కాశ్రయమైనవాఁడు (దెబ్బతిన్నవాఁడు) కృష్ణుఁడు. కావున ద్వితీయవచ్చి 'కృష్ణుని' అయినది.]

చేతవర్ణకంబు కర్తకగు. 3.

ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్త నాఁబడు. దేవదత్తుని చేత వంటకము వండఁబడియె-వండఁబడియె ననఁగా వంటచేయఁ బడియె నని యర్థము. చేయుట కాశ్రయుఁ డగుటంజేసి దేవ దత్తుండు కర్త యయ్యె.

3. ధాతువున కర్థమైనపనికి ఆధారమగునది కర్త. ఆకర్తృవాచకము నకు తృతీయావిభక్తిలోని 'చేత' ప్రత్యయము చేరును.

'దేవదత్తునిచేత వంటకము వండఁబడియె' అనుచోట 'వండఁబడుట' వ్యాపారము (పని.) ఆపనికి ఆశ్రయమైనవాఁడు - వంటచేసినవాఁడు 'దేవ దత్తుఁడు.' కాన ఆపదమునకుఁ దృతీయావిభక్తిలోని 'చేత' వచ్చినది.

[ధాత్వర్థఫలమున కాశ్రయ మెప్పుడును కర్మ. ధాత్వర్థవ్యాపారమున కెల్లపుడును కర్తయే ఆశ్రయ మని గమనింపవలెను.]

చేతవర్ణకంబు హేతుకరణంబులకు గ్రహ్యాదియోగజంబగు పంచమికిని బహుళంబుగా నగు. ౪.

ఫలసాధనయోగ్యం బగుపదార్థంబు హేతువు. క్రియాసిద్ధిం బ్రకృష్టోపకారంబు కరణంబు. హేతువునకు:—ధనముచేత సౌఖ్యంబు గలుగు; విద్యచేత యశంబు గలుగు, పక్షంబున వలనవర్ణకం బగు. కరణంబునకు:—ఖడ్గంబుచేత ఖండించె; కోలచేతఁ గూలనేసె; పక్షంబునం దోడవర్ణకం బగు. గ్రహ్యాదియోగంబునందు:—జరాసంధుఁడు రాజులచేతఁ గప్పంబు గొనియె. మైత్రుండు చైత్రునిచేత ఋణంబు గొనియె. ఈయర్థంబును నీచేత నెఱింగితి. ఈవృత్తాంతంబు వానిచేత వింటి - పక్షంబున వలనవర్ణకం బగు. ఇత్యాదికంబు లెఱుంగునది.

౪. తృతీయావిభక్తిలోని 'చేత' కర్తకే కాక మఱి వేనికి వచ్చునో యిందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

హేత్వర్థము (కారణ మను నర్థము) నందును, కరణార్థము (సాధనము అను నర్థము) నందును, 'గ్రహించుట' మున్నగు ధాత్వర్థములతో సంబంధించు పంచమీవిభక్తియొక్క అర్థమునందును 'చేత' ప్రత్యయము బహుళముగా వచ్చును.

ఫలసాధనయోగ్యంబు = ఫలమును సాధించుటకు (సంపాదించుటకు) తగినది.—ఫలమును పొందుటకుఁ దగిన కారణము హేతు వని భావము.

'ధనముచేత సౌఖ్యంబు గలుగు' అనునప్పుడు సౌఖ్యమను ఫలమును సంపాదించుటకు తగినపదార్థము (కారణము) ధనము. కాన దానికి 'చేత' వచ్చినది. (ఇచట ధనరూప మగు కారణముచే సౌఖ్యమను కార్యము సిద్ధించిన

దని గ్రహింపనగును.) ఈవిధి బహుళముగాన, ఇది రానప్పుడు ౯-వ సూత్రముచే 'వలన' వచ్చి 'ధనమువలన సౌఖ్యంబు గలుగు' ననియును అగును. ఇట్లే రెండవ యుదాహరణమును.

క్రియాసిద్ధిం బ్రకృష్టోపకారకంబు = పనిని సాధించుటయందు మిగుల నుపకరించునది;—కార్యసిద్ధికి మిక్కిలి అనుకూలమైన సాధనము (పనిముట్టు) కరణ మనఁబడును. 'ఖడ్గంబుచేత ఖండించె' అనునప్పుడు 'నఱకుట' అనుపనిని సాధించుటలో ఇతర సాధనములకంటె మిగుల నుపకరించిన సాధనము ఖడ్గము. కాన అది యిచట కరణమైనందున 'చేత' వచ్చినది. 'చేత' రానపుడు ౧-వ సూత్రముచే 'తోడ' వచ్చి 'ఖడ్గంబుతోడ ఖండించె' ననియు నగును. ఇట్లే రెండవ యుదాహృతియు.

'జరాసంధుఁడు రాజులచేతఁ గప్పంబు గొనియె' ననుచో కప్పంబును గ్రహించుట రాజులవలన నయ్యెంగాన-గ్రహ్యాదియోగంబున 'రాజు' లకు 'చేత' సిద్ధించెను. ఇయ్యది రానప్పుడు ౯-వ సూత్రముచే 'వలన' వర్ణకము వచ్చి 'జరాసంధుఁడు రాజులవలనఁ గప్పంబు గొనియె' ననియు నగును. 'మైత్రుండు చైత్రునిచేత ఋణంబు గొనియె' ననునదియు నిట్లే.

సూత్రములోని 'గ్రహ్యాదియోగజంబు' అనునెడఁగల 'ఆది' పదముచే గ్రహించుటతోఁబాటు ఎఱుఁగుట, వినుట మున్నగువానిని గ్రహింపవలెను. 'ఈయర్థంబును నీచేత నెఱింగితి' ననునపుడు 'అర్థము నెఱుఁగుట' 'నీ' వలన నయ్యెఁగాన 'నీ' శబ్దమునకు 'చేత' వచ్చినది. 'ఈ వృత్తాంతము వానిచేత వింటిని' అనుచో 'వినుట' 'వాని' వలన జరిగినందున 'ఆ' శబ్దమునకు 'చేత' వచ్చినది. 'చేత' రానపుడు ౯-వ సూత్రముచే 'వలన' వచ్చి 'నీవలన నెఱింగితి, వానివలన వింటిని' అనియు నగును.

కఁ ణ సహార్థ తుల్యార్థ యోగంబుల౦ దృతీయకుఁ
దోడవర్ణకం బగు. ౫.

కరణంబునందు:—కోలతోడఁ గూలనేసె. సహార్థంబునందు:—రాజు సేనలతోడ వచ్చె - సేనాసహితుం డయి వచ్చె నని యర్థము. తుల్యార్థయోగంబునందు:—చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు - తృతీయ కనుటం జేసి చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుం డని తుల్యార్థయోగంబున షష్ఠియు నగు.

గీ. కరణము (గొప్పసాధనము) అను నర్థమునందును, 'కూడ' అను నర్థమునందును, 'సమానము' అను నర్థమునందును తృతీయావిభక్తికిఁ 'దోడ' ప్రత్యయ మగును.

'కోలతోడఁ గూలనేసె' అనుచోట కోల కరణము; 'రాజు సేనలతోడ వచ్చె' ననుచోట 'సేనలతోఁగూడ' అని అర్థము; 'చైత్రునితోడ మైత్రుఁడు తుల్యుండు' అనుచోట సమానార్థము. కాన మూఁడుచోట్లను 'తోడ' వచ్చినది.

'తోడ' ఎల్లపుడును తృతీయకే వచ్చును. ఇచ్చట 'తోడ' అని మాత్రము చెప్పక 'తృతీయకు' అనియుఁ జేర్చుటచేత తృతీయ వివక్షింపఁబడినప్పుడే సమానార్థమునందు 'తోడ' వచ్చుననియుఁ, లేనప్పుడు షష్ఠి వచ్చు ననియు నభిప్రాయము. కావున 'చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుండు' అను నపుడు షష్ఠి వచ్చెను.

వచ్యర్థాముఖ్యకర్మంబునకుఁ దోడ-కు వర్ణకంబులు ప్రాయికంబుగా నగు. ౬.

మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె - మైత్రుండు చైత్రునకి ట్లనియె. ప్రాయికం బనుటచే నొకానొకచో ద్వితీయయు నగు.

౬. 'అను, పలుకు' మొదలగునవి వచ్యర్థకములు, వీనిలో నముఖ్యమగు (అప్రధానమగు) కర్మమునకు 'తోడ, కు' అను ప్రత్యయములు తఱుచుగా నగును.

[‘బ్రూ’ మున్నగు ద్విధాతువులు ప్రయోగించునపుడు కర్మలు ముఖ్యము లనియు, అముఖ్యము లనియు రెండువిధములుగ నుండును. ద్వితీయయే గాని, తక్కినవిభక్తులను పొందఁదగనిది ముఖ్యకర్మము; సందర్భానుసారముగా ద్వితీయా, తృతీయా షష్ఠీవిభక్తులను పొందఁదగినది అముఖ్యకర్మము.]

‘మైత్రుండు చైత్రునితోడ ఇట్లు అనియెను’ అను నిచట ‘అనియె’ ననునది వచ్యర్థకము. ‘ఇట్లు’ అనునది ముఖ్యకర్మవాచకము; అనునది చైత్రునిఁ గూర్చి గాన చైత్రపద మిచ్చట అముఖ్యకర్మమును చెప్పునది. కాన దానికిఁ దృతీయలోని ‘తోడ’ ప్రత్యయము వచ్చెను. ఇచట షష్ఠీవిభక్తిలోని ‘కు’ వచ్చినపుడు ‘మైత్రుండు చైత్రున కిట్లనియె’ అనియు నగును.

‘తఱచుగ’ నని చెప్పుటచే గొన్నిచోట్ల ఈ సూత్రమున ననుసరించి ద్వితీయయును రావచ్చు నని తెలియనగును. ఉదా:—కుంతీసుతాగ్రణి సంయమీంద్రుఁ బలికె నిట్లు.’ (ఇచట ‘సంయమీంద్రునితోడ’ అని కాక ‘సంయమీంద్రునిన్’ అని ద్వితీయ వచ్చినది.)

ఉపయోగంబునం దాఖ్యాతకుం దోడవర్ణకం బగు. ౭.

నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారం బుపయోగం బనంబడు. రామకృష్ణులు సాందీపునితోడ వేదంబులం జదివిరి - సాందీపుని వలన నని యర్థము.

౭. ఉపయోగము = నియమము ననుసరించి విద్యను గ్రహించుట; ఆఖ్యాత = విద్యను బోధించు గురువు.

నియమముగా విద్య నభ్యసించుట అర్థముగాఁగల వాక్యమున-విద్యాబోధకుని (గురువును) తెలుపుపదమునకు ‘తోడ’ ప్రత్యయము కల్గును.

‘రామకృష్ణులు సాందీపునితోడ వేదంబులం జదివిరి’ అనుచో రామకృష్ణులు నియమపూర్వకముగా విద్యనేర్చుకొనిరని తెలియుచున్నది. వారి విద్యాగురువును తెలుపు ‘సాందీప’ శబ్దమునకు ‘తోడ’ ప్రత్యయము కలిగినది.

రామకృష్ణులు సాందీపునితోఁ గలిసి చదివి రనియుం, అతఁడు వారి సహాధ్యాయి యనియుం భ్రాంతిపడకుండుటకయి 'సాందీపునివలన నని యర్థము' అని వివరింపఁబడినది.

సంప్రదానంబునకుం జతుర్థి యగు. ౮.

త్యాగోద్దేశంబు సంప్రదానంబు నాఁబడు. జనకుండు రామునికొఱకుఁ గన్య నిచ్చెను. కొన్నియెడల నుద్దేశ్య మాత్రంబున కగు. పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయు. చతుర్థికి మాఱుగా షష్ఠియే తఱచుగాఁ బ్రయోగంబులం గానఁబడియెడి. జనకుఁడు రామునకుం గన్య నిచ్చెను. పురుషార్థంబునకుం యత్నింపవలయు.

౮. త్యాగోద్దేశ్యంబు = ఎవ్వనికి దానమీయఁ దలఁతుమో, అతఁడు. దానమును గ్రహించువాఁ డని భావము.

ఎవనికొఱకు దాన మీయఁబడునో యతఁడు సంప్రదాన మనఁబడును. ఆసంప్రదానమును జెప్పపదమునకు చతుర్థీవిభక్తి యగును. అనఁగా 'కొఱకు' ప్రత్యయము వచ్చుననుట. 'జనకుండు రామునికొఱకు కన్య నిచ్చెను'-ఇచట కన్యాదానమున కుద్దేశింపఁబడిన రాముఁడు సంప్రదానము; కాన నతనిని దెలుపుపదమునకు (రామశబ్దమునకు) చతుర్థి (కొఱకు) వచ్చినది.

కొన్నిచోట్ల త్యాగము (దానము) లేకున్నను ఉద్దేశింపఁబడిన (తలఁపఁబడిన) దియే సంప్రదానమై చతుర్థిని బొందుట కలదు. 'పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయు' ననుచోట త్యాగము లేదు; 'పురుషార్థము' ఉద్దేశ్యమై నందున దానికి 'కొఱకు' ప్రత్యయము కలిగినది.

ఉద్దేశ్యమునకు చతుర్థి విధింపఁబడినను-తఱచుగ నిట్టియెడల చతుర్థికి మాఱుగ షష్ఠీవిభక్తియే కనఁబడుచున్నది. 'జనకుండు రామునికొఱకుఁ గన్య నిచ్చె' ననుటకంటె 'జనకుండు రామునకుఁ గన్య నిచ్చె' ననుటయే ప్రసిద్ధము.

అపాయ భయ జుగుప్సా పరాజయ ప్రమాద గ్రహణ భవన త్రాణ విరామాంతర్ధి వారణంబు లెద్దాన నగు దానికి వలనవర్ణకం బగు. ౯.

అపాయము-విశ్లేషము. భయము-వెఱపు. జుగుప్స-ఏవ. పరాజయము - ఓడుట. ప్రమాదము - పరాకు. గ్రహణము-కొనుట - ఎఱుంగుట - వినుట ఇత్యాది. భవనము - పుట్టుట. త్రాణము-కాచుట. విరామము - విరమించుట. అంతర్ధి - మఱుఁగుట. వారణము-వారించుట. అపాయంబునకు:—మైత్రుండు రాజ్యంబువలన భ్రష్టుండయ్యె. భయంబునకు:—చోరునివలన భయపడియె. జుగుప్సకు:-పాపంబువలన నేవగించె. పరాజయమునకు:-అధ్యయనమువలన డస్సె. ప్రమాదంబునకు: - పాడివలనం బరాకుపడియె. గ్రహణంబునకు:-మైత్రునివలన ధనంబుఁగొనియె. భవనంబునకు:-మనువువలనం బ్రజలు పుట్టిరి. త్రాణంబునకు:—చోరునివలనం గాచె. విరామంబునకు:—భోగంబులవలన విరమించె. అంతర్ధికి:-కృష్ణుండు తల్లివలన దాఁగె. వారణంబునకు:-శోకంబువలన వారించె. ఈపంచమికి షష్ఠియుం గొండొకయెడల నగు-చోరునకు వెఱచె. పాపంబున కేవగించె-అధ్యయనంబునకు డస్సె - పాడికిం బరాకుపడియె. మనువునకు నిక్ష్వాకుండు పుట్టె ఇత్యాదు లూహించునది.

౯. దేనివలన అపాయము, భయము మున్నగునవి కలుగునో దానికి 'వలన' ప్రత్యయ మగును. అపాయాదులను బోధించు శబ్దమునకు పంచమీ విభక్తిలోని 'వలన' చేరు నని భావము.

అపాయము=విశ్లేషము-ఎడఁబాటు; పరాజయము=ఓడిపోవుట - ఓడిపోవుట; విరామము=విరమించుట-మానుట; అంతర్ధి=మఱుఁగుట-దాఁగుకొనుట; వారణము=వారించుట-మాన్పించుట.

'మైత్రుండు రాజ్యంబువలన భ్రష్టుండయ్యె' అను నుదాహృతిలో మైత్రునకును, రాజ్యమునకును ఎడఁబాటు(అపాయము) కలిగెనని భావము. దానిని బోధించు 'రాజ్య' పదమునకు 'వలన' కలిగినది. ఇట్లే తక్కిన వానిని గ్రహించునది.

కొన్ని యెడల ఈపంచమీవిభక్తికి బదులుగా షష్ఠీవిభక్తి వచ్చుట కలదు. 'చోరునివలన వెఱచె' ననుటకు బదులు 'చోరునకు వెఱచె' అనుట ప్రసిద్ధము; ఇట్లే తక్కినవియును.

ఉండిపదం బొకానొకచో వలనవర్ణకంబున
కనుప్రయుక్తం బగు. ౧౧.

హిమగిరివలననుండి గంగవొడమె - నాకంబువలననుండి నారదుండు వచ్చె.

౧౧. అనుప్రయుక్తంబు = అనుసరించి (వెంటనంటి) ప్రయోగింపఁబడినది. మీఁదిసూత్రముచే విధింపఁబడిన 'వలన' తోఁ జేరి (ఉండుధాతువు క్త్వార్థకంబగు) 'ఉండి'అనునసమాపకక్రియాపదము వచ్చుట కలదని భావము.

'హిమగిరివలననుండి గంగ వొడమె' ననుచో 'వలన' తోఁ జేరి 'ఉండి' ప్రయోగింపఁబడుట స్పష్టము. ఇట్లే తక్కినదియు.

ఉండిశబ్దము పరంబగునపుడు వలనకు ద్వితీయాసప్తములు
ప్రాయికంబుగ నగు. ౧౨.

వనమునుండివచ్చె - వనమందుండివచ్చె - ఊరినుండి వచ్చె - ఊరనుండివచ్చె; వనమునుంచి ధనమునుంచి యని యుంచి శబ్దానుప్రయోగంబుతోఁ గొందఱు వ్యవహరింతురు గాని యది సాధుకవిప్రయోగాదూషంబు గాకను యోజింపనది.

౧౨. వలన కనుప్రయుక్తమైన 'ఉండి' పరమగునపుడు 'వలన' కు బదులుగా ద్వితీయగాని, సప్తమిగాని సాధారణముగా నగును. అనఁగా 'ఉండి'

కి ముం దున్న పంచమికి బదులు ద్వితీయావిభక్తిగాని, సప్తమీవిభక్తిగాని సాధారణముగా వచ్చు నని యర్థము.

'వనమువలన నుండి వచ్చె' అని యుండఁగా 'ఉండి' కి ముందున్న 'వలన' పోయి. దానిస్థానమున ద్వితీయ (ను) రాఁగా 'వనమును+ఉండికి=) 'వనమునుండి వచ్చె' నని యైనది. తక్కిన యుదాహరణములు నిట్లే.

కొందఱు 'ఉండి' కి బదులు 'ఉంచి' అని వాడుదురు. అది సాధువు కాదు; కాన అట్లు వాడరాదు.

కంటెవర్ణకం బన్యార్థాదియోగజం బగు పంచమి కగు. ౧౨.

రామునికంటె నన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు. లోభంబుకంటె నిరంతరంబు దోషంబు లేదు. ఇచట షష్ఠియు నగు-రామున కన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు. అన్యము-ఇతరము-పూర్వము-పరము-ఉత్తరము-ఇత్యాదు లన్యాదులు.

౧౨. అన్యార్థాదియోగజంబు=అన్యము మున్నగునర్థములు గల పదములతోడి యన్వయము కలది.

'అన్య' మున్నగుపదములతో సంబంధముగల పంచమీవిభక్తికి 'కంటె' అను ప్రత్యయము కలుగు నని భావము.

'రామునికంటె నన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు' అనుచో 'అన్యుండు' అను అన్యార్థముతో సంబంధమున్నందున రామపదమునకు 'కంటె' వచ్చినది.

ఇట్టిచోట్లలో 'కంటె' కు బదులు షష్ఠీవిభక్తియుం వచ్చును. అప్పుడు 'రామున కన్యుండు ధానుష్కుండు లేఁడు' అనియుం గావచ్చును.

కంటెవర్ణకంబు నిర్ధారణపంచమి కగు. ౧౩.

ఏకంబు నిర్ధార్యమాణంబు జాత్యాదులచే భేదంబు కలిగించునది నిర్ధారణపంచమి యగు. ఆ పంచమికిఁ గంటె వర్ణ

కంబగు నని యర్థము. జానపదులకంటె నాగరులు వివేకులు. మానహానికంటె మరణము మేలు.

౧౩. నిర్ధారణము = నిశ్చయము— వేఱుచేయుట. (అయ్యది జాతి, గుణ, క్రియలవలన నగును.)

వేర్వేఱు జాతులలో నొక జాతికిఁగాని, గుణములలో నొక గుణమునకుఁ గాని, క్రియలలో నొక క్రియకుఁగాని వేఱుపాటు కలుగునపుడు—దేనినుండి వేఱుచేయఁబడునో, ఆశబ్దమునకు 'కంటె' పంచమీప్రత్యయము) అగును. నిర్ధార్యమాణము=నిశ్చయింపఁబడినది. 'జానపదులకంటె నాగరులు వివేకులు' అనుచోట నాగరులు నిర్ధరింపఁబడిరి (వేఱుచేయఁబడిరి.) వీరు వేఱుచేయఁబడుట కవధిభూతులు జానపదులు. కాన 'జానపద' పదమునకు 'కంటె' వచ్చినది. ఇయ్యది జాతినుండి జాతి వేఱుచేయఁబడుట కుదాహరణము.

'మానహానికంటె మరణము మేలు' అనుచోట మరణక్రియ మానహాని యను క్రియకంటె వేఱుచేయఁబడినది.

పట్టివర్ణకంబు హేతువులగు గుణక్రియల కగు. ౧౪.

జ్ఞానముఁబట్టి ముక్తుఁడగు-నీవు వచ్చుటంబట్టి ధన్యుఁడ నయితి. ఇచట వలనవర్ణకంబు నగు-జ్ఞానమువలన ముక్తుండగు.

౧౪. హేతు వనఁగా కారణము. హేతువులైన గుణ, క్రియావాచక శబ్దములవయి 'పట్టి' ప్రత్యయ మగును.

'జ్ఞానముఁబట్టి ముక్తుఁడగును' అనుచోట ముక్తుఁడగుటలో కారణము జ్ఞానము కావునఁ దానిని తెల్పుపదమునకు 'పట్టి' కలిగినది. ఇట్లే తక్కిన యుదాహృతియును.

ఇట్టిచోట్ల 'పట్టి' కి బదులు 'వలన' యును ప్రయోగింపఁబడుచుండుట ప్రసిద్ధముగాన "జ్ఞానమువలన ముక్తుఁడగు" ననియుఁ గావచ్చును.

శేషషష్ఠికి యొక్కయు నగు. ౧౫౭.

ఇచట శేషం బనఁగా సంబంధంబు-రామునియొక్క గుణములు - నాయొక్క మిత్త్రుఁడు-వానియొక్క తమ్ముఁడు. కువర్ణకంబును గొన్నియెడల సంబంధంబునం దగు. నాకుం దమ్ముఁడు - మీకు నెచ్చెలి.

౧౫౭. కర్మ, కరణ, సంప్రదానాదు లగు నర్థములందు ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థి మున్నగువిభక్తులు విధింపఁబడినవి. ఇఁక మిగిలినది సంబంధార్థము; మిగిలిన విభక్తియుం షష్ఠి. శేషార్థమును (మిగిలిన సంబంధార్థమును) తెల్పుషష్ఠి శేషషష్ఠి ఆ శేషషష్ఠికి యొక్కయును. ('యుం' అను సముచ్చయముచే) కొన్నియెడల 'కు' యును కలుగు నని భావము.

'రామునియొక్క గుణములు' అనఁగా 'రామునిసంబంధములైన గుణములు' అని యర్థము. కాన నిట సంబంధార్థమున 'యొక్క' వచ్చినది. ఇట్లే తక్కినవియును.

కొన్నియెడల (ప్రయోగానుసారముగ) 'కు' వచ్చును. 'నాయొక్క తమ్ముఁడు' అనుటకు బదులు 'నాకుం దమ్ముఁడు' అనియును నుండును. 'మీకు నెచ్చెలి' అనునదియు నిట్టే.

నిర్ధారణషష్ఠికి లోపలవర్ణకం బగు. ౧౫౮.

జాతి గుణ క్రియా సంజ్ఞలచేత సముదాయంబునుండి యేకదేశంబునకుం బృథక్కరణంబు నిర్ధారణం బనంబడు. ఎద్దానివలన నిర్ధారణం బగు నచ్చటి షష్ఠికి లోపలవర్ణకం బగు నని యర్థము. మనుష్యులలోపల క్షత్త్రియుండు శూరుండు - గోవులలోపలఁ గపిల బహుక్షీర - అధ్వగులలోపలం బాటువాఁడు శీఘ్రగామి - ఛాత్త్రులలోపల మైత్త్రుండు సమర్థుండు.

ఇట సప్తమియుం గలదు - మనుష్యులయందు క్షత్రియుండు శూరుండు. ఇత్యాది తెలియంగునది.

౧౫. నిర్ధారణము (వేఱుచేయుట) ను బోధించుషష్ఠికి 'లోపల' అను ప్రత్యయము వచ్చును.

సముదాయము = సమూహము; ఏకదేశము = (సమూహములో) అంతర్భూతమైనవస్తువు; పృథక్కరణంబు = వేఱుచేయుట.

జాతి-గుణ-క్రియా సంజ్ఞల ననుసరించి సమూహమునుండి యేకదేశమును (ఒక భాగమును) వేఱుచేయుట నిర్ధారణము. ఏసమూహమునుండి యది వేఱుచేయఁబడునో ఆసమూహమును చెప్పుశబ్దము షష్ఠికి 'లోపల' అనునది యగును.

'మనుష్యులలోపల క్షత్రియుండు శూరుండు' అనునప్పుడు మనుష్యులనుండి ఆజాతిలోనే చేరిన (అందు ఏకదేశమైన) క్షత్రియుఁడు క్షత్రియత్వజాతి ననుసరించి వేఱుచేయఁబడుచున్నాఁడు. కాన దేనినుండి వేఱుచేయఁబడెనో ఆసమూహమును దెల్పు 'మనుష్య' శబ్దమునకు ఇట 'లోపల' కలిగినది.

'గోవులలోపలఁ గపిల బహుక్షీర' అనుచోట గోవుల (గుంపు) నుండి కపిలత్వరూపగుణము ననుసరించి కపిల వేఱుచేయఁబడుచున్నది. ఈవేఱుచేయుట గోసముదాయమునుండి కాన, తద్వాచకమగు 'గో' శబ్దమునకు 'లోపల' వచ్చినది.

'అధ్వగులలోపలం బాఱువాఁడు శీఘ్రగామి' అనుచోట 'అధ్వగుల' నుండి పాఱుట యను క్రియ ననుసరించి నిర్ధారణము జరిగినందున (వేఱుచేయుట జరుగుటచే) 'అధ్వగ' శబ్దమున కిచట 'లోపల' వర్ణకము వచ్చినది.

'ఛాత్రులలోపల మైత్రుండు సమర్థుండు' అనుచోట శిష్యులగుంపునుండి 'మైత్ర' అనుసంజ్ఞ ననుసరించి మైత్రుఁడనువాఁడు వేఱుచేయఁబడు

చూస్తాఁడు. అట్లు వేఱుచేయఁబడుటకు అవధిభూతులు ఛాత్రులు; కాన వారిని తెల్పుపదమునకు 'లోపల' వచ్చినది.

ఈ 'లోపల' ప్రత్యయము వచ్చు స్థలములలో సప్తమీవిభక్తియుం వచ్చుట కలదు. కావున 'మనుష్యులయందు క్షత్త్రియుండు శూరుండు' మున్నగురూపములును ఉండును.

అధికరణంబునకు సప్తమి యగు. ౧౭.

అధికరణంబు నా నాధారంబు. ఔపశ్లేషికంబు వైషయికం బభివ్యాపకం బని యాధారంబు త్రివిధంబు. ఘటంబుందు జల మున్నది. మోక్షమం దిచ్ఛ గలదు. |అన్నింటియం దీశ్వరుండు గలండు.

౧౭. ఆధారము (ఆశ్రయము)ను దెల్పుపదమునకు సప్తమీవిభక్తిలోని 'అందు' అగును. ఆధారము 3 విధములు. ౧. ఔపశ్లేషికము (దగ్గఱికూడిక కలది.) ౨. వైషయికము (విషయసంబంధము కలది-అనఁగా తన్మూలమున ప్రయోజనము కలది.) 3. అభివ్యాపకము (అంతటను వ్యాపించియుండునది.) ఔపశ్లేషికమున కుదాహృతి. 'ఘటమందు జల మున్నది.' ఇచట జలము సంయోగ (కలిసియుండు) సంబంధముచే ఘటమును ఆధారముగాఁ జేసికొని యున్నది; కాన ఆయాధారవాచకమగు 'ఘట' శబ్దమునకు 'అందు' వచ్చినది.

వైషయికమున కుదాహృతి:—'మోక్షమం దిచ్ఛ గలదు' అనుచోట విషయసంబంధముచే 'ఇచ్ఛ' మోక్షము నాధారముగాఁ జేసికొన్నందున 'మోక్ష' శబ్దమునకు సప్తమి కల్గినది. అభివ్యాపకమున కుదాహృతి:-'అన్నింటియం దీశ్వరుండు' గలఁడు అనుచోట 'ఈశ్వరుఁడు సర్వపదార్థములయందును వ్యాపించియున్నాఁ డని యర్థము. అభివ్యాపకసంబంధముచే ఈశ్వరుఁడు 'అన్నిఁటిని' ఆధారముచేసికొనుటచే 'అన్ని'కి 'అందు' కల్గెను.

ఉకారాంత జడంబునకు నవర్ణకం బగు. ౧౮.

ఘటంబున జలం బున్నది - దేవదత్తునకు మోక్షమున నిచ్ఛ గలదు.

౧౮. ఉకారాంతమగు జడవాచకశబ్దమునకు (జ్ఞానములేనిదానికి) సప్తమియందలి 'న' ప్రత్యయము వచ్చును.

'ఘటంబున జలం బున్నది' అనుచోట ఘటశబ్దము జడవాచకము; ఉకారాంతము. కాన సప్తమ్యేకవచన ఆధారవాచకమగు నీశబ్దమునకు 'న' వచ్చినది.

విశేష్యంబునకుంబోలె విశేషణంబునకు లింగవిభక్తివచనంబు లగు. ౧౯.

నందతనయుండు కృష్ణుండు నాకు దిక్కు, దేవకీపుత్త్రు హరిని నుతింతు నెప్పుడు, శుభవిధాయుల రామకృష్ణుల భజింతు, భువనవంద్యను రుక్మిణిఁ బొగడుచుందు.

౧౯. విశేష్యము = నామవాచకము, ఆయానియమముల ననుసరించి విశేష్యమునకు ఏలింగము, ఏవిభక్తి, ఏ వచనము నుండునో, వానివిశేషణములకుఁ గూడ ఆయాలింగ - విభక్తి - వచనములే కలుగు నని యర్థము. [అనఁగా విశేష్యము ఎట్లు క్రియతో నన్వయించునో, దానివిశేషణముకూడ అట్లే క్రియతో నన్వయించు నని భావము.]

'నందతనయుండు కృష్ణుండు నాకు దిక్కు' అనుచోట విశేష్యము 'కృష్ణుఁడు.' ఇది పుంలింగము, ప్రథమావిభక్తి; ఏకవచనము. కాన దానివిశేషణమైన 'నందతనయుండు' అనునదియును పుంలింగమైనది. ప్రథమైకవచనము కల్గియున్నది. 'దేవకీపుత్త్రు హరిని నుతింతు నెప్పుడు' అనుచోట విశేష్యము 'హరిని' అది పుంలింగము; ద్వితీయాంతము; ఏకవచనము; కాన

దానివిశేషణముకూడ 'దేవకీపుత్రు' అనునది ఆయాలింగ, విభక్తి, వచనముల లోనే ఉన్నది.

స్త్రీసమంబు లగు విశేషణంబులయు ముపర్ణకాంతవిశేషణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహుళంబుగా నగు. ౨౦.

మాటలు పెక్కేల, మాటలు పెక్కులేల. కులిశధార ల్కుంఠితం బయ్యె, కులిశధార ల్కుంఠితంబు లయ్యె. ఇష్టమగు పదార్థములు, ఇష్టములగు పదార్థములు.

౨౦. ప్రథమైకవచనము లోపించిన పదములన్నియు స్త్రీసమములగు. అట్టి స్త్రీసమములు విశేషణము లగునప్పుడును, 'ము' ప్రత్యయము చివరఁగల పదములు విశేషణము లగునప్పుడును అట్టివిశేషణముల బహువచనమునకు ఏకవచనము బహుళముగా నగును.

'మాటలు పెక్కేల'—ఇచట 'పెక్కు' విశేషణము. అది స్త్రీసమము. కాన దానిబహువచనము ఏకవచనము బహుళముగా నైనది. [౧౫-వ సూత్రముచే ఇచట విశేష్యమునకుఁబోలె బహువచనము రావలసియుండఁగా ఏకవచనము ఈసూత్రముచే విధింపఁబడినది.] ఇది బహుళముగాన ఏకవచ నము రానప్పుడు బహువచనమును వచ్చి 'మాటలు పెక్కులేల?' అనియుండును అగును.

'కులిశధారల్ కుంఠితం బయ్యె' అనుచో 'కుంఠితంబు' అనునది ముపర్ణ కాంతవిశేషణము. కాన అచ్చట బహువచనమునకు బదులు ఏకవచనము వచ్చినది. పక్షంబున 'కులిశధారల్ కుంఠితంబులయ్యె' నను బహువచన రూపము నుండును. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణమును.

ఒకానొకచో నొక విభక్తికి మఱియొక విభక్తియు నగు. ౨౧.

మైత్రుండు గృహమును వెడలెను - గృహమునుండి యని యర్థము. వాఁడు వాహనమును దిగెను - వాహనము నుండి యని యర్థము. వారు సుఖ మున్నారు - సుఖముతో నని యర్థము. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

౨౧. వ్యాకరణనియమము ననుసరించి యొక విభక్తి రావలసి యుండఁగా అది రాక, దానిస్థానమున మఱియొక విభక్తివచ్చుట కొన్నిచోట్లఁ గానఁబడును. ఉదా:—'మైత్రుండు గృహమునుండి వెడలెను' అని సప్తమి రావలసియుండఁగా దానికిబదులు ద్వితీయ వచ్చి 'గృహమును వెడలెను' అని వచ్చినది. ఇట్లే తక్కినవియును. ఇట్టివానిని ప్రయోగముల ననుసరించి గ్రహించునది.

జడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగా నగు. ౨౨.

రాముఁడు వాలి నొక్క కోలం గూలనేసె - కోలతో నని యర్థము. లంకం గలకలంబు పుట్టె - లంకయం దని యర్థము. బాహుళకంబుచే నిక్కార్యం బదంతంబునకు బహుత్వమందె యగు. అర్జునుండు శత్రుసేనలను బాణంబులను దూపుమాపె - బాణములచే నని యర్థము. మీనంబు జలంబులనుండు - జలంబులం దని యర్థము

౨౨. అచేతనములను జెప్పుపదముల చివరనున్న తృతీయావిభక్తికిని సప్తమీవిభక్తికిని ద్వితీయావిభక్తి బహుళముగా నాదేశ మగును.

'రాముఁడు వాలి నొక్క కోలతోఁ గూలనేసె' అని యుండునపుడు తృతీయకుబదులు, ద్వితీయ వచ్చి 'రాముఁడు వాలి నొక్క కోలఁ గూల నేసె' అయినది 'లంకయందుఁ గలకలంబుపుట్టె' ననుచో సప్తమికి ద్వితీయాదేశమయి 'లంకం గలకలంబుపుట్టె' నని యైనది.

ఈసూత్రమున 'బహుళము' అని చెప్పుటచే తత్సామర్థ్యమున ఉకారాంత శబ్దముల బహువచనమునందే యీ యాదేశము వచ్చు ననియు, తక్కినవానికి ఏకవచన, బహువచనములు రెండింటను వచ్చు ననియు, నిశ్చయించుకొనవలెను. కావుననే 'అర్జునుండు శత్రుసేనలను బాణంబులను రూపుమాపె' నని బహువచనమునందే తృతీయార్థమున ద్వితీయ వచ్చినది. ఇచట 'శత్రుసేనలను బాణంబును రూపు మాపె' నని యుండదు; అనఁగా ఏకవచనమున తృతీయకు ద్వితీయ ఆదేశముగా రాదు. 'బాణంబుతో' అనియే ఉండవలెను. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణమును.

ఉదంతజడంబు తృతీయకు నవర్ణకం బగు. ౨౩.

రాముఁడొక్క బాణంబున వాలిం గూలనేసె - బాణముచే నని యర్థము.

౨౩. ఉకారాంత మైన జడవాచకశబ్దము తృతీయకు ఏకవచనమున 'న' ప్రత్యయము వచ్చును.

'రాముఁ డొక్క బాణంబుచే వాలిం గూలనేసె' అనుచో తృతీయావిభక్తిప్రత్యయ మగు 'చే' అనుదానికి 'న' ఆదేశమును 'రాముఁ డొక్క బాణంబున వాలిం గూలనేసె' అని యైనది.

జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు. ౨౪.

వాఁడు పూవులు దెచ్చె - వాఁడు పూవులను దెచ్చె. ఆమె సొమ్ములు దాల్చె - ఆమె సొమ్ములను దాల్చె వాఁ డిల్లు వెడలె - వాఁ డింటిని వెడలె బాహుళకముచేఁ దృతీయాసప్తములకు విధించిన ద్వితీయకుం బ్రథమ రాదు.

౨౪. 'వాఁడు పూవులు దెచ్చె' అనుచో 'పూవులు' అను ప్రథమ 'పూవులను' అను ద్వితీయార్థమున వచ్చినది. ఇట్లే తక్కినవియును. ఈ కార్యము తొలుతనుండియు ద్వితీయగా నున్నదానికే వచ్చును; కాని

తృతీయా సప్తములకు ఆదేశముగా వచ్చిన ద్వితీయకుఁ గలుగదు. కాన 'లంకయందు' అను నర్థమున 'లంకను' అని వచ్చిన ద్వితీయను ప్రథమగా మార్చి 'లంక కలకలంబు పుట్టె' అని చెప్పరా దని యర్థము.

కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమ యగు. ౨౩.

వాఁడు నిన్న వచ్చె-వీఁడు నేఁడు వోయె - మాపు నిలువుము - రేపు పొమ్ము - వారు క్రోశము నడచిరి - వీ రామడ వోయిరి.

౨౩. కాలాధ్వములకు = కాలవాచకములకును, మార్గవాచకములకును, ప్రాయికముగా = తఱచుగా.

కాలమును, మార్గమును దెలుపు శబ్దములు సాధారణముగా ప్రథమా విభక్తియందే యుండు నని భావము.

ఉదాహరణములలోని 'నిన్న, నేఁడు, మాపు, రేపు, క్రోశము, 'ఆమడ' అనునవి ప్రథమాంతములు. సూత్రమునఁ 'బ్రాయికముగా' ననుటచేఁ గొన్ని యెడల సప్తమియుం రావచ్చు నని తెలిసికొనవలెను. ఉదా:— 'వాఁడు నేఁటి యుదయమున వచ్చె.'

సర్వనామ సంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబులయం దెయ్యది ముందు ప్రయోగింపంబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు. ౨౪.

అన్ని గుఱ్ఱములకు - అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱములన్నింటికి-గుఱ్ఱముల కన్నింటికి - సాహిణులు మువ్వురు. రెండు గుఱ్ఱములకు-రెండింటికి గుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱములు రెండింటికి - గుఱ్ఱములకు రెండింటికి - సాహిణులు నలుగురు. లక్ష గుఱ్ఱములకు - లక్షకు గుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱములు లక్షకు - గుఱ్ఱములకు లక్షకు - రవుతులు లక్ష ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

౨౬. సంఖ్యాభిధానము = సంఖ్యావాచకము; తద్విశేష్యములు = సర్వనామవిశేష్యములు, సంఖ్యావాచకవిశేష్యములును.

సర్వనామములు, వాని విశేష్యములు అను నీరెండింటియందును వాక్యమున ఎయ్యది ముందు చెప్పఁబడునో, దాని ద్వితీయాదివిభక్తులకుఁ బ్రథమావిభక్తి బహుళముగా నగును; అట్లే సంఖ్యావాచకములును, వాని విశేష్యములును అను వీనిలో నెయ్యది ముందు ప్రయోగింపఁబడునో, దాని ద్వితీయాది విభక్తులకుఁ బ్రథమావిభక్తి బహుళముగా నగును.

ఉదా :— (1) 'అన్ని గుఱ్ఱములకు సాహిణులు ముప్వురు.' ఇట 'అన్ని' యను సర్వనామము ముందు చెప్పఁబడినది. దాని విశేష్యము 'గుఱ్ఱములకు' అనునది. అవిశేష్యము ననుసరించి వచ్చిన షష్ఠికి ప్రథమ ఆదేశమయి (అన్నింటికి – అని లేక) 'అన్ని' అని యయినది. ప్రథమ బహుళము గాన అది రానప్పుడు (2) 'అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు సాహిణులు ముప్వురు' అని 'అన్ని' శబ్దమునకు షష్ఠి వచ్చినది. (చూ. ౧౫. సూ.) (3) 'గుఱ్ఱములన్నింటికి సాహిణులు ముప్వురు' అనుచో విశేష్యమగు 'గుఱ్ఱములు' ముందుగాఁ బ్రయోగింపఁబడినది. కాన దానిషష్ఠికి ప్రథమ వచ్చినది. ఈ ప్రథమ బహుళము కావున నిది రానప్పుడు షష్ఠి వచ్చి (4) 'గుఱ్ఱములకన్నింటికి సాహిణులు ముప్వురు' అని యైనది.

'రెండు గుఱ్ఱములకు సాహిణులు నలుగురు' అనుచో సంఖ్యావాచకము ముందు ప్రయోగింపఁబడినందున, దానిషష్ఠికిఁ బ్రథమ వచ్చినది. ప్రథమ రానప్పుడు షష్ఠి వచ్చి 'రెండింటికి గుఱ్ఱములకు' అని యైనది.

'గుఱ్ఱములు రెండింటికి...' అనుచో విశేష్యము ముందు వచ్చినందున దానిషష్ఠికిఁ బ్రథమయైనది. అది రానపుడు షష్ఠి వచ్చి 'గుఱ్ఱములకు రెండింటికి' అనియైనది. ఇట్లే శక్తి..నవియును.

ఒకానొకచో విశేషణంబుల షష్ఠికిం బ్రథమ విభాష నగు. ౨౭.

సుగుణాభిరాముఁడు రామునకు జోహారు వానర్చెద - సుగుణాభిరామునకు రామునకు జోహారు వానర్చెద.

౨౭. విశేష్యము షష్ఠ్యంత మయి ఉన్నప్పుడు దాని విశేషణమును షష్ఠ్యంతమైనదిగా ఉండవలసియున్నది. కాని కొన్నిచోట్ల విశేషణము యొక్క షష్ఠికి బదులు వికల్పముగా ప్రథమ వచ్చు నని యర్థము.

ఉదాహరణమున 'సుగుణాభిరాముఁడు' అనునది విశేషణము. దాని షష్ఠికి వికల్పముగ ప్రథమ వచ్చి 'సుగుణాభిరాముఁడు' అయినది. అది రానప్పుడు 'సుగుణాభిరామునకు' అని షష్ఠియుఁ వచ్చినది.

సూత్రమునందు 'ఒకానొకచో' అనుటచే పెద్దల ప్రయోగముల ననుసరించియే యీవిధిని ప్రవర్తింపఁజేయవలయు నని తెలిసికొనవలెను.

భవత్యర్థ వ్యవహితంబు లగు విశేషణంబులకుం బ్రథమ యగు. ౨౮.

అగు మొదలగునవి భవత్యర్థములు. విద్యాశాలియగు పురుషుని సకల జనులు సన్మానింతురు. ఘాతదయాళు రగు మహాత్ములకు శ్రేయంబు గలుగును. అతిమానుష మత్యద్భుత మతిపుష్కర మయిన కేశవార్జునకృతిన్.

౨౮. విశేషణ, విశేష్యములను వేఱుచేయుచు, వానినడుమ 'అగు' భావ్యర్థకములైన పదములు చేరునపుడు విశేషణమునకుఁ బ్రథమావిభక్తి యగును. 'విద్యాశాలి యగు పురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు' అనుచోట 'విద్యాశాలి' విశేషణము; 'పురుషుని' విశేష్యము. వీనికి నడుమ నీరెంటిని వేఱుపఱచుచు 'అగు' చేరినందున, విశేషణమునకు విశేష్యమునకుం బోలె ద్వితీయగాక ప్రథమయే వచ్చినది. 'అగు' [illegible] చేరనపుడు 'విద్యాశాలిని పురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు' అని యగును.

'భూతదయాపరులగు మహాత్ములకు శ్రేయంబు గలుగును' అనుచోట విశేషణమునకు విశేష్యమునకుంబోలె షష్ఠి రాక ప్రథమయే వచ్చెను.

విశేషణము లొకటికంటె ఎక్కువగా నున్నయెడలను వానికన్నింటికిని ప్రథమయే వచ్చును. 'అతిమానుష మత్యద్భుత మతిదుష్కర మయిన కేశవార్జునకృతిన్' అనుచో 'కేశవార్జునకృతి' విశేష్యము. దాని విశేషణములు మూఁడింటికిని ప్రథమ వచ్చినది. 'అగు, అవు, ఔ, అయిన, (వ్యతిరేకార్థకమగు) కాని' మున్నగునవి భవత్యర్థకములు.

భవత్యర్థకంబు సన్నిహితవిశేషణంబునకును దానిముందు విశేషణంబుల కయి పదంబును బహుళంబుగా ననుప్రయుక్తం బగు. ౭౯.

అతులుఁ డయి యప్రమేయుఁ డౌ హరిని గొలుతు.

౭౯. భవత్యర్థకంబు = అగు మున్నగువానిలో నొకటి; సన్నిహిత విశేషణంబునకు = విశేష్యమునకు దగ్గఱగా నున్న విశేషణమునకు; అనుప్రయుక్తంబు = చేర్చి ప్రయోగింపఁబడినది.

విశేషణములు పెక్కులున్నపుడు వానిలో విశేష్యమునకు సమీపమందున్న విశేషణము (పూర్వమున నున్న విశేషణము) నకు 'అగు, అవు, ఔ' మున్నగువానిలో నేదేని చేరును. తక్కిన విశేషణములకు 'అయి' అనునది చేరును; అనఁగా చాల విశేషణముల పిదప విశేష్య మున్నపుడు ఆవిశేష్యము ప్రక్క నున్న విశేషణమునకు మాత్రము భవత్యర్థకము చేరును; తక్కినవాని చివర 'అయి' చేరు నని భావము. 'అతులుఁ డయి యప్రమేయుఁడౌ హరిని గొలుతు' ననుచోట 'హరి' విశేష్యము. దానికి దగ్గఱగా నున్న విశేషణము 'అప్రమేయుఁడు', దానికి 'ఔ' చేరినది. తక్కిన విశేషణమగు 'అతులుఁడు' అనుదానికి 'అయి' చేరినది.

అయిపదాను ప్రయోగంబు లేనిచోఁ దుది విశేషణంబున కేని విశేషణంబు లన్నింటికేని మీఁద సముచ్చయార్థంబు విభాషం బ్రయోగింపంబడు. 30.

ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁడు నగు హరిని గొలుతు. ఆద్యుఁడు నమేయగుణుఁడు నౌ హరిని గొలుతు. ఆద్యుఁ డప్రమేయుం డగు హరిని గొలుతు.

30. తుదివిశేషణంబునకేని = ('అగు' అనునది చేరి) విశేష్యమునకు ముందున్న విశేషణమున కయినను; సముచ్చయార్థంబు=యు,నులలో నొకటి.

'అగు' మున్నగువానితోఁగూడి విశేష్యమునకు ముందున్న విశేషణమునకు ముందున్న యితర విశేషణముల చివర 'అయి' అనునది చేరకుండు నపుడు విశేషణము లన్నింటికిని చివర సముచ్చయార్థకము చేరును ; లేదా చివరి విశేషణమున కయినను [భవత్యర్థకము చేరిన చివరి విశేషణమునకైనను సముచ్చయమగును. ఇట్లు విశేషణము లన్నింటికిని సముచ్చయము చేరురూప మొకటి, చివరిదానికే సముచ్చయము చేరురూప మొకటి, (నియమము వికల్పమగుటచే) దేనికిని సముచ్చయము రానిరూప మొకటియుం మొత్తముపై ముత్త్రివిధము లగురూపము లిచట ఉదాహరింపఁబడుచున్నవి.]

౧. అన్ని విశేషణములకును సముచ్చయమువచ్చుట కుదాహరణము:- 'ఆద్యుఁడు నమేయగుణుఁడు నౌ హరిని గొలుతు' ఇచట చివరి విశేషణము 'అమేయగుణుఁడు;' దానికే 'అగు' చేరినది; దానికి ముందున్న విశేషణము 'ఆద్యుఁడు;' దానికి 'అయి' అను ప్రయుక్తము కాలేదు. కావున రెండు విశేషణములకును 'ను' అను సముచ్చయము చేరినది.

౨. చివరి విశేషణమునకుమాత్రము సముచ్చయముచేరుట కుదాహరణము:- 'ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁడు నగు హరిని గొలుతు' ఇచట చివరి విశేషణమగు 'అప్రమేయుఁడు' అనుదానికే సముచ్చయము చేరునది. 'ఆద్యుఁడు' అను తొలివిశేషణము 'అయి' లేనిదయినను, దానికి సముచ్చయము చేరలేదు.

3. సముచ్చయము రాకుండుట కుదాహృతి. 'ఆద్యుఁ డప్రమేయుం డగు వారిని గొలుతు' ఇచట రెండు విశేషణముల చివరను సముచ్చయము చేరలేదు.

ధాతుజవిశేషణవ్యవధానంబున విశేషణంబు లన్నింటి కయిపదం బనుప్రయుక్తం బగు. 3౧.

ఆద్యుఁ డయి యప్రమేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యొసంగెడు దేవుని నభినుతింతు. ఇచట మఱియుం బ్రయోగ వైచిత్ర్యంబు గల దది ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

3౧. ధాతుజవిశేషణ వ్యవధానంబున = (ఉకారాంతము లయిన ధాతువులవలనఁ బుట్టిన విశేషణములు ధాతుజవిశేషణములు; అట్టి) ధాతుజ విశేషణములచే వేఱుచేయఁబడినప్పుడు;

విశేషణములను, విశేష్యమును వేఱుచేయుచు, వానినడుమఁ గ్రియాజన్యవిశేషణ మున్నచో — దానికి ముందున్న విశేషణము లన్నింటి చివరను 'అయి' చేరుచుండును.

'ఆద్యుఁ డయి యప్రమేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యొసంగెడు దేవుని నభినుతింతు-' అనుచోట 'ఎసంగెడు ధాతుజవిశేషణము; ఇది విశేష్యమగు 'దేవుని' ని, 'ఆద్యుఁడు' మున్నగువిశేషణములను వేఱుచేయుచున్నవి. కావున విశేషణముల కన్నింటికిని 'అయి' చేరినది.

ఇచట మఱియుం - పయిరీతినిగాక కొన్ని విశేషణములకు మాత్రమే 'అయి' చేరి, మఱికొన్నిటికిఁ జేరకుండుట మున్నగు విచిత్రప్రయోగములను పెద్దలు వ్రాసిన గ్రంథములనుండి గ్రహింపనగును.

'ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁ డఖిలసేవ్యుఁడు నయి, యొసఁగెడు దేవుని నభినుతింతు' అనుచోట 'అఖిలసేవ్యుఁడు' అను ఒక్క విశేషణమునకే 'అయి' చేరుట కాననగును. ఇట్టి ప్రయోగములను గ్రహింపనగును.

భావార్థకాదియోగంబునం గర్తకుం బ్రథమ యగు. 32.

రాముఁడు వచ్చుట - రాముఁడు రాఁగా లక్ష్మణుఁడు గాంచె - రాముఁడు విల్లందినం ద్రిలోకంబు లాకులంబు లగు- రాముఁడు పట్టిన ప్రతిన వారింపం దరంబు గాదు.

32. భావార్థకాదియోగంబునన్ = భావార్థకము మున్నగు పదములతోడి యన్వయమున. [ధాత్వర్థమును బోధించు ప్రత్యయములు - ట, అక, మి, ఇ మున్నగునవి.]

భావార్థకాదులగు పదములతోడి యన్వయమున కర్తయగు పదమునకు ప్రథమావిభక్తి యగును. భావార్థకాదులకుఁ గర్తయై వానితో నన్వయించెడుదానికిఁ బ్రథమావిభక్తి యగు నని భావము. ఇట్లగుట నిత్యము.

'రాముఁడు వచ్చుట-' ఇచట 'వచ్చుట' భావార్థకము; 'ట' ప్రత్యయాంతము; దానికిఁ గర్త యగు రామశబ్దమునకుఁ బ్రథమ వచ్చినది.

'రాముఁడు రాఁగా లక్ష్మణుఁడు గాంచె' అనుచో 'రాఁగా' భావార్థకము. తత్కర్తకుఁ బ్రథమవచ్చి 'రాముఁడు' అయ్యె. 'రాముఁడు విల్లందినం ద్రిలోకంబు లాకులంబు లగు' - ఇచట 'అందిన' భావార్థకము; దానికర్త 'రాముఁడు' ఆశబ్దమునకు ప్రథమ వచ్చినది.

'రాముఁడు పట్టినప్రతిన వారింపం దరంబు గాదు' - ఇచట 'పట్టిన' భావార్థకము; తత్కర్త యగు 'రామ' శబ్దమునకుఁ బ్రథమ వచ్చినది.

'రాముఁడు వండక మునుపు; రాముఁడు వండమి'-మున్నగు ప్రయోగములు నిట్టే యని గ్రహించునది.

ప్రథమాంతంబు లగు యుష్మదస్మద్విశేషణంబుల కేకత్వంబున వు-ను-లును బహుత్వంబున రు-ము-లు నంతాగమంబులు ప్రాయికంబుగ నగు. 33.

33. యుష్మదస్మద్విశేషణంబులకు='నీ-నా' శబ్దముల విశేషణములకు; ప్రథమాంతములైన యుష్మదేకవచనంబుల విశేషణములకు 'వు' అనునదియు,

అస్మదేకవచనవిశేషణములకు 'ను' అనునదియుం చివర ఆగమములుగా వచ్చును; అట్లే యుష్మద్బహువచనవిశేషణములకు 'రు' అనునదియుం, అస్మద్బహువచనవిశేషణములకు 'ము' అనునదియుం సాధారణముగా చివర ఆగమముగా చేరును. ఈనియమము ప్రథమాంతములకే చెల్లును.

ఈయాగమంబులు పరంబులగునపు డుత్వంబున కత్వం బగు. ౩౪.

నీవు ధన్యుఁడవు - నేను ధన్యుఁడను - మీరు ధన్యులరు- మేము ధన్యులము. ఇకారంబుమీఁది కు - ను - వు - క్రియా విభక్తుల యుత్వంబున కిత్వం బగు నను సూత్రముచేత వు-ను-ల కిత్వం బగు. నీవు సుకృతివి - నేను సుకృతిని - ఆర్తిహరుఁడవౌ నినుఁ గొల్తు నంబుజాక్షు. గర్వగరిష్ఠుండగు నన్ను - మీరలు పెద్దలు-ఇత్యాదులు ప్రాయికగ్రహణముచే రక్షితంబు లయ్యె.

౩౪. ఈయాగమంబులు=వు - ను - రు-ము అనునవి. పయి యాగమములు పరమగునప్పుడు వానికి ముందున్న ఉకారము అకారముగా మాఱును.

౧. (నీవు ధన్యుఁడు+వు =) 'నీవు ధన్యుఁడవు' ఇచట 'నీవు' యుష్మచ్ఛబ్దము; ప్రథమైకవచనాంతము; 'ధన్యుఁడు' అనునది దాని విశేషణము; కాన ఆవిశేషణమునకు (౩౩ కి సూ.) 'వు' అంతాగమ మయినది; (౩౪-సూ.) పిదప 'వు' కు ముందున్న ఉకారము (డు లోనిది) అకారమైనది.

౨. (మీరు ధన్యులు+రు) 'మీరు ధన్యులరు' 'మీరు' యుష్మచ్ఛబ్ద ప్రథమాబహువచనాంతము; కాన దానివిశేషణ మగు 'ధన్యులు' అనుదానికి (౩౩-సూ.) 'రు' అంతాగమమై (౩౪-సూ.) 'లు' లోని ఉకారము అకారముగా మాఱినది.

౩. (నేను ధన్యుఁడు+ను) 'నేను ధన్యుఁడను' ఇట 'నేను' అస్మచ్ఛబ్ద

ప్రథమైకవచనాంతము; దాని విశేషణమగు 'ధన్యుఁడు' అనుదానికి(33-సూ.) 'వు' అంతాగమ మయి, పిదప (34-సూ.) 'డు' లోని ఉకారము అకారముగా మాఱినది.

4. (మేము ధన్యులు+ము) 'మేము ధన్యులము' 'మేము' అస్మచ్ఛబ్ద ప్రథమాబహువచనాంతము. దాని విశేషణమగు 'ధన్యులు' అనుదానికి (33-సూ.) 'ము' అంతాగమ మయి, పిదప దానికిముందున్న 'లు' లోని ఉకారమునకు (34-సూ.) అకారము వచ్చినది. (నీవు సుకృతి+వు)='నీవు సుకృతివి' అనుచోట 'తి' తరువాతి 'వు' 'వి' గా మాఱినది. దానికి ఇత్వము తత్సమ-౨౬-వ సూత్రముచే వచ్చిన దని గ్రహింపవలె.

(నేను సుకృతి+ను=) 'నేను సుకృతిని' అనునప్పుడును మీఁదిరీతినే గ్రహించునది.

'అర్తిహరుఁడ వౌ నినుఁ గొల్తు నంబుజాక్ష' అనునపుడు 'అర్తిహరుఁడు' అను ప్రథమైకవచనాంతవిశేషణమునకు 'వు' వచ్చినది, దానివిశేష్యము 'నిను' అను యుష్మచ్ఛబ్దద్వితీయాంతము, విశేష్యము ద్వితీయాంతమైనను, విశేషణము ప్రథమాంత మగుటచేత నిచ్చట 'వు' అంతాగమ మయిన దని గ్రహింపనగును.

పయి యాగమములు 'ప్రాయికముగా (సాధారణముగా) వచ్చు నని చెప్పఁబడుటచే నివి రానివియుఁ గల వని తెలియనగు. 'గర్వగరిష్ఠుం డగు నిన్ను' అనుచోట 'గర్వగరిష్ఠుండవు అగు నిన్ను' అని కాలేదు. 'మీరు పెద్దలు' అనుచోట 'మీరు పెద్దలరు' అనియుఁ గాలేదు.

అది శబ్దంబునకు వు ను లు పరంబు లగునపుడును సంబోధనంబునందును దాన యనునాదేశం బగు. 35.

నీవు చిన్నదానవు-నేను జిన్నదానను-ఓ చిన్నదాన.

౩౫. మీఁది ౩౩-వ సూత్రముచే యుష్మచ్ఛబ్దమునకు 'వు' అస్మచ్ఛబ్దమునకు 'ను' వచ్చునట్టుల - ఆ 'వు, ను' లకు ముందున్న (మహతీవాచకమగు) 'అది' శబ్దమునకు 'దాన' ఆదేశమగును; అట్లే యుష్మదస్మచ్ఛబ్దములకు సంబోధనమున, వచ్చిన 'అది' శబ్దమునకును 'దాన' ఆదేశమగును.

(నీవు చిన్న+అది+వు =) 'నీవు చిన్నదానవు' - ఇచట 'వు' కు ముందున్న 'అది' శబ్దమునకు స్త్రీవాచకమునకు 'దాన' ఆదేశమైనది. (నేను చిన్న+అది+ను=) 'నేను చిన్నదానను' అనుచో 'ను' కు ముందున్న 'అది' 'దాన' గా మాఱినది.

(ఓ చిన్న+అది =) 'ఓ చిన్నదాన' - అనుచో సంబోధనమునందు 'అది' కి 'దాన' ఆదేశమయినది.

అన్యయుష్మదస్మత్కార్యంబులం దుత్తరోత్తరంబు బలీయంబు. ౩౬.

వారును మీరును ధన్యులరు, మీరును మేమును ధన్యులము.

౩౬. అన్య, యుష్మ, దస్మత్కార్యంబులు = ప్రథమ మధ్యమ-ఉత్తమపురుషములకగు కార్యములు; ఉత్తరోత్తరంబు=(క్రమముగా) ఒకదానికంటె దానితరువాతిది, బలీయంబు = ప్రబలము. ప్రథమ మధ్యమోత్తమపురుష కార్యములకు ఒక్కయెడ సమావేశము కలిగినపుడు వానిలో మొదటిదానికంటె రెండవది, దానికంటె మూఁడవది బలము కలదగు. అనఁగా ఒక వాక్యమునందు ప్రథమ, మధ్యమపురుషములకుఁ జేరికకల్గినపుడు క్రియావిభక్తి మధ్యమపురుషతో ఏకీభవించును; మధ్యమోత్తమపురుషము లున్నప్పుడు క్రియ యుత్తమపురుషమై యుండును.

'వారును, మీరును ధన్యులరు' అనుచో 'వారును' అను ప్రథమపురుషముకంటె 'మీరును' అను మధ్యమపురుషము ప్రబలమగుటచేఁ క్రియకు మాఱుగవచ్చిన విధేయవిశేషణమునకు మధ్యమపురుషము వచ్చినది. 'మీరును మేమును ధన్యులము' అనుచోట మధ్యమపురుషమగు 'మీరు' కంటెను ఉత్తమ

పురుషమగు 'మేము' ప్రబలమగుటచే క్రియను దెల్పు విధేయవిశేషణము 'ధన్యులు' అనుదాని కుత్తమపురుషము కలిగినది.

ఏకవాక్యంబునం దొకానొక్కఁడు తక్క సర్వపదంబులు క్రమనిరపేక్షంబుగం బ్రయోగింపం జను. 32.

పూర్వమిది పరమిది యను నియమమపేక్షింపక వాక్యమం దెల్లపదంబులు వలచినట్లు ప్రయోగింపఁదగును - ఏని ప్రభృతి శబ్దంబులు కొన్ని నియమ సాపేక్షంబు లయియుండు - గాలి చల్లగా వీచెను - వీచెను జల్లగా గాలి - చల్లగా గాలి వీచెను- వీచెను గాలి చల్లగా - గాలి వీచెను జల్లగా - చల్లగా వీచెను గాలి.

32. ఏకవాక్యంబునందు=కర్త, కర్మ, క్రియలుగల ఒక వాక్యమున; ఒకానొక్కండుతక్క = ఏదో ఒక పదము ('ఏని' ప్రభృతులలో నొకటి) విడిచి; క్రమనిరపేక్షంబుగ='ఇది ముందు, ఇది వెనుక' అను నియమము లేక.

అఖండవాక్యమున ఏని మొదలగు కొన్నిటిని విడిచి, తక్కినపదముల నెల్ల నిచ్చవచ్చినరీతిని ప్రయోగింపవచ్చును. పూర్వపదము = ముందుండవలసిన పదము; పరపదము = వెనుకనుండవలసిన పదము; వలచినట్లు=కోరినట్లు; ఏని ప్రభృతిశబ్దములు=ఏని, పోలె, వలె మున్నగుశబ్దములు; నియమసాపేక్షములు = నియమమును కోరినవి - 'ఇది ముందు, ఇది వెనుక' అను క్రమము కలవి.

'గాలి చల్లగా వీచెను' అను వాక్యములోని పదములను ముందువెనుకలుచేసి, ఎట్లయినను వాడవచ్చును. ఉదాహరణములు విపులముగ నీయఁబడినవి. 'చంద్రునివలె ముఖము ప్రకాశించు' ననుచో 'వలె' ముందుంచి 'వలె చంద్రునిముఖము ప్రకాశించు' నని చెప్పరాదు. ఏని, వలె మున్నగువానిని పదములకుముందు స్వతంత్రముగాఁ బ్రయోగింపరాదు.

ఇది కారకపరిచ్ఛేదము.

సమాసపరిచ్ఛేదము

సమర్థంబు లగుపదంబు లేకపదం బగుట సమాసంబు. ౧.

పృథగ్ఖ్యాతంబు లగు నర్థంబుల కేకార్థీభావంబు సామర్థ్యంబు. పృథక్ప్రసిద్ధార్థంబు లగు పదంబుల కేకార్థంబునందు వృత్తి సామర్థ్యము.

సమాసపరిచ్ఛేదము—ఒకదానికంటె ఎక్కువపదములు సమాసముగా (సంక్షేపముగా) ఒక్కపదమగుట సమాసము; సమాసములంగూర్చి తెలుపు గ్రంథభాగము సమాసపరిచ్ఛేదము.

౧. సమర్థంబులగు పదంబులు=(ఏకార్థీభావరూపమగు) సామర్థ్యము గల పదములు; ఏకపదంబగుట=ఒక్క (అఖండ) పదమగుట. రెండును గలిసి ఒక పదమగుటకుఁ దగిన సామర్థ్యముగల పదములు చేరి ఒక్కపదముగా మాఱుట సమాస మని అర్థము.

సామర్థ్యము రెండు విధములు. (1) వ్యపేక్ష. (2) ఏకార్థీభావము. వీనిలో వ్యపేక్ష సామాన్యముగా వాక్యములయం దుండును. ఏకార్థీభావ సామర్థ్యముమాత్రము సమాసములం దుండును.

'రాజుయొక్క పుత్త్రుఁడు' అను వాక్యమున 'పుత్త్రుఁడు' అని చెప్పిన తోడనే 'ఎవరియొక్క పుత్త్రుఁడు?' అను కాకాంక్ష (ప్రశ్న) కలుగఁగా 'రాజుయొక్క' అను పదార్థము సమాధానముగా వచ్చుచున్నది, కావున 'పుత్త్ర' పదము నర్థమునకును, 'రాజ' పదము నర్థమునకును పరస్పరము అపేక్ష వలన సంబంధము కలదు; 'తమ తమ యర్థములను దెలియఁజేయుం పదములకు ఆకాంక్షవలనఁ బరస్పరముగల సంబంధము వ్యపేక్ష' అను లక్షణ మిచట సరిగా సరిపోయినది.

సమాసమునకు సంబంధించిన సామర్థ్యము పై వ్యపేక్షకాదు; మఱి యేకార్థీభావసామర్థ్యము. దానిలక్షణమే 'పృథగ్వ్యాఖ్యాతంబులగు' అను వాక్యమునఁ జెప్పఁబడినది. పృథగ్వ్యాఖ్యాతంబులగు నర్థంబులు = వేర్వేఱుగా నున్న యర్థములు; కలయికలేక యేదాని కది వేఱుగా నున్న యర్థములు కలిసి, యేకార్థమగుట (ఏకార్థీభావ) సామర్థ్యము. 'రాజుకొడుకు' అను సమాసమున వేర్వేఱుగాఁ దమ తమ యర్థములను దెలుపుచున్న 'రాజు, కొడుకు' అను రెండు పదములు కలవు. ఈ రెండుపదముల యర్థములును గలిసి యేకార్థీభావ సామర్థ్యమున 'రాజుయొక్క కొడుకు' అను నొకే యర్థమును బోధించుచున్నవి. కావున నిది సమాసమైనది. [సమాసమునందు విభక్తులకు లోప మగును. ఇక్కడ 'రాజుయొక్క కొడుకు' అని తొలుత నుండఁగా 'యొక్క' కు సమాసమున లోపము కలిగినది.]

పృథక్ప్రసిద్ధార్థంబులు—సామర్థ్యమునకుఁ బయిరీతిని లక్షణము చెప్పినయెడలఁ గొన్నిచోట్ల కుదురకున్నది. 'పార్థివప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతు పన్నిది' అనుచోట 'ధర్మసుతుపన్ను' అనునది సమాసము; ఇక్కడ 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు' 'ధర్మసుతుఁ' డగునుగాని, 'ధర్మసుతుని పన్ను' కాదు. అర్థము కుదురుటకయి పయివిశేషణమును 'ధర్మసుతుపన్ను' అను సమాసములోని భాగమగు (ఏకదేశమగు) 'ధర్మసుతు' నితో అన్వయింపవలెను. ఇచ్చట ఏకార్థీభావమేకాక, వ్యపేక్షకూడ నున్నది. కావుననే ఇట్టివానిని సాధించుటకొఱకుఁ "గొన్నిచోట్ల రెండువిధములగు సామర్థ్యములును సమాసమునందంగీకరింపఁబడు" నని తెలుపుచు, సామర్థ్యమునకు మఱియొక లక్షణము వ్రాయఁబడుచున్నది.

పృథక్ప్రసిద్ధార్థంబు లగుపదంబులకు = వేఱుగాఁ బ్రసిద్ధములైన యర్థములను దెలియఁజేయుపదములకు; ఏకార్థంబునందు వృత్తి = ఒకే యర్థమునందు ఉనికి;-వివిధపదార్థములను బోధించుచు, స్వతంత్రములై వెలయు శబ్దములు కలిసి ఏకపదార్థబోధకములగుటయు సామర్థ్య మని భావము.

పయిరీతిలక్షణము నంగీకరించుటచే 'పార్థివప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతుని యొక్క పన్ను' అను వాక్యమునందువలె 'ధర్మసుతుపన్ను' అను సమాసము నందును 'పార్థివప్రాగ్రసరుండు' అనునది 'ధర్మసుతు' తో విశేషణ విశేష్య భావమును పొందఁగలుగుచున్నది. ఇచట వేర్వేఱుగా నున్న 'పార్థివప్రాగ్రసర, ధర్మజ' పదములు కలిసి 'పార్థివప్రాగ్రసరుఁ డగు ధర్మజుఁ' డను నేకార్థమును బోధించుచున్న వనుట స్పష్టమే కదా!

సాంస్కృతికాచ్ఛికమిశ్రభేదంబుచే సమాసంబు త్రివిధంబు. (౭)

సాంస్కృతికం బని యాచ్ఛికం బని మిశ్రం బని, సమాసంబు త్రివిధంబు. అందు సాంస్కృతికంబు సిద్ధం బని సాధ్యం బని ద్వివిధంబు; కేవల సంస్కృత శబ్దంబుల సమాసంబు సిద్ధంబు నాఁబడు. రాజాజ్ఞ-తటాకోదకము-లక్ష్మీవల్లభుఁడు. సంస్కృత సమంబుల సమాసంబు సాధ్యంబు నాఁబడు రాజువాజ్ఞ - తటాకంబు నుదకము - లక్ష్మీవల్లభుఁడు తక్కిన తెనుఁగుల సమాసం బాచ్ఛికం బనంబడు. తేనియానల్లి-చెఱువునీరు-సిరిచెలువుఁడు- ఉభయంబులు గూడినది మిశ్రంబనంబడు రాజుముదల-చెఱువు నుదకము-సిరివల్లభుఁడు.

౭. సమాసము మూఁడు విధము :—

(1) సాంస్కృతికము (2) ఆచ్ఛికము. (3) మిశ్రము.

కేవల సంస్కృత పదములకుఁగాని, కేవల తత్సమపదములకుఁగాని కలుగు సమాసము సాంస్కృతికము. సంస్కృతపదముల కగు సమాసము సిద్ధము. (ఉదా:—రాజాజ్ఞ మున్నగునవి-ఇందు సమాసము చివరమాత్రము తెలుఁగు ప్రత్యయము చేరుచుండును)

తత్సమపదముల కగు సమాసము సాధ్యము. (ఉదా:—'రాజు నాజ్ఞ

మున్నగునవి - ఇట 'రాజు, ఆజ్ఞ' అను పదములు రెండును తత్సమములు. దానికి సమాసము కల్గినది.) అచ్చ తెనుఁగుపదముల కగుసమాసము ఆచ్ఛికము. ఉదా :— 'చేనియానతి' మున్నగునవి. (ఇట సమాసముపొందిన పదములు రెండును ఆచ్ఛికములే.)

ఉభయములు=తత్సమము, ఆచ్ఛికమును:—తత్సమములకును, ఆచ్ఛికములకును గలుగుసమాసము మిశ్రము. (ఉదా :— 'రాజుమఁదల' ఇచట 'రాజు' తత్సమము; 'మఁదల' ఆచ్ఛికము. ఈరెండిటికిని ఇచట సమాసమైనది.)

తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయికంబుగ సంస్కృతోక్తంబ యగు. (3)

తత్పురుష బహువ్రీహి ద్వంద్వంబు లని సమాసంబు లెల్లంద్రివిధంబు లయియుండు. అవి ప్రాయికంబుగా నుత్తరాన్యోభయపదార్థ ప్రధానంబు లయియుండు. అందుఁ దత్పురుషంబు వ్యధికరణం బని సమానాధికరణం బని ద్వివిధంబు. ద్వితీయాదులకు మీఁదిపదంబుతోడ సమాసంబు వ్యధికరణంబు నాఁబడు. నెలతాల్పు - నెలతక్కువవాఁడు - దేవరమేలు-దొంగభయము - రామునిబాణము - మాటనేర్పరి. విశేషణంబునకు విశేష్యంబుతోడ సమాసంబు సమానాధికరణంబు నాఁబడు. ఇదియే కర్మధారయంబు నాఁబడు. సరసపువచనము - తెల్లగుఱ్ఱము-మంచిరాజు; ఇది సంఖ్యాపూర్వంబు ద్విగువు నాఁబడు. ముజ్జగములు - ముల్లోకములు. బహువ్రీహి - ముక్కంటి - చలివెలుఁగు. ద్వంద్వము - తల్లిదండ్రులు - అన్నదమ్ములు ప్రాయికంబుగా ననుటచే సంస్కృతలక్షణంబు దొడరని సమాసంబుం గల దని సూచింపంబడియె. దానంజేసి చిగురుఁగేలు - జుంటి

మోవి యిత్యాదులయిన యుపమాన పూర్వపదకర్మధారయం బులు గ్రాహ్యంబులు. ముఖపద్మము, చరణకమలములు - ఇట్టి యుపమానోత్తరపదంబులు గలవు గాని విపరీతంబులు సిద్ధం బులు లేవని యెఱుంగునది. సిద్ధంబు సర్వంబు గ్రాహ్యంబు - రాజపురుషుఁడు - నీలోత్పలము - పీతాంబరుఁడు - రామలక్ష్మ ణులు. కేవల సంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతోడ సమసింపదు. దానంజేసి యనేకమాఱు లల్పదం డిత్యాదుల దుష్టము లని తెలియునది.

3. తత్పురుషాదులకు=తత్పురుష మున్నగుసమాసములకు-'తత్పురుష-బహువ్రీహి - ద్వంద్వము' అను మూఁడింటికిని, ప్రాయికంబుగ = సాధారణముగా; సంస్కృతోక్తంబు=సంస్కృతమునందుఁ జెప్పినట్లుగానే; తెలుఁగునను సంస్కృతమునందువలె సమాసములు మూఁడు విధములుగా నున్నవి; అవి - 'తత్పురుష-బహువ్రీహి, ద్వంద్వము' అనునవి. తత్పురుషాదులకు సంస్కృత వ్యాకరణమునం దేలక్షణములు చెప్పఁబడియున్నవో, తెలుఁగునందును సాధారణముగా ఆలక్షణములే యుండు నని భావము. ఆలక్షణము లిట్లున్నవి.

సమాసమును బొందుపదములలో రెండవపదము ప్రధానముగాఁ గలది తత్పురుషము; ఆతత్పురుషము (1) వ్యధికరణతత్పురుషము. (2) సమానాధికరణతత్పురుషము అని రెండు విధములు.

ద్వితీయ మొదలు సప్తమివఱకుఁగల విభక్తులకు మీఁదిపదములతోఁగల్గు సమాసము వ్యధికరణ మనఁబడును. (నెలను+తాల్పు) (తాల్చినవాఁడు) = నెలతాల్పు.' ఇచట ద్వితీయకు 'తాల్పు' అను నుత్తరపదముతో సమాసము.

[వ్యధికరణ మనఁగా వేర్వేఱు ఆధారములు కలది; ఇందు ఏ పదము యొక్క అర్థము, ఆపదమునందే నిలిచియుండు. 'నెలతాల్పు' అనునెడ 'నెల' అను పదము యొక్క అర్థము నెలయందును, 'తాల్పు' పదముయొక్కయర్థము.

తాల్చినవానియందును నిలిచియున్నవి. కాని 'నెల' యొక్క యర్థము 'తాల్పు' పైనిగాని, 'తాల్పు, అర్థము 'నెల' పయినిగాని ఆధారపడియుండ లేదు. కాన ఈరెండిటి యాధారములును విభిన్నములైనవి. ఇట్లే విభక్తుల కగు సమాసము లన్నింటియందును వ్యధికరణమే యుండును.]

(నెలచే + తక్కువవాఁడు =) 'నెలతక్కువవాఁడు' తృతీయ కుదాహృతి; (దేవరకొఱకు + మేలు =) 'దేవరమేలు' చతుర్థి కుదాహరణము.

(దొంగవలన + భయము =) 'దొంగభయము'-పంచమి కుదాహృతి.

(రామునియొక్క + బాణము =) 'రామునిబాణము' - షష్ఠి కుదాహరణము. (మాటయందు + నేర్పరి =) 'మాటనేర్పరి' - సప్తమి కుదాహృతి.

విశేషణము విశేష్యముతోఁ గలియు సమాసము సమానాధికరణము. ఉదా:—'సరసపువచనము.' ఇచట 'సరసము' విశేషణము; 'వచనము' విశేష్యము; వీని కగుసమాసము సమానాధికరణ మనఁబడును.

[సమానమైన (భేదములేని) ఆధారము కలది సమానాధికరణము.

'సరసపువచనము' అనుచోట 'సరసము' పదముయొక్క అర్థమును, 'వచనము' అను పదముయొక్క యర్థమును 'వచనము' నందే ఆధారపడి యున్నవి. 'సరసత్వము' వచనము నాశ్రయించియే యుండవలెనుగాని స్వతంత్రముగా నుండ జాలదుకదా! ఇట్లే విశేషణ, విశేష్యభావ మున్నచోట్లన్నింటను సమానాధికరణ మని గ్రహింపవలది.]

సమానాధికరణమునకు 'కర్మధారయము' అనిపేరు. వ్యధికరణమునకు 'తత్పురుషము' అను వ్యవహారము ప్రసిద్ధము. 'తెల్లగుఱ్ఱము, మంచిరాజు' అనునవియు కర్మధారయకే ఉదాహృతులు.

ఇది=సమానాధికరణము; సంఖ్యాపూర్వంబు=పూర్వపదము సంఖ్యావాచకముగాఁగలది. సంఖ్యావాచకమగు విశేషణముతో విశేష్యము సమసించు నేని ద్విగుసమాస మనఁబడును.(మూఁడు + జగములు =)'ముజ్జగములు' అనుచో విశేషణమగు 'మూఁడు' శబ్దము సంఖ్యావాచకము. ఇట్లే 'ముల్లోకములు' ను.

మీఁదఁజెప్పఁబడిన 'తత్పురుష - కర్మధారయ - ద్విగు' సమాసములు మూఁడింటను ఉత్తరపదమే ప్రధానము. ఎట్లన — 'నెలతాల్పు, సరసపు వచనము, ముజ్జగములు' అనుచోట్ల మనకు ముఖ్యమైనవి 'తాల్పు, వచనము, జగములు' ను. 'నెల' మున్నగునవి అప్రధానములు.

బహువ్రీహిసమాసము ఇతరపదము ప్రధానముగాఁ గలది;—అనఁగా అందు సమాసమును బొందుపదములలో నేదియును ప్రధానము కాదు; వాని కంటె వేఱగుపదము ముఖ్యమైయుండును.

(మూఁడు+కన్నులు కలవాఁడు =) 'ముక్కంటి' ఇచ్చట 'మూఁడు, కన్నులు' అను పదములు రెండును సమాసమును బొందుచున్నవి. కాని అవి ప్రధానములు కావు. ఏల యన 'మూఁడైన కన్నులు' ఇచ్చట కోరఁబడ లేదు. మూఁడుకన్నులు గల వ్యక్తి 'శివుఁడు' ఇచట ముఖ్యము. ఆ పదము సమాసమును బొందుపదములు రెండింటికంటెను వేఱైనది.

[సమాసము మొత్తముమీఁద 'కలవాఁడు, కలవారు. కలది, కలవి'అను నర్థములు వయిశబ్దములు లేకయే వచ్చినయెడల బహువ్రీహిసమాసమని తెలియ నగును.] [చలి+వెలుఁగు; (కలవాఁడు)=] 'చలివెలుఁగు' అనునదియుఁ నిట్లే.

ఉభయపదార్థప్రధానము ద్వంద్వము - అనగా ద్వంద్వమున సమాస మును బొందు పదములన్నియును ప్రధానము లయియుండును.

(తల్లియుఁ+తండ్రియు=) 'తల్లిదండ్రులు.' 'తల్లిదండ్రులు వచ్చిరి' అనునపుడు వారిద్దఱును వచ్చి రని యర్థము; వారిద్దఱిలో ఎవరో యొకరు వచ్చి రని అర్థముకాదు. కావున 'తల్లి, తండ్రి' అను పదములు రెండును ఇచట ముఖ్యములే. [ద్వంద్వసమాసమున, సమాసము బొందుపదముల చివర సముచ్చయార్థకములగు 'యుఁ, ను' అనునవి (వ్యపేక్షయందు - వాక్యరూప ముగ నున్నపుడు) చేరుచుండును.]

ప్రాయికంబుగా—తత్పురుషాదులకు లక్షణము తెలుచుగా సంస్కృత మందువలెనే ఉండు ననుటచే-సంస్కృతలక్షణము పొందని సమాసములును తెలుఁగునఁ గల వని తెలియుచున్నది. సంస్కృతమున ఉపమానోత్తరపద కర్మధారయలు గలవు; కాని ఉపమానపూర్వపదకర్మధారయలు లేవు.

[ఉపమానము రెండవ పదముగాఁ గలది ఉపమానోత్తర పదము. ఉదా:-'ముఖపద్మము, చరణకమలములు.' ఇచట 'ముఖము: చరణము-' అను నవి ఉపమేయములు - వర్ణ్యములు - పోలికను పొందునవి; 'పద్మము, కమల ములు' ఉపమానములు-పోలికకాధారమైనవి. పయి ఉదాహరణములలో ఉప మేయములు పూర్వపదములుగాను, ఉపమానము లుత్తరపదములు గాను ఉన్నవి. సంస్కృతమున ఇట్టి సమాసములే ఉండును.]

[ఉపమానము తొలిపదముగాఁ గలవి ఉపమాన పూర్వపదములు. ఉదా:-'చిగురుఁగేలు; జుంటిమోవి' -ఇచట 'చిగురు, జున్ను' అనునవి ఉప మానములు; అవి పూర్వపదములు; 'కేలు, మోవి' అనునవి ఉపమేయములు; ఉత్తరపదములు. ఉపమానము మొదటిపదముగాఁగల మీఁదిరీతిసమాసములు తెలుఁగులోనేగాని సంస్కృతమున లేవు.]

విపరీతంబులు = ఉపమానపూర్వపదంబులు; సిద్ధంబులు = సంస్కృత వ్యాకరణము ననుసరించి సిద్ధించునవి; ఇట్టివానిని తెలుఁగున వాడవచ్చు నని ఉదాహరింపఁబడుచున్నది-(రాజుయొక్క+పురుషుఁడు=) 'రాజపురుషుఁడు' ఇది వ్యధికరణమున (తత్పురుష) కుదాహృతి. (నీలమైన + ఉత్పలము =) 'నీలోత్పలము, ఇది సమానాధికరణమున (కర్మధారయ) కుదాహరణము.

(పీత+అంబరము (కలవాఁడు=) 'పీతాంబరుఁడు' - ఇది బహువ్రీహి కుదాహృతి. (రాముఁడును, లక్ష్మణుఁడును=) 'రామలక్ష్మణులు'-ఇది ద్వంద్వ మున కుదాహరణము.

కేవల — తత్సమములకే ఆచ్ఛికములతో సమాసమగునుగాని కేవల సంస్కృతశబ్దములకు సమాసము కలుగదు. కావుననే-'అనేకమాఱులు, అల్ప

దండు' మున్నగునవి అసాధువులు. ఇచట 'అనేక, అల్ప అనునవి సంస్కృత శబ్దములు; వానికి 'మాఱులు, దండు' అను నచ్చతెలుఁగు పదములతో సమాసము చేయరాదు.

ఆ ఈ ఏ యను సర్వనామంబులు త్రికంబు నాఁబడు. ౮.

౮. త్రిక మనఁగా మూఁడింటిసమూహము; ఆ-ఈ-ఏ అను మూఁడు సర్వనామశబ్దములకును 'త్రికము' అని సంజ్ఞ.

కర్మధారయంబు త్రిక స్త్రీసమ ముగంత ధాతుజవిశేషణ పూర్వపదం బయి యుండు. ౯.

ఆచందము - ఈచిందము - ఏబ్రుందము - వాఁడిమాట - పోఁడిపాట - బెడిదపుటడిదము - మడిసెడుదడములు. ఈనియమముచే బల్లిదుఁడు మల్లుఁడు - కావలుఁడు రావణుఁడు ఇత్యాదుల సమాసంబు లేదు.

౯. కర్మధారయము=విశేషణ, విశేష్యముల కగుసమాసము; త్రికము=ఆ, ఈ, ఏ అను సర్వనామములు; స్త్రీసమము=ప్రథమైకవచనము లోపించిన అచ్చతెలుఁగుశబ్దము; ముగంతము=తత్సమ. ౮౦ - సూ. అనుసరించి ముగాగమము వచ్చిన శబ్దము; ధాతుజవిశేషణము=ధాతువులవలన నేర్పడిన విశేషణములు-'ఎడు' మున్నగునవి చివరఁజేరునవి.

కర్మధారయ సమాసమున విశేషణముగా నుండు మొదటిపదము త్రికమైనను కావలెను; స్త్రీసమమయినను కావలెను; 'ము' చివరవచ్చినదియైనను కావలెను; లేక ధాతుజవిశేషణమయినదైన నుండవలెను. అట్టి విశేషణమునకే విశేష్యముతో సమాసము కలుగు నని భావము.

'ఆచందము, ఈచిందము, ఏబ్రుందము' అను మూఁడును త్రికము విశేషణముగా నుండుటకు ఉదాహరణములు.

'వాఁడిమాట, పోఁడిపాట' అనునవి స్త్రీసమములు విశేషణము లగుట

కుదాహృతులు. (బెడిదము+అడిదము=) 'బెడిదపుటడిదము' అనునది మువంత విశేషణమున కుదాహరణమని గ్రహింపవలెను. మువంతపదముచే 'ము' ప్రత్యయమునుగూడ గ్రహింపవలె నని యీ ఉదాహరణమును బట్టియే తెలియుచున్నది. ['బెడిదము'లోని 'ము' ప్రత్యయముగాని మువాగమము కాదు.] ఈ ముకారమునకు సంధి ౩౬-సూత్రమున 'పు' ఆదేశమును, ౭౦-సూత్రముచే 'టు' గాగమమును వచ్చినవి. 'బెడిదపుటడిదములు' అను బహువచనాంతమగు ఉదాహరణమున విశేషణము మువంతమగును. ఏలయన :—బహువచనమున 'ము' ప్రత్యయము రాదు. (మడియు+ఎడు+దడము=) 'మడిసెడుదడములు' అనుచో 'మడిసెడు' అనునది 'ఎడు' అంతమైన ధాతుజవిశేషణము.

ఈ నియమముచే = కర్మధారయమునఁ బూర్వపదమగు విశేషణము త్రికాదులలో నొకటి యయియుండవలయు నను నియమము చేయుటంబట్టి; 'బల్లిదుఁడు మల్లుఁడు' అనుచోఁ 'బల్లిదుఁడు' విశేషణమై యున్నను త్రికాదులలోఁ జేరమింజేసి ఉత్తరపదముతో సమాసము పొందలేదు. ఇట్లే 'కావలుఁడు రావణుఁడు' అనుచోటను సమాసము లేదు. మీఁదివి డుమంతములు.

స్త్రీసమఘటితంబ యొకానొకండు బహువ్రీహి చూపట్టెడు. ౬.

ముక్కంటి-వేగంటి-చలివెలుఁగు-వేవెలుఁగు - మోటబరి ఇత్యాదులు వ్యవహారసిద్ధంబులు గ్రాహ్యంబులు.

౬. స్త్రీసమఘటితంబు=స్త్రీసమముతోఁ గూర్పఁబడినదియే; సమాసములోని విశేషణవిశేష్యములమీఁది ప్రథమైకవచనము లోపించిన బహువ్రీహి యొకానొకటి కనఁబడుచున్న దని భావము.

(మూఁడు+కన్ను(లు)+(కలవాఁడు=)'ముక్కంటి' ఇచట 'మూఁడు, కన్నులు' అను పదములు రెండును స్త్రీసమములు. ఈ పరిచ్ఛేదములోని ౮౭-వ సూత్రముచే 'మూఁడు' లోని 'డు' పోయి, 'కన్ను' లోని 'క'

'క్క'గా మాఱును. ౧౩-వ సూత్రముచే 'మూ' హ్రస్వముగా మాఱి 'ము' అగును. ౨౨-వ సూత్రముచే 'న్ను' కు 'టి' అగును. ఆచ్ఛిక ౩౩-వ సూ. అనుసరించి 'టి' కి ముందు నిండుసున్న చేరును. (వే+కన్నులు, కలవాఁడు=) 'వేగంటి' (వే అనుదానికి సమాసములో 'వేయి' అని యర్థము.) ఇచటను సమాసము పొందు రెండు పదములును స్త్రీసమములు; తక్కినప్రక్రియ మీఁది వలెనే గ్రాహ్యము. (చలి + వెలుఁగు + (కలవాఁడు) =) 'చలివెలుఁగు' (వే+వెలుఁగు(లు, కలవాఁడు)=) 'వేవెలుఁగు' అగుననియు నిట్లే.

మోట + బరువు + (కలవాఁడు =) 'మోటబరి' ఇచట ౨౨-వ సూత్రముచే 'ఇ' వచ్చి, 'వు' లోపించి (బరు+ఇ=) 'బరి' అయి 'మోటబరి' అని యేర్పడినది.

మీఁది యన్నింటను అన్యపదమే ప్రధానము. పయిరీతి సమాసములను కవుల ప్రయోగముల ననుసరించియు వ్యవహారము ననుసరించియు గ్రహింపనగును.

ఆచ్ఛికశబ్దంబులతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయికంబుగా
ద్వంద్వం బగు. ౭.

అన్నదమ్ములు - తల్లిదండ్రులు - ఊరపల్లెలు - ఆలుమగలు, మగఁడును బిడ్డలును - కల్లమును [illegible] ఇత్యాదులు సమసింపవని యీ నియమమువలన నెఱుఁగునది.

౭. సాధారణముగా ద్వంద్వసమాసమున మొదటిశబ్దము స్త్రీసమముగాను, తర్వాతిశబ్ద మాచ్ఛికశబ్దముగాను ఉండును అని భావము.

(అన్న + తమ్ముఁడు =) 'అన్నదమ్ములు' ఇచట 'అన్న' స్త్రీసమము 'తమ్ముఁడు' ఆచ్ఛికము. కావున [illegible] సమాసమైనది. 'తల్లిదండ్రులు' మొన్నగునవియు నిట్లే.

'మగండును బిడ్డలును' అనుచో 'మగ' శబ్దము స్త్రీసమము కాదు; డు ప్రత్యయాంతము. 'పల్లమును గట్టమును' అనుచో 'పల్లము' ము ప్రత్యయాంతము కాని స్త్రీసమము కాదు. కాన వీనికి సమాసము కాలే దని గ్రహింపవలెను.

సర్వశబ్దంబులు సంబంధంబునందుఁ దచ్ఛబ్దంబుతోడ సమసించు. ౮.

నా వాఁడు - నాయది - ఇంటివాఁడు - ఇంటిది - రాముని వాఁడు - రామునిది.

౮. సర్వశబ్దములు = శబ్దములన్నియును, తచ్ఛబ్దంబుతోడ = 'ఆ' శబ్దముతోడ అది, అవి, వాఁడు, వారు మున్నగువానితో సమసించు=సమాస మును పొందును. అనఁగా—అన్ని శబ్దములును సంబంధార్థమునందు తచ్ఛబ్ద పర్యాయములగువానితో సమాసమును పొందు నని భావము.

(నాయొక్క + వాఁడు =) 'నావాఁడు' ఇచట 'నాసంబంధమైన వాఁడు' అని యర్థము. కాన 'నా' శబ్దముతో తచ్ఛబ్దమైన 'వాఁడు' సమాస మును పొందినది. ఇట్లే తక్కినవియును.

'నాయది' అనుదానికి 'నాది' అను రూపాంతర ముండును. (చూ. సంధి. ౪౫) 'రామునిది' అనుచోటను 'అకార' లోపము సంధి. ౪౫-వ సూత్రముచేతనే యని గ్రహించునది.

ధాతుజవిశేషణంబులకు విభక్తి వివక్షించునపుడు తచ్ఛబ్దం బనుప్రయుక్తం బగు. ౯.

వచ్చినవాఁడు - వచ్చినది - రానివాఁడు - రానియది.

౯. క్రియాజన్య విశేషణములపయి విభక్తి చెప్పఁదలఁచినప్పుడు 'వాఁడు, అది' మున్నగు తచ్ఛబ్దములును, విభక్త్యంతమును గూడి ప్రయో గింపఁబడును. ఆవిశేషణములకుఁ బ్రత్యేకప్రయోగార్హత లే దని భావము.

'వచ్చినవాఁడు' మున్నగుచోట్ల 'వచ్చిన' మున్నగు ధాతుజవిశేషణము లకు 'వాఁడు' మున్నగుతచ్ఛబ్దము లనుప్రయుక్తము లగుటను గమనించునది.

ఎల్లయెడల ధాతుజవిశేషణంబుల కట్టి యను పదంబు విభాష ననుప్రయుక్తం బగు. ౧౦.

వచ్చినట్టి రాముఁడు-వచ్చిన రాముఁడు వచ్చునట్టి వాఁడు-వచ్చువాఁడు.

౧౦. అన్నిచోట్లను క్రియాజన్యవిశేషణములకు వికల్పముగా 'అట్టి' అను పదము అనుప్రయుక్త మగును. అనఁగా విశేషణముతోఁ జేరి 'అట్టి' అనునది ప్రయోగింపఁబడును. ఉదాహరణములు స్పష్టము.

యుష్మదస్మదాత్మార్థకంబుల కుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు దుగాగమంబు విభాష నగు. ౧౧.

నీదుకరుణ - నీకరుణ, నాదునేరిమి - నానేరిమి, తనదు రూపు - తనరూపు.

౧౧. యుష్మదస్మదాత్మార్థంబులకు = 'నీ - నా - తన' శబ్దములకు; ఉత్తరపదంబు = రెండవ (వేఱొక) పదము.

వేఱొకపదము పరముగా నున్నప్పుడు దానికి ముందున్న 'నీ-నా-తన' శబ్దములకు 'దుక్' (ఇందు మిగులునది 'దు') ఆగమముగా వచ్చును. ఆయాగమము నీ - నా - తన శబ్దముల చివరఁ జేరును. ఈ యాగమము వికల్పము.

'నీదుకరుణ' అనుచో 'నీ' యుష్మదర్థకము; ఉత్తరపదము 'కరుణ' ఆయుత్తరపదము పరమగుటచే 'నీ' అనుదానిచివర 'దు' చేరినది. ఈ ఆగమము వికల్ప మగుటచే, ఇది రానప్పుడు 'నీకరుణ' అనియును నగు. ఇట్లే తక్కిన యుదాహృతులు.

గుణవచనంబు లగు నల్లాదులకుం గర్మధారయంబునందు నిగాగమంబు బహుళంబుగా నగు. ౧౨.

నల్లనిగుఱ్ఱము-నల్లగుఱ్ఱము. నల్ల-తెల్ల-పచ్చ-ఎఱ్ఱ-చామ-తియ్య-కమ్మ-పుల్ల-విన్న-తిన్న-అల్ల ఇత్యాదులు నల్లాదులు.

౧౨. గుణములను దెల్పునట్టి 'నల్ల' మున్నగుశబ్దములకుఁ గర్మధారయ సమాసమునందు 'నిక్' అనునది ఆగమముగా - బహుళముగా నగును. (ఇందు 'ని' మాత్రము నిల్చును.) (నల్ల+ని+గుఱ్ఱము=) 'నల్లనిగుఱ్ఱము.' ఇది కర్మ ధారయము; 'నల్ల' గుణవాచకము; కాన దానిచివర 'ని' చేరినది. ఇది బహుళము కాన, ఇది రానిరూపము 'నల్లగుఱ్ఱము' అనియుం నుండును. తక్కినవానికిని ఇట్టే యని గ్రహించునది.

ద్విరుక్తం బగు హల్లు పరంబగునపు డాచ్ఛికం బగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వం బగు. ౧౩.

౧౩. ద్విరుక్తం బగు హల్లు = ద్విత్వాక్షరము; ఆచ్ఛికం బగు దీర్ఘంబునకు = అచ్చ తెలుఁగుపదము దీర్ఘమునకు; ద్విత్వాక్షరము పరమగుచో దానికి ముందున్న ఆచ్ఛికపదదీర్ఘము హ్రస్వ మగును.

త్రికంబుమీఁది యసంయుక్తహల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగా నగు. ౧౪.

అక్కన్య-ఆకన్య. ఇక్కాలము-ఈకాలము. ఎల్లోకము-ఏలోకము. అయ్యశ్వము - ఆయశ్వము. బాహుళకముచే నూష్మరేఫంబుల కు ద్విత్వంబు గలుగదు ఆరూపము-ఈశబ్దము-ఏషండము-ఆస్త్రీ-ఆహాయము.

౧౪. త్రికము = 'ఆ, ఈ, ఏ' అను సర్వనామములు; అసంయుక్తం బగుహల్లు=వేఱొకహల్లుతో సంయోగము పొందక-ఒంటరిగా నున్నహల్లు; త్రికంబుమీఁద పరమైన ఒంటరిగా నున్నహల్లునకు ద్విత్వము బహుళముగా నగును.

(ఆ+కన్య=) 'అక్కన్య, ఆకన్య.'

ఇచట 'ఆ' త్రికము. 'కన్య' లోని 'క' అసంయుక్త మగుహల్లు. కాన దానికి ద్విత్వము వచ్చి (ఆ+క్క-న్య అయి)నది. పిదప ౧౩-వ సూత్రము ననుసరించి 'ఆ' (దీర్ఘము) 'అ' (హ్రస్వము) అయినది. ఈవిధి బహుళమగుటచే, పక్షమున 'ఆకన్య' అనియు నుండును.

సూత్రములో 'బహుళముగా' అని చెప్పఁబడినందున 'ర-శ-ష-స-హ' లకు ద్విత్వము రా దని యెఱుఁగవలెను. కాన 'ఆరూపము, ఈశబ్దము' మున్నగునవి 'అర్రూపము, ఇశ్శబ్దము' మున్నగురీతిని కావు.

కృతహ్రస్వం బగు త్రికంబుమీఁది చోటుశబ్దంబు నోత్వంబున కత్వహ్రస్వంబులు విభాష నగు. ౧౫.

అచ్చోటు-అచ్చటు - అచ్చొటు. ఇచ్చోటు - ఇచ్చటు - ఇచ్చొటు. ఎచ్చోటు - ఎచ్చటు-ఎచ్చొటు. వివి ద్విత్వంబునకు వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బాక్షికంబుగ లోపం బగు. అచటు - అచోటు-ఇచటు - ఇచోటు-ఎచటు - ఎచోటు. ముచ్చోటులు - ముచ్చటులు-ముచ్చొటులు అను రూపంబులు ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి.

౧౫. కృతహ్రస్వం బగు త్రికంబుమీఁది = ౧౩-వ సూత్రముచే హ్రస్వమైన 'అ, ఇ, ఎ, శబ్దములకుఁ దరువాతనున్న; చోటుశబ్దంబు నోత్వంబునకు='చోటు'లోని చకారముమీఁది ఓకారమునకు; అత్వహ్రస్వములు='అ,ఒ'లు, హ్రస్వములైన త్రికముమీఁద 'చోటు' ఉన్నచో 'చో' అనునది 'చ' అనియు, 'చొ' అనియుఁగూడ వికల్పముగా మాఱు నని భావము.

(ఆ+చోటు=) 'అచ్చటు, అచ్చొటు, అచ్చోటు' (ముప్విధము నగును.)

ఇచట (౧౪-వ సూ.) 'చోటు' లోని 'చో'కు ద్విత్వము వచ్చినది. ౧౩-వ సూత్రముచే 'ఆ' 'అ' గా మాఱినది. పిదప ఈ ౧౫-వ సూత్రముచే

'ఓ' కారము 'అకారము' గా మాఱి 'అచ్చటు' అయినది. 'ఓ' హ్రస్వముగా మాఱి 'అచ్చొటు' అయినది. ఈవిధి వికల్పముగాన 'అచ్చోటు' అనియు నున్నది. ఇట్లే 'ఎచ్చోటు' మున్నగునవియు. 'అచ్చోటు' మున్నగువాని ద్విత్వమునకు ప్రకీర్ణపరిచ్ఛేదము ౮వ సూత్రమునను సరించి లోపము వికల్పముగా రాఁగా 'అచటు, అచోటు' అనియు నగును.

ముచ్చోటులు—ఈసూత్రము ననుసరించి హ్రస్వములైన త్రికము మీఁద నుండు 'చోటు' శబ్దముయొక్క 'ఓకారము' నకే అత్వ, హ్రస్వములు విధింపఁబడెను. కాన 'మూఁడు+చోటులు' అని యుండునపుడు మూఁడు శబ్దముమీఁది 'చోటు' శబ్దమునకు అత్వహ్రస్వములు రాకపోవుచున్నవి. ప్రయోగములందుమాత్రము 'ముచ్చటులు, ముచ్చొటులు' అనునవి కానఁబడుచున్నవి. ఇట్టివానిని ప్రయోగముల ననుసరించి నిర్ణయింపవలె నని భావము.

ఉత్తరపదం బగు చోటుశబ్దము టాక్షరమునకు లోపంబు విభాష నగు. ౧౬.

చోటుశబ్దం బౌపవిభక్తికంబు గావున దాని యంతిమాక్షరంబు సప్తమ్యాదేశమయిన యకారంబుతోడం బాక్షికంబుగ లోపించు నని యర్థము. అచ్చోనున్నాఁడు - అచ్చోటనున్నాఁడు. ఒకచోనుండె - ఒకచోటనుండె.

౧౬. చోట శబ్దము టాక్షరమునకు = సప్తమియందు ఔపవిభక్తికములకు వచ్చు అత్వమాదేశ మయి 'టు' 'ట' గా మాఱిన 'చోట' లోని టకారమునకు;

సమాసమునందు 'చోటు' శబ్దము ఉత్తరపదమై యున్నప్పుడు, దాని సప్తమ్యేకవచనరూపమగు 'చోట' లోని 'ట' కారమునకు లోపము వికల్పముగను నగును.

అంతిమాక్షరంబు=చివరి యక్షరము; పాక్షికంబుగ = వికల్పముగా;

'అచోచ్చనున్నాఁడు' - 'ట' లోపించిన రూపము, 'అచోచ్చట నున్నాఁడు' - 'ట' లోపింపని రూపము. 'ఒకచోనుండె' - 'ట' లోపించిన రూపము; 'ఒకచోట నుండె' - 'ట' లోపింపనిరూపము. పయి యుదాహరణములలో 'ఆ ఒక' అనునవి పూర్వపదములు; 'చోటు' ఉత్తరపదము.

సమానాధికరణం బగు నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు మూఁడుశబ్దము డువర్ణంబునకు లోపంబును మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు. ౧౭.

మూఁడుజగములు-ముజ్జగములు, మూఁడులోకములు-ముల్లోకములు.

౧౭. సమానాధికరణంబు=సమానమైన ఆధారము కలది. ఒకే ఆధారము కలది.

సమానాధికరణమగు ఉత్తరపదము పరమగునపుడు మూఁడు' లోని 'డు' లోపించును; దానితరువాతి యక్షరమునకు ద్విత్వము కలుగును.

(మూఁడు+జగములు=) 'ముజ్జగములు.'

ఇచట 'మూఁడు, జగములు' అను పదముల యర్థముల రెండిఁటికిని 'జగములు' ఆధారము; దానిం జెప్పు 'జగము' శబ్దము పరముగా నున్నందున 'మూఁడు' లోని 'డు' లోపించి, 'జ' కు ద్విత్వము వచ్చి 'మూ' హ్రస్వమయి (౧౩-సూ.) ముజ్జగములు ఐనది. ఇట్లే తక్కినవియును.

ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగా నగు మిశ్రంబునకుఁ గాదు. ౧౮.

ముచ్చిచ్చు-ముక్కారు-ముప్పాతిక-ముత్త్రోవ - ముప్పిరి ఫములు.

౧౮. తొలిపదము సంఖ్యావాచకముగాఁ గల కర్మధారయమే

ద్విగువు; ఆద్విగు వెల్లపుడును సామాన్యముగా ఏకవచనాంతమయి యుండును; మిశ్రసమాసమైనపుడుమాత్రము బహువచనాంతమై యుండును.

(మూఁడు+చిచ్చులు =) 'ముచ్చిచ్చు'

ఇచట ౧౭-వ సూత్రముచే 'డు' లోపించి, 'చి' కి ద్విత్వమగును. ౧౩-వ సూత్రమునుబట్టి 'మూ' హ్రస్వమయి, ఈసూత్రముచే ఏకవచనము కలుగును.

'ముక్కారు' మున్నగునవియు నిట్లే.

(మూఁడు+విధములు =) 'ముువ్విధములు' అనుచోట తక్కినదంతయు సమానమే; కాని యిది మిశ్రసమాస మగుటచే ('మూఁడు' తెలుఁగు; 'విధములు' సంస్కృతము.) ఏకవచనము రానందున 'ముువ్విధము' అని కాదు.

కొండొకచో సమాసంబులందు నామ్యాది కనుమ్యాదుల మువర్ణంబులు పఞ్పవర్ణంబు లగు. ౧౯.

నాఁపచేను-పాఁపజేఁడు-కనుపపులు - జనుపనార, నాము-పాము-ప్రేము-వేము-అమ్ము-ఎమ్ము ఇవి నామ్యాదులు. కనుము-ఇనుము-ఉసుము-ఎనుము - కనుము-మినుము ఇత్యాదులు కనుమ్యాదులు.

౧౯. కొండొకచో = కొన్నిచోటుల; నామ్యాదికనుమ్యాదులు = 'నాము' మున్నగునవియు, 'కనుము' మున్నగునవియును;

కొన్నిచోట్ల సమాసములందు 'నాము' మున్నగువాని 'ము' వర్ణమునకు 'పఞ్' వచ్చును. [ఇది జిత్తు; ఇందు 'ప' మిగులును 'జిత్తు బిందుపూర్వంబగు' నను నియమముచే ముందు అనుస్వారము వచ్చుచుండును.]

'కనుము' మున్నగువానికి ముకారమునకు 'ప' ఆదేశ మగును.

(నాము+చేను =) 'నాఁపచేను' ఇచట 'ము' కారమునకు 'ప' వచ్చినది. అది జిత్తగుటచే ముందు అఱసున్నతో వచ్చినది; దీర్ఘముమీఁద సాఖ్య

పూర్ణము నిషిద్ధముగాన నిందుసున్న రాలేదు. ఇట్లే. 'పాలపలేఁడు.' (కనుము+పులుఁ=) కనుపపులు' అనుచో 'కనుము' లోని 'ము' కు 'ప' వచ్చి నది; 'జనుపనార' మున్నగునవియుం నిట్లే.

నిక్కలాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు. ౨౦.

నిక్కల-కవ్వడి - పువ్విలుకాఁడు ఇత్యాదులు.

౨౦. 'నిక్కల' మొదలగు సమాసములందయిన వర్ణలోపము, వర్ణ ద్విత్వము మున్నగునవి ప్రయోగముల ననుసరించియే గ్రహింపఁదగి యున్నవి; కాని ఒక నియమముచే వానిని దెలుప నవకాశములే దని సూత్రాభి ప్రాయము. (నిక్కము+కల =) 'నిక్కల' ఇది కర్మధారయము; ఇందు మొదటిపదమున మొదటియక్షరమే మిగిలి, ఉత్తరపదము తొలియక్షరమునకు ద్విత్వమైనది. (కవ+వడి+) (కలవాఁడు=) 'కవ్వడి' బహువ్రీహిసమాసము; జంట (చేతుల) వడిగలవాఁ డని యర్థము. ఇచట 'కవ' లోని 'క' మిగిలి, రెండవపదము తొలి యక్షరమునకు ద్విత్వము వచ్చినది.

(పువ్వు+విల్లు+కాఁడు=) 'పువ్విలుకాఁడు' అనుచో తొలిపదమున ఆద్యక్షరశేషమును, ఉత్తరపదాద్యక్షరమునకు ద్విత్వము నగుటయేకాక 'విల్లు' లోని 'ల్లు' అను సంయుక్తవర్ణములోని ఒక లకారము లోపించినది.

ఇట్టివానిని ప్రయోగానుసారముగా గ్రహింపనగు నని భావము.

ఆకారంబున కామ్రేడితంబునకుం దదర్థకంబున కయి యాయి యను శబ్దంబులు విభాష నగు. ౨౧.

వక్ష్యమాణవిధిచేత నయి యనుదాని కైకారాదేశంబు నగు. ఆయయికాలము-ఆయాయికాలము-అయ్యయికాలము-అయ్యాయికాలము - ఆయైకాలము - అయ్యైకాలము - ఆయా కాలము-ఆయకా్కలము-అయ్యాకాలము - అయ్యకా్కలము.

౨౧. తదర్థకంబునకు = ('ఆ' అను) తచ్ఛబ్దము అర్థముగాఁ గలదానికిఁ ద్విరుక్తపదముయొక్క రెండవరూపము ఆమ్రేడితము.

తచ్ఛబ్దముయొక్క అర్థము కల్గి, ఆమ్రేడితమైన 'అకారము' నకు 'అయి, ఆయి' అను శబ్దములు వికల్పముగా ఆదేశము లగును. అందు 'అయి' అనుదానికి (క్రియా. ౧౦౩-వ సూ.) బహుళముగా 'ఐకారము' ఆదేశమగును. వక్ష్యమాణవిధిచే=ముందుఁ జెప్పఁబడఁబోవు నియమము ననుసరించిఁ 'ఆ+ఆ+కాలము' అనియుండఁగా ఇందు రెండవ 'ఆకారము' ఆమ్రేడితమగుటను, అది తచ్ఛబ్దార్థక మగుటచేతను, దానికి 'అయి' ఆదేశమై, సంధి. 3-వ సూత్రముచే యడాగమము కల్గి (1) 'ఆయయికాలము' అయినది. ఆమ్రేడితమునకు 'ఆయి' ఆదేశమురాఁగా, యడాగమమును పొంది (2) 'ఆయాయికాలము' అయినది.

ఆమ్రేడితము ('రెండవ 'ఆకారము') నకు 'అయి, ఆయి' ఆదేశము లైనపిమ్మట యడాగమము వచ్చి సమాస. ౧౪-వ సూత్రముచే ద్విత్వమును, ౧౩-వ సూత్రముచే మొదటి ఆకారమునకు హ్రస్వమును గలుగఁగా (3) 'అయ్యయికాలము' (4) 'అయ్యాయికాలము' అని యగును.

క్రియా. ౧౦౩-సూత్రముచే 'అయి' అనుదానికి ఐకార మాదేశమయి, యడాగమము రాఁగా (5) 'ఆయైకాలము' అగును. ఆ 'యై'కారమునకు ౧౪-వ సూత్రముచే ద్విత్వమును, ౧౩-వ సూత్రముచే దానిముందున్న 'ఆకారము'నకు హ్రస్వమును రాఁగా (5) 'అయ్యైకాలము' అని యగును.

పయి 'అయి, ఆయి' ఆదేశములు రానిపక్షమున రెండు 'ఆకారము'ల నడుమ యకారముచేరి (ఆమ్రేడితమునకు యడాగమము వచ్చి) (7) 'ఆయా కాలము' అగును. ఇందలి 'యా' కు ౧౪-వ సూత్రముచే ద్విత్వమును, దాని ముందున్న ఆకారమునకు ౧౩-వ సూత్రముచే హ్రస్వమును రాఁగా (8) 'అయ్యాకాలము' అని యగును.

'ఆయాకాలము' అని యుండఁగా 'యా' మీఁది 'కకారము' నకు ౧౮-వ సూత్రముచే ద్విత్వమును, 'యా' కు ౧౩-వ సూత్రముచే హ్రస్వమును కలుగఁగా (9) 'ఆయక్కాలము' అగును. 'ఆయక్కాలము' లోని 'య' కారమునకు ౧౮-చే ద్విత్వమును, 'ఆకారము' నకు ౧౩-చే హ్రస్వమును కాఁగా (10) 'అయ్యక్కాలము' అనియు నగును.

బహువ్రీహిని సమాసాంతకార్యంబులుం గానంబడియెడి. ౨౨.

ముక్కంటి - కడలిరాచూలి - నలువ - గట్టువిలుతుఁడు.

౨౨. బహువ్రీహి సమాసముల తుదిని వర్ణాదేశము మున్నగు కొన్ని కార్యములు కలుగుట ప్రయోగములనుబట్టి కాన నగు నని భావము.

మూఁడు+కన్ను (లు కలవాఁడు)='ముక్కంటి' ఇచట 'టి' అనునది 'న్ను' కు ఆదేశమైనది; ఐచ్ఛిక ౩౩-వ సూత్రముచే 'టి' కి ముందు నిండు సున్న వచ్చినది. ౧౭-వ సూత్రముచే 'మూఁడు' లోని 'డు' లోపించి 'కన్ను' లోని కకారమునకు ద్విత్వము వచ్చి, ౧౩-వ సూత్రముచే 'మూ' హ్రస్వముగా మాఱినది.

కడలిరాజు+చూలు (కలది) = 'కడలి రాచూలి.' ఇచట 'చూలు' లోని లకారముమీఁది ఉకారమునకు సమాసాంతకారకమగు ఇకారము కలిగినది. సమాసమున 'రాజు' లోని 'జు' లోపించెను. (నాలుఁగు+వాయిలు (కలవాఁడు)=) 'నలువ'—ఇచట 'నాలుఁగు' అనుదానికి 'నాలు' అనియు, 'వాయి' లోని ఇకారమునకు లోపమును కలిగినవి. పిదప 'నలువా' లోని వకారముమీఁది దీర్ఘమునకు సమాసాంతకార్యమగు హ్రస్వమైనది. (గట్టు+విలు+(కలవాఁడు)=) 'గట్టువిలుతుఁడు'—ఇచట 'త' సమాసాంతకార్యము ఆగమమైనది. ఈసమాసపదమునకు 'శివుఁడు' అర్థము. కాన ఇది మహద్వాచక మగుటచే డుజ్జును, తకారమునకు ఉత్వమును కలిగినవి.

బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యం బగుచో నుపమానంబుమీఁది మేనునకుఁ బోఁడి యగు. ౨౩.

అలరుఁబోఁడి - ననఁబోఁడి - పూఁబోఁడి - విరిఁబోఁడి.

౨౩. బహువ్రీహిని = బహువ్రీహిసమాసమునందు; స్త్రీ వాచ్యం బగుచో = ఆఁడుది చెప్పఁబడినపుడు; పోఁడి యగు = 'పోఁడి' అనునది ఆదేశముగా వచ్చును.

బహువ్రీహిసమాసము స్త్రీని దెలియఁజేయునపుడు ఉపమానవాచక మగుశబ్దమునకుఁ దరువాత నున్న 'మేను' శబ్దమునకు 'పోఁడి' అనునది ఆదేశముగా వచ్చు నని భావము.

(అలరు+మేను+(కలది)=) 'అలరుఁబోఁడి'- అలరుఁబోఁడి అనఁగా పూవువంటిదేహముకల స్త్రీ యని యర్థము. ఇది బహువ్రీహి; కాన ఈ సమాసము స్త్రీని తెలుపుచున్న దనవలెను. 'అలరు' ఉపమానవాచకము; కాన దానికిఁ దరువాతనున్న 'మేను' 'పోఁడి'గా మాఱినది. పిదప సంధి. ౭౯-వ సూత్రముచే నుగాగమము వచ్చి, పిదప ద్రుతకార్య మయి, ప-బ గా మాఱినది. నిండుసున్న వచ్చి 'అలరుంబోఁడి' అని యొకఁ గావచ్చును. 'ననఁబోఁడి' మున్నగునవియుం నిట్టే.

ద్వంద్వంబునందు ఋకారంబునకు రవర్ణకంబు విభాష నగు. ౨౪.

మాత్రపితలు - మాతాపితలు ఇత్యాదులు.

౨౪. ద్వంద్వసమాసమున మొదటిపదము చివఱ నున్న ఋకారమునకు 'ర' అనునది వికల్పముగా నగును.

(మాతృ+పితలు=) 'మాత్రపితలు' ఇందు 'మాతృ' తొలిపదము. దాని చివరి ఋకారము రేఫముగా మాఱినది. ఇది వికల్పము కాన; ఇది రానపుడు సంస్కృతవ్యాకరణ మర్యాద ననుసరించి ఋకారమునకు ఆకా

రము ('అనజ్' రాఁగా అందు అకారమే మిగులును.) రాఁగా 'మాతా పితలు' అనియు నగును.

సమాసవిభక్తికి లోపం బగు లట్టునకుఁ గాదు. ౨౯.

రామునిబాణములు - సరసప్రవచనములు - వేవెలుఁగు గుణముల ప్రోక.

౨౯. సమాసము జరుగునప్పుడు (అంతకుఁబూర్వము) పదముల ఈ లోపము తద్ధితవృత్తియందును గల్గును. చివర నున్న విభక్తులు లోపించును. కాని తత్సమ. ౩౧-వ సూత్రముచే విధింపఁబడిన బహువచన ప్రత్యయమగు లట్టునకు ('లఁకు') మాత్రము లోప ముండదు. (రామునియొక్క+బాణములు=) 'రాముని బాణములు.'

ఇది షష్ఠీతత్పురుషసమాసము, ఈ సమాసమున మొదటిపదము చివర నున్న 'యొక్క' యు, రెండవపదము చివర నున్న 'లు' ను లోపించి 'రామునిబాణము' అని యుండఁగా పిదప మొత్తము మీఁద 'లు' ప్రత్యయము, వచ్చి 'రామునిబాణములు' అయినది. 'రాముని' అనుచోటఁగల 'ని' విభక్తి ప్రత్యయము కానందున దానికి లోపము రాలేదు; అట్లే 'బాణము' లోని 'ముగాగమము' నకును (అది ప్రత్యయము కానందున) లోపమురాలే దని గ్రహింపవలెను.

(సరసము+వచనములు=) 'సరసప్రవచనములు' అనుచోట 'సరసము' లోని 'ము' కు 'ప్ర' ఆదేశమయినది; మువర్ణకమునకు సమాసమునందు పు, ంపులు ఆదేశముగా విధింపఁబడుటచే తత్సామర్థ్యమున మువర్ణకమునకు లోపమురాలే దని గ్రహింపవలెను; తక్కిన ప్రక్రియ 'రామునిబాణములు' వలెనే యని తెలియునది. ఇట్లే (వేయి+వెలుఁగులు+(కలవాఁడు)=) 'వేవెలుఁగు' అనునదియును; ఇట సమాసమున విభక్తిలోపము వచ్చిన పిదప మొత్తము

పయి (సూర్యుఁ డని యర్థ మగుటచే) ఏకవచనాంతమయి ఆచ్ఛిక. ౨౭వ సూత్రముచే స్త్రీసమత్వము కల్గిన దగుట ప్రథమైకవచనము లోపించినది.

'గుణముల ప్రోక' అనుచో 'ము' ప్రత్యయము కానందున లోపించ లేదు. 'ల' లోపింపకపోవుట కది లడాగమమగుటయే కారణము.

కర్మాదులకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షయందు ధాతుజవిశేషణంబులు కర్తతోడంబోలె వానితోడ సమసించు. ౨౬.

రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు-రాముఁడు వాలినేసిన బాణము - రాముఁడు గోవునిచ్చిన విప్రుఁడు - రాముఁడు వెడలిన వనంబు - రాముఁడు వసించిన పర్ణగృహము - రాముఁడు వసించిన చోటు.

౨౬. తెలుఁగున ధాతుజవిశేషణములకుఁ గర్తతోడనే ముఖ్యసంబంధముండును; కాని కర్మాదులతో సంబంధముండదు. కాని కర్తకువలె కర్మాదులకుఁ బ్రాధాన్యమును చూపునపుడు ధాతుజవిశేషణములు కర్తతో సమాసమును పొందినట్లు కర్మ మున్నగువానితోఁగూడ సమసించును.

'రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు—' ఇచట 'భృత్యుని రక్షించిన రాముఁడు' అని యర్థము. రక్షించిన రాముఁడు కర్త. రక్షణమును పొందిన— రక్షింపఁబడిన భృత్యుఁడు కర్మ; కర్త ప్రధాన మగుటచే 'రక్షించిన' అను ధాతుజవిశేషణము దానితోనే సమసించుచున్నది. 'రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు' అనునపుడు కర్మకును ప్రాధాన్యము వివక్షింపఁబడినందున దానికి ప్రథమ వచ్చినది; ధాతుజవిశేషణము ఆకర్మతో సమసించినది.

'రాముఁడు వాలి నేసిన బాణము'—అనుచో 'రాముఁడు బాణముచే వేసిన వాలి' అనునది మొదటివాక్యము. ఇచట బాణము కరణము; దానికిఁ బ్రాధాన్యవివక్షయందుఁ బ్రథమ వచ్చి 'ఏసిన' అను ధాతుజవిశేషణ మాకర

ణముతో సమసించినది. 'రాముఁడు గోవు నిచ్చిన విప్రుఁడు—'అనుచో 'విప్రునికొఱకు గోవు నిచ్చిన రాముఁడు' అనునది సమాజవాక్యము. ఇచట సంప్రదాన మగు విప్రునకుఁ బ్రాధాన్యము వివక్షింపఁగా దానికి ప్రథమ వచ్చి 'ఇచ్చిన' అను ధాతుజవిశేషణము దానితో సమసించినది.

'రాముఁడు వెడలిన వనంబు—' అనుచోట 'వనమునుండి వెడలిన రాముఁడు' అని తొలుతటివాక్యము. ఇచట అపాదానమగు (విడిపడుటకు అవధియగు) వనమునకుఁ కర్తవలె ప్రాధాన్యము చూపునపుడు ఆశబ్దమునకు ప్రథమ వచ్చినది. 'వెడలిన' అను ధాతుజవిశేషణము 'వనము' శబ్దముతో సమసించినది.

'రాముఁడు వసించిన పర్ణగృహము' అనుదానికి 'పర్ణగృహమునందు వసించిన రాముఁడు' అనునది సమాజవాక్యము. ఇచట ఆధారమగు పర్ణగృహమునకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షయందుఁ బ్రథమ వచ్చినది. 'వసించిన' అను ధాతుజవిశేషణము ఆయాధారమును చెప్పుశబ్దములతోడనే సమసించినది. 'రాముఁడు వసించినచోటు' అనుచోట 'చోటున వసించిన రాముఁడు' అనునది సమాజవాక్యము. అధికరణమగు 'చోటు' నకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షయందుఁ బ్రథమయు 'వసించిన' అను ధాతుజవిశేషణముతోడి సమాసమును కలిగినది.

ఇది సమాసపరిచ్ఛేదము.

తద్ధితపరిచ్ఛేదము

తనవర్ణకంబు త్వార్థంబునం దగు. ౧.

త్వార్థం బనఁగా భావంబు, ప్రకృతిజన్యబోధంబునందుఁ బ్రకారంబు భావంబు. రామునితనము-రాముతనము-మనుమని తనము-సీతతనము-గొప్పతనము-కొంటెతనము-నల్లఁదనము -పుల్లఁదనము.

తద్ధితపరిచ్ఛేదము—విభక్త్యంతము లగుశబ్దముల (నామవాచకముల) పైని భావార్థము, మతుబర్థము మున్నగునర్థములందు విధింపఁబడు ప్రత్యయములు తద్ధితములు; వానినిగూర్చి వివరించుభాగము తద్ధితపరిచ్ఛేదము.

౧. త్వార్థంబు = భావము—ప్రాతిపదికార్థములయొక్క ధర్మము; అనఁగా ప్రాతిపదికార్థములయొక్క ధర్మమును బోధించునపుడు 'తన' అగు నని భావము. ప్రకృతిజన్యబోధంబునందు = ప్రాతిపదికచేఁ దెలుపఁబడు పదార్థమునందు; ప్రకారము=ధర్మము. త్వార్థం బనఁగా భావంబు=ఆధర్మమే త్వార్థ మగును. (సంస్కృతమున ధర్మమును బోధించునపుడు 'త్వ' వచ్చుచుండును.) (రామత్వం=రాముని ధర్మము.) కావున త్వార్థ మనఁగా ధర్మ మని గ్రహింపనగును.

(రామునియొక్క+తనము=) 'రామునితనము'—(రాముని ధర్మము.) ఇచట త్వార్థమున 'తన' రాఁగా సమాస. ౨౫-వ సూత్రము ననుసరించి విభక్తిప్రత్యయ మగు 'యొక్క' లోపించినది. 'తన' చివర 'ము' చేరినది. ఇట్లే తక్కినవియును.

'నల్లఁదనము, పుల్లఁదనము' అనుచోట్ల 'తన' ప్రత్యయము పరమగుటచే సంధి. 3౫-వ సూత్రముచే నుగాగమమును, ద్విపద ద్రుతకార్యమును జరిగె నని యెఱుఁగునది.

ఇట విశేషం బుత్సర్గంబునకు విభాషను బాధకం బగు. ౨.

స్పష్టము.

౨. విశేషంబు = అపవాదశాస్త్రము క్రింద వివరింపఁబడు తాద్ధర్థక నియమసూత్రములు; ఉత్సర్గంబునకు=సామాన్యశాస్త్రమునకు, క్రిందఁజెప్పఁబోవు విశేషవిధులు తొలుత 'తనవర్త్మకము' ను విధించెడి సామాన్యశాస్త్రమును వికల్పముగా బాధించు నని యర్థము. కాఁగా తొలుత విశేషవిధి వచ్చి, అది వికల్పముగా బాధకమగుటచే అది రానపుడు సామాన్యశాస్త్రమువలనఁ గల్గు 'తన' ప్రత్యయము కల్గు నని భావము.

చిన్నాదులకు ఱికవర్ణకం బగు. 3.

చిన్నఱికము - కన్నెఱికము. చిన్న - కన్నె - చుట్టము - దొంగ - పేద - ముండ - లంజె ఇత్యాదులు చిన్నాదులు.

3. 'చిన్న' మున్నగుశబ్దములకు తాద్ధర్మమున 'ఱిక' ప్రత్యయము వచ్చును. (చిన్న+ఱిక+ము=) 'చిన్నఱికము' ఇచట మొదటిసూత్రముచే 'తన' వచ్చుచుండఁగా దానిని బాధించి 'ఱిక' వచ్చినది. ఇట్లు బాధించుట విభాషకాన, బాధలేనపుడు 'చిన్నతనము' అనియుం నగును.

'చుట్టము+ఱికము' అనుచో సమాస. ౨౫-వ సూత్రము ననుసరించి 'ము' లోపము. 'ఱిక' రాఁ బ్రథమ 'ము' వర్ణము లోపించుదు. సంధి. 3౨-వ సూ. అనుసరించి 'పు' ఆదేశమయి, సంధి. ౨౫-వ సూత్రముచే నుగాగమము వచ్చి ద్రుతకార్యమున 'చుట్టపుఁదనము' మున్నగు రూపము లగును.

'కన్నెఱికము' మున్నగునవి 'చిన్నఱికము' వలెనే యెఱిఁగి గ్రహింప నగును.

ఉత్వంబున కత్వంబు ఆకము పరంబగునపు డగు. ౪.

తోఁ త్తతఆకము - వెడ్డఆకము - వెజ్జఆకము.

౪. 'ఆక' కు ముందున్న (పదముచివరి) ఉకారము అకారముగా మాఱును. (తోఁత్తు+ఆకము=) 'తోఁత్తఆకము.' తక్కినవియు నిట్లే.

పేర్యాదుల కిమివర్ణకం బగు. ౫.

పేరిమి-కడిమి. పేరు-కడు-మ్రుచ్చు-మేలు-చెలి - పోఁడి - వాఁడి - వేఁడి ఇత్యాదులు పేర్యాదులు.

౫. త్వార్థమునందు 'పేరు' మొదలగువానికి 'ఇమి' ప్రత్యయమగును. (పేరు+ఇమి=) 'పేరిమి' ఇట సంధి. ౧౧-వ సూత్రముచే సంధి నిత్యముగా నగును. తక్కినవియు నిట్లే.

సవర్ణకంబు గుణవచనంబు లగు నల్లాదుల కగు. ౬.

నల్లన- తెల్లన. నల్ల- తెల్ల-పచ్చ-ఎఱ్ఱ-చామ-తియ్య - కమ్మ-పుల్ల-చప్ప-చిన్న-తిన్న-అల్ల - ఒయ్య - తిమ్మ-చక్క - ప్రేక ఇత్యాదులు నల్లాదులు.

౬. త్వార్థమునందు గుణమును దెల్పు 'నల్ల' మొదలగువానికి 'న' అగును. (నల్ల+న=) 'నల్లన.' 'న' రానపుడు 'తనము' రాఁగా సంధి. ౭౯-వ సూత్రముచే నుగాగమ మయి, ద్రుతకార్యము వచ్చి 'నల్లఁదనము' మొదలగురూపము లగును. తక్కినవియు నిట్లే.

ఇకవర్ణకం బగ్గలాదుల కగు. ౭.

అగ్గలిక - ఒమ్మిక. అగ్గలము - ఒమ్ము.

౭. 'అగ్గలము' మొదలగువానికి త్వార్థమునందు 'ఇక' ప్రత్యయ మగును. (అగ్గలము+ఇక=) 'అగ్గలిక.' ఇట సమాస. ౭౯-వ సూత్రముచే 'ము' లోపము. (ఒమ్ము+ఇక=) 'ఒమ్మిక.' సంధి. ౧౧-చే సంధి.

మఁగఁటిమ్యాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు.౮.

మఁగఁటిమి-మగతనము-పేదఱికము - ఒజ్జనము - కోటరము-కోడంట్రము కోడంట్రికము-కోడఱికము - కోమలికము - చెలికారము- తెలుపు-ఎఱుపు - పసుపు-నలుపు ఇత్యాదులు రానిపక్షమందుఁ దన ప్రత్యయం బన్నింటికి నగు. చిన్నతనము మ్రుచ్చుఁదనము - నల్లఁదనము - అగ్గలంపుఁదనము - ఒజ్జతనము.

౮. 'మఁగఁటిమి' మొదలగుశబ్దములకుఁ గల్గెడి తద్ధితప్రత్యయములు ఒక నియమము ననుసరించినవి కావు. ప్రయోగముల ననుసరించి వాని కేయే ప్రత్యయములు వచ్చినదియు గ్రహింపవలె నని భావము.

'మఁగ+ఁటిమి=మఁగఁటిమి; పేద+ఱికము=పేదఱికము; ఒజ్జ+న+ము = ఒజ్జనము; కోడలు+టర+ము=కోటరము; కోడలు+ంట్ర+ము=కోడంట్రము; కోడలు+ంట్రిక+ము = కోడంట్రికము; కోడలు+ఱిక+ము=కోడఱికము; కోమలి+క+ము = కోమలికము; చెలి+కార+ము=చెలికారము; తెల్ల+పు=తెలుపు; ఎఱ్ఱ+పు=ఎఱుపు; పచ్చ+పు=పసుపు; నల్ల+పు=నలుపు.'

ఈరీతిని ప్రత్యయములు రానపుడు అన్నింటికిని భావార్థమున 'తన' అగును.

అరమరాదులకు స్వార్థంబున నికవర్ణకం బగు ౯.

అరమరిక - ఆమిక. అరమర - ఆము అల్లిబిల్లి-గంజి - నడవడి-నాడు-నివ్వాళి-పొత్తి-మాన-మెచ్చి - వాలు ఇత్యాదు లరమరాదులు.

౯. స్వార్థము = తమకు నియతమైన యర్థము ప్రాతిపదికార్థము. (అనఁగా ఈ ప్రత్యయము చేరినను - పదమునకు అంతకుఁ బూర్వమం దున్న యర్థమే ఉండు నని భావము.)

(అరమర+ఇక=) 'అరమరిక' ఇట 'అరమర' అనిన ఏమి యర్థమో, 'అరమరిక' అన్నను అదే యర్థము. 'ఆమిక' మొదలగునవియు నిట్లే.

ఉకవర్ణకంబు చిఱుతాదులకు స్వార్థంబునం దగు. ౧౦.

చిఱుతుక-నాతుక. చిఱుత-నాతి-నెలఁత-మెలఁత-పడఁతి - ముడఁతి - పొలఁతి - వెలఁది - నిప్పు - ఎమ్ము ఇత్యాదులు చిఱుతాదులు.

౧౦. 'చిఱుత' మొదలగువానికి 'ఉక' అనునది ప్రాతిపదికార్థమున వచ్చును.

(చిఱుత+ఉక=) 'చిఱుతుక.' 'నాతుక' మొదలగునవియు నిట్లే.

కాకత్తియవర్ణకంబులుపుంస్త్వస్త్రీత్వంబుల మతుబర్థంబునం దాటాదుల కగు. ౧౧.

కాప్రత్యయాంతంబునకు మగాదిగణగణనంబునం జేసి డుజ్ఞగు. ఆటకాఁడు-ఆటకత్తియ-ఆట - అడపము-ఎమ్మె - ఓయారము - కటారి - కొల్ల - చెలిమి - చేరువ-చొరవ-జట్టి-జాజర-జూదము - తిండి-తేర-దొడ్డ - నీటు - నేస్తము - బేరము-వగ - విలు - వెచ్చము - సొగసు ఇత్యాదు లాటాదులు.

౧౧. పుంస్త్వస్త్రీత్వంబుల = పురుషధర్మమునందును, స్త్రీధర్మమునందును; మతుబర్థంబునందు = 'కలిగియుండు' ననునర్థము చెప్పునపుడు; 'ఆట' మొదలగుశబ్దములకు: బురుషుఁ డర్థమైనచో 'కా' అను ప్రత్యయమును, స్త్రీ యర్థమైనచో 'కత్తియ' అను ప్రత్యయమును మతుబర్థమునం దగు నని సూత్రార్థము.

'కా' ప్రత్యయాంతములు 'మగ' మొదలగుశబ్దముల పట్టికలో నున్నందున ఆచ్ఛికశబ్దముల ౮-వ సూత్రముచే డుజ్ఞు వచ్చును. కావున (ఆట+కా+డు=) 'ఆటకాఁడు' అగును. (ఆట+కత్తియ=) 'ఆటకత్తియ.' (అడపము+కా+డు=) 'అడపకాఁడు' ఇట సమాస. ౫౬-వ సూత్రముచే 'ము' లోపము.

కాకత్తియల కకారంబునకు గకారంబు కొండొకచోఁ గానంబడియెడి. ౧౨.

అందగాఁడు - అందగత్తియ, కొండెగాఁడు - కొండెగత్తియ, బేరగాఁడు - బేరగత్తియ ఇత్యాదులు.

౧౨. కొండొకచో = ఒకానొకచోట. (అంద+కా+డుః) 'అందగాఁడు, అందగత్తియ' మున్నగునవియు నిట్లే.

కాకత్తియలు కొండొకవానికి స్వార్థంబునం జూపట్టెడు. ౧౩.

చెలికాఁడు - చెలికత్తియ, హెగ్గడికాఁడు - హెగ్గడికత్తియ.

౧౩. 'కా, కత్తియ' ప్రత్యయములు మతుబర్థమునందేగాక, కొన్నిశబ్దములకు స్వార్థము (ప్రాతిపదికార్థము) నందును గనఁబడుచున్న వని యర్థము.

చెలి = మిత్రుఁడు; చెలికాఁడు = మిత్రుఁడు; చెలి=మిత్రురాలు; చెలికత్తియ=మిత్రురాలు; ఇట్లే తక్కినవియును.

కావర్ణకంబు తిర్యక్కులకుం గానంబడియెడి. ౧౪.

ఇబ్బందిగాఁడు - ఒంటిగాఁడు - కొమ్ముకాఁడు - పరికాఁడు. ఇత్యాదులు మృగవిశేషవాచకంబులు.

౧౪. 'కా' ప్రత్యయము ౧౧-వ సూత్రమునుబట్టి మహద్వాచకములకే కల్గునట్లు తెలియుచున్నది. అట్లుకాక అమహత్తు లగు మృగాదులను దెల్పుపదములకును ఈ ప్రత్యయము కలుగుచుండుట కొన్ని ప్రయోగములను బట్టి కనఁబడుచున్న దని భావము.

'ఇబ్బందిగాఁడు, ఒంటిగాఁడు' అనుచోట్ల ౧౨-వ సూత్రముచే కకారము గకారముగా మాఱినది.

ఆటమటాదులకు మతుబర్థంబునం దీవర్ణకంబు పుంస్త్వంబునం దగు. ౧౫.

ఈప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు. ఆటమటీఁడు - కష్మతీఁడు-ఆటమటము-కష్మతము-కన్నడము - కొంచెము - బాన సము-బూటకము-మందడి-మన్నెము - సుంకము ఉక్కివంబునకు వలోపంబు నగు. ఉక్కీఁడు ఇత్యాదులు.

౧౫. మతుబర్థము ('కలవాఁడు, కలది' అను నర్థము) న 'ఆటమట' మున్నగువానికి మగవారిని తెలుపునప్పుడు 'ఈ' ప్రత్యయమగును.

('ఆటమటము+ఈ+ఁడు=) 'ఆటమటీఁడు.' 'ఈ' ప్రత్యయాంతములు 'మగ' మున్నగువానిగుంపులోనివి కాన ఆచ్ఛిక. ౮-వ సూత్రముచే దుజ్జు వచ్చును. 'ఆటమటము' లోని మువర్ణకమునకు సమాస. ౨౫-వ సూత్రముచే లోపము. 'కష్మతీఁడు' మున్నగునవియు నిట్లే.

(ఉక్కి+వము, ఈ+ఁడు=) 'ఉక్కీఁడు' అని (వకారము లోపించి) అగును. ('ఉక్కివీఁడు') అని మాత్రము కాదు.

ఈప్రత్యయంబు కొన్నింటికి స్వార్థంబునం దగు. ౧౬.

మొక్కలీఁడు - కల్లరీఁడు.

౧౬. 'ఈ' ప్రత్యయము మతుబర్థమునందేగాక స్వార్థము (ప్రాతిపదికార్థము) నందును కొన్నింటి కగును.

(మొక్కలి+ఈ+డు=) 'మొక్కలీఁడు' ఇచట 'మొక్కలి' యనినను, 'మొక్కలీఁడు' అనినను శూరుఁ డనియే యర్థము; అట్లే 'కల్లరి' 'కల్లరీఁడు' అను రెండు పదములకును అసత్యవాది యనియే యర్థము. ఇచట 'మొక్కలి, కల్లరి' అనువానికి ఈప్రత్యయము పరమగునపుడు సంధి. ౧౧-వ సూత్రము ననుసరించి నిత్యసంధి 'ఈ' ప్రత్యయాంతములగు పై శబ్దములకు ఆచ్ఛిక. ౮-వ సూత్రముచే దుజ్జువచ్చును.

అరివర్ణకంబు మతుబర్థంబునం జాలాదుల కగు. ౧౭.

జాలరి-ఓటుపరి-జాల - ఓటుపు - కల్ల - చదువు - జూదము -

టక్కు - తగవు - తీరుపు - తెంపు - తెరువు - నేరుపు - మతకము - వెరవు - వేఁట - సిగ్గు - సుంకము ఇత్యాదులు.

౧౭. 'కలవాఁడు, కలది' అను నర్థమున 'జాల' మొదలగు శబ్దములకు 'అరి' అను ప్రత్యయము కలుగును.

(జాల + అరి =) 'జాలరి' ఇచట సంధి. ౧౧-వ సూత్రముచే నిత్య సంధి. 'ఓలిపరి' మున్నగునవియుం నిట్లే.

జూదము, మతకము, సుంకము మున్నగువానికి 'అరి' పరమగునపుడు 'ము' లోపము సమాస. ౨౫-వ సూత్రముచేతనే యని యెఱుంగునది.

ఇవర్ణకం బోయారాదులకు మతుబర్థంబునం దగు. ౧౮.

ఓయారి - అక్కసి. ఓయారము - అక్కసము - కపలు - చాగము - జోగము - తమకము - తుటారము - బండారము - బిత్తరము - బిటారము - బేహారము - మచ్చరము - మిటారము - విన్నాణము - వెక్కసము ఇత్యాదులు

౧౮. 'ఓయారము' మున్నగువానికి మతుబర్థమునందు 'ఇ' ప్రత్యయమగును. (ఓయారము + ఇ =) 'ఓయారి.' ఇచట సమాస. ౨౫-వ సూత్రముచే 'ము' లోపించును; పిదప సంధి. ౧౧-వ సూత్రముచే నిత్యసంధి. ఇట్లే 'అక్కసి' మొదలైనవియు ను.

తవర్ణకంబు కులవాచకంబునకు స్త్రీవాచ్యం బగునపుడు మతుబర్థంబునం దగు. ౧౯.

కోమటవత - చాకిత. కోమటి - చాకి - బోయ - వాని - ప్రే - సాలె ఇత్యాదులు కులవాచకంబులు.

౧౯. కులమును దెల్పుచు, నందు స్త్రీని బోధించునపుడు మతుబర్థమునందు 'త' ప్రత్యయ మగును.

(కొఅవ+త=) కొఅవత, అనఁగా కొఅవజాతికల స్త్రీయని యర్థము. ఈశబ్దము జాతిని, అందు స్త్రీని దెలుపుచుండుటచే 'త' వర్ణకము వచ్చినది. 'చాకిత' మున్నగునవియు నిట్లే.

తవర్ణకంబు పరంబగుచో నొకానొకచో
నెత్వంబు చూపట్టెడు. ౨౦.

చెంచెత - మాలెత.

౨౦. జాతివాచకమై స్త్రీని దెల్పు 'త' ప్రత్యయము పరముగా నున్నపుడు కొన్నిచోట్ల శబ్దము తుదియచ్చునకు 'ఎ' కారము ఆదేశముగా నగును.

(చెంచు + త =) 'చెంచెత' ఇచట 'చు' లోని ఉకారము ఎకారమైనది. ఇట్లే (మాల+త=) 'మాలెత.'

యువతి విటీ రజస్వలలు గుబ్బెత మిండత
ముట్టుతలు నాఁబడుదురు. ౨౧.

స్పష్టము

౨౧. సంస్కృతమున 'యువతి' అనుదానికి తెలుఁగున 'గుబ్బెత' అనియు, విటీ శబ్దమునకు 'మిండత' అనియు, 'రజస్వలా' శబ్దమునకు 'ముట్టుత' అనియు రూపములు కలుగును.

వగాదులకు బహువచనాంతంబులకు స్త్రీవాచ్యం
బగునపుడు మత్వర్థంబునం దాఁడివర్ణకం బగు. ౨౨.

వగలాఁడి వగ - చిన్నె - కులుకు - వన్నె-దొమ్మి-ఎమ్మె ఇత్యాదులు వగాదులు.

౨౨. బహువచనాంతంబులకు = ప్రథమాబహువచనము చివర గల వానికి; స్త్రీ వాచ్యంబగునపుడు = ఆఁడుది బోధింపఁబడినపుడు; మత్వర్థంబు

నందు=మతుబర్థమున ('కలది' అను నర్థమున) స్త్రీ బోధింపఁబడుచోఁ, ప్రథమా బహువచనాంతములగు 'వగ' మున్నగుశబ్దముల ('వగలు మున్నగువాని) కయి - మతుబర్థమున 'ఆఁడి' అను ప్రత్యయ మగుచుండును.

(వగలు+ఆఁడి=) 'వగలాఁడి.' 'వన్నెలాఁడి' మున్నగునవియుం నిట్లే.

వగాదులకు బహువచనాంతంబులకుఁ బుంస్త్వంబున మతుబర్థం బాకారం బగు. ౨౩.

ఆప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు. వగలాఁడు - చిన్నెలాఁడు.

౨౩. పురుషులను బోధించునపుడు ప్రథమాబహువచనాంతములగు 'వగ' మున్నగుశబ్దములకు మతుబర్థమున ('కలవాఁడు' అను నర్థమున) 'ఆ' అను ప్రత్యయ మగును. ఈప్రత్యయము చివరఁగలశబ్దములు 'మగ' మున్నగు వాని గుంపులోఁ జేరియుండుటచే ఆఛ్ఛిక. ౮-వ సూత్రము ననుసరించి డుజ్ఞు వచ్చును. (వగలు+ఆ+డు=) 'వగలాఁడు' (వన్నెలు+ఆ+ఁడు) 'వన్నె లాఁడు.'

ముక్కు లోనగువానికిం దదభావద్యోతకం బయి మతుబర్థంబునం డిఁడివర్ణకం బగు. ౨౪.

ముక్కిఁడి - ముక్కు లేనివాఁ డని యర్థము ముక్కు - వాలు. వెరవు-సిగు ఇత్యాదులు ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

౨౪. తదభావద్యోతకం బయి = అవి లేవు అను నర్థమును తెలుపున దయి; 'ముక్కు' లోనగుశబ్దములకంటె మతుబర్థమున ముక్కు మున్నగువాని లేమిని తెలుపుచు 'ఇఁడి' ప్రత్యయము అగును. (ముక్కు + ఇఁడి =) "ముక్కిఁడి' ఇచ్చట సంధి. ౧౧-వ సూత్రముచే నిత్యసంధి. ఈ పదము స్త్రీసమమగుటచే ప్రథమైకవచనలోపము. 'వాలిఁడి' మున్నగునవియుం నిట్లే.

మానార్థంబున కేకత్వంబునం డేఁడువర్ణకం బగు. ౨౫.

తూమెఁడు - ముంతెఁడు - ఎత్తెఁడు - పీసెఁడు - జేనెఁడు - మూరెఁడు - కుండెఁడు - గంపెఁడు.

౨౪. మానము=పరిమాణము - కొలఁత; పరిమాణార్థమునందు ఏకవచనమున 'ఎఁడు' ప్రత్యయ మగును. (తూము+ఎఁడు=) 'తూమెఁడు.' సంధి. ౧౧-వ సూత్రము ననుసరించి నిత్యసంధి. ఇట్లే 'ముంతెఁడు' లోనగునవియు.

ఎఁడు వర్ణకంబు పరంబగునపుడు లివర్ణంబు లోపించు. ౨౫.

కమికెఁడు - కొడిదెఁడు - దోసెఁడు - పిడికెఁడు - పుడిసెఁడు - సందెఁడు.

౨౫. కొలఁతను దెల్పునట్టి మీఁది 'ఎఁడు' ప్రత్యయమునకు ముందున్న (ప్రాతిపదికము తోనిదగు) 'లి' లోపించును. (కమికిలి+ఎఁడు=) 'కమికెఁడు.' ఇచట 'లి' లోపించి సంధియైనది. 'కొడిదెఁడు' లోనగునవియు నిట్లే.

దఘ్నార్థంబునం బంటికొలఁదు లగు. ౨౬.

మోఁకాలిబంటి - మోఁకాలికొలఁది. బొమ్మబంటి - బొమ్మకొలఁది.

౨౬. దఘ్నార్థంబున=లోఁతు అను నర్థమును దెల్పునపుడు; 'లోఁతు' అను నర్థమును దెల్పునపుడు శబ్దములకు 'బంటి, కొలఁది' అను ప్రత్యయము లగును.

(మోకాలు+బంటి=) 'మోకాలిబంటి' (మోకాలు + కొలఁది =) 'మోకాలికొలఁది'; (మోకాలిలోఁతని యర్థము.) ఇచట 'మోకాలు' శబ్దము ఔపవిభక్తికము కావున 'ఇ' వచ్చి 'మోకాలి' అయినది.

అర్థవిశేషంబుల వర్ణకాంతరంబులును మహత్ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది. ౨౭.

మంటమారి-తిండిపోతు-తాచ్ఛీల్యంబున మారి పోతు వర్ణకంబులు. అడప - తాంబూలకరండవాహి - మతుబర్థంబునం

దప్రత్యయంబు. పెండ్లము - ఊఁఢ - పెండ్లిశబ్దంబునకు మతుబర్థంబునం దము ప్రత్యయంబు. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

౨౮. అర్థవిశేషంబుల = ఇంకను మిగిలిన విశేషార్థములందు; వర్ణకాంతరంబులును=ఇతరము లగు ప్రత్యయములును; మహాత్మప్రయోగంబులన్ = పెద్దలప్రయోగముల ననుసరించి; - అనఁగా మిగిలిపోయిన విశేషార్థము లందు మిగిలిపోయిన ప్రత్యయములను మహాకవిప్రయోగముల ననుసరించి తెలిసికొనవలె నని యభిప్రాయము.

తాచ్ఛీల్యంబున = దానిస్వభావము నను నర్థమున; 'మంటమారి' అనుచో మండునట్టి స్వభావము కలది యను నర్థమున 'మంట' కు 'మారి' ప్రత్యయమయ్యెను. ఇట్లే 'తిండిపోతు.' 'అడపము+అ = అడప, ఇచట తాంబూలపు పెట్టెకలవాఁడు' అను మతుబర్థమున 'అ' ప్రత్యయము; సమాస ౨౫౬-వ సూత్రము ననుసరించి 'ము' లోపము.

పెండ్లి+అము = పెండ్లము, ఇచట '(ఊఁఢ) పెండ్లాడఁబడిన వనిత' అను నర్థము చెప్పుచు 'పెండ్లి' శబ్దమునకు మతుబర్థమున 'అము' అను ప్రత్యయము వచ్చినది. పిదప సంధి. ౧౧-వ సూత్రమునుబట్టి సంధి.

'ఇత్యాదు లూహ్యంబులు' అనుటచే మఱికొన్ని యిట్టివి కల వని తెలియుచున్నది. ఉదా:—'తేజంబు+న+వాఁడు = తేజంబునవాఁడు' అనఁగా తేజస్సుకలవాఁ డని యర్థము; ఇచట 'కలవాఁడు' అను నర్థమున మతుబర్థమున 'న' అను ప్రత్యయ మయ్యె నని యెఱుఁగునది.

ఇది తద్ధితపరిచ్ఛేదము.

క్రియాపరిచ్ఛేదము

ధాతువునకు. ౧.

ఇది యధికారసూత్రంబు - ఇంక నెయ్యది యుపక్రమింపంబడు నయ్యది ధాతువున కగు నని యెఱుంగునది.

క్రియాపరిచ్ఛేదము—పనిని దెలియఁజేయునవి క్రియలు; ఆక్రియలను గూర్చి తెలియఁజేయు గ్రంథభాగము క్రియాపరిచ్ఛేదము.

౧. క్రియకు మూలరూపము ధాతువు. ఈ "ధాతువునకు" అనునది అధికారసూత్రము; ముందుఁ జెప్పఁబోవు సూత్రములతోఁ గలసి ప్రయోజనము పొందుసూత్రము అధికారసూత్రము; ఇట్టి సూత్రములకు తా నున్న స్థలమున ప్రయోజనము ఉండదు.

ఈసూత్రము ఈమీఁదిసూత్రములతో నన్వయించుచు, ఆసూత్రముల వలన విధింపఁబడుకార్యము ధాతువునకు వచ్చు నని తెలియఁజేయుచుండును.

వర్తమానంబున లట్టగు. ౨.

వర్తమానక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లడ్వర్ణకంబగు. వర్తమానంబు నాఁ బ్రారబ్ధాపరిసమాప్తంబు - అప్పటికి ముగియకుండునది.

౨. వర్తమానము = జరుగుచున్నది; వర్తమానార్థమును బోధించునపుడు ధాతువునకు 'లట్' అను ప్రత్యయ మగును. ప్రారబ్ధాపరిసమాప్తంబు= ప్రారంభింపఁబడి యింకను ముగియకుండునది. ఉదా:—'వచ్చుచున్నాఁడు—' అచ్చట 'వచ్చుట' ప్రారంభింపఁబడెను గాని యింకను ముగియ లేదు.

భూతంబున లిట్టగు. 3.

భూతక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లిడ్వర్ణకం బగుం. భూతంబు నా విద్యమానధ్వంసప్రతియోగి - ముందుండి యిప్పటికి లేకుండునది.

3. భూతక్రియావృత్తి = భూతకాలమందలి వస్తువుయొక్క క్రియయం దున్నది; అట్టి ధాతువునకు 'లిట్' ప్రత్యయ మగును. జరిగిపోయిన (భూత) కాలమును దెల్పునపుడు ధాతువునకు 'లి' ట్టగును.

విద్యమానధ్వంసప్రతియోగి=(వాక్యప్రయోగకాలమునందు) ఉండిన నాశమునకు విరోధియైనది.—అనఁగా పూర్వముననుండి, యిప్పుడు లేని దని యర్థము. ఉదా:—'ఘట ముండెను' వాక్యప్రయోగకాలమున ఘటము లే దనియు, అంతకుముం దుండె ననియు తెలియుచున్నది. ఇదివఱ కుండి యిప్పుడు లేనిది ధ్వంసము.

భావిని లృట్టగు. ౪.

భావిక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లృడ్వర్ణకం బగు. భావి నా విద్యమానప్రాగభావప్రతియోగి - అప్పటికిఁ బుట్ట కుండునది.

౪. భావి=భవిష్యత్తు - రాఁబోవునది; భావిక్రియావృత్తి=రాఁబోవు కాలమునందలి వస్తువుయొక్క క్రియయం దున్నది; అట్టి క్రియయం దున్న ధాతువునకు 'లృట్' ప్రత్యయ మగును. ముందు జరుగఁబోవు (భావి) క్రియను దెల్పునపుడు ధాతువునకు 'లృ' ట్టగును. విద్యమానప్రాగభావప్రతియోగి = వస్తూత్పత్తికి ముందున్న అభావమునకు విరోధియైనది:— అప్పటికి కలుగకుండుటకాని విరోధి ఇఁకమీఁద గలుగున దని భావము. (వస్తూత్పత్తికి ముం దుండు అభావము - ఇదివఱకు లేనిది ప్రాగభావము) ఉదా:—'రాముఁడు రాఁగలఁడు' ఇచట రాముఁ డిదివఱకు రాలే దనియు,

ఇఁకమీఁద రాఁగలఁ డనియు 'రాఁగలఁడు' అనునది చెప్పుచున్నది. కాన అది భవిష్యత్కాలము.

తద్ధర్మాదులందు లా ట్టగు. ౫.

తద్ధర్మాది క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లాడ్వర్ణకం బగు. తచ్ఛీల సంభావనా సంప్రశ్న సాతత్య వర్తమాన భావ్యాశీరాదు లాదిపదగ్రాహ్యంబులు.

౫. తద్ధర్మము మున్నగువానియందలి వస్తువుయొక్క క్రియయందున్న ధాతువునకు 'లాట్' అను ప్రత్యయ మగును:—(మీఁది మూఁడుకాలములకంటెను వే ఱయి, వానివానిధర్మములు మున్నగువానిని దెల్పునపుడు ధాతువునకు 'లా' ట్టగును.) (తద్ధర్మాదు లన్నికాలములను బోధించును.)

తచ్ఛీలము = దానిస్వభావము; సంభావన = ఊహ. సంప్రశ్నము = పృచ్ఛచేయుట-అడుగుట; సాతత్యము=ఎల్లపుడును ఉండుట; వర్తమానము = వాక్యప్రయోగకాలమున నుండుట; భావి = వాక్యము ప్రయోగించుకాలమునకుఁ దరువాత నుండుట; ఆశీరాదులు = దీవన మున్నగునవి; ఇవియన్నియును 'తద్ధర్మాదులందు' అనుచోటఁ గల 'ఆది' పదముచే గ్రహింపఁబడుచున్నవి. వీనికి ౨౯-వ సూత్రమునొద్ద ఉదాహరణము లీయఁబడును.

ఆశీశ్శాపసంప్రార్థనవిధులందు లూ ట్టగు. ౬.

ఆశీరాదులందు ధాతువునకు లూడ్వర్ణకం బగు.

౬. ఆశీస్సు=దీవన; శాపము = తిట్టుట; సంప్రార్థనము = ప్రార్థించుట - కోరుట; విధి = ఆజ్ఞాపించుట; ఆశీరాదులగు పయి నాల్గింటియం దున్న వస్తువుల వ్యాపారమున నుండు ధాతువునకు 'లూట్' అను ప్రత్యయ మగును. వీనికి ఉదాహృతులు ౨౬-వ సూత్రమునొద్ద నీయఁబడును.

వ్యతిరేకంబున లజీ యగు. ౭.

వ్యతిరేకవిశిష్టక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లజీవర్ణకం బగు.

౭. వ్యతిరేకంబున=ధాత్వర్థమునకు విపరీతమగు నర్థమున, వ్యతిరేకార్థముతోఁగూడిన క్రియయందుండు ధాతువునకు 'లజీ' అను ప్రత్యయమగును.

లకారంబునకు డు ్రు వు రు సు ము ఞగు. ౮.

లడాది లకారంబులం దొక్కొక్కటికి డుజాదు లాదేశంబు లగు. ఇందు ఞకారంబు ప్రత్యాహారార్థంబు.

౮. లకారంబునకు=లట్టు మున్నగు నాఱింటిలో ఒక్కొక్కదానికిని; 'లట్, లిట్, లృట్. లాట్, లూట్, లజీ' అను నాఱును లకారపదముచే గ్రహింపఁదగియున్నవి. ఈ యాఱింటికిని అనఁగా ప్రతిలకారమునకును డుఞ్, రు, వు, సు, ము అనునవి ఆదేశములుగా నగును. ఇందు 'ముఞ్' లోని ఞకారము ఇత్తు. అది ప్రత్యాహారముకొఱకై 'ము' తోఁ జేర్పఁబడినది.

మొదటియక్షరము నొకదానిని దీసికొని చివరిహల్లుతోఁ జేర్చి ఉచ్చరింపఁగా, ఆ ఉచ్చరింపఁబడిన సంగ్రహాక్షరసమూహము 'ప్రత్యాహారము' అనఁబడును. అది మొదటియక్షరమును, చివరిహల్లునకును మొదటియక్షరమునకును నడుమఁ గల యక్షరము లన్నింటినిగూడ బోధించును.

ఇచట 'డుజ్' లోని 'డు' తీసికొని 'ముఞ్' లోని ఞకారముతోఁ జేర్చి పలుకఁగా 'డుఞ్', అగుచున్నది. ఇదే ప్రత్యాహారము. కాన 'డుఞ్' అని పలికినచో 'డు' ను, దాని తరువాతి 'రు-వు-రు-సు-ము' లనునవియుం గ్రహింపఁబడును. కాఁగా 'డుఞ్' అనఁగా 'డుజ్-రు-వు-రు-సు-ము' లని యర్థము తేలుచున్నది.

అందు వరుసను రెండేసి ప్రథమమధ్యమోత్తమంబు లనంబడు. ౯.

డుజ్ - రు ప్రథమము. వు - రు మధ్యమము. సు - ము ఉత్తమము.

౯. అందు = డుజాదు లాటింటిలో.

వానిలో రు ము లు బహువచనంబులు
పెఱలేకవచనంబులు. ౧౦.

౧౦. వానిలో=డుజాదు లాటింటిలో; పెఱలు=మిగిలినవి 'డు-వు-ను' అనునవి. ప్రథమపురుషైకవచనమున 'డు' ప్రత్యయమును, ప్ర. బహువచనమున 'రు' ను, మధ్యమపురుషైకవచనమున 'వు' ప్రత్యయము. మ. బహువచనమున 'రు'. ఉత్తమపురుషైకవచనమున 'ను', ఉ. బహువచనమున 'ము' ప్రత్యయమును వచ్చు ననుట.

నామయుష్మదస్మదర్థములందుం
బ్రథమమధ్యమోత్తమంబు లగు. ౧౧.

౧౧. యుష్మదస్మదర్థములకంటె వేఱైనది నామము. ఎదుట నున్న వాఁడును, తానును అర్థము కాని ఎక్కడనో ఉన్న ఇతరుఁడు నామము. ఆ నామమున ప్రథమపురుషమును, ఎదుట నున్న వానిని దెల్పునపుడు మధ్యమపురుషమును, తన్ను తెల్పుచో ఉత్తమపురుషమును అగును.

అమహదర్థంబునందు డు ఱ్లకు దువు లగు నున్నాను
బంధంబుమీఁద దివి యగు. ౧౨.

౧౨. ౮-వ సూత్రముచేఁ జెప్పఁబడిన 'డుజ్' మున్నగునవి మహదర్థమునకును మహత్యర్థమునకును, అమహదర్థమునకును సామాన్యముగఁ జెప్పఁబడియున్నను అందు 'డు, రు' అనునవి మహదర్థములకే సరిపడుచున్నవి. అమహదర్థములకు సరిపడుటలేదు. కాన ఈసూత్రమునందు అమహదర్థముల కట్టివి వచ్చునో తెలుపఁబడుచున్నది.

అమహదర్థమున 'డు' కు మాఱు 'దు' అనునదియు, 'రు' కు బదులు 'వు' అనునదియు నగును. 'ఉన్న'- అనుదానితోఁ గూడినపుడుమాత్రము 'డు' కు 'ది' యును, 'రు' కు 'వి' యు అగును.

అనుబంధము = అనుసరించియున్నది; ఉన్నానుబంధము = (ధాతువును) అనుసరించి, దాని ప్రక్కనుచేరిన 'ఉన్న' అనునది.

ఉదా:—'హంస కలదు' (బహు.) హంసలు కలవు. ఉన్నానుబంధము మీఁది నుదాహృతి: - 'మేఘము వర్షించుచున్నది; మేఘములు వర్షించుచున్నవి.'

ఉదంతంబునకు లట్టు పరంబగునపు
డున్నానుబంధం బగు. ౧౩.

ఉదంతంబయిన ధాతువునకు లట్టు పరంబగునపుడు, ఉన్న అను శబ్దం బనుప్రయుక్తం బగు.

౧౩. హ్రస్వమగు ఉకారము చివరఁ గల ధాతువునకు 'లట్టు' పరమగునపుడు 'ఉన్న' అనునది వచ్చును. అనఁగా ధాతువు తుదిని 'ఉన్న' అనునది చేరును.

ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడు చువర్ణకం బగు. ౧౪.

౧౪. 'ఉన్న' అనునది పరమగా నున్నపుడు ధాతువు చివర 'చు' అనునది చేరును. ఈ 'చు' ప్రత్యయము.

ద్వితరంబగు డుణ్ణు పరంబగునపు డున్నానుబంధంబునకు
దీర్ఘం బగు. ౧౫.

ప్రథమము. వాఁడు వండుచున్నాఁడు - వారు వండుచున్నారు - అది వండుచున్నది - అవి వండుచున్నవి. మధ్యమము. నీవు వండుచున్నావు - మీరు వండుచున్నారు. ఉత్తమము. నేను వండుచున్నాను - మేము వండుచున్నాము.

౧౫. లట్టునకు ఆదేశమగు డుణ్ణు (డుజ్-రు-వు-రు-ను-ము) పరమగునపుడు అనుబంధము వచ్చిన 'ఉన్న' అనుదానికి దీర్ఘమగును; కాని

'డుజ్, రు' లకు వరుసగా 'ది. వి' అనునవి ఆదేశముగా వచ్చినప్పుడు సూత్రము 'ఉన్న' కు దీర్ఘము కాదు.

ప్రథమము=ప్రథమపురుషము; 'వండుచున్నాఁడు' అనునది ఏకవచన రూపము.

'వండు' ధాతువునకు వర్తమానమున 'లట్టు' రాఁగా, దానికి మహ దర్థమున ప్రథమపురుషైకవచనమున 'డుజ్' వచ్చినది. డుజ్జు జిత్తు కావున 'జిత్తు బిందుపూర్వం బగు' నను నియమముచే ముం కు బిందువు నిడికొని 'వండు+ఁడు' అని యయ్యెనది; పిదప ౧౩-వ సూత్రముచే 'ఉన్న'యును, ౧౪-వ సూత్రముచే 'చు' వచ్చి 'వండు+చు+ఉన్న+ఁడు' అయినది. ౧౫-వ సూత్రముచే 'ఉన్న' కు దీర్ఘము రాఁగా 'వండుచున్నాఁడు' అయి నది. 'వండుచున్నారు' అనునది ప్రథమపురుష బహువచనరూపము. దాని ప్రక్రియ 'వండుచున్నాఁడు' అను దానివలెనే గ్రాహ్యము. 'వండుచున్నది' అనునది అమహద్వాచకమున ప్రథమపురుషైకవచనమునకును 'వండుచున్నవి' అనునది అందే ప్ర. బహువచనమునకును ఉదాహృతులు:—మొదటిదానిలో 'ది', రెండవ దానిలో 'వి' పరమగుచో 'ఉన్న' అను దానికి దీర్ఘము రాలే దని చూపుట కివి యుదాహరింపఁబడినవి. తక్కిన ప్రక్రియ 'వండు చున్నాఁడు' అను దానికిఁబోలె గ్రహింపవలెను.

మధ్యమము=మధ్యమపురుషము; 'వండుచున్నావు' అనునది ఏకవచన మునకు ఉదాహరణము. 'వండుచున్నారు' అనునది బహువచనమున కుదా హృతి. ఉత్తమము=ఉత్తమపురుషము; 'వండుచున్నాను' అనునది ఏకవచన మునకును, 'వండుచున్నాము' అనునది బహువచనమునకును ఉదాహరణములు. వీనికి ప్రక్రియ 'వండుచున్నాఁడు' అను దానివలెనే యని గ్రహించునది.

లిడ్లాట్టుల ఢు జ్జున కెను నువర్ణంబు లగు. ౧౬.

లిడాదేశం బగు డుజ్జునకు - ఎను - అనునదియు, లాడా దేశం బగు డుజ్జునకు-ను-అనునదియు నాదేశంబు లగు.

౧౬. భూతకాలమునందు లిట్టునకు ప్రథమపురుషైకవచనమునందు వచ్చు (ఆదేశమగు) డుజ్జునకు 'ఎను' ఆదేశముగా వచ్చును; తద్ధర్మమునం దగు లాట్టు డుజ్జునకు 'ను' అనునది ఆదేశ మగును.

'వండు+లిట్' అని యుండఁగా లిట్టునకు ౧-వ సూత్రముచే డుజ్జు వచ్చి (వండు+డుజ్) పిదప నీసూత్రముచే డుజ్జునకు 'ఎను' ఆదేశ మయి, సంధియై 'వండెను' అని సిద్ధించెను.

తద్ధర్మమున 'వండు+డుజ్' అని యుండఁగా నీ సూత్రముచే 'ను' ఆదేశమై 'వండును' ఐనది.

భూతంబునం దిగాగమం బగు. ౧౭.

భూతార్థవృత్తి యగు ధాతువున కిగాగమం బగు.

౧౭. భూతకాలక్రియను బోధించు ధాతువు చివరి యక్షరమునకు హ్రస్వ మగు ఇకార మాగమముగా నగును.

'వండు+రు' అని యుండఁగా పై సూత్రముచే 'వండు' నకు ఇక్ (ఇ) ఆగమ మయి సంధివచ్చి 'వండు+ఇ+రు=వండి+రు' అని యుండినది. పిదప తత్సమ. ౨౬-వ సూత్రముచే 'రు' లోని ఉకారము ఇకారముగా మారి 'వండిరి' అయినది.

లిట్టు వుణ్ణు పరంబగునపుడు తివర్ణకం బగు. ౧౮.

ఇకారంబుమీఁది కు - ను - వు క్రియావిభక్తుల యను సూత్రముచే రుణ్ణున కిత్వంబు. ప్ర. వండెను - వండిరి. మ. వండితివి - వండితిరి. ఉ. వండితిని - వండితిమి.

౧౮. వుణ్ణు పరంబగునపుడు = 'వు, రు, ను, ము' అనునవి పరమగు నపుడు; భూతకాలమందలి మధ్యమపురుషమును, ఉత్తమపురుషమును పర మగునపుడు ధాతువు తుద 'తి' అనునది చేరును.

రుఙ్వానకు='రు, వు, రు, ను, ము' లకు; మ. = మధ్యమపురుషము 'వండు+వు' అని యుండఁగా ఈసూత్రముచే 'లి' వచ్చినది; ౧౭-వ సూత్రముచే ఇగాగమమువచ్చి, సంధియై 'వండి+లి+వు' అని యుండఁగా తత్సమ. ౨౬-వ సూత్రముచే 'వు' లోని ఉకారము ఇకారముగా మాఱి 'వండిలివి' అయినది. 'వండిలిరి' మున్నగునవియు నిట్లే. ఉ. = ఉత్తమపురుషము.

కలజ్యనుబంధంబు ల్ర్ట్టు పరంబగునపు డగు. ౧౯.

ల్ర్ట్టు పరంబగునపుడు ధాతువునకు కలజి అనునది యనుప్రయుక్తం బగు.

౧౯. ల్ర్ట్టుపరమగునపుడు = భవిష్యదర్థకమగు ల్ర్ట్టుపరముకాఁగా; 'కలజి' అను దానిలో 'కల' అనునదియే మిగులును. 'జి' ఇత్తు అగుటచే లోపించును.

జీత్తు పరంబగునపు దుత్వంబున కత్వం బగు. ౨౦.

జీత్తు పరంబగునపుడు ధాతువు నుత్వంబున కత్వం బగు.

౨౦. 'జి' ఇత్తుగాఁ గలది జీత్తు; అది పరమగుచో ధాతువు చివరి ఉకారము అకారముగా మాఱును.

కలజి పడుజులు పరంబులగునపుడు నుగాగమం బగు. ౨౧.

ద్రుతకార్యంబు. ప్ర. వండఁగలఁడు - వండఁగలరు. వండఁగలదు - వండఁగలవు. మ. వండఁగలవు - వండఁగలరు. ఉ. వండఁగలను - వండఁగలము.

౨౧. 'కలజి, పడుజి' అనునవి పరములగునపుడు ధాతువునకు అంతాగమముగా నుగాగమము (నకారము) అగును.

'వండు+ఁడు' అని యుండఁగా ౧౯-వ సూత్రముచే 'కలజి' (కల) అయి 'వండు+కల+ఁడు' అని యుండఁగా ౨౦-వ సూత్రముచే 'డు' లో

ఊకారము అకారము మాఱి 'వండ+కల+ఁడు' అయినది. ఈసూత్రముచే ధాతువునకు నుగాగమమును, దానికి ద్రుతకార్యము కలిగి 'వండఁగలఁడు' అయినది. ఇట్లే 'వండఁగలరు' మున్నగునవియగును.

లాట్టురుఙ్ఙు పరంబగునపుడు దుగాగమం బగు. ౨౨.

ప్ర. వండును - వండుదురు. మ. వండుదువు - వండుదురు. ఉ. వండుదును - వండుదుము. లాడర్థంబులయం దోలి నుదాహరణంబులు వక్కాణించెద. తద్ధర్మంబు - కులాలుఁడు కుండలు వానును. తచ్ఛీలంబు - జ్వలనజ్వాలంబు లుష్ణరం బెగయును. సంభావన - ఇప్పుడు వాఁడింట నుండును. సంప్రశ్నము - ఉందునా - పోదునా. సాతత్యము - సర్వంబునం దీశ్వరుఁ డుండును-సర్వంబీశ్వరునియం దుండును. వర్తమానంబు- మేన నిప్పుడుం బులకలు వొడమెడును. వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బ్రాయికంబుగ వర్తమానంబునం దెడు గాద్యాగమంబు లగు. భావి-వాఁడు చేపువచ్చును; ఆశీస్సు శుభం బగును. వచ్యర్థంబుల కొకానొకచో భూతంబున లాట్టు గానంబడియెడును.

౨౨. లాట్టురుఙ్ఙు = తద్ధర్మాదులను బోధించునపుడు వచ్చు 'ఉ, వు, రు, ను, ము' అనునవి. తద్ధర్మాదులను బోధించునపుడు ప్రథమపురుషబహువచనము మొదలుకొని తక్కినవన్నియును పరమగునపుడు ధాతువునకు దుగాగమము (దు) అగును. ప్ర. ఏక. 'వండును.' ప్ర. బహు. 'వండుదురు.' మ. ఏక. 'వండుదువు'; బహు. 'వండుదురు,' ఉ. ఏక. 'వండుదును.' బహు. 'వండుదుము.'

లాడర్థంబులయందు=తద్ధర్మాదులయందు; ఓలి = క్రమముగా, తద్ధర్మాదులకు వరుసగా నుదాహరణము లీయఁబడుచున్న వని యర్థము.

తద్ధర్మము-'కులాలుఁడు కుండలు వానును' - కుండలు వానుట కుమ్మరి వాని కులధర్మము. కాన 'వానును' అయినది. తచ్ఛీలము - 'జ్వలనజ్వాల లుప్పరం బెగయును'-ఉప్పరం బెగయుట అగ్నిజ్వాలలకు స్వభావము కాన 'ఎగయును' అయినది. సంభావన - 'ఇప్పుడు వాఁడింట నుండును-' ఇట వాఁడింట నుండవచ్చు నను ఊహ. కాన 'ఉండును' అయినది.

ప్రశ్నించుట-'ఉండునా? పోదునా?'-ఇచటి రెండు ఉదాహరణములును వక్తయొక్క ప్రశ్నమును దెల్పుచున్నవి. (ఇట 'ఉండును, పోదును, అను వానికి ప్రశ్నార్థమున 'ఆ' చేరినది.) ఎల్లప్పుడు నుండుట-'సర్వంబీశ్వరునియం దుండుచు.' ఇట నీశ్వరుఁ డెల్లప్పుడును సర్వజగంబును విడనాడక యుండు నను అర్థము తోఁచుచున్నది. కాన 'ఉండును' అను లాడ్రూపము వచ్చినది. 'సర్వంబునం దీశ్వరుఁ డుండును.' అను నుదాహృతియు నిట్లే.

వర్తమానార్థము —'మేన నిప్పుడుం బులకలు వొడమెడును—'ఇట 'ఒడలు గగుర్పొడుచుచున్న' దను నర్థము కావున నీయర్థమున 'పొడమెడును' అను లాడ్రూపమైనది. ఇదివఱకు నిరూపించిన ప్రక్రియనుబట్టి 'పొడమును' అనియే యుండవలెను. కాని 'పొడమెడును' అని ఎట్లు అయిన దని సందేహము కలుగవచ్చును. దానికి సమాధానము వక్ష్యమాణవిధిచే అను దానిచేఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. ౬౩-వ సూత్రముచే వర్తమానార్థమున "ఎడుక్" (ఎడు) మున్నగు నాగమములు కలుగు నని గ్రహింపవలయు నని భావము.

భవిష్యదర్థము:-'వాఁడు రేపు వచ్చును' ఇచట రేపు రాఁగలఁ డను నర్థమున 'వచ్చును' వచ్చినది. దీవన - 'శుభం బగుట' - ఇట 'శుభంబులు కలుగుఁగావుత' యని యర్థము అందు 'అగును' వచ్చినది.

వచ్యర్థంబులకు:-పైని చెప్పిన యర్థములందేకాక, 'అను - పలుకు - చెప్పు-ఆడు' మొదలగు వచ్యర్థములకు (వచి ధాతువున కర్థమైన వానికి) అవి భూతకాలపు అర్థముచు తెలుపుచో లాడ్రూపము (ప్రథమపురుషైకవచనము) ప్రయోగింపఁబడుచున్నది. దీనిని గొప్పకవులే వాడియున్నారు. ఉదా:—

"అన నతఁ డిట్లనన్"-ఇచట 'అనున్' అను దానికి 'అనెను' అని (భూతకాలపు) అర్థము. ఆయర్థమున 'అనున్' అని లాడ్రూపము ప్రయోగింపఁబడినది.

లాట్పురుషుపరంబగునపు డెదగాగమంబును ప్రథమసువర్ణకంబు పరంబగునపు డెడుగెడిగాగమంబులును బహుళంబుగా నగు ౨౩.

ప్ర. వండెడును - వండెడిని - వండెదరు. మ. వండెదవు - వండెదరు ఉ. వండెదను - వండెదము.

౨౩. లాట్పురుషు=తద్ధర్మాదులయందలి ప్రథమపురుషబహువచనము మొదలుకొని తక్కినవన్నియు, అనఁగా 'రు - వు - రు - ను - ము' లు; ప్రథమ సువర్ణకంబు = 'డు జ్జు' న కాదేశ మయిన 'ను' వర్ణకము.

తద్ధర్మాదులందు డుజ్జు పరమగునపుడు ధాతువునకు 'ఎడుక్' (ఎడు); 'ఎడిక్' (ఎడి) అను నాగమములు బహుళముగా నగును; తక్కినవి 'రు' మున్నగునవి పరమగునపుడు 'ఎదక్' (ఎద) అను నాగమము వచ్చును.

'వండు+డుజ్' అని యుండఁగా ఈసూత్రముచే 'ఎడు, ఎడి' అనునవి వచ్చును; ౧౬-సూత్రముచే డుజ్జునకు 'ను' ఆదేశమగును. 'వండు+ఎడు+ను'='వండెడును' అని ఒక రూప మేర్పడును. 'వండు+ఎడి+ను' అని యున్నపుడు కూడ ౨౬-సూత్రము ననుసరించి 'ను' లోని ఉకారము ఇకారముగా మాఱఁగా 'వండెడిని' అగును.

'వండు+రు' అని యుండఁగా, ఈసూత్రముచే 'ఎద' వచ్చి 'వండెదరు' అగును. ఇట్లే 'వండెదము' మొదలైనవి. ఈయాగమములు బహుళ మగుటచే ఇవి రానపుడు 'వండును, వండుదురు' మున్నగురూపములు నుండును.

లిఙ్లాట్టుల వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౨౪.

వండితి-వండితివి వండుదు-వండుదువు. వండెదు-వండెదవు.

౨౪. భూత, తద్ధర్మాద్యర్థకములందు ధాతువుకంటె పరమగు వకారము మధ్యమపురుషైకవచన ప్రత్యయములోనిది వికల్పముగా లోపించును. 'వండితివి' అనునది లిట్టులో మధ్యమపురుషైకవచనమునకు రూపము; దాని 'వి' లోని వకారము లోపించి 'వండితి+ఇ=వండితి' (సంధి. ౧౧-సూత్రముచే నిత్యసంధి.) అయినది. వకారము లోపింపనపుడు 'వండితివి' అని యుండును. 'లాట్టు' - నందు 'వండుదువు' అనుచోట 'వు' లోని వకారము లోపింపఁగా 'వండుదు+ఉ=వండుదు' అగును. లేనప్పుడు 'వండుదువు' అని యుండును. 'వండెదవు' అనుచో వకారము లోపింపఁగా 'వండెద+ఉ' = 'వండెదు' అగును. లోపము రానిపక్షమున 'వండెదవు' అని యుండును.

తిర్యగ్జడంబులు వాచ్యంబు లగునపుడు లిడ్లాట్టుల ప్రథమ బహువచనంబున నేకవచనం బగు. ౨౫.

చిలుకలు పలికెను - చిలుకలు పలుకును - చిలుకలు పలికెడును - మేఘములు గర్జిల్లెను - మేఘములు గర్జిల్లును - మేఘములు గర్జిల్లెడును.

౨౫. క్రియచే తిర్యక్కులు, జడములును బోధింపఁబడినపుడు వాని ప్రథమపురుషములో బహువచన ముండవలసినచోట ఏకవచనము వచ్చును. లిట్టు 'చిలుకలు పలికెను' ఇచట 'చిలుకలు' బహువచనమేయైనను క్రియాపదము మాత్రము ఏకవచనముననే కలదు. 'చిలుకలు' తిర్యక్కులు గాన ఏకవచనమైనది. లాట్టునందును 'పలుకును, పలికెడును' అయినవి. 'మేఘములు గర్జిల్లును' మొదలైనవియు నిట్లే.

లూట్టు డుఙ్ఙున కెడుతవర్ణంబులు ద్రుతాంతంబు లగు. ౨౬.

ఆశీస్సు-మీకు మేలు గలిగెడును-మీకు మేలు గలుగుతను. శాపంబు - నీకు రాక్షసత్వంబు గలిగెడును - నీకు రాక్ష

సత్త్వంబు గలుగుతను. సంప్రార్థనంబు-హరి ననుఁ గృపఁ గాంచె డును-హరి ననుఁ గృపఁ గాంచుతను.

౨౮. లాట్టుషుడ్డు = ఆశీశ్శాపసంప్రార్థనములందు వచ్చు 'డు - రు - వు-రు-ను-ము'లు లోట్టున కగు ప్రత్యయముల కన్నింటికిని ద్రుతాంతము లగు 'ఎడు-త' లు అనఁగా 'ఎడును, తను' అనునవి ఆదేశములుగా వచ్చును.

'మీకు మేలు కలిగెడును, కలుగుతను' అనఁగా 'మీకు మేలు కలుగుఁ గాక' అను దీవన స్పష్టమగుచున్నది. 'నీకు రాక్షసత్వంబు కలిగెడును, కలుగుతను' అనుచో 'రాక్షసత్వము కలుగుఁగాక' యను శాపార్థము స్పష్టమగుచున్నది. 'హరి ననుఁ గృపఁ గాంచెడును, కాంచుతను' అనునెడ 'కాంచుఁగాక!' అను ప్రార్థనము వ్యక్తమగుచున్నది.

విధియందు లోట్టునకు మాఱుగా నది యను తచ్ఛబ్దంబును ముందు నుగాగమంబు నగు. ౨౯.

మైత్త్రుండు నానిర్దిష్టకార్యంబు చేయునది. వానికి నీవు బాసట యయి యుండునది.

౨౯. లోట్టు విధియందును వచ్చును; అందు లోట్టునకు మాఱుగా 'అది' అను తచ్ఛబ్దమును, దానికి ముందు నుగాగమము (నకారము) అగును. అనఁగా లోట్టునకు బదులుగా 'నది' అని వచ్చు నని భావము.

'మైత్త్రుండు నానిర్దిష్టకార్యంబు చేయునది' అనుచో 'చేయు+లోట్' అని యుండఁగా లోట్టునకు 'నది' రాఁగా 'చేయునది' అని సిద్ధించినది. ఇచట 'చేసితీరవలె' నను ఆజ్ఞ స్పష్టమగుచున్నది. 'వానికి నీవు బాసట యయి యుండునది' అనుచో 'బాసటగా నుండితీరవలె' ననియే యభిప్రాయము.

ఎడుతలద్ర్రుతంబునకచ్చుపరంబగునపుడు మకారం బగు. ౨౮.

నీకు మేలుగలిగెడు మనియెను-నీకు మేలుగలుగుత మనియెను.

౨౮. ఆశీరాద్యర్థములలో లూట్టునకు ఆదేశము లగు 'ఎడును, తను' అను వాని నకారము తరువాత అచ్చున్నయెడల, ఆనకారము మకారముగా మాఱు నని యర్థము. 'నీకు మేలు కలిగెడును+అనియెను = నీకు మేలు కలిగెడు మనియెను' అనుచో 'ఎడు'కు తరువాతనున్న నకారము మకారమైనది. "మేలు కలుగుతను+అనియెను = మేలు కలుగుత మనియెను.'

లూణ్మధ్యమ పురుషలకు ముడుజ్లు లగు. ౨౯.

ఆశీస్సు-దీర్ఘాయు వగుము-దీర్ఘాయుల రగుఁడు. శాపంబు-రాక్షసుఁడ వగుము-రాక్షసుల రగుఁడు. సంప్రార్థనంబు - నన్ను రక్షింపుము - నన్ను రక్షింపుఁడు. విధి నాచెప్పిన పనిచేయుము-నాచెప్పిన పని చేయుఁడు.

౨౯. ఆశీశ్శాపసంప్రార్థనవిధులందు వచ్చు 'లూట్టు'యొక్క మధ్యమ పురుషమునందలి 'వు' కు 'ము' అనునదియు, 'రు' కు 'ముఙ్' (ము) అను నదియు నాదేశము లగును.

ఆశీస్సు మధ్య. ఏకవచనము 'దీర్ఘాయుంవు, అగు+వు' అని యుండఁగా 'వు' కు 'ము' వచ్చి 'దీర్ఘాయు వగుము' ఐనది.

మధ్య. బహువచనము 'దీర్ఘాయులరు, అగు+రు' అని యుండఁగా 'డుజ్లు' దానితోఁబాటు అఱసున్నయు వచ్చి దీర్ఘాయుల రగుఁడు' అయినది.

శాపాదుల యుదాహరణములందును ఇట్లే ప్రక్రియను గమనించునది.

ఉభయప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వం బగు. ౩౦.

మనము వందుదము.

జీత్తు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వం బగు నను సూత్ర

ముచే లజీ పరంబగునప్పు డత్వంబు. ప్ర. వండఁడు - వండరు. వండదు-వండవు. మ. వండవు-వండరు. ఉ. వండను - వండము.

30. ఉభయప్రార్థనము=ఎదుటివానిని తనతోఁ గలిసి పనిచేయుటకుఁ బ్రార్థించుట; పనియందు తానును ఎదుటివాఁడును కర్త లగుట.

'నీవు, నేను' కర్త లగునపుడు ౨౭-వ సూత్రముచే తద్ధర్మాదులందు ధాతువునకు విధింపఁబడిన దుగాగమమునందలి ఉకారమునకు అకారము ఆదేశముగా నగును.

'మనము వండుదు+ము=మనము వండుదము' ఇచట 'మనము' అనునది ఉభయప్రార్థనమును దెల్పుపదము; కాన దుగాగమమునందలి ఉకార మకారమైనది.

'వండు' ధాతువునకు వ్యతిరేకార్థమున 'వండు+లజీ' అని యుండఁగా ప్ర. పురు. ఏక. లో డుజ్జు వచ్చి 'వండు+ఁడు' అని యుండఁగా ౨౦-వ సూత్రముచే ధాతువు తుది ఉకారమునకు అకారము ఆదేశమైనది. కాన 'వండఁడు' అయినది. ఈయంశమే 'జీత్తు పరంబగునపుడు' అను దానిచే వివరింపఁబడుచున్నది.

'వండరు' మున్నగుచోట్లను ఇట్టి ప్రక్రియయే అని యెఱుఁగునది.

మధ్యమ ముడుజ్జులు ముజ్జు నాఁబడు. 31.

31. లూణ్మధ్యమపురుషమునకు ఏక, బహువచనములలో వచ్చిన 'ము, డుజ్జు' లకు 'ముజ్జు' అని సంజ్ఞ. (పేరు.)

వ్యతిరేకంబున ముజ్జు పరంబగునపుడు కుజీ యగు 32.

నీవు వండకుము - మీరు వండకుఁడు,

32. వ్యతిరేకార్థమున నగు లజీయందు మధ్యమపురుషమున 'ము, డుజ్జు' లు పరమగునపుడు ధాతువునకు 'కుజీ' (కు) ప్రత్యయము అగును.

'వండు+లజ్' అని యుండఁగా ప్రార్థనమునందు మధ్యమపురుషమున 'ము, డుఙ్లు' లు వచ్చి, 'వండు+ము, వండు+ఁడు' అని యగును. పిదప ఈ సూత్రముచే కుజ్ వచ్చును. కుజ్ జిత్తగుటచే ౨౦-వ సూత్రముచే ధాతువు చివరి ఉకారము అకార మగును గాన 'వండకుము, వండకుఁడు' అను రూపము లయినవి.

సంప్రార్థనంబున ముఙ్లున కదాదులు విభాష ననుప్రయుక్తంబు లగు. 33.

వండుము-వండుమా, వండుమి - వండుమీ, వండుఁడ - వండుఁడా, వండుఁడి - వండుఁడీ అ-ఆ-ఇ-ఈ-ఎ-ఏ-ఒ-ఓ-అమ్మ-అయ్య ఇత్యాదు లదాదులు.

33. సంప్రార్థనమున 'ము, డుఙ్లు' లకు అదాదులు (అ-ఆ మున్నగునవి) వికల్పముగా చేర్పఁబడును. 'వండుము+అ=వండుమ;' ఇట్లే తక్కినవియుం.

ఎదాదు లనుప్రయుక్తంబు లగునపుడు ముఙ్లునకు వుజ్ రుజ్ యగు. 34.

వినవె-వినవే, వినరు-వినరే, వినకువె-వినకువే, వినకురె - వినకురే.

34. ఎదాదులు = ఎ - ఏ - ఒ - ఓ - అమ్మ, అయ్య అనునవి. ఎదాదు లాఱును అనుప్రయుక్తములగునపుడు వాని ముందున్న 'ము' కు 'వుజ్' '(వు)-' 'డు' కు 'రుజ్' '(రు)' అనునవి యాదేశము లగును.

'విను+ము' ౩౫-సూత్రముచే 'వు' కు 'ము' (అని యుండఁగా 33-వ సూత్రముచే 'ఎ' అను ప్రయోగము; పిదప నీసూత్రముచే 'వుజ్' రాఁగా 'విను+వు+ఎ' అని యుండును. పిదప ౨౦-సూత్రముచే 'ను' లోని ఉకార మున కకారము; కాఁగా 'వినవె' అగును. 'ఏ' అను ప్రయుక్తమగుచో 'వినవే' అగును. 'వినరె, వినరే' అను నవియు నిట్లే. బహువచనములు కావున అచట

'రుజి, యగుట విశేషము. 'వినకువె' మున్నగు వానియందు వ్యతిరేకార్థమున 'కుజి' అగుట విశేషము. తక్కిన ప్రక్రియ వెనుకటివలెనే!

'వినవా, వినవో. వినరా, వినరో. వినవమ్మ, వినరమ్మ, వినవయ్య, వినరయ్య' మున్నగునవి ఏవాదులలో మిగిలిన వాని కుదాహృతులు.

టువర్ణకంబు భావంబునం దగు. ౩౫.

భావం బనఁగా ధాత్వర్థంబు. వండుట-పండుట-వినుట-కనుట.

౩౫. భావంబు=ధాత్వర్థము-వ్యాపారమునందు'ట' ప్రత్యయమగును.

కజివర్ణకంబు పురార్థయోగంబున విభాషను భావంబునం దగు. ౩౬.

వండక మునుపు-వండుటకు మునుపు. చేయక మునుపు-చేయుటకు మునుపు. మునుపు-ముందు-మున్ను-తొల్లి.

౩౬. పురార్థయోగంబున = 'మునుపు, ముందు, మున్ను, తొల్లి' మున్నగువానితో అన్వయము తోఁచునపుడు.

'ముందు' మొదలగువానితో సమన్వయము తోఁచునపుడు భావార్థమున 'కజి' అను ప్రత్యయము వికల్పముగా నగును.

వంటచేయుటకు ముందు వంటచేయకుండుటయే యుండును గాన 'ముందు మున్నగు వాని యన్వయమున వ్యతిరేకరూపమే తోఁచుట సహజము. 'వండకమునుపు' అనుచో 'మునుపు' అను దానియోగమున 'వండు' ధాతువునకు 'కజి' ప్రత్యయము వచ్చి 'వండు+క' అనియుండి, ౨౦-వ సూత్రముచే ధాతువు చివరి ఉకారము అకారముగా మాఱినది. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణముల యెడను ప్రక్రియ గ్రాహ్యము.

'కజి' ప్రత్యయము రానిపక్షమున 'వండుటకు మునుపు' అనియుం, నుండును.

వ్యతిరేకభావంబున మిఁజీ యగు. ౩౭.

వ్యతిరేకవిశిష్టక్రియాభిధాయిధాతువునకు మిఁజీ యగు-వండమి - పండమి

౩౭. వ్యతిరేకభావంబున=వ్యతిరేకధాత్వర్థమునందు. వ్యతిరేకవిశిష్ట క్రియాభిధాయి=వ్యతిరేకార్థముతోఁ గూడిన క్రియను దెలియఁజేయునది.

'వంటచేయుట' అను దానికి వ్యతిరేకము 'వంటచేయకుండుట'; కాన 'వంటచేయకుండుట' అను నర్థమున ధాతువునకు 'మిఁజీ' (మి) అగును. 'వండు+మి' అని యుండఁగా ౨౦-వ సూత్రముచే 'వండు' లోని డకారము మీఁది ఉకారము అకారమై 'వండమి' అని రూపము సిద్ధించినది. 'పండు+మి=పండమి.'

సమానాశ్రయంబులం బూర్వకాలంబునం దివర్ణకంబగు. ౩౮.

ఏకాశ్రయంబు లగు క్రియలలోపల నెయ్యది పూర్వకాలికం బగుం దద్వాచి యగు ధాతువున కివర్ణకం బగు. ఇదియె క్త్వార్థంబు నాఁబడు వండి - పండి - విని - కని. సమానకర్తృకంబు లనక సమానాశ్రయంబు లనుటంజేసి చైత్రునిచేత మైత్రుండు కొట్టంబడి మడిసె నిత్యాది సిద్ధం బయ్యె.

౩౮. సమానాశ్రయంబులన్ = ఏకాశ్రయంబులగు క్రియలయందు; పూర్వకాలంబునందు=ముందు జరిగిన క్రియయందు; ఒకవస్తువు నాశ్రయించు క్రియలలో ఏది ముందు జరిగినదో అట్టి (ముందు జరిగిన) క్రియనుదెలుపు ధాతువునకు 'ఇ' అను ప్రత్యయ మగును. అట్టిదానినే-ఇకారము చివరవచ్చిన దానినే క్త్వార్థ మందురు. 'వండు + ఇ = వండి.' ఇట్లే తక్కినవియును. 'రాముఁడు వండి యేతెంచెను' అనుచోట 'వండుట, ఏతెంచుట' అను పనులు రెండును ఒక్కనినే - రామునినే ఆశ్రయించి యున్నవి. ఇందు పూర్వకాలికము (మొదట జరిగినది) వండుట; కావున దానికే 'ఇ' వచ్చినది.

సమానకర్తృకంబు లనక—సంస్కృతవ్యాకరణములో ఏకకర్తృకము లైన రెండు క్రియలలో ముందు జరిగిన క్రియ పయిని 'క్త్వా' ప్రత్యయము (క్త్వా తెలుఁగున 'ఇ' ప్రత్యయమునకు సమానము) వచ్చునని చెప్పఁబడినది. ఆపద్ధతియే తెలుఁగునను అనుసరించిన యెడల 'రాముఁడు వండి యే తెంచెను. అనునట్టిచోట్ల బాధలేదు. (ఇచటఁగల రెండు క్రియలకును రాముఁడే కర్త.) కాని 'చైత్రునిచేత మైత్రుండు కొట్టంబడి మడిసెను' మున్నగుచోట్ల కుదు రదు. ఈవాక్యమునందు 'కొట్టుట, మడియుంట' అను రెండు క్రియలు కలవు. కొట్టినవాఁడు చైత్రుఁడు; మడిసినవాఁడు మైత్రుఁడు. కాన రెండుక్రియల కును కర్తలు వేర్వేఱయినవి. అందుచే మూలములో 'సమానకర్తృకము' అని చెప్పక 'సమానాశ్రయంబు' లని చెప్పఁబడినది. ఇచట 'కొట్టఁబడుట, మడి యుంట' అను రెండు క్రియలకును ఆశ్రయమైనవాఁడు మైత్రుఁడు; కాన మొదట జరిగిన 'కొట్టఁబడు' అను దానికంటె 'ఇ' ప్రత్యయము వచ్చినది.

కజి వ్యతిరేకక్త్వార్థంబునం దగు. ౩౯.

వండక - పండక - కొట్టక - లిట్టక.

౩౯. క్త్వార్థముయొక్క వ్యతిరేకమును బోధింపవలసివచ్చినపుడు ధాతువునకు 'కజి (క)' అను ప్రత్యయ మగును. 'వండు+క' అనియుండఁగా ౨౦-వ సూత్రముచే ధాతువు చివరి ఉకారము అకారముగా మాఱి 'వండక' అయినది. 'పండక' మున్నగునవియు నిట్లే.

తుమర్థభావలక్షణంబులందు నుజి యగు. ౪౦.

భావలక్షణంబు నా నన్యక్రియకు లక్షణభూతం బగు క్రియ. తుమర్థంబందును భావలక్షణంబునందును ధాతువునకు నుజివర్ణకం బగు. తుమర్థంబు - చైత్రుండు వండను బోయెను. పాకక్రియార్థము పోయె నని యర్థము. భావలక్షణము -

చైత్రుండు వండ నతిథి వచ్చెను. ఇచట వంట లక్షణము వచ్చుట లక్ష్యము.

౪౦. తుమర్థము = ఏక్రియనిమిత్తము వేఱొకక్రియ జరుగునో, ఆ క్రియ తుమర్థము; భావలక్షణము = వ్యాపారములలో నొకదాని కొకటి సూచకమగునేని, ఆసూచకవ్యాపారమును బోధించునది. వ్యాపారములలో నొక వ్యాపార మెప్పుడు జరిగెనో తెలిసికొనుటకు ఆ వ్యాపారమును బోధించు క్రియారూపము అవకాశ మీయనపుడు, ఆపని యిట్టి సమయమున జరిగెనని గుర్తించుట కవకాశము నొసంగుక్రియ భావలక్షణము; బాగుగఁ దెలియు నట్టి కాలముగల క్రియ తెలియని కాలముగల క్రియకు బోధకమగునేని, ఆ ప్రసిద్ధ కాలముగల క్రియ భావలక్షణమని భావము. ఈయంశమే 'భావలక్షణంబు నా' ఇత్యాది వివరణముచే సూచింపఁబడినది. తుమర్థమున కుదాహరణము:-'చైత్రుండు వండను బోయెను' ఇచట తుమున్నర్థకమగు నుజ్యంతమునకు (వండను అను దానికి) 'వంటచేయుటకొఱకు' అని యర్థము. 'వండు' ధాతువున కీవిధిచే తుమున్నర్థమున 'నుజి (ను)' యు, ౨౦-వ సూత్రముచే ధాతువు చివరి ఉకారమునకు అకారమును వచ్చి 'వండను' అయినది.

ఇచట 'పోవుట' అను పని వంటచేయునిమిత్తమయియుండుటచే వండు ధాతువునకు 'నుజి' వచ్చె నని గ్రహింపనగును. భావలక్షణమున కుదాహరణము:-'చైత్రుండు వండ నతిథి వచ్చెను' ఇచట 'వచ్చెను' అను క్రియకు 'వండ' ననునది లక్షణము; కావున 'వండ' ననునది భావలక్షణము. ఇచట 'వచ్చెను' అనిర్ధారితక్రియ; ఎప్పుడు వచ్చెనో తెలిసికొనుటకు 'వండు' అను క్రియ సాధకమగుచున్నది; కాఁగా 'చైత్రుఁడు వండఁగా అతిథి వచ్చె' నని స్పష్టమగుచున్నది. కావున 'వండు' అను దానికి నుజి వచ్చి 'వండను' అయినది.

చేదర్థంబునందు వృత్తం బగు భావలక్షణంబునందు
నవర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు. ౪౧.

వానలు గురిసినం బంటలు పండును. వాఁడు రమ్మనినఁ బోయితిని.

౪౧. చేదర్థంబు=(సంస్కృతమునందలి 'చేత్' అనుదానికి తెలుఁగున 'ఏని, చో, అయిన' మున్నగునవి సమానములు; కాన) 'ఏని, చో, అయిన' మున్నగునవి బోధించునర్థము: కార్యకారణభావాదికము. వృత్తం బగుభావలక్షణంబు=కడచిన వ్యాపారమును బోధించు భావలక్షణక్రియ;(భావలక్షణ మనఁగా-ఇతరక్రియకు లక్షణభూత మగుక్రియ యని యీవలనే చెప్పఁబడినది.)

చేదర్థక మగుధాతువునకును, కడచిన వ్యాపారమును బోధించు భావలక్షణ మగు క్రియకును ద్రుతము చివరఁగల 'న' ప్రత్యయము ('నను'అనునది) అగు నని సూత్రార్థము.

'వానలు గురిసినం బంటలు పండును' అనునది చేదర్థమున కుదాహృతి; ఇచట 'పంటలు పండుట' కార్యము; దానికి 'వానలు కురియుట' కారణము. 'వానలు కురిసినచోఁ బంటలు పండును' అని యర్థము. కాన, కారణ మయిన 'కురియుఁ' ధాతువుకంటె 'నను' వచ్చినది. వృత్తంబగు భావలక్షణమున కుదాహృతి:-'వాఁడు రమ్మనినం బోయితిని.' ఇచట 'పోయితిని' అను క్రియకు 'అనిన' అనునది లక్షణము. కావున 'రమ్ము' అనునది భావలక్షణము. 'రమ్ము' అని చెప్పినందున పోయితి ననుటవలన నిది వృత్తమగు (జరిగిపోయిన) భావలక్షణము. 'పోయితిని' అనిర్ధారితక్రియ; ఎప్పుడు పోయెనో తెలిసికొనుటకు 'అను' అను క్రియ సాధక మగుచున్నది. కాఁగా 'వాఁడు రమ్మని పలుకఁగా నేను పోయితిని' అని స్పష్టమగుచున్నది. కావున 'అను' అనుదానికి 'నను' చేరినది.

ఆనంతర్యంబున డా వర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు. ౪౨.

జాబిలి తోతెంచుడుం గువలయంబులు వికసిల్లె.

౪౨. (అంతరము=ఎడము; అనంతరము = ఎడము లేకుండుట;) ఆనంతర్యమున = వ్యవధి లేకుండుట తోఁచుచుండఁగా - వెంటనే అని భావము.

అవ్యవధానము తోఁచుచుండఁగా కారణ మగు క్రియావాచకము కంటె ద్రుతముతోఁ గూడిన 'డు' అగును. కారణము ప్రకాశితమయిన వెంటనే కార్యము కలిగెనేని, ఆకారణమును దెలుపు క్రియావాచకమునకు 'డును' అను ప్రత్యయము అగు నని భావము.

'జాబిలి తోతెంచుడుం గువలయంబులు వికసించె'—ఇచటఁ గువలయములు వికసించుటకు జాబిల్లి ఉదయించుట కారణము. చంద్రుఁ డుదయించిన వెంటనే కలువలు వికసించునుగాన నిచట ఆనంతర్యము స్పష్టము. కావున 'ఉదయించుట' అను నర్థముగల 'తోతెంచు' అనునది ఆనంతర్యమును దెలుపు కారణ క్రియ యగుటచే దానికి 'డును' వినది.

చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు క్రియాన్వయంబున శత్రర్థంబునం దగు. ౪౩.

చూచుచుం బోవుచున్నాఁడు - చూచుచుం బోయెను - చూచుచుం బోవఁగలఁడు.

౪౩ సంస్కృతమున 'శతృ' ప్రత్యయము వర్తమానార్థమునందు విధింపఁబడినది. తెలుఁగున ఆశతృప్రత్యయార్థమున ద్రుతమంతమందుఁ గల 'చు' అను ప్రత్యయము (చున్) ధాతువుచివర వచ్చును. ఈ 'చును' అసమాపక క్రియాబోధకము; కాన సమాపక క్రియతో నన్వయము లేనిది ప్రత్యేకముగ నుండఁజాలదు. కావుననే 'క్రియాసమన్వయంబున' అగు నని చెప్పఁబడినది. అనఁగా 'సమాపక క్రియతో అన్వయరూపమగు సంబంధమునం' దని యర్థము.

'చూచుచుం బోవుచున్నాఁడు' ఇచట 'పోవుచున్నాఁడు' అను (సమాపక) క్రియతో 'చూచు' క్రియకు అన్వయము తోఁచుచున్నది. కావున దానికి శతృ ప్రత్యయార్థమున (వర్తమానార్థమున) 'చును' వచ్చి చూచుచును అయినది. సమాపక క్రియ వర్తమాన, భూత, భవిష్యత్కాలములలో దేనిని

బోధించుచున్నను, దానితో నన్వయించు క్రియకు శత్రర్థమున ద్రుతాంత మగు చువర్ణకము కలుగవచ్చు నని యభిప్రాయము. మీఁదిది వర్తమానకాల మున కుదాహృతి. 'చూచుచుం బోయెను' అనునది భూతకాలమున కుదాహర ణము. 'చూచుచుం బోవఁగలఁడు' అనునది భవిష్యత్కాలమున కుదాహృతి.

తృవర్ణకార్థంబునం ఁ జెడియెడువన్నియ లగు. ౭౮.

ప్రహరించెడివాఁడు - ప్రహరించెడువాఁడు. ప్రహర్త యని యర్థము.

౭౮. వన్నియలు = వర్ణకములు - ప్రత్యయములు; సంస్కృతమున 'తృచ్' ప్రత్యయము కర్త్రర్థమున విధింపఁబడినది.

కర్త్రర్థమునందు ధాతువునకు 'ఎడి, ఎడు' అను ప్రత్యయములు వచ్చును.

'ప్రహరించు + వాఁడు = ప్రహరించెడివాఁడు, ప్రహరించెడువాఁడు.

ఇచట 'ప్రహరించు' ధాతువు; 'కర్త' యను నర్థమునందు దానికి 'ఎడి' వచ్చి 'ప్రహరించెడివాఁడు' అయియు, 'ఎడు' వచ్చి 'ప్రహరించెడువాఁడు' అనియు నైనది. ఈప్రత్యయములు 'కర్త' అను నర్థమున వచ్చినవి. ప్రహ రించెడి (డు) వాఁ డనఁగా 'ప్రహరించుట కర్త' యని యర్థము

వానికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౭౯.

ప్రహరించువాఁడు - ప్రహర్త యని యర్థము.

'ప్రహర్త' అనునది కర్త్రర్థమున వచ్చిన 'తృచ్' ప్రత్యయాంతము.

౭౯. వానికి = 'ఎడి, ఎడు' ప్రత్యయములకు; వెనుకసూత్రముచే కర్త్రర్థమున విధింపఁబడిన 'ఎడి, ఎడు' ప్రత్యయములు బహుళముగా లోపిం చును. వానికి లోపము రాఁగా, 'ప్రహరించు' అనియే యుండును. అప్పుడు నతూన. ౯-సూత్రముచే కర్త్రర్థమును తెలుపఁగల శబ్దముచేరి 'ప్రహ రించువాఁడు' అగును.

ఉన్న కలజి నవర్ణకంబులు
భవద్భావిశతృ క్తవదర్థంబులం దగు. ౪౬.

ఉన్నవర్ణకంబు వర్తమానార్థక శత్రర్థంబునం దగు - కలజివర్ణకంబు భవిష్యదర్థక శత్రర్థంబునం దగు - నవర్ణకంబు క్తవదర్థంబునం దగు - ఇవి సత్త్వాభిధానంబునం దగు నని యెఱుంగునది. సుబంతవాచ్యంబు సత్త్వంబు నాఁబడు. వండు చున్నవాఁడు - వండఁగలవాఁడు - వండినవాఁడు.

౪౬. ఉన్నకలజి నవర్ణకంబులు = 'ఉన్న, కలజి, న' అను ప్రత్యయములు; భవద్భావిశతృక్తవదర్థంబులందు - భవద్భావిశతృ = వర్తమానార్థక శత్రర్థమునందును, భవిష్యదర్థకశత్రర్థమునందును, క్తవదర్థంబునందు = భూతకాలమును దెల్పు క్తవత్ప్రత్యయార్థమునందును. అనఁగా వర్తమానార్థక శత్రర్థమునందు ధాతువుచివర 'ఉన్న' అనునదియును, భవిష్యదర్థకశత్రర్థమునందు 'కలజి, అనునదియు, భూతార్థక క్తవత్ప్రత్యయార్థమునందు 'న' అను నదియుఁ జేరు నని సూత్రార్థము. మఱియు నీప్రత్యయములు పదార్థములను బోధించునప్పుడే వచ్చును.

సుబంతవాచ్యంబు = సుబంతముచేఁ జెప్పఁబడినది 'డు - ము - వు' మున్నగు విభక్తి ప్రత్యయము చేరునది. అట్టిదియే. సత్త్వము - ద్రవ్యము - వస్తువు-పదార్థము. రాముఁడు, వృక్షము మున్నగునవి సుబంతములు; ఉన్న - కలజి-నవర్ణకాంతములు నామవాచకములకు విశేషణము లగుట సహజము. కావున నవి సత్త్వమును (ద్రవ్యమును) తెల్పుచుండును.

'వండుచున్నవాఁడు—' వండుధాతువునకు ఈసూత్రముచే వర్తమాన శత్రర్థమున 'ఉన్న' వచ్చి ౧౪-సూత్రముచే 'ఉన్న'కు ముందు 'చు' చేరి 'వండుచున్న' అను రూపము కలిగెను. పిదప సమాస. ౯-సూత్రముచే తచ్ఛబ్దము అనుప్రయుక్తమైనది.

వండఁగలవాఁడు—ఇచట 'వండు' ధాతువునకు భావికర్త్రర్థమున 'కలజి' ప్రత్యయము వచ్చి, పిదప ౨౦, ౨౧ సూత్రములచే అత్వము, నుగాగమునువచ్చి 'వండఁగల' అయినది. పిదప సమాస. ౯-సూత్రముచే తచ్ఛబ్దమనుప్రయుక్తమైనది.

'వండినవాఁడు' ఈసూత్రముచే 'వండు' ధాతువునకు క్తవదర్థమున 'న' వర్ణకమును, అది భూతార్థకమగుటచే ౧౭ - సూత్రముచే ధాతువునకు ఇగాగమంబును రాఁగా 'వండు+ఇ+న = వండిన' అయినది. పిదప సమాస. ౯-సూత్రముచే తచ్ఛబ్ద మనుప్రయుక్త మయినది.

వ్యతిరేక కృద్వర్ణ కార్థంబున నిజి యగు. ४७.

వండనివాఁడు - ఎడిప్రభృతివర్ణకాంతఁబు లేదును ధాతుజవిశేషణంబు లని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

४७. వ్యతిరేకకృద్వర్ణకార్థంబున = కర్త్రర్థకవ్యతిరేకరూపమున; వ్యతిరేకకర్త్రర్థకమున ధాతువునకు 'నిజి' (ని) అగును.

'వండు+ని+వాఁడు=వండనివాఁడు' ఇచ్చట వ్యతిరేకార్థమున నిజి రాఁగా, ౨౦-సూత్రముచే ధాతువు చివరి ఉకారము అకారముగా మాఱి, సమాస. ౯-సూత్రముచే తచ్ఛబ్ద మనుప్రయుక్తమయినది.

ఎడిప్రభృతి ४४ - సూత్రముచే నగు 'ఎడి, ఎడు' ४౫ - సూత్రముచే వానిలోపము, ४౬-సూత్రముచే 'ఉన్న-కలజి-న' ४७ - సూత్రముచే 'నిజి' వచ్చినదానిని ధాతుజవిశేషణము అని యందురు. (౧. ఎడి. ౨. ఎడు. 3 వీనిలోపము. ४. ఉన్న. ౫. కల. ౬. న. ७. ని.)

లకారాదులు సకర్మకంబునకుం గర్తృకర్మంబులందును లాఁతికిం గర్తయందు నగు. ४౮.

సకర్మకంబు నాఁ గర్మాకాంక్షోత్థాపకంబు-అకర్మకంబునాఁ గర్మాకాంక్షానుత్థాపకంబు.

౪౦. లకారాదులు = లట్టు, లిట్టు మున్నగునవి; సకర్మకంబునకు = కర్మతోఁగూడియున్న ధాతువునకు; లాఁతికిన్ = ఇతరమునకు - కర్మతోఁ గూడియుండనిదానికి - అకర్మకమునకు; లట్టు, లిట్టు, లృట్టు, లాట్టు, లూట్టు, లఙ్, ట మున్నగునవి సకర్మకధాతువులకు కర్త్రర్థమునందును, కర్మార్థమునందును వచ్చును; అకర్మకధాతువులకు (కర్మలేనందున) కర్త్రర్థమునందు వచ్చును.

సకర్మకంబు నాఁ గర్మాకాంక్షోత్థాపకంబు=సకర్మక మనఁగాఁ గర్మకు ప్రశ్నము కలిగించునది. క్రియాపదము ననుసరించి 'ఎవనిని, దేనిని, వేనిని, ఎవరిని' అనురీతి ప్రశ్నించుట కవకాశము గలిగినది; అకర్మకంబు నాఁ గర్మాకాంక్షానుత్థాపకంబు=అకర్మక మనఁగాఁ గర్మనిమిత్త మగు శంకను గలిగింపనిది—క్రియాపదము ననుసరించి 'ఎవనిని, ఎవరిని, దేనిని, వేనిని' అను రీతిని ప్రశ్నించుట కవకాశము నీయనిది.

'రాముఁడు పాఠములను చదివెను' - ఇచట 'చదివెను' అనఁగానే 'వేనిని చదివెను?' అను ప్రశ్న కలుగును; కాన 'చదువు' ధాతువు సకర్మక మయ్యె నని యెఱుఁగునది. ఇచటి క్రియాపదము కర్తనే బోధించుచున్నది. కావున (ఎవఁడు? = రాముఁడు అని) కర్త్రర్థమునందు 'లిట్టు' కలిగె నని గ్రహించునది. ధాతురూపముచేఁ గర్త చెప్పఁబడెనేని కర్త్రర్థమునందు లకారము (లడాదులు) కలుగు ననియు, కర్మ చెప్పఁబడినచో కర్మార్థమున లకారము కలుఁగు ననియుఁ దెలిసికొనఁదగును. అనఁగా క్రియాపదము ననుసరించి ప్రశ్నింపఁగా కర్త సమాధానమైనచో కర్త్రర్థక మనియుఁ, కర్మ సమాధానముగా వచ్చుచో కర్మార్థక మనియుఁ గ్రహింపవలె నని భావము.

'రామునిచేఁ బాఠములు చదువఁబడెను' ఇచట 'చదువఁబడెను' అనుదానిచే చదువఁబడిన పాఠములే బోధ్యము లగుటచే నిట 'చదువు' ధాతువునకుఁ గర్మార్థమునందు 'లిట్టు' అయ్యెనని గ్రహింపవలెను. కర్మార్థమున 'పడుఙ్' అనుబంధము ధాతువునకు అగు నని తరువాతి (౪౯-వ) సూత్రముచేఁ జెప్పఁ

బడుచున్నది. కావున ఇచటి కర్మార్థకధాతువునకు 'పడు' చేరి లిట్టున 'చదువఁబడెను' అని యయ్యెను.

అకర్మకమున కుదాహరణము:-'దీపము వెలిఁగెను.' ఇచట 'వెలిఁగెను' అను క్రియచే కర్తయే బోధ్యమగుచున్నది. కర్మ బోధ్యము కాఁజాలదు. ఇచట 'వెలిఁగెను' అను క్రియాపదము ననుసరించి 'ఎవనిని, దేనిని' అని ప్రశ్నించుట కవకాశము లేదు గదా!

పడుజ్యనుబంధంబు కర్మంబునం దగు. ౪౯.

కొట్టఁబడుచున్నాఁడు - కొట్టఁబడుచున్నది - కొట్టఁబడుట - కొట్టఁబడనివాఁడు.

౪౯. ధాతువునకుఁ గర్మార్థమునందు 'పడుజి' (పడు) అనునది చేర్పఁబడును.

'కొట్టఁబడుచున్నాఁడు—' అనుచోట 'కొట్టు' ధాతువునకు ౪౦-వ సూత్రముచే వర్తమానార్థమునందు లట్టును, కర్మార్థమున 'పడుజి' యంనుఁ ౫౦-వ సూత్రముచే 'పడు' పరమగునపుడు ఉకారమునకు అకారమును, ౫౨-వ సూత్రముచే నుగాగమమును వచ్చినవి. వర్తమానార్థమున అగు 'ఉన్న' అనుబంధము, చు, ఉన్నకు దీర్ఘము మున్నగునవి వచ్చుట గ్రహించునది. (కొట్ట+పడు+చు+ఉన్నాఁడు = కొట్టఁబడుచున్నాఁడు.)

అమహత్తున ౧౨-వ సూత్రముచే 'ది' కాఁగా 'కొట్టఁబడుచున్నది' ఐనది.

'కొట్టఁబడుట—' అనునది కర్మార్థమున భావార్థక టప్రత్యయము వచ్చినరూపము. 'కొట్టఁబడనివాఁడు' అనునది కర్మార్థమున వ్యతిరేకార్థమునఁ బైన రూపము.

గురువిరహితంబు లయి యయాంతంబు లయిన
యేకస్వరద్విస్వరంబుల యించుగ్వక్రమంబుల
కియుడాగమంబు విభాషనగు. (౫౦)

ఏకస్వరధాతు ద్విస్వరధాతువులమీఁది యించుగ్వక్రంబుల కియుడాగమంబు విభాష నగు గురుమంతం బగు ధాతువునకును యాంతం బగు ధాతువునకును మీఁది యించుగ్వక్రంబుల కియుడాగమంబు రాదు. భుజ్ - ఇయ్ - ఇంచు - భుజియించు పక్షంబున - భుజించు, గుణ - ఇయ్ - ఇంచు - గుణియించు - గుణించు ఇంచుగ్వ్యవధానంబునం జేసి సంస్కృత ధాతువులు వక్రపరకంబులు లే వని తెలియుంగునది. యాచ్ - అర్థ ఇత్యాదులు గురుమంతంబులు వ్యయ - ఇది యాంతము. యాచించు - అర్థించు - వ్యయించు. జి - ఇంచు- అనుచో నిత్యం బగుటం జేసి యయుగాగమంబు రాఁగా యాంతంబగుటం జేసి యియుడాగమంబు లేదని తెలియుంగునది. కృతాకృత ప్రసంగి నిత్యంబు నాఁబడు. నగు - ఇయ్ - ఇంచు - నగియించు - నగించు. నగు ఇయ్ - ఎను - నగియెను - నగెను. పడు - ఇయ్ - ఎను - పడియెను - పడెను ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

౫౦. గురువిరహితంబులు = గురువులగు వర్ణములు లేనట్టివి.— (దీర్ఘాక్షరములు, అనుస్వారమునకుఁగాని, విసర్గకుఁగాని, సంయుక్తాక్షరమునకుఁగాని ముందున్న అక్షరములును గురువులు); అయాంతంబులు=యకారాంతములు కానట్టివి; ఏకస్వర, ద్విస్వరంబులు = ఒక యచ్చు కలవియు, రెండచ్చులు కలవియు నగు ధాతువులయొక్క; ఇంచుక్ = ౬౩-౭౦ సూత్రములచే విధింపఁబడు 'ఇంచుక్' ఆగమమునకును; వక్రంబులకు=ఎ, ఓ లకును; విభాష = వికల్పము.

గురువు కలఁగనట్టివియుఁ; తుదను యకారము లేనట్టివియుఁ;నొక యచ్చు గాని, రెండచ్చులుగాని గల్గినట్టివియు నగు ధాతువులకంటెఁ బరములగు 'ఇంచుక్కు' లయొక్క యికారమునకు ముందు 'ఇయుంట్' (ఇయుం) ఆగమముగా వికల్పముగా నగును. అట్టి ధాతువులకుఁ బరమగు ఏ, ఓ లకును, ఈ 'ఇయుంట్' వికల్పముగా ఆగమ మగుచు అని సూత్రమున కర్థము.

'ఇయుంట్' అనునది టకారము ఇత్తుగాఁగల (పోవునట్టి) ప్రత్యయ మగుటచే 'ఇంచు' లోని ఇకారమునకును, వక్రము (ఏ, ఓ) లకును ముందే యగు నని గ్రహింపవలెను.

గురువు గలిగినట్టివియుఁ, యకారము తుదను బొందినట్టివియుఁ, రెండిటికి మించిన అచ్చులు గల్గినట్టివియు నగు ధాతువుల కియుండాగమము కలుగ దని స్పష్టార్థము వివరింపఁబడెను. ఏకస్వరధాతు, ద్విస్వరధాతువులు = ఒక్క యచ్చుగల ధాతువులు; రెండచ్చులుగల ధాతువును; ఇంచుగ్వక్రంబులకు = ఇంచుక్కునకును, వక్రములకును-ఏ, ఓ లకును; గురుమంతంబులు = గురువు కలవి; 'భుక్+ఇయ్+ఇంచు = భుజియించు, భుజించు—'

ఇట 'భుజ్' అనునది సంస్కృతధాతువు; దానికి ౬3-వ సూత్రముచే 'ఇంచుక్' ఆగమమైనది. (ఇంచుక్కు కిత్తు కావున ధాతువు చివరఁ జేరినది.)

ఇయుండాగమము రానిపక్షమున (వికల్పమగుటచే) 'భుజ్+ఇంచు = భుజించు' అని యగును. మీఁదిది ఏకస్వరధాతువున కుదాహృతి.

'గుణ+ఇయ్+ఇంచు = గుణియించు, గుణించు.' 'గుణ' సంస్కృత ధాతువు. దానికి ౬3-వ సూత్రముచే 'ఇంచుక్కు' వచ్చినది. ఈధాతువు గురువర్ణము లేనిదియు, యకారాంతము కానిదియుఁ నగుటచేతను దీని 'ఇంచుక్కు' నకు 'ఇయుండాగమము' వచ్చినది. ఇది రానపుడు 'గుణ+ఇంచు= గుణించు' అగును. మీఁదిది రెండచ్చుల ధాతువునకు ఉదాహరణము.

ఇంచుగ్వ్యవధానంబు—సంస్కృతధాతువునకును, ప్రత్యయసంబంధమైన వక్రమునకు నడుమ 'ఇక్' ఆగమము చేరుటచే ఆధాతువునకు వక్రము పరమగుట సంభవింపదు. సంస్కృత ధాతువులకుఁబరముగా భూత, తద్ధర్మార్థకములందగు 'ఎను-ఎడు-ఎడి' అను ప్రత్యయముల సంబంధమైన ఎకారములకు ముందుగా ధాతుప్రత్యయములకు నడుమ ౬౩-వ సూత్రముచే నిత్యముగా 'ఇంచు' చేరుచుండును. కావున ధాతువునకు వక్రము పరమగుట ఎప్పుడును సంభవింప దని భావము. వక్రములకుఁ బూర్వ ముండుట తెలుఁగుధాతువులకే సంభవించు ననుట.

'యాచ్+ఇంచు=యాచించు;' ఇది గురువు కలది ('యా' గురువు) కాన దీనికి ఇయుండాగమంబు రాలేదు. ఇట్లే 'అర్థ+ఇంచు = అర్థించు' అనుచోటను 'అ' గురువగుటచే 'ఇయుంట్' ఆగమము కాలేదు. 'వ్యయ+ఇంచు = వ్యయించు' అనునది గురుమంతము కాదు, కాని యకారాంతమైన ధాతువు; కావు దీనికిని 'ఇయుంట్' రాలేదు.

'జి+అయ్+ఇంచు=జయించు'—అనుచోట 'జి' ధాతువునకు ౬౩-వ సూత్రముచే ఇంచుగామము రాఁగా ౬౪-వ సూత్రముచే అయుంగాగమము (అయ్) నిత్యముగా వచ్చినది. ('జి+ఇంచు' అనుచోట ౬౪-వ సూత్రముచే నిత్యముగ 'అయుంక్' వచ్చుచున్నది; ౫౦-వ సూత్రముచే వికల్పముగ 'ఇయుంట్' వచ్చుచున్నది; నిత్యవిధి వికల్పవిధిని బాధించును గావున 'ఇయుంట్'ను త్రోసి 'అయుంక్' అనునదియే యచట వచ్చినది.) 'అయుంక్' వచ్చినపిదపఁగూడ అవకాశమున్నచో 'ఇయుంట్' రావచ్చును; కాని అయుంఙాగమము రాఁగా ఇది యకారాంతమగుటచే 'ఇయుండాగమము' నకు ప్రసక్తి లేకుండఁబోయినది.

కృతాకృతప్రసంగి నిత్యంబునాఁబడు—ఇంచుక్కునకు 'ఇయుండాగమము' చేసినను, చేయకున్నను 'జి' ధాతువునకు 'అయుంక్కు' రావచ్చును; 'అయుంక్కు' చేసినపిమ్మట 'జయ్' (జి+అయ్ - సంధి) అనునది యాంతంబు

కావున ఇంచుక్కునకు ఇయుఙాగమము రాదు. కనుక ఇయుఙాగమము నిత్యముకాదు. అయుఙాగమమే నిత్యము. కావుననే వికల్పమగు 'ఇయుట్టు'ను బాధించి నిత్యమగు 'అయుట్టు' 'జి' ధాతువునకు వచ్చినది.

'నగు+ఇయ్+ఇంచు = నగియించు, నగించు' ఇదివఱకు సంస్కృత ధాతువులమీఁద ఇయుట్టు వచ్చుటకే ఉదాహరణము లీయఁబడెను. ఇఁక తెలుఁగు ధాతువుమీఁదను వచ్చు నని తెలుపుట కీయుదాహరణ మీయఁబడు చున్నది. ఇచటి 'నగు' ధాతువు గురువులేనిది; యకారాంతము కానిది; రెండచ్చులు కలది; కావున దీనికంటెఁ బరమైన 'ఇంచుక్కు' నకు, 'ఇయుట్' వచ్చినది; ఇయుఙాగమము రానపుడు 'నగించు' అయినది. వక్రములకు 'ఇయుట్' వచ్చుట కుదాహృతి:- నగు+ఇయ్+ఎను = నగియెను, నగెను.' 'నగు' కంటెఁ దొలుత 'దుఙ్' రాఁగా దానికి 'ఎను' ఆదేశమయ్యెను. అప్పు డీ సూత్రముచే ఎనులోని (ఎ) (వక్రము) అనుదానికి 'ఇయ్' ముందుగా ఆగమమయినది; 'ఇయుట్' రానపుడు 'నగు+ఎను = నగెను' అగును.

పడ్డాదుల నవర్ణకంబున కత్వంబును గడహల్లునకు ద్విత్వంబును విభాషనగు. ౫౧.

పడ్డ - పడిన - పడ్డను పడినను - పడు - ఇడు-చెడు-తగు-అగు-కను-కొను-తిను-మను-విను-చను ఇవి పడ్డాదులు.

౫౧. 'పడు' మున్నగుధాతువుల 'న' ప్రత్యయమునకు హ్రస్వమగు అకార మాదేశమగును. దానితోఁబాటు ధాతువుల చివరిహల్లునకు ద్విత్వము నగును. ఈయత్వద్విత్వములు వికల్పము.

'పడు' ధాతువుకంటె ౪౭-వ సూత్రమునుబట్టి భూతార్థమున 'న' ప్రత్యయ మగును. ౧౭-వ సూత్రముచే ధాతువునకు ఇగాగమ మగును. 'పడు+ఇ+న = పడిన' అగును. అప్పు డీసూత్రముచే 'న' హ్రస్వమగు. అకారముగా మాఱి 'పడి' లోని డకారమునకు ద్విత్వము రాఁగా 'పడ్డి+అ'

అగును. అపదాదిస్వరనిత్యసంధి (సంధి. ౧౧ సూత్రము) చేయఁగా 'పడ్డ' అగును. హ్రస్వాకారద్విత్వములు రానప్పుడు 'పడిన' అని యుండును. 'పడ్డను, పడినను' అనునవియుం నిట్లే. ఇచ్చట ౪౧-వ సూత్రము ననుసరించి ద్రుతాంతమైన 'న' వర్ణకము అనఁగా 'నను' వచ్చినది. ఈరీతిని 'ఇడిన - ఇడ్డ - చెడిన - చెడ్డ' మున్నగు రూపములను గ్రహించునది.

క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగుచోఁ గొను ధాతు వనుప్రయుక్తం బగు. ౫౨.

ఇదియె యాత్మనేపదార్థం బని వ్యవహరింతురు - వండు కొనుచున్నాఁడు.

౫౨. క్రియాఫలము = వ్యాపారముచే సిద్ధించెడి ఫలము; కర్తృగామి = (పనిని చేయు) కర్తనే చెందినది; 'వండుట' మొదలగు క్రియల యొక్క ప్రయోజనము కర్తనే చెందినదయినచో (ముఖ్య) ధాతువునకు 'కొను' అనునది చేర్పఁబడును.

ఇదియె—ముఖ్యక్రియతో 'కొను' ధాతువును మేళవించుటయే యాత్మనేపదార్థ మని వాడుదురు.

'(దేవదత్తుఁడు) వండుకొనుచున్నాఁడు' ఇచట క్రియయైన వంటకు సంబంధ ప్రయోజనము భోజనము. ఆఫలము దేవదత్తునే చెందునట్లు సూచింపఁబడుచున్నది. దేవదత్తుఁడు తాను భుజించుటకొఱకే వంటచేయుచున్నాఁడని చెప్పినప్పుడే ఈ 'కొను' ధాతు వనుప్రయుక్తమగును. ఇతరులు భుజించుటకయి అతఁడు వండినచో 'వండుచున్నాఁడు' అనియే యుండును.

కొను ధాతువు పరంబగునపు డిగాగమంబు బహుళంబుగా నగు. ౫౩.

వండికొనియె - వండుకొనియె. బహుళం బనుటచే యాంతంబునకు నిత్యంబు-చేసికొనియె.

౫౩. అనుప్రయుక్త మగు 'కొను' ధాతువు పరమగునపుడు ధాతువు చివర 'ఇక్' అను నాగమము బహుళముగా నగు నని సూత్రార్థము.

'వండు+ఇ+కొనియెను = వండికొనియెను, వండుకొనియెను.'

ఇచట 'కొను' పరముకాఁగా 'వండు' నకు 'ఇ' ఆగమమై సంధి.౧౧-సూత్రముచే సంధియైనది. ఇగాగమము రానప్పుడు 'వండుకొనియె' అగును. కొన్నియెడల నిత్యముగా వచ్చుటచేఁ 'బహుళము' నకు లక్షణము కావున యకారాంతధాతువులకు ఇగాగమము నిత్య మని యెఱుఁగవలెను.

'చేయు+ఇ+కొనియె = చేసికొనియె' ఇచట ౫౪-వ సూత్రముచే యకారమునకు సకార మాదేశ మయి నిత్యసంధి వచ్చినది.

ఇకారవక్రంబు లుక్తంబులందలివి పరంబులగుచో యాకు సకారం బగు. (౫౪)

చేయు - చేసిరి - చేసి - చేసికొను - చేసెను - చేసెడిని. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

౫౪. ఇకారవక్రంబులు = ఇకారమును, ఎకారమును, ఉక్తంబులందలివి = (ఇదివఱకు) చెప్పఁబడిన సూత్రములం దున్నవి పూర్వసూత్రములచే విధింపఁబడినవి.

[ఇదివఱకు ౧౭ సూత్రముచే భూతమున ఇగాగమము (ఇ) విధింపఁబడినది; ౫౩-సూత్రముచే కొనుధాతువు పరమగునపుడు ఇగాగమము (ఇ) విధింపఁబడినది; ౩౦- సూత్రముచే క్త్వార్థమున ఇకారము విధింపఁబడినది; ౧౬ - సూత్రముచే 'ఎను' ౨౩ సూత్రముచే 'ఎదగాగమమును, ఎదుగాగమము, ఎడిగాగమములు' ను, ౨౬ - సూత్రముచే 'ఎదు' ప్రత్యయమును, ౪౪-సూత్రముచే 'ఎడి, ఎదు' లును విధింపఁబడినవి. ఇచటి 'ఉక్తంబులందలివి' అనుదానిచే పైవిధులచే నగు ఇకారమును, ఎకారమును గ్రహింపఁవలయును.]

ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడిన విధులచేనైన ఇకార, ఎకారములు పరమగు చుండఁగా యకారాంతధాతువుల చివరి యకారమునకు నిత్యముగా సకార మాదేశమగు నని సూత్రార్థము.

'చేయు+ఇ+రు = చేసిరి.' ఇది చేయుధాతువు భూతకాలిక ప్రథమ పురుషబహువచనరూపము. 'చేయు' ధాతువుకంటె ౧౭ - సూత్రముచే ఇగాగమము వచ్చినది. అది పరమగుచుండఁగా యకారమునకు సకారమాదేశ మైనది; 'చేసు+ఇ+రు' అని యుండఁగా తత్సమ. ౨౬-సూత్రము అను సరించి రేఫమీఁది ఉకార మికారముగా (రు, రి గా) మాఱినది. పిదప 'చేసు+ఇ' అనుచోట అపదాదిస్వరనిత్యసంధి (సంధి. ౧౧ సూత్రము) వచ్చి 'చేసిరి, అను రూపము సిద్ధించినది.

'చేసి' (చేయు+ఇ) ౩౮-సూత్రముచే క్త్వార్థమున ఇకారమువచ్చినది. అది పరమగునపుడు యకారము సకారముగా మాఱి సంధివచ్చినది. 'చేయు+ ఇ+కొను = చేసికొను' ఇచట 'చేయు' నకు 'కొను' అను ప్రయుక్తము కాఁగా ౫౩ - చే వచ్చిన ఇగాగమము పరమగుచుండఁగా యకారమునకు సకార మాదేశ మయి సంధి వచ్చినది.

'చేయు+ఎను = చేసెను' ఇది ధాతువునకు 'ఎ' (వక్రము) పరము కాఁగా 'య' కు 'స' అగుట కుదాహృతి. 'చేయు+ఎడి+ను = చేసెడిని.' 'చేయు' ధాతువునకు ప్రథమపురుషమునందలి 'ను' పరమగుచుండఁగా ౨౩- సూత్రముచే ఎడిగాగమము వచ్చినది; 'ఎ' వక్రమగుటచే దానికిముందున్న ధాతు యకారము సకారముగా మాఱినది.

చువర్ణకంబు పరంబగునపు డన్వాదుల కుత్వలోపం బేని నుస్థానంబున బిందు వేని విభాష నగు. ౫౫.

అన్చున్నాఁడు - అంచున్నాఁడు - అనుచున్నాఁడు - అన్చును - అంచును - అనుచును. అను - కను - కొను - తిను- మను - విను ఇవి యన్వాదులు.

౫౫. 'చు' ప్రత్యయము పరమగునపుడు 'ను' చివరఁగల 'అను' మొదలగుధాతువుల 'ను' లోని ఉకారమునకు వికల్పముగా లోపమైనను కలుగును; లేదా 'ను' అనుదానికి నిండుసున్న గాని వికల్పముగా నగును.

(అన్వాదులలో 'ను' నుడి తొలిహ్రస్వముమీఁదనే యున్నందున సూత్రములోని యనుస్వారమును నిండుసున్నగానే భావింపవలెను. 'అను+చు+ఉన్నాఁడు = అన్చున్నాఁడు, అంచున్నాఁడు, అనుచున్నాఁడు.' మీఁదివి 'అను' ధాతువునకు ప్రథమపురుషైకవచనరూపములు. ఇందలి 'చు' ప్రత్యయము ౧౪-వ సూత్రముచే 'ఉన్న' పరమగునపుడు కలిగినది. ఆ'చు' పరమగునపుడు ధాతువు చివరి 'ను' లోని ఉకారము లోపింపఁగా 'అన్చు న్నాఁడు' అని అయినది; 'ను' నిండుసున్నగా మారి 'అంచున్నాఁడు' అయినది. ఈ రెండును రానిపక్షమున 'అనుచున్నాఁడు' అనియే యుండును. ఇట్లు మువ్విధములుగ నుండును. 'అను+చును=అన్చును, అంచును, అనుచును.' 'అను' ధాతువునకు ౪౩-వ సూత్రముచే శత్రర్థక 'చు' వర్ణకము ద్రుతాంతముగా రాఁగా, ఈసూత్రముచే 'ను' లోని ఉకారమునకు లోపమును, 'ను' కు నిండుసున్నయును వికల్పముగా వచ్చినవి. అన్వాదులు='అను' మున్నగునవి.

ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపు డుండు ధాతువునకు లోపంబగు. ౫౬.

ప్ర. ఉన్నాఁడు - ఉన్నారు. ఉన్నది - ఉన్నవి. మ. ఉన్నావు-ఉన్నారు. ఉ. ఉన్నాను - ఉన్నాము - ఉన్నవాఁడు.

౫౬. క్రియా. ౧౩-వ సూత్రముచే లట్టు పరమగునపుడు విధింపఁబడిన 'ఉన్న' యును, ౪౬-వ సూత్రముచే విధింపఁబడిన 'ఉన్న' యును పరమగునపుడు 'ఉండు' ధాతువు లోపించు నని భావము.

'ఉండు+ఉన్న+ఁడు = ఉన్నాఁడు' (౧౫-వ సూత్రముచే 'ఉన్న' కు దీర్ఘము; ధాతులోపము.) ఇట్లే తక్కినవియుండును. 'ఉన్నది, ఉన్నవి'

అనుచోట్ల ౧౭-వ సూత్రముచేతనే 'ది-వి' అనునవి పరమగునపుడు దీర్ఘము నిషేధింపఁబడుట గ్రహింపనగును.

చేద్యాదర్థనాంతం బయిన యుండున కున్నాదేశంబు విభాష నగు. ౫౭.

ఉన్నను - ఉండినను.

౫౭. చేద్యాద్యర్థనాంతం బయిన = 'ఏని, ఐన' మున్నగు నర్థములందు వచ్చిన నకారము చివర గలిగియున్న; చేదాద్యర్థకమయిన నకారముతోఁ గూడిన 'ఉండు' ధాతువునకు 'ఉన్న' అను నాదేశము వికల్పముగా నగును. అనఁగా ౪౧-వ సూత్రముచే ద్రుతాంతవర్ణకములోఁ గూడిన 'ఉండు' ధాతువునందలి 'ఉండి' అను భాగమునకు 'ఉన్న' అనునది ఆదేశమగు నని యర్థము. 'ఉండినను' అనునది 'ఉండు' ధాతువునకు చేదర్థక మగురూపము; దానిలోని 'ఉండిన' అను భాగమునకు 'ఉన్న' వికల్పముగా ఆదేశము కాఁగా 'ఉన్న+ను = ఉన్నను' అను రూపము ఏర్పడును; 'ఉన్న' ఆదేశమగుట వికల్పము గాన 'ఉండినను' అనియుం నుండును.

తిదుటలు పరంబులగునపు డన్వాదుల నుస్థానంబున నున్నయు నుండు డు లోపంబును విభాష నగు. ౫౮.

అందురు - అంట. ఉందురు - ఉంట. పక్షంబున అనుదురు - అనుట. ఉండుదురు - ఉండుట ఇత్యాది.

౫౮. 'తి, దు, ట' అనునవి పరములగునపుడు 'అను' మున్నగు ధాతువుల 'ను' కు బదులు నిండుసున్నయుం, 'ఉండు' ధాతువుయొక్క 'డు' అను దానికి లోపమును వికల్పముగా నగును.

అన్వాదుల నుస్థానంబున = 'అను' మున్నగువాని 'ను' కు బదులుగా; ఉండు డు లోపంబు='ఉండు' ధాతువులోని 'డు' అనుదానికి లోపమును;

'తి' కి ఉదాహృతి తర్వాత నీయఁబడును. 'అను + దు + రు = అందురు; అనుదురు' - ఇచట 'అను' ధాతువుకంటె తద్ధర్మాద్యర్థమున లాట్ప్రక్రియయ మును; ౧౮-వ సూత్రముచే లకారమునకు ప్రథమాబహువచనమున 'రు' వచ్చినది. ౨౨-వ సూత్రముచే దుగాగమము కలిగినది. పిదప ౯౯ సూత్రముచే 'దు' పరమగుచుండఁగా 'ను' నిండుసున్నగా మాఱి 'అందురు' అయినది. ఇది వికల్పమగుటచే 'అనుదురు' అనియుం నగును.

'అను + టు = అంటు, అనుటు'; 'అను' ధాతువుకంటె ౩౯-వ సూత్రముచే భావార్థమున 'టు' వచ్చిన పిదప 'ను' నిండుసున్నగా మాఱి 'అంటు' అగును; ఆ ఆదేశము రానప్పుడు 'అనుటు' అనియే యుండును.

'ఉండు + దు + రు = ఉందురు. ఉండుదురు' - ఇచట 'ఉండు' ధాతువునకు తద్ధర్మాద్యర్థమున ప్రథమాబహువచనమున 'రు', ౨౨-వ సూత్రముచే దుగాగమము వచ్చి పిదప ఈ సూత్రముచే 'ఉండు' లోని 'డు' లోపింపఁగా 'ఉందురు' అయినది; లోపము వికల్పము కాన, అది రానప్పుడు 'ఉండుదురు' అనియే యుండును. 'ఉండుటు' అనునప్పుడు మీఁదిరీతిచే 'డు' వికల్పముగా లోపించి 'ఉంటు, ఉండుటు' అని యగును.

ఇట బిందుపుమీఁది తదలకు నిత్యవైకల్పికంబు లయి టడ లగు. ౯౯.

అంటివి - అనితివి - అందురు - అనుదురు - ఉంటివి - ఉండితివి - ఉందురు - ఉండుదురు.

౯౯. ఇట = 'ను' సున్నగా మాఱినపుడును, 'డు' లోపించినప్పుడును; బిందువుమీఁది తదలకు = నిండుసున్నకుఁ దరువాతనున్న తకారదకారములకు; నిత్యవైకల్పికంబులు = తకారమునకు నిత్యముగాను, దకారమునకు వికల్పముగాను; 'అను' మున్నగువాని 'ను' సున్నగా మాఱినపుడును, 'ఉండు' లోని 'డు' లోపించినపుడును అక్షాలుక్తాంతు 'తి, ను, దు' లు వగునపుడు

నిండు సున్నకుఁ దర్వాతనున్న తకారమునకు నిత్యముగా టకారము ఆదేశ మగును; నిండుసున్నకు తర్వాతనున్న దకారమునకు వికల్పముగా డకారము ఆదేశమగు నని యర్థము.

'అను+తి+వు = అంటివి అనితివి.' ఇచట 'అను' ధాతువునకు భూత కాలము మధ్యమపురుషైకవచనమున 'వు', ౧౮-వ సూత్రముచే 'తివర్ణక' మయినది; పిదప తత్సను. ౨౬-వ సూత్రముచే 'వు' లోని ఉకార మికార ముగా మాఱినది; ౪౮-వ సూత్రముచే 'తి' కి ముందున్న 'ను' నిండుసున్నగా మాఱి. ఈ ౪౯-వ సూత్రముచే తకారము 'ట' కారముగా మాఱి 'అంటివి' అయినది. 'ను' నిండుసున్నగా మాఱనిపక్షమున ౧౭-వ సూత్రముచే ఇగా గమము వచ్చి, సంధియై 'అనితివి' అయినది.

'అను+దు+రు = అండురు, అందురు.' 'అందురు' ఎట్లగునదియుం వెనుకటి సూత్రవివరణమునఁ జెప్పఁబడినది; ఈ సూత్రముచే బిందువుమీఁది దకారము 'డ' కారముగా మాఱి 'అండురు' ఐనది. ఈ డకారాదేశము వికల్పము కావున ఇది రానపుడు 'అందురు' అగును; అదియుం రానప్పుడు 'అను దురు' అని యుండును నని ౪౮-వ సూత్రము వివరణముననే తెలుపఁబడినది.

'ఉండు+తి+వు = ఉంటివి, ఉండితివి.' ఇచట 'ఉండు' ధాతువునకు భూతకాలమధ్యమపురుషైకవచనమున 'వు', ౧౮-వ సూత్రముచే 'తి' వర్ణక మును వచ్చి, తత్సమ. ౨౬-వ సూత్రముచే 'వు' లోని ఉకారము ఇకార మైనది; పిదప ౪౭-వ సూత్రముచే వికల్పముగా 'డు' లోపము. తర్వాత నీసూత్రముచే బిందువునకుఁ దర్వాత నున్న తకారము టకారముగా మాఱఁగా 'ఉంటివి' అయినది. 'డు' లోపింపనపుడు ౧౭-వ సూత్రముచే ధాతువునకు ఇగాగమము వచ్చి, సంధి యయి 'ఉండితివి' అని యగును.

'ఉండు+దు+రు = ఉండురు, ఉందురు, ఉండుదురు' ఇచట "ఉండు" ధాతువునకు తద్ధర్మార్థమున ప్రథమపురుష బహువచనమున 'రు'

౨౨-వ సూత్రముచే దుగాగమము వచ్చినవి. ౫౪-వ సూత్రముచే 'దు' వికల్పముగా లోపింపఁగా 'ఉంమరు' అగును. ఈ ౫౯-వ సూత్రముచే బిందువుమీఁది దకారమునకు 'డ' కారము వికల్పముగా ఆదేశము కాఁగా 'ఉండురు' అయినది; ఈ ఆదేశము రానపుడు 'ఉందురు' అనియు, 'దు' లోపింపనపుడు 'ఉందుమరు' అనియుఁగూడ ఉండును.

ముజ్ఝు పరంబగునపుడు కోశబ్దంబు కొనునకు బహుళంబుగా నగు. ౬౦.

బహుళం బనుటచే దీనికి నొకానొకచో నతిచారం బని యెఱుంగునది.

౬౦. ముజ్ఝు = మధ్యమపురుషయందలి 'ము, డు' ప్రత్యయములు; మధ్యమపురుష ము., డుజ్ఝులు పరమగునపుడు 'కొను' అనుదానికి 'కో' అనునది బహుళముగా ఆదేశ మగును. సూత్రములో 'బహుళము' అని చెప్పుటచేత (వికల్ప మని చెప్పక) ముజ్ఝు పరముగానున్నను కొన్నిచోట్ల 'కొను' నకు 'కో' అనునది నాదేశ మగు నని గ్రహింపవలెను.

అతిచారంబు = మితిమీఱి సంచరించుట—సూత్రమునందుఁ జెప్పఁబడిన స్థలమునందేగాక, ఇతర స్థలములందును బ్రవర్తించుట యని భావము.

ముజ్ఝు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్ణకంబునకు మాఱుడియు నగు. ౬౧.

కొమ్ము - కొనుము - కొండు - కొనుఁడు.

౬౧. 'ము, డు' అను మధ్యమపురుష ప్రత్యయములు పరమగునపుడు వానికి ముందున్న దీర్ఘములు హ్రస్వము లగును; మువర్ణకమునకు ద్విత్వ మగును. 'ము' 'మ్ము'గా మాఱు ననుట.

'కొను+ము=కో+ము=కొమ్ము, కొనుము' ఇచట పూర్వసూత్రముచే 'ము' పరమగునపుడు 'కొను' నకు 'కో' ఆదేశమైనది; పిదప ప్రకృతసూత్రముచే

'కో' 'కొ' గా మాఱి 'మ' ద్విత్వము నొంది 'కొమ్ము' అయినది; 'కో' ఆదేశము బహుళ మగుటచే అది రానప్పుడు 'కొనుము' అని యుండిపోయినది.

'కొను+ఁడు = కొండు, కొనుఁడు' ఇచట 'ఁడు' పరమగుచో 'కొను' నకు 'కో' ఆదేశమైనపిదప 'కో' హ్రస్వముగా మాఱినది. ప్రత్యయమగు 'డు' జిత్తు కావున దానికి ముందు బిందువగును; సంధి. ౨౨-వ సూత్రము ననుసరించి నుడి తొలి హ్రస్వముమీఁద అఱసున్న యుండదు కావున నిండు సున్నయే వచ్చి 'కొండు' అయినది. 'కో' ఆదేశము బహుళము కావున అది రానపుడు 'కొనుఁడు' అని యుండును.

'చదువుకొను+మి = చదువుకోమి, చదువుకొనమి' ఇచట ముజ్ఞు పరముగా లేకున్నను మిజి పరమైయున్నను 'కొను' నకు 'కో' ఆదేశ మయినది. ఇట్లగుటకు ౬౦-వ సూత్రములోని బహుళగ్రహణమే ఆధారము. ఇట్లే 'చదువుకొననేల?' కు 'చదువుకో నేల?' అనియు, 'చదువుకొనక'కు 'చదువుకోక' అనియుం రూపము లుండవచ్చు ననుట గ్రహింపనగును.

రువర్ణకంబు పరంబగునపుడు సున్నమీఁది తదడల యుత్వంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౬౭.

పోషింత్రు - పోషింతురు. కొంద్రు - కొందురు - కొండ్రు - కొండురు.

౬౭. మధ్యమపురుష బహువచనప్రత్యయమగు 'రు' పరమగునపుడు నిండుసున్నకుఁ దరువాత నుండు 'తు-దు-డు' ల ఉకారము వికల్పముగా లోపించును.

'పోషించు+దు+రు = పోషింత్రు, పోషింతురు' ఇచట ౧౦౮-వ సూత్రముచే 'చుదు' లకు 'తు' ఆదేశము రాఁగా 'పోషింతురు' అగును. అప్పు డీ సూత్రముచే 'రు' పరమగునపుడు సున్నమీఁది తకారముమీఁది ఉకారము వికల్పముగా లోపింపఁగా 'పోషింత్రు' అగును. ఉకారలోపము రానపుడు 'పోషింతురు' అనియే యుండును.

'కొను+దు+రు=కొంద్రు, కొందురు' అనుచోట అన్వాదుల నుకారమునకు ౪౮-వ సూత్రముచే నిండుసున్నయును, ప్రకృతసూత్రముచే దకారముమీఁది ఉకారమునకు లోపమును రాఁగా "కొంద్రు" అయినది. ఉకారలోపము రానప్పుడు 'కొందురు' అని యుండును. 'కొను + దు + రు' అని యుండఁగా 'ను' నిండుసున్నగా మాఱి, ౪౯-వ సూత్రముచే దకారమునకు డకారము ఆదేశముకాఁగా 'కొండు + రు' అనియుండఁగా ప్రకృతసూత్రముచే డకారముమీఁది ఉకారము లోపించి 'కొండ్రు' అగును. ఉకారము లోపింపనపుడు 'కొండురు' అని యుండును.

సంస్కృతంబున కంగలాదుల కించు క్కగు. ౭౩.

సంస్కృతధాతువుల కంగలాదుల కించుగాగమం బగు.
పచించు - వచించు - త్యజించు - భజించు - అంగలించు. అంగల - అడక - ఆరగ - ఆవుల - ఉంకె - ఉగ్గడ - ఓపర - కార - గాల - జాడ - తిలక - తులక - పంక - పరిక - పలవ - అప్ప - ఒప్ప - ఆల ఇత్యాదు లంగలాదులు.

౭౩. సంస్కృతధాతువులకును, 'అంగల' మొదలగు తెలుఁగుధాతువులకును 'ఇంచు' అను నాగమము కలుగును. ఇయ్యది కిత్తు (కకారము ఇత్సంజ్ఞగాఁ గలది) కావున ధాతువు చివరనే చేరుచుండును.

'పచ్ + ఇంచు=పచించు' ఇట్లే తక్కిన సంస్కృతధాతువులును.

'అంగల + ఇంచు = అంగలించు' ఇచట సంధి ౧౧-వ సూత్రముచే నిత్యసంధి. ఇట్లే తక్కిన తెలుఁగుధాతువులును.

ఇడుబుల కించుక్కు పరంబగునపు డయుగవుగరుక్కు లగు. ౭౪.

జి - జయించు. నీ - నయించు. ద్రు - ద్రవించు. లూ - లవించు. ధృ - ధరించు. తౄ - తరించు.

౭౪. ఇకారాంతధాతువులకంటెను, ఉకారాంతధాతువులకంటెను, ఋకారాంతధాతువులకంటెను ఇంచుక్కు (ఇంచు) పరముగా నున్నపుడు ఇకారాంతములకంటె 'అయుక్కు' (అయ్) అనునదియు, ఉకారాంతముల కంటె 'అవుక్' (అవ్) అనునదియును, ఋకారాంతములకంటె 'అరుక్' (అర్) అనునదియును ఆగమములుగా నగును. ఇకారాంతములు - 'జి + అయ్ + ఇంచు = జయించు' (ఇచట 'అయ్' పరముకాఁగా సంధి. ౧౧-వ సూత్రము ననుసరించి నిత్యసంధి.) 'సీ + అయ్ + ఇంచు = నయించు.'

ఉకారాంతములు - 'ద్రు + అవ్ + ఇంచు = ద్రవించు.' 'లూ + అవ్ + ఇంచు = లవించు.'

ఋకారాంతములు 'ధృ + అర్ + ఇంచు = ధరించు.' 'తౄ + అర్ + ఇంచు = తరించు.'

ఇందన్నియెడల సంధి. ౧౧-వ సూత్రముచే నిత్యసంధి యని యెఱుఁగునది. ఇచటి 'ఇ-ఉ-ఋ' లు హ్రస్వ, దీర్ఘములు రెండింటిని గ్రహించు నని ఉదాహరణములవల్లను స్పష్టమగుచున్నది.

నిర్జినామంబుల కయుగాగమంబు గలుగదు. ౭౫.

నిర్జికి నామధాతువ్రుల కయుగాగమంబు గలుగదు. నిర్జించు - నుతించు - స్తుతించు. ఈ జ్ఞాపకంబుచేతనే నామంబులకు ధాతుత్వవివక్షయం దించుగాగమం బగు నని యెఱుంగునది. శయనించు - పయనించు.

౭౫. నిర్జినామంబులకు=నిర్జిధాతువునకును, ధాతుత్వవివక్షగల నామములకును - అనఁగా నామధాతువులకును. నిర్జిధాతువును, ఇకారాంతములగు నామధాతువులును (ఇకారాంతము లగుటచే) వెనుకటి సూత్రము ననుసరించి అయుగాగమమును పొందవలసియున్నవి. కాని వానికి అయుగాగమము రా దని యర్థము.

'నిర్జి + ఇంచు = నిర్జించు' ఇచట సంధి. ౧౧-వ సూత్రముచే సంధి వచ్చి

పది; అయుఁగాగమమే వచ్చినచో ఇట 'నిర్ణయించు' అని కావలసియున్నది; కాని అరీతిని కాలేదు. 'నుతి + ఇంచు = నుతించు' = ఇచట 'నుతి' నామ ధాతువు; దాని కించుక్కు వచ్చి 'నుతించు' అయినది; ఇది ఇకారాంతమైనను అయుక్కు రాలేదు. (అది వచ్చినచో 'నుతయించు' కావలసియుండునది కదా!) ఇట్లే 'స్తుతించు' అగునదియుండు.

ఈ జ్ఞాపకము — నామధాతువులకు ఏ సూత్రములచేతనుగూడ 'ఇంచుక్కు' విధింపఁబడలేదు. దేనివల్లనైనను ఒక కార్యము ప్రాప్తించునపుడే దానిని నిషేధించు నవశ్యకత కలుగును. తొలుతనే ప్రాప్తిలేనపుడు నిషేధ మనావశ్యకముకదా! ఈ సూత్రమున 'నామధాతువుల కించుక్కు పరమగుచో అయుఁగాగమము లేదు' అని చెప్పుటచేతనే వేఱే విధిలేకున్నను, ఈ సూత్రమే 'నామములకు ధాతుత్వవివక్షయందు ఇంచుగాగమ మగును' అను విషయమును జ్ఞాపకము చేయుచున్నది. కావుననే 'శయన' శబ్దమునకును, తద్భవమగు 'పయన' శబ్దమునకును ధాతుత్వవివక్షయందు 'ఇంచుక్కు' వచ్చి 'శయనించు, పయనించు' అను రూపము లయ్యె నని గ్రహించునది.

సంస్కృతంబునకు లఘూపధంబున క్రించుక్కు
పరంబగునపుడు గుణం బగు. ౭౭.

అ - ఏ - ఓ ఈ మూఁడును గుణంబులు నాఁబడు. ఋ స్థానికం బగు గుణంబు రపరంబయియుండు. సంస్కృతధాతూపధలకు ఇ - ఉ - ఋ అనువానికి సొరిదిని, ఏ - ఓ - అర్ అనునవి యించుక్కు పరంబగునపు డగు నని యెఱుంగునది. ఛిద్ - ఛేదించు, భిద్ - భేదించు, ఘుష్ - ఘోషించు, పుష్ - పోషించు, వృష్ - వర్షించు, హృష్ - హర్షించు.

౭౭. లఘూపధంబునకు = (ఉపధ అనఁగా చివరి యక్షరమునకు ముందున్న అక్షరము) లఘువైన (గురువుకాని) అక్షరము ఉపధగాఁ గలది

లఘూపధము. అట్టి యక్షరమునకు; (దీర్ఘాక్షరములును ం, ః, ద్విత్వసంయుక్తాక్షరములకు ముందున్న అక్షరములు గురువు లనియు, తక్కినవి లఘువు లనియుం నీవఱకే చెప్పఁబడినది) గుణము=అ, ఏ, ఓ అను మూఁడచ్చులు.

లఘువర్ణము ఉపధగాఁగల సంస్కృతధాతువునకు ఇంచుక్క పర ముగా నుండునపుడు గుణ మగును.

సంస్కృతధాతువులలో ఉపధగా నున్న 'ఇ' కి 'ఏ' యును, 'ఉ' కు 'ఓ' యును, 'ఋ' కు 'అర్' అనునదియును వచ్చును. (ఋకారస్థానమున వచ్చిన 'అ' రేఫతోఁగూడి వచ్చును)

'ఛిద్ + ఇంచు = ఛేదించు' ఇచట 'ఛి' లోని ఇకారము లఘువైన యుపధ; కాన దానికి 'ఏ' ఆదేశ మయి (ఛేద్+ఇంచు) 'ఛేదించు' ఐనది. ఇట్లే భేదించు అనునదియును.

'ఘుష్+ఇంచు = ఘోషించు' అనుచో, ఘుకారముమీఁద ఉకార ముపధ గనుక దానికి 'ఓ' ఆదేశమయి 'ఘోషించు' అయినది; 'పోషించు' ఇట్లే.

'వృష్+ఇంచు = వర్షించు' ఇచట ఋకార ముపధ; దానికి 'అర్' వచ్చి (వ్+అర్ష్+ఇంచు) 'వర్షించు' అని యైనది. ఇట్లే 'మార్షించు'

స్పృశికి గుణంబు విభాష నగు. ౬౭.

స్పర్శించు - స్పృశించు.

౬౭. 'స్పృశ్' అను సంస్కృతధాతువునకు గుణము వికల్పముగా నగును. 'స్పృశ్+ఇంచు = స్ప్+అర్+శ్+ఇంచు = స్పర్శించు' అగును; గుణము రానిచో స్పృశించు' అనియే యుండును.

లిఖ భుజ రుచ కృశంబులకు గుణంబు లేదు. ౬౮.

లిఖించు - భుజించు - రుచించు - కృశించు. కుచధాతువు నకు గుణంబు లే దని యొకండు వక్కాణించె నది గ్రాహ్యంబు గాదు.

ఉదా. 'లిఖ' మున్నగు నాలుగు సంస్కృతధాతువులకును గుణము రాదు. ౧౬-వ సూత్రముచే గుణము వచ్చుచుండఁగా నీ సూత్రముచే నిషేధింపఁబడుచున్నది.

'లిఖ్ + ఇంచు = లిఖించు' అగును గాని 'లేఖించు' కాఁజాలదు; 'భుజించు' 'భోజించు' కాదు; 'రుచించు' ను 'రోచించు'గా వాడరాదు. 'కృశించు'ను 'కర్శించు'గా చెప్పరాదు.

'కుచ్'+ఇంచు='కోచించు.' దీనిని 'కోచించు.' అని చెప్పరాదనియు, 'కుచించు' అనియే చెప్పవలె ననియు నొకరు చెప్పిరి. 'సంకుచించు' అను ప్రయోగము సంకుసాల నృసింహకవి వ్రాసిన 'కవికర్ణరసాయనము' అను పద్యకావ్యమున (అ ౧. ప. ౫౮) కనఁబడుచున్నది. కాని 'సంకోచించు' అని గుణముతోఁ గూడిన ప్రయోగమే ప్రసిద్ధమై యున్నది. కాన 'కుచించు' గ్రాహ్యము కాదు.

సృజికి నిర్మితిని గుణంబు లేదు. ౧౯.

చతుర్ముఖుండు ప్రజలను సృజించె. అతండు విషయంబుల విసర్జించె.

ఉదా. 'సృజ్' అను ధాతువునకు 'పుట్టించు' అను నర్థమునందు ౧౬-వ సూత్రముచే వచ్చు గుణము రాదు. వేఱు నర్థములలో గుణము రావచ్చును. 'చతుర్ముఖుఁడు ప్రజలను సృజించె' అనుటకు 'సర్జించె' అని చెప్పరాదు. 'విడిచెను' అను నర్థమున గుణము వచ్చి 'విసర్జించె' అని యుండవచ్చును.

సర్వంబునకుం బ్రేరణంబునం దించుక్కగు. ౨౦.

పచింపించు - వచింపించు - ఆవులింపించు - వండించు - కుండించు.

౨౦ సర్వంబునకు=తత్సమధాతువులకును, దేశ్యధాతువులకును గూడ

ప్రేరణంబున = ప్రోత్సహించుటలో 'చేయించు' అను నర్థమున ధాతువు లన్నింటికిని ప్రేరణార్థమునందు 'ఇంచుక్కు' వచ్చు నని యర్థము.

ఇదివఱకుఁ గొన్ని ధాతువులకు స్వార్థము (ధాత్వర్థము) నందు 'ఇంచుక్కు' విధింపఁబడినది; అట్టివానికిని ఈ సూత్రముచే ప్రేరణమున 'ఇంచుక్కు' వచ్చును. అనఁగాఁ గొన్నియెడల 'ఇంచుక్కు' మీఁద 'ఇంచుక్కు' వచ్చు నని యభిప్రాయము.

'పచించు+ఇంచు=పచింపించు' ఇచట పచ్ ధాతువునకు స్వార్థమున ౬౩-వ సూత్రముచే 'ఇంచుక్కు' వచ్చి 'పచించు' అయినది. దానికి ప్రకృత సూత్రముచే ప్రేరణమున (పచించునట్లు చేయుమనను నర్థమునందు) 'ఇంచుక్కు' వచ్చినది. ౯౭-వ సూత్రముచే మొదటి 'ఇంచు'లోని చకారము 'పచించు' లోని చకారము) పకారముగా మాఱినది. 'వచింపించు, ఆవులింపించు' అను నవియు నిట్టే. 'వండు+ఇంచు=వండించు; పండు+ఇంచు=పండించు.'

రంజాదుల యించుక్చకారంబునకు సబిందుకంబున కప్రేరణంబున ద్విరుక్తలకారం బగు. ౭౧.

రంజిల్లు - భాసిల్లు - వర్ధిల్లు - విలసిల్లు - రాజిల్లు. ఈ యాదేశయోగంబున భిదాదు లకర్మకంబు లగు. భేదిల్లు-కంపిల్లు - సంధిల్లు.

౭౧. రంజాదులు='రంజ్' మున్నగు ధాతువులు; ఇంచుక్చకారంబునకు సబిందుకంబునకు=నిండుసున్నతోఁగూడిన 'ఇంచు' లోని చకారమునకు 'ంచ్' అనుదానికి, ద్విరుక్తలకారంబు = 'ల్ల్' అనునది.

రంజాదులకు ౬౩-వ సూత్రముచే స్వార్థమునందు వచ్చిన ఇంచుగాగమములోని 'ంచ్' అనుదానికి ఆదేశ మయి 'ల్ల్' అగును. రంజ్ + ఇంచు= రంజ్ + ఇ + ల్ల్ + ఉ = రంజిల్లు' ఇచటి 'ఇంచు' లోని 'ంచ్' నకు 'ల్ల్' ఆయినది. 'భాసిల్లు' మున్నగునవియు నిట్టే.

ఈ యాదేశయోగంబున—ఈద్విత్వలకారము ఆదేశమైనపుడు 'ఛిద్' మున్నగుధాతువులు అకర్మకము లగును. ఉదా:— ఛేదిల్లు, కంపిల్లు, సంధిల్లు. ఛేదిల్లుట అనఁగా బ్రద్దలగుట. కంపిల్లుట = చలించుట. సంధిల్లుట = కలిసికొనుట.

ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు రంజాదుల యించుక్కునకు లోపం బగు. ౭౨.

లాదేశంబున కపవాదంబు. రంజించు - ఛేదించు - సంధించు.

౭౨. ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు=ప్రేరణార్థకమగు 'ఇంచు' అనునది పరమునం దుండఁగా; రంజాదుల ఇంచుక్కునకు='రంజ్' మున్నగుధాతువులకు స్వార్థమునందువచ్చిన 'ఇంచు' అనుదానికి; ప్రేరణార్థకమగు 'ఇంచు' పరమగుచుండఁగా 'రంజ్' మున్నగువానికి స్వార్థమునందు వచ్చిన 'ఇంచు' లోపించు నని భావము.

లాదేశంబున కపవాదము = ఈ 'యించుక్కు' లోపము ౭౧-వ సూత్రముచే విధింపఁబడిన ద్విత్వలకారవిధికి బాధకము; 'ంచ్' నకు ౭౧-వ సూత్రముచే 'ల్లి' రాకముందే ఈ సూత్రముచే 'ఇఁచు' అనుదాని కంతకును లోపము వచ్చు నని భావము. అపవాదము = బాధకము. రంజ్+ఇంచు+ఇంచు=రంజించు, 'రంజ్' ధాతువునకు ౬౩-వ సూత్రముచే స్వార్థమున ఇంచుక్కు వచ్చి, పిదప ప్రేరణార్థమునందు ౭౦-వ సూత్రముచే (రెండవ) ఇంచుక్కు వచ్చినది. ప్రకృతసూత్రముచే ఈరెండవ (ప్రేరణార్థమగు) ఇంచుక్కు పరమగుచుండఁగా మొదటి (స్వార్థమున వచ్చిన) ఇంచుక్కు లోపించి 'రంజించు' అయినది.

('రంజించు' = సంతోషింపఁజేయు అనునది సకర్మకము; రంజిల్లు = సంతోషించు అనునది అకర్మకము.)

ఇట్లే 'ఛేదించు, సంధించు' అనునవియును; ఛేదించు = బ్రద్దలగునట్లు

చేయు (సకర్మకము.) భేదిల్లు = బ్రద్దలగు (అకర్మకము.) సంధించు = కలిగించు (సకర్మకము.) సంధిల్లు = కలుగు (అకర్మకము.)

చుగాగమం బాచ్ఛికంబున నసంయుక్తనలడరాంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగా నగు. ౨౩.

పూను - పూనుచు - పూనించు. తేలు - తేలుచు - తేలించు. మగుడు-మగుడుచు-మగిడించు. కుదురు - కుదురుచు - కుదిరించు. విను - వినుచు వక్ష్యమాణంబు పుగాగమంబు విని పించు బాహుళకంబుచేఁ గొన్నింటికిఁ జుగాగమంబు లేదు. అను - అనిపించు. తిను - తినిపించు కను - కనిపించు. దీని యత్వంబునకు దీర్ఘంబునగు కానిపించు.

౨౩. అసంయుక్త నలడరాంతంబునకు = నకార, లకార, డకార, రేఫద్విత్వంబు చివర లేనట్టిదానికి; సంయుక్తములు కాని 'న-ల-డ-ర' అను వర్ణములు చివరఁగల అచ్చతెలుఁగుధాతువులకుఁ బ్రేరణమున 'చుక్' అనునది బహుళముగా నగును. చుక్ కిత్తు; కావున ఇది ప్రకృతికిఁ జివరచేరును.

ఆచ్ఛికమున నగు నని చెప్పుటచేత సంస్కృతధాతువులకుఁ బ్రేరణమున 'ఇంచుక్కు' వచ్చును గాని 'చుక్కు' రా దని గ్రహించునది.

అచ్చతెలుఁగుధాతు వగు 'పూను' నకు 'చుక్కు' రాఁగా 'పూనుచు' అగును. ఈ 'చుక్కు' రానప్పుడు 'ఇంచుక్కు' (౨౦-వ సూత్రముచే) వచ్చి 'పూనించు' అగును.

ఇట్లే 'తేలు; మగుడు, కుదురు, విను' మున్నగువానికిని రూపద్వయము నూహించునది. 'విను' ధాతువునకు 'చుక్కు' రానపుడు 'ఇంచుక్కు' రాఁగా 'విను+ఇంచు' అని యుండఁగా ముందు చెప్పఁబోవు ౨౪-వ సూత్రముచే పుగాగమము వచ్చి 'వినిపించు' అగును.

ఈవిధి బహుళ మని చెప్పుటచే కొన్నింటికి చుగాగమము రా దని గ్రహింపవలెను. 'అను' ధాతువునకు 'చుక్కు' రాదు; ఇంచుక్కే యగును.

ఆ యించుక్కు పరమగుచో ౨౧-వ సూత్రముచే పుగాగమ మయ్యెనది; 'అను+పు+ఇంచు' అని యుండఁగా ౧౯-వ సూత్రముచే పకారముతోఁ గూడి 'ఇంచు' (పించు) అనునది పరమగుచుండఁగా ధాతువు చివరి ఉకారము ఇకారముగా మాఱి 'అనిపించు' అయినది. ఇట్లే ప్రేరణార్థములో 'కను' ధాతువునకు 'కనిపించు' అనియు, 'విను' ధాతువునకు 'వినిపించు' అనియు రూపము లగును. ౨౨-వ సూత్రము ననుసరించి 'కనిపించు' లోని కకారము మీఁది అకారమునకు దీర్ఘమై 'కానిపించు' అనియుఁ నగును.

అట్లు పుగాగమంబును మాన్వాదుల కగు. ౨౪.

మాను-మానుపు-మానుచు. మను - మనుపు మనుచు. బాహుళకంబున దీని కించుక్కు లేదు.

౨౪. అట్లు = ప్రేరణమున అసంయుక్తనాంతము లయిన:— వెనుకటి సూత్రమునందుఁ జెప్పినరీతిని సంయుక్తము కాని నకారము చివరఁగల 'మాను' మున్నగు ధాతువులకు ప్రేరణమునందు 'పుక్' అను నాగమము బహుళముగా నగును. 'మాను+పు=మానుపు'. ఈ యాగమము బహుళము కాన, ఇది రానపుడు 'చుక్కు' (౨౩-వ సూత్రముచే) రాఁగా 'మానుచు' అని యగును; ఆ చుక్కు కూడ బహుళమగుటచే అదియు రానపుడు ౨౦-వ సూత్రముచే ఇంచుక్కు రాఁగా, ౨౧-వ సూత్రముచే వికల్పముగా పుగాగమ మయి 'మానిపించు, మానించు' అను రూపము లగును. ఇట్లు నాల్గు రూపము లగును.

'మను' ధాతువునకు 'చుక్పుగాగమములచేఁ' గ్రమముగ 'మనుచు' 'మనుపు' అను రెండురూపము లగును. బహుళమని చెప్పుటచే 'మను' ధాతువునకు ఇంచుక్కు రానందున 'మనించు' అను రూపము కాఁజాలదు.

చుక్పువర్ణంబులు పరంబు లగునపు డిత్వంబున కుత్వం బగు. ౨౫.

౨౫ ప్రేరణార్థమునందు వచ్చు చుక్కు, పు అనునవి పరమగునపుడు వానిముందున్న ఇకారమునకు ఉకార మగును.

'బిగియు' ధాతువునకు ప్రేరణమున 'చుక్కు' రాఁగా, ౨౬-వ సూత్రముచే చివరి యక్షరము (యు) లోపించి, ప్రకృతసూత్రముచే 'గి' లోని ఇకారము ఉకారముగా మాఱి 'బిగుచు' అగును.

అట్లు చుక్పుగాగనుంబు లడంగ్వాది మాయ్వాదుల కగు నగుచో వానికడవ్రాలు లోపించు. ౨౬.

అడఁగు - అడఁచు - అడఁగించు. మాయు - మాపు - మాయించు. అడఁగు - కరఁగు - కలఁగు - నలఁగు ఇత్యాదు లడంగ్వాదులు. మాయు - ఉడుగు-కడచు - కుడుచు - బిగియు ఇత్యాదులు మాయ్వాదులు. ఆఁగు ప్రభృతు లుభయగణంబులు. బాహుళకంబునం జేసి కొన్నింటి కించుక్పుక్పు గాగమం బులు మాఁడును, గొన్నింటి కందు యథాసంభవముగా నెండును, గొన్నింటి కొక్కటియు నగు నని యెఱుంగునది. ఆఁగు- ఆఁచు-ఆఁపు-ఆఁగించు రేఁగు - రేఁచు - రేఁపు- రేఁగించు. పాయు - పాచు - పాపు విఱుగు-విఱుచు. చూచు - చూపు. నేర్చు - నేరుపు. మేయు - మేపు. లేచు - లేపు. కలియు - కలుపు. తడియు - తడుపు. తెలియు - తెలుపు ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

౨౬. అట్లు-ప్రేరణంబునందు బహుళముగా; అడంగ్వాది మాయ్వాదులకు='అడంగు' మున్నగు ధాతువులకును, 'మాయు' మున్నగు ధాతువులకును, దాని కడవ్రాలు = వాని చివరి యక్షరములు. అడఁగు మున్నగువానికి 'చుక్కు'ను 'మాయు' మున్నగువానికి పుగాగమమును ప్రేరణమున బహుళముగా వచ్చును. అట్లు వచ్చునపుడు ధాతువు చివరి యక్కరము లోపించును.

'అడఁగు+చు = అడఁచు, అడఁగించు' ఇచట 'చు' పరమగుచో 'గు' లోపించి 'అడఁచు' ఆయినది. చుగాగమము బహుళమగుటచే అది రానప్పుడు ౨౦-వ సూత్రముచే ఇంచుక్కు కలిగినది. చుక్పుగాగమములు పరమగునపుడే ధాతువు చివరి యక్షరము లోపించును; కాని ఇంచుక్కు పర మగునపుడు లోపించదు; కాన 'అడఁగించు' అను రూపము నయినది.

'మాయం' ధాతువునకు పుగాగమమువచ్చి అది పరమగునపుడు 'యం' లోపించి 'మాపు' అయినది. పుగాగమము రానప్పుడు ఇంచుక్కు వచ్చి 'మాయించు' అనియుం నయినది.

ఉభయగణంబులు = రెండు గణములందును జేరినవి. అనఁగా వానికి చుగాగమమును, పుగాగమమునుకూడ వచ్చును. 'ఆఁగు' నకు 'చుక్కు' వచ్చి 'ఆఁచు' అగును. పుగాగమ మయి 'ఆఁపు' అగును. ఇవి రానిపక్షమున ఇంచుక్కు వచ్చి 'ఆఁగించు' అనియుం నగును.

ప్రకృతసూత్రమునందును ౨౩-వ సూత్రమునుండి క్రమముగా వచ్చు బహుళపదము తీసికొని రాఁబడుచున్నందున దాని సామర్థ్యమువలన కొన్ని ధాతువులకు ఇంచుక్చుక్పుగాగమములు మూఁడును, కొన్నింటికి ఏవి తగియుండునో అవియును అగు నని గ్రహింపవలెను. 'ఆఁగు, ధాతువునకుఁ బ్రేరణమున నైన మూఁడురూపములును చూపఁబడినవి. 'రేఁగు' నకును మూఁడురూపములగును. 'పాయు' నకు ఇంచుక్కురాదు కాన రెండు రూపములే యగును.

'విఱుగు' నకు చుక్కుమాత్రమే వచ్చి 'విఱుచు' అయినది. 'చూచు' మున్నగువానికి పుగాగమముమాత్రమే వచ్చి 'చూపు' మున్నగురూపము లయినవి.

ఇంచుక్చుక్పుగాగమంబులు పరంబు లగునపు డాగమాదేశలోపంబులు పెక్కుదెఱంగులం గానంబడియెడి. ౨౨.

ఆగు - కాపించు, వచ్చు - రాపించు - రప్పించు, విన్న

పము - విన్నవించు మోఁకాలు - మోఁకరించు కేక-కేకరించు. పలవ - పలవరించు - పలవించు ఆల - ఆలకించు - ఆలించు. ప్రక్క - ప్రక్కలించు. నొచ్చు - నొంచు - నొప్పించు. ఉండు-ఉనుచు - ఉంచు. డిగు - డించు - డిగించు. పెరుగు-పెనుచు - పెంచు. తునుఁగు - త్రుంచు. మునుఁగు - ముంచు - మునుచు. మొగుడు - మొగుడుచు- మొగుచు - మోడుచు - మొగిడించు. చొచ్చు - చొనుపు - చొప్పించు. చినుఁగు - చించు - చింపు. త్రెగు - త్రెంచు - త్రెంపు. తిరుగు. త్రిప్పు. చచ్చు - చంపు. నిలుచు-నిలువరించు - నిలుపు. కొను-కొలుపు. పోవు - పుచ్చు. పనుచు - పంచు - పనుపు - పంపు - అనుచు - అంచు - అనుపు - అంపు అనుప్రయుక్తం బగు పోవునకుం బుచ్చుమాత్రం బగు - మోసపోవు - మోసపుచ్చు. ఇత్యాదు లెఱుఁగునది.

22. ప్రేరణంబున వచ్చిన ఇంచుగాగమము, చుగాగమపుగాగమము లును పరములగునపుడు ధాతువులకు ఆగమములును, ఆదేశములును, అక్షర లోపములును పరిపరివిధములుగాఁ గనఁబడుచుండును.

'అగు+ఇంచు=కావించు' ఇచట ఇంచుక్కు పరమగునపుడు 'అగు' నకు 'కావ్' అను నాదేశ మయినది. వచ్చు+ఇంచు=రావించు, రప్పించు. ఇచట 'వచ్చు' నకు రావు, రప్పులు వికల్పముగా ఆదేశము లయినవి.

'విన్నపము' అను నామమునకు ధాతుత్వవివక్షయందు, ఇంచుక్కు పరముకాఁగా పకారమునకు వకార మాదేశమయి 'విన్నవించు' అయినది. అట్లే 'మోఁకాలు' నామధాతు వగునపుడు ఇంచుక్కు పరమైయుండఁగా 'కాలు' నకు 'కర్' ఆదేశమయి 'మోఁకరించు' అయినది. 'కేక' కు, ఇంచుక్కు పరము కాఁగా 'ర్' ఆగమ మయి 'కేకరించు' అయినది. 'పలవ+ర్+ఇంచు=పలవ రించు', రేఫాగమము రానపుడు 'పలవించు'; ఆల+క్+ఇంచు = ఆలకించు

వికల్పమగు నీకారాగమము రానిచో 'అలించు' అగును. ప్రక్క+ల్+ఇంచు=ప్రక్కలించు.' 'నొచ్చు+ఇంచు=నొంచు; నొప్పించు' ఇట నొచ్చు' ధాతువునకు ఇంచుక్కు పరమగుచుండఁగా ద్విత్వచకారమునకును, ఇంచుక్కులోని ఇకారమునకును లోపమురాఁగా 'నొంచు' అయినది; ద్విత్వ చకారమునకు ద్విత్వపకారము ఆదేశముకాఁగా 'నొప్పించు' అనిరూపమైనది. 'ఉండు+చు=ఉనుచు' ఇచట 'ఉండు' ధాతువునకు 23-చే సూ. చుక్కు పరముకాఁగా 'ండు' నకు 'ను' ఆదేశమయి 'ఉనుచు' అయినది. 'ఉండు+చు=ఉంచు' అనుచో 'ఉండు' లోని 'డు' మాత్రము లోపించినది. 'డిగు+ఇంచు=డించు' ఇచట 'డిగు' లోని గుకును, 'ఇంచు' లోని ఇకిని లోపము. లోపము రానపుడు 'డిగించు' అగును.

'పెరుగు+ఇంచు=పెనుచు, పెంచు' ఇచట 'పెరుగు' లోని 'రుగు' లకును 'ఇం' కును 'ను' ఆదేశమయి 'పెనుచు' అయినది. 'గుకు' అనుదానికిని, 'ఇంచు' లోని ఇకారమునకును లోపము వచ్చి 'పెంచు' ఐనది.

'తునుఁగు+ఇంచు=త్రుంచు' ఇచట 'తునుఁగు' నకును, ఇంచుక్కులోని 'ఇ' కిని 'త్రు' ఆదేశమయినది.

'మునుఁగు+ఇంచు = మునుచు, ముంచు' ఇచట ధాతువులోని 'గు' కును, ఇంచులోని 'ఇం' కును లోపము రాఁగా 'మునుచు' అగును. 'నుఁగు, ఇ' లకు లోపము రాఁగా 'ముంచు' అగును.

'మొగుడు+చు = మొగుడుచు, మొగుచు, మోడుచు' ఇచట 'మొగుడు' నకు 'చుక్కు' రాఁగా 'మొగుడుచు' అయినది. చుక్కు పరమగుచో 'డు' లోపింపఁగా 'మొగుచు' అయినది. 'మొగుడు' లోని 'గు' లోపించి ఆద్యక్షరమునకు దీర్ఘము రాఁగా 'మోడుచు' అయినది. 'మొగుడు' నకు ఇంచుక్కు ఈవిధిచే ఇత్వము వచ్చి 'మొగిడించు' అయినది; ఈవాక్యము 'మొగుడు' నకు ప్రేరణమున రూపములు.

'చొచ్చు+పు=చొనుపు' ఇచట 'చ్చు' కు 'ను' ఆదేశమయినది.

'చొచ్చు+ఇంచు = చొప్పించు' ఇచట 'ఇంచుక్' పరమం దుండఁగా 'చ్చ' కారమునకు 'ప్ప' కార మాదేశమైనది.

'చినుఁగు+చు=చించు; చినుఁగు+పు=చింపు' ఇచట చుగాగమ, పుగాగమములు పరమగునపుడు 'చినుఁగు' లోని 'నుఁగు'లకు బిందు వాదేశమైనది.

'త్రెగు' నకు 'చు, పు' లు పరమగుచో 'గు' కు బిందువు ఆదేశమయి 'త్రెంచు=త్రెంపు' అను రూపములు సిద్ధించినవి.

'తిరుగు+పు=త్రిప్పు' అనుచో 'తిరుగు'నకు 'త్రిప్' ఆదేశమయినది.

'చచ్చు+పు=చంపు' - పుగాగమము పరమగుచో 'చ్చు' కు బిందువు ఆదేశమయినది. 'నిలుచు+ఇంచు=నిలువరించు' ఇచట 'నిలుచు' న కించుక్ పరమగుచో ధాతువు చివరి 'చు' కు 'వర్' ఆదేశమైనది.

'నిలుచు+పు=నిలుపు-పుగాగమము పరమగుచో నిలుచులోని 'చు' లోపించినది. 'కొను+పు=కొలుపు' అనుచో 'ను' 'లు' గా మాఱినది.

'పోవు+చు=పుచ్చు' పనుచు, పంచు' ఇచట చుక్ పరము కాఁగా 'పోవు' నకు 'పుచ్చు, పను, పం' అనునవి వికల్పముగా ఆదేశములు కాఁగా మీఁదిరూపము లేర్పడెను; మఱియు 'పోవు'నకు చుక్ పరము కాఁగా' అను' 'అం' ఆదేశములు రాఁగా 'అనుచు, అంచు' అను రూపము లగును. ఇట్లు 'పోవు' నకు చుక్ పరమగుచో ఐదు రూపము లగును. పయి 'పోవు' నకే పుగాగమము పరమగుచో 'పను, పం, అను, అం' అను నాదేశములు వికల్పముగా వచ్చి 'పనుపు, పంపు, అనుపు, అంపు' అను నాల్గురూపము లగును. ఇట్లు 'పోవు' నకు ప్రేరణమున ౯ రూపము లగును.

అనుప్రయుక్తం బగు—స్వతంత్రముగా నిలువక వేఱొకశబ్దముతోఁ గూడియున్న (శబ్దపల్లవరూపముగ నున్న) పోవుధాతువునకు ప్రేరణమున 'పుచ్చు' అని మాత్రమే యగును; తక్కినవి కావు. శబ్దపల్లవధాతువు- మోస పోవు-ప్రేరణము- మోసపుచ్చు.

అత్వాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు పుగాగమం బగు మానునకు విభాష నగు. ౨౭.

అనిపించు. అను - కను - తిను - విను. మానిపించు - మానించు.

౨౭. 'అను' మున్నగు ధాతువులకు ఇంచుక్కు పరమగునపుడు పుగాగమము నిత్యముగా నగును. 'మాను' ధాతువునకు మాత్రము పుగాగమము వికల్పముగా నగును.

'అను+పు+ఇంచు=అనిపించు'-ఇచట ఇంచుక్కు పరము కాఁగా పుగాగమము వచ్చి, ౧౫౫-వ సూత్రముచే 'అను' లోని ఉకారము ఇకారమైనది. 'మాను' ధాతువు నుదాహృతులు ౨౪-వ సూత్రముకడనే వివరింపఁబడినవి.

అడ్డాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమం బగు నప్పాదులకు విభాష నగు. ౨౮.

అడ్డము- అడ్డగించు. అడ్డము - ఓర - చిత్తము - పంతము- పెల్లు - బోర - మట్టము - మేళము ఇత్యాదు లడ్డాదులు. అప్ప - అప్పగించు - అప్పించు. అప్ప - ఒప్ప - పల్లము - కోపము లివి యప్పాదులు.

౨౮. 'అడ్డ' మున్నగు నామధాతువులకు ఇంచుక్కు పరమగునపుడు 'గుక్' అను నాగమము (గు) నిత్యముగా నగును. ఈ యాగమము 'అప్ప' మున్నగువానికి వికల్పముగా నగును.

'అడ్డ+గు+ఇంచు = అడ్డగించు' ఇచట ౬౩ - వ సూత్రముచే ఇంచుక్కగును.

'అప్ప+గు+ఇంచు=అప్పగించు' అప్పాదుల కీయాగమము వికల్పము గాన గుగాగమము రానప్పుడు (అప్ప+ఇంచు=) 'అప్పించు' అనిరూపము నగును. పైవానివలెనే తక్కినవియును.

ఆడోడుకూడుల డకారంబునకుం జుక్కు పరంబగునపుడు రేఫం బగు. ౮౦.

ఆడు - ఆరుచు - ఆడించు. ఓడు - ఓరుచు - ఓడించు. కూడు - కూరుచు - కూడించు.

౮౦. 'ఆడు, ఓడు, కూడు' అను ధాతువులకు చుక్కు పరముగానున్నపు డాధాతువుల డకారమునకు రేఫ మాదేశముగా వచ్చును. ఆడు+చు = ఆరుచు; ఇచట డకారము రేఫముగా మాఱినది. ఇంచుక్కు పరమగునపుడు 'డ' రేఫముగా మాఱదు. కాన 'ఆడు+ఇంచు = ఆడించు' అని యగును. ఓడు+చు = ఓరుచు; ఓడు+ఇంచు = ఓడించు; కూడు+చు = కూరుచు; కూడు+ఇంచు = కూడించు.

చెడునకుం జుక్పుగాగమంబులును డా కలఘురేఫంబు నగు. ౮౧.

చెఱుచు - చెఱుపు.

౮౧. 'చెడు' ధాతువునకు చుగాగమమును, పుగాగమమును పర్యాయముగఁ బ్రేరణమున నగును; అపుడు ధాతువులోని డకారమునకు శకటరేఫము (ఱ) ఆదేశముగా నగును. 'చెడు+చు=చెఱుచు; చెడు+పు=చెఱుపు.'

పడునకుం జుక్కును డా కలఘురేఫంబు నగు. ౮౨.

పఱుచు.

౮౨. 'పడు' ధాతువునకుఁ బ్రేరణమున చుగాగమమును, ధాతువు డకారమునకు శకటరేఫ (ఱ) మాదేశమగను అగును. 'పడు+చు=పఱుచు.'

శబ్దపల్లవం బగు పడున కించుక్కు విభాష నగు నగుచో డాకు లఘురేఫం బగు. ౮౩.

వెలువడు - వెలువరించు - వెలువఱుచు. చొప్పడు - చొప్పరించు - చొప్పఱుచు.

౮౩. శబ్దపల్లవము = నామముపైఁగాని, ధాతువుపయిఁగాని వేఱొక ధాతువుచేరి క్రొత్తయర్థము నిచ్చునది. అట్టి శబ్దపల్లవమగు 'పడు' ధాతువునకు ఇంచుక్కు వికల్పముగా నగును. అట్లయినపుడు 'పడు' లోని 'డ' రేఫముగా మాఱును.

'వెలువడు+ఇంచు=వెలువరించు' ఇచట 'డ' రేఫముగా మాఱినది. ఇంచుక్కు వికల్పము కావున ఇది రానపుడు ౮౨-వ సూత్రము ననుసరించి చుక్కును, డాకు ఱ ఆదేశముగ నగును. "వెలువడు+చు=వెలువఱుచు.'

(చొప్పు+పడు=) 'చొప్పడు+ఇంచు = చొప్పరించు.' ఇచ్చటను డకారమునకు రేఫాదేశమైనది. ఇంచుక్కు రానపుడు చుక్కు వచ్చును— 'చొప్పడు+చు = చొప్పఱుచు' ఇచట 'డ' కు శకటరేఫము (ఱ) ఆదేశముగా వచ్చుట గమనించునది.

ప్రేరణంబునం దించుక్కుమీఁద నించుక్కు లేదు. ౮౪.

ఇట్లనుటం జేసి ప్రేరణార్థం బయిన యితరాగమంబుమీఁదం బ్రేరణార్థంచుగాగమం బగు నని యెఱుంగునది. నొచ్చు - నొంచు - నొంపించు. చచ్చు - చంపు - చంపించు.

౮౪. ప్రేరణార్థమున ఇంచుక్కు వచ్చినవాని యించుక్కుమీఁద మఱల ప్రేరణార్థము కల్పించినచో ఇంకొక యించుక్కు రా దని యర్థము.

ఇట్లనుటం జేసి=ఇంచుక్కుమీఁద వేఱొక యించుక్కు లేదనుటం జేసి; ఇంచుక్కుమీఁద నించుక్కు రాకపోవచ్చును గాని చుగాగమ, పుగాగమములమీఁద ఇంచుక్కు రావచ్చు నని యభిప్రాయము.

'నొంచు+ఇంచు=నొంపించు' 'నొచ్చు' ధాతువునకుఁ బ్రేరణమున 'చుక్కు' వచ్చి ౭౭-వ సూత్రముచే 'చ్చు' కు బిందు వాదేశ మయి 'నొంచు' అయినది. ప్రస్తుతవిధిచే ఈచుగంతముపయి ప్రేరణమున 'ఇంచుక్కు' వచ్చి ౮౭-వ సూత్రముచే 'నొంచు' నందలి చకారమునకు పకార మాదేశమయి నొంపించు ఐనది. చంపు+ఇంచు=చంపించు.'

ఇత్వంబుగాని యెత్వంబుగాని కూడుచో
సనాద్యంబయిన యుత్వంబున కిత్వం బగు. ౮౫.

నిగుడు - నిగిడి - నిగిడె. మగుడు - మగుడి - మగిడె.
ఉడుగు - ఉడిగి - ఉడిగె. మునుఁగు - మునిఁగి - మునిఁగె.

౮౫. అనాద్యంబు అనఁగా-మొదటిది లేనిది పదమునఁ దొలుత నున్నదానిని విడిచి తక్కినదానికనుట. ఇకార, ఎకారములు ధాతువుచివరఁ జేరునపుడు, ఆధాతువునందలి తొలియక్షరము మీఁది యుంకారమును విడిచి, తక్కిన యుంకారములకు ఇకార మాదేశముగా నగును.

'నిగుడు+ఇ = నిగిడి; నిగుడు+ఎ = నిగిడె, 'నిగుడు' నకు ౩౮-వ సూత్రముచే ఇగాగమము వచ్చి, ప్రస్తుతవిధిచే గకారముమీఁది ఉకారము నకు ఇకార మాదేశ మయి 'నిగిడి' అయినది. మఱిధాతువుమీఁదనే భూతార్థమునందు ౧౬-వ సూత్రముచే 'ఎను' వచ్చి, ప్రకృతసూత్రముచే గకారముమీఁది ఉకారము ఇకారముగా మాఱినది; పిదప అవసానద్రుత లోపము (సంధి. ౨౦.) వచ్చి 'నిగిడె' అయినది. 'మగుడు' మున్నగువాని రూపములకు ఇట్లే ప్రక్రియ తెలియఁగునది.

మ్జిత్తులు ముత్తు నాఁబడు. ౮౬.

౮౬. మ్జిత్తులు = మఁజ్ఞు, 'జి' ఇత్సంజ్ఞగా కలవి, ఆశీశ్శాప సంప్రార్థనములయందు మధ్యమపురుషమున నగు 'ము, డుజ్ఞులును, లజి, కలజి, నజి, ఘడుజి, రుజి, వుజి, మున్నగు జిత్తులును 'ముత్తు' అను సంజ్ఞతో వ్యవహరింపఁబడును.

పేర్రకణేంచుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు
చకారంబున కగు. ౮౭.

పచించు - పచింపించు. వచించు - వచింపించు. పిలుచు -

పిలిపించు. వలచు - వలపించు. పత్వంబు హెచ్చునకుం గలుగదు; మెచ్చునకు విభాష నగు. హెచ్చించు - మెప్పించు - మెచ్చించు.

౨౭. ప్రేరణార్థక మగు 'ఇంచుక్కు' పరమగుచుండఁగా దానికి ముందున్న చకారమునకు పకారము నిత్యముగా ఆదేశమగును.

'పచించు+ఇంచు' ఇచట 'పచించు' ధాతువునకుఁ బ్రేరణమునందు ౭౦-వ సూత్రముచే ఇంచుక్కు రాఁగా, అది పరమగునపుడు స్వార్థేంచుక్కు చకారము 'పకారము'గా మాఱి 'పచింపించు' అయినది. ఇట్లే 'వచింపించు' మున్నగునవియును. ఈపకారాదేశము 'హెచ్చు' ధాతువునకుఁ గలుగదు కాన 'హెచ్చించు' అనియే యుండునుగాని 'హెప్పించు' అనికాదు. 'మెచ్చు'నకు వికల్పముగా వచ్చును; పకారాదేశము వచ్చినపుడు 'మెప్పించు' అనియు, రానపుడు 'మెచ్చించు' అనియు నగును.

ఆగమాన్యచకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తు పరంబగునపుడు పవ లగు ౨౮.

ఆగమంబు - పచింపఁడు - పచింపుము అడఁపఁడు - అడఁపుము. అన్యము - పిలువఁడు - పిలువుము

౨౮. ఆగమాన్యచకారంబులకు = ఆగమరూపమైన చకారమునకును, ఆగమరూపముకాని చకారమునకును; ముత్తు = ము, డుజ్జులును, 'జి' ఇత్సంజ్ఞగాఁ గలవియు.

ద్విత్వము కలిగియుండని ఆగమరూపచకారములకు ముజ్జిత్తులు పరమగునపుడు పకార మాదేశ మగును. ద్విత్వరహితములైన (ధాతువుల) చకారములకు ముజ్జిత్తులు పరమగునపుడు వకారము ఆదేశముగా నగును.

ఆగమచకారము పకార మగుట కుదాహృతులు. 'పచించు + డు' అనుచో వ్యతిరేకార్థమున ప్రథమపురుష డుజ్వర్ణకము ముత్తు కావున ఇంచు

గాగమసంబంధమగు చువర్ణములోని చకారమునకు పకారము ఆదేశ మయి 'పచింపు' అని యయ్యెడి ౨౦-వ సూత్రముచే ఉకారము అకారమయి 'పచింపఁడు' అయినది. ఇట్లే 'పచించు+ము=పచింపుము.'

'అడఁగు+చు+ఁడు', అడఁగు ధాతువునకుఁ బ్రేరణమున 'చుక్కు' వచ్చి ౭౬-వ సూత్రముచే 'గు' లోపించినది. పిదపఁ బ్రకృతవిధిచే చకారము పకారమయి, ౨౦-వ సూత్రముచే పకారముమీఁది ఉకారము అకారముగా మాఱి 'అడఁపఁడు' అయినది. ఇట్లే 'అడఁచు+ము=అడఁపుము.'

ఆగమముకాని చకారము పకారమగుట కుదాహృతి: 'పిలుచు+ఁడు= పిలుపఁడు' ఇచటను 'పచింపఁడు' వలెనే ప్రక్రియ. ఇట్లే 'పిలుచు+ము= పిలుపుము' ఈచోట్లలో నాగమాన్యచకార మున్నదిగాన అది 'పకారము' గా మాఱె నని గమనించునది.

ఖండబిందువుమీఁది సిద్ధచకారంబునకు ముత్తు పరంబగునపుడు పకారంబు ప్రాయికంబుగ నగు. ౮౯.

తలఁపక - త్రేఁపక - తోఁపక. ఏఁచునకు వైభాషికంబు ఏపఁక - ఏఁచక. నోఁచునకుం గలుగదు - నోఁచక.

౮౯. సిద్ధచకారమునకు = శబ్దము పుట్టుకతోనున్న చకారమునకు; ముజ్జిత్తులు పరముగా నున్నపుడు అరసున్నకుఁ దర్వాతనున్న శబ్దముల సహజ చకారమునకు పకారము సాధారణముగా నగును.

'తలఁచు+కజి=తలఁపక'-ఇచట 'తలఁచు' ధాతువునకు ముత్తగు కజి పరముగా నున్నది. ధాతువున సహజముగా నున్న 'చు' లోని చకారము అరసున్నకుఁ దర్వాత నున్నది. కావున ఆచకారము పకారముగా మాఱినది. పిదప ౨౦-వ సూత్రముచే పకారముమీఁది ఉకారము అకారముగా మాఱినది. ఇట్లే 'త్రేఁచు+క=త్రేఁపక, తోఁచు+క = తోఁపక' అగును. 'ఏఁచు' ధాతువు చకారమునకు పకారాదేశము వికల్పమగుటచే ఏఁచు+క='ఏఁపక

వీఁచక' అని రెండురూపము లగును. 'నోఁచు+క=నోఁచక, అనియే అగును గాని 'నోఁపక' అని కాదు. సూత్రమున 'ప్రాయికముగా నగును' అని చెప్పుట చేతనే 'వీఁచు' నకు వికల్పాదేశమును, 'నోఁచు' నకు రాకుండుటయును సిద్ధించె నని గ్రహించునది.

ఆగమచకారంబునకు నెఱసున్న మీఁదిదానికి
దుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు విభాష నగు. ౯౦.

ఆకర్ణింపుదురు - దంపుదురు - చింపుదురు. పత్వంబు రాని పక్షంబున వక్ష్యమాణ తాదేశంబు. ఆకర్ణింతురు - దంతురు - చింతురు.

౯౦. నిండుసున్నకుఁ దరువాత నున్న ఆగమరూపమగు చకారమునకు దుగాగమము పరముగా ఉన్న యెడల పకారము వికల్పముగా నగును.

'ఆకర్ణించు+దు+రు' ఇచట ఆకర్ణించు ధాతువునకు తద్ధర్మార్థకమున ప్రథమాబహువచనము పరముకాఁగా దుగాగమము వచ్చినది. ఇచటి 'చు' నిండుసున్న తరువాత నున్నది. అది ఆగమసంబంధమైనది. దానితర్వాత 'దుగాగమము' ఉన్నది. కాన 'చు' లోని చకారము పకారమైనది. ఇట్లే "దంచు+దు+రు=దంపుదురు. చించు+దు+రు=చింపుదురు."

ఈపకారాదేశము వికల్ప మగుటచే పక్షమున ౧౦౮-వ సూత్రముచే "చుదు' లోని 'చుద్' అను భాగమునకు తకారము ఆదేశమయి 'ఆకర్ణింతురు' మున్నగు రూపము లగును.

అగు వచ్చు చొచ్చు చూచులకు ముత్తు పరంబగునపుడు
కారా చొరు చూడు లగు. ౯౧.

అగు - కాఁడు-కమ్ము. వచ్చు - రాఁడు - రమ్ము. చొచ్చు- చొరఁడు చొరుము. చూచు-చూడఁడు-చూడుము.

౯౧. ముజ్జు, జిత్తును పరమగునపుడు 'అగు' నకు 'కా', 'వచ్చు' ధాతువునకు 'రా,' 'చొచ్చు' నకు 'చొరు,' 'చూచు' నకు 'చూడు' అను నాదేశము లగును.

'అగు+ఁడు=కాఁడు.' ఇది 'అగు' ధాతువు లజ్ప్రథమపురుషైకవచన రూపము. ఇచట లజ్స్థానము వచ్చిన 'ఁడు' జిత్తు కావున దానికి ముందున్న 'అగు' 'కా' గా మాఱినది.

'అగు+ము; కా+ము' ౬౧ - వ సూత్రముచే 'మ' కు ద్విత్వమును 'కా' కు హ్రస్వమును రాఁగా 'కమ్ము' అయినది.

'వచ్చు+ఁడు = రాఁడు' 'కాఁడు' వలెనే ప్రక్రియ 'వచ్చు+ము= రమ్ము.' 'కమ్ము' వలెనే ప్రక్రియ 'చొచ్చు+ఁడు=చొరఁడు.' వెనుకటివలెనే. ఇచట 'చొరు' లోని ఉకారము ౨౦-వ సూత్రముచే అకారముగా మాఱినది.

'చొచ్చు+ము = చొరుము.' 'చూచు+ఁడు=చూడఁడు' ఇచట 'చూడు' ఆదేశమైన పిమ్మట ౨౦-వ సూత్రముచే 'డు' లోని ఉకారమునకు అకారము ఆదేశమైనది. 'చూచు+ము=చూడుము.'

ఇచ్చునకు సర్వంబున కీ యగు. ౯౨.

ఇచ్చు - ఈఁడు-ఇమ్ము. ఈయ యను నాదేశంబు నొకా నొకచోఁ గానంబడియెడి; బలిమి నీయని భూమివలయపతుల.

౯౨. మధ్యమపురుష ము,డుజ్జులును జిత్తును పరమగునపుడు 'ఇచ్చు' ధాతువున కంతకును 'ఈ' అనునది ఆదేశ మగును.

'ఇచ్చు+ఁడు = ఈఁడు' ఇచట వ్యతిరేకమున లజ్స్థానమున వచ్చిన డుజ్జు పరముకాఁగా 'ఇచ్చు' 'ఈ' గా మాఱినది. ఇచ్చు+ము, ఈ+ము= ఇమ్ము. ఇచట ౬౧-వ సూత్రముచే మకారమునకు ద్విత్వమును, దానిముందరి దీర్ఘమునకు హ్రస్వము నైనవి.

'ఇచ్చు+ని=ఈని' అని యుండవలసియున్నది; కాని 'ఇచ్చు' నకు 'ఈయ' ఆదేశ మయి 'ఈయని' అను రూపముకూడఁ గానఁబడుచుండుటచే 'ఈయ' యను నాదేశంబు ఇత్యాదిగాఁ గ్రంథకర్త వ్రాయవలసివచ్చెను.

తేతేరులు తెచ్చున కగు ౯౩.

తెచ్చు-తేఁడు-తేరఁడు-తెమ్ము-తేరుము.

౯౩. ముజ్జీత్తులు పరములగునపుడు 'తెచ్చు' ధాతువునకు 'తే' అనునదియుం, 'తేరు' అనునదియుం పర్యాయముగా ఆదేశము లగును.

'తెచ్చు+ఁడు=తేఁడు; తేరఁడు.' ఇచటి డుజ్జు లజిస్థానమున వచ్చినది గావున జీత్తుధర్మముకలది; 'తేరు' లోని ఉకారము ౨౦-వ సూత్రముచే అకారముగా మాఱినది. ('తే' ఒకసారియు, 'తేరు' ఒకసారియు 'తెచ్చు' నకు ఆదేశము లయియుండుట గ్రహించునది.)

'తెచ్చు+ము=తే+ము = తెమ్ము; ఇచట ౭౧-వ సూత్రముచే 'ము' లోని మకారమునకు ద్విత్వమును, దానిముందున్న ఏకారమునకు హ్రస్వమును అయినవి. 'తెచ్చు+ము=తేరు+ము=తేరుము.'

చావు నోవులు చచ్చునొచ్చుల కగు. ౯౪.

చచ్చు - చావఁడు - చావుము నొచ్చు - నోవఁడు - నోవుము వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు - నొవ్వఁడు.

౯౪. ముజ్జీత్తులు పరములగునపుడు 'చచ్చు' ధాతువునకు 'చావు' అనియును, 'నొచ్చు' ధాతువునకు 'నోవు' అనునదియును ఆదేశములగును.

'చచ్చు+ఁడు = చావఁడు' ఇచట వ్యతిరేకార్థప్రథమపురుషైకవచనమున లజిస్థానమున వచ్చిన డుజ్జు జీత్తువంటిదికాన దానికి ముందున్న 'చచ్చు' నకు 'చావు' ఆదేశ మయి, ౨౦-వ సూత్రముచే 'వు' లోని ఉకారము అకారముగా మాఱినది. 'చచ్చు+ము=చావుము' ఇట్లే 'నొచ్చు+ఁడు = నోవఁడు' అగును. నొచ్చు+ము=నోవుము.

వక్ష్యమాణంబు—ప్రకీర్ణ. ౬-వ సూత్రముచే 'వ' ద్విత్వము వచ్చి దానిముందున్న దీర్ఘము హ్రస్వము కాఁగా 'నొవ్వఁడు' అగును.

జీత్తు పరంబగునపుడు వాని వువర్ణంబు విభాషను లోపించు. ౯౫.

చాక - చావక - చాకుము - చావకుము. నోక-నోవక-నోకుము - నోవకుము.

౯౫. జీత్తు పరముగా నున్నపుడు 'చావు, నోవు' ల 'వు' వికల్పముగా లోపించును.

(చచ్చు+క, చావు+క,) 'చావ+క = చాక, చావక' ఇట్లే తక్కినవియును.

అగున కను కనులకు ముజ్జీత్తులు పరం బగునపుడు కానా కానలు విభాష నగు. ౯౬.

అపదాద్యసూత్రముచే గాకు వకారంబు. వక్ష్యమాణం బొత్వంబు. కమ్ము-అగుము-అవుము-ఔము. కండు - అగుఁడు - అవుఁడు-ఔఁడు. నాఁడు-అనఁడు. కానఁడు-కనఁడు.

౯౬. ము, డుజ్జులు పరమగునపుడు 'అగు' ధాతువునకు 'కా' అనునది యును, జీత్తు పరమగునపుడు 'అను' నకు 'నా' అనునదియు, 'కను' నకు 'కాన' అనునదియును వికల్పముగా ఆదేశము లగును.

'అగు+ము = కమ్ము' ఇచట 'ము' పరమగుటచే 'అగు' నకు 'కా' ఆదేశమయి ౬౧-వ సూత్రముచే మకారమునకు ద్విత్వము. 'కా' దీర్ఘము నకు హ్రస్వము కయినది.

ఈ 'కా' ఆదేశము వికల్పముకాన, ఇది రానపుడు 'అగుము' అనియుం డును. 'అగు' లోని గకారమునకు అచ్ఛిక. ౨౭-వ సూత్రముచే వకార

మాదేశము కాఁగా 'అవుము' అనియు నగును. ౧౦౩-వ సూత్రము ననుసరించి 'అవు' అను భాగమునకు వికల్పముగా 'ఔ' రాఁగా 'ఔను' అనియు నగును. ఇట్లు నాల్గురూపము లుండును. 'అగు' ధాతువునకు డుజ్జు పరమగునపుడు (బహువచనప్రత్యయము) మీఁదిరీతిని ౪ రూపము లగును. 'అగు+ఁడు = కా+ఁడు. కండు.' ఇచట ముజ్జు పరమగుటచే ౧౬-వ సూత్రముచే దీర్ఘము హ్రస్వ మయి, సంధి ౨౨-వ సూత్రము ననుసరించి నిండుసున్నయైనది. ఈ యాదేశము రానపుడు 'అగుఁడు,, అనియు గకారమునకు వికల్పముగా వకారము వచ్చినపుడు 'అవుఁడు' అనియు, ఔత్వము వచ్చినపుడు 'ఔఁడు' అనియు నగుట గ్రహించునది.

'అను+ఁడు = నాఁడు, అనఁడు.' ఇచటి డుజ్జు వ్యతిరేకమున లజీకి వచ్చినది కావున జిత్తువంటి దగుటచే, దీనికి ముం దున్న 'అను' ధాతువునకు 'నా' ఆదేశ మయి 'నాఁడు' ఐనది. అది రానపుడు 'ను' మీఁది ఉకారము నకు ౨౦-వ సూత్రముచే అకార మాదేశ మయి, 'అనఁడు' అగును.

'కను+ఁడు = కానఁడు, కనఁడు.' ఇచట వ్యతిరేకమున వచ్చిన డుజ్జు జిత్తువంటిదే కాన 'కను' నకు 'కాన' ఆదేశము కాఁగా 'కానఁడు' అగును. ఈ యాదేశము రానప్పుడు 'కను+ఁడు, అనుచో ౨౦-వ సూత్రముచే 'ను' లోని ఉకారమునకు అకార మాదేశముకాఁగా 'కనఁడు' అగును.

నేరుచునకు లిడ్లోట్టులు ముత్తుం బరంబులగునపుడు రుచులకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౯౭.

నేచెను - నేరిచెను. నేచును - నేరుచును. నేరఁడు - నేరువఁడు.

౯౭. 'నేరుచు' ధాతువునకు లిట్టు, లోట్టు పరమైయున్నపుడు అందలి 'రు' బహుళముగా లోపించును. ఆ ధాతువునకు ముత్తు (మూఁడుజ్జులును, జిత్తును) పరములగునపుడు ధాతువులోని 'చు' బహుళముగా లోపించును.

'నేరుచు+ఎను = నేచెను, నేరిచెను' ఇచట 'నేరుచు' ధాతువునకు చిట్టులోని ప్రథమపురుషైకవచనమగు 'ఎను' (౧౭-వ సూత్రముచే వచ్చినది) పరముకాఁగా, ప్రకృతవిధిచే 'రు' లోపించి 'నేచెను' అయినది. ఈ 'రు' లోపము రానపుడు 'నేరు+చెను' అని యుండఁగా ౧౫-వ సూత్రముచే ఎత్వము పరమగుచున్నందున 'రు' లోని ఉకారము ఇకారముగా మాఱఁగా 'నేరిచెను' అయినది.

ఇట్లే 'లొట్టు' లో 'ను' పరమగునపుడు ను ప్రక్రియ గమనించునది. (లొట్టు డుఙ్జునకు ౧౬-వ సూత్రముచే 'ను' ఆదేశమైన దని గ్రహింప వలెను.)

'నేరుచు+డు = నేరఁడు, నేరవఁడు' ఇచట 'నేరుచు' నకు లజీ స్థానమున ప్రథమపురుషైకవచనమునవచ్చిన డుజ్జు జీత్తుతో సమము కావున, అది పరమగుచుండఁగా 'నేరుచు' లోని 'చు' లోపించినది. పిదప ౨౦-వ సూత్రముచే 'రు' లోని ఉకారము అకారముగా మాఱి 'నేరఁడు' అయినది. 'చు' లోపింపనిపక్షమున, ఈ చకారము ధాతువునకు సహజమైనదగుటచే ౧౨-వ సూత్రము ననుసరించి దానికి వకార మాదేశ మయి 'నేరవు+డు' అని యుండఁగా ౨౦-వ సూత్రముచే 'వు' లోని ఉకారమునకు అకార మాదేశమయి 'నేరవఁడు' ఐనది.

పోవునకు దుజ్జుత్తులు ముజ్జుం బరంబునగునపుడు వులోపంబుం బొదపదలును విభాష నగు. ౯౨.

పోదురు - పోవుదురు. పోఁడు - పోవఁడు. పోవుము పొదము - పదము - పొమ్ము.

౯౨. 'పోవు' ధాతువునకు దుగాగమమును; ముజ్జీత్తులును పరములగు నపుడు 'వు' వికల్పముగా లోపించును. ఈధాతువునకు మధ్యమపురుష 'ము, డు' లు పరమగునపుడు 'పొద, పద' అనునవి వికల్పముగా నాదేశము లగును.

'పోవు+దు+రు = పోదురు, పోవుదురు' ఇచట 'పోవు' నకు లాట్టు నందు 'రు' పరమగునపుడు ౨౨-వ సూత్రముచే దుగాగమము వచ్చినది. అది పరమైనందున 'వు' లోపించి 'పోదురు' ఐనది. 'వు' లోపము వికల్పము గాన, అది రానపుడు 'పోవుదురు' అనియుం నుండును.

'పోవు+ఁడు = పోఁడు. పోవఁడు' ఇచట లజి కాదేశ మగు డుజ్జం జీత్తువంటి దగుటచే, అది పరముకాఁగా 'వు' లోపించి 'పోఁడు' అయినది; 'వు' లోపింపనపుడు ౨౦-వ సూత్రముచే 'వు' లోని ఉకారము అకారము కాఁగా 'పోవఁడు' అయినది. 'పోవు+ము = పోదము, పదము, పొమ్ము, పోవుము' ఇచట ముజ్జగు 'ము' పరమగుచుండఁగా 'పోవు'నకు 'పోద' ఆదేశ మయి 'పోదము' అనియు, 'పద' ఆదేశమయి 'పదము' అనియుం నయినది; ఈరెండును రానపుడు మ త్తగు నీ 'ము' పరమగుచుండఁగా 'వు' లోపించి ౭౧ వ సూత్రముచే మకారమునకు ద్విత్వము, ముందున్న 'పో' కు హ్రస్వ మును వచ్చి 'పొమ్ము' అయినది. 'వు' లోపము వికల్పముకాన, అది రానపుడు 'పోవుము' అనియు నుండును. ఇట్లు నాల్గు రూపము లగును.

అగు పోవుల కడవ్రాలకిద్వక్రంబులు పరంబులగునపుడు యకారం బగు. ౯౯.

వక్ష్యమాణం బైత్వంబు - అయి - ఐ. అయిరి - ఐరి. పోయి - పోయిరి - పోయెను - పోయెదు

౯౯. కడవ్రాలకు = తుది యక్షరములకు. ఇద్వక్రంబులు = ఇకార ఎకారములు, 'అగు' 'పోవు' అను రెండుధాతువుల చివరియక్షరములగు 'గు వు' లకు ఇకారముగాని, ఎకారముగాని పరమైనపుడు యకారము ఆదేశ మగును.

'అగు+ఇ = అయి, ఐ' 'అగు' ధాతువునకు క్త్వార్థమునందు ౩౮-వ సూత్రముచే ఇకారము రాఁగా, ప్రస్తుతసూత్రముచే గకారమునకు యకార మాదేశమై (అయు+ఇ) 'అయి' అయినది. ౧౦౩-వ సూత్రముచే 'అయి' కి 'ఐ' ఆదేశముకాఁగా 'ఐ' అనియు నగును.

'అగు+రు = అయిరి, ఐరి.' 'అగు' నకు లిట్టునందైన 'రు' పరమగుచుండఁగా ౧౭-వ సూత్రముచే ఇగాగమ మయి 'అగు+ఇ+రు' అనియుండి, ప్రకృత విధిచే 'గు' 'యు'గా మాఱినది. పిదప తత్సమ. ౨౯-వ సూత్రముచే 'రు' 'రి' గా మాఱి 'అయిరి' అగును. 'అయి' కి ౧౦౩-వ సూత్రముచే 'ఐ' ఆదేశము రాఁగా 'ఐరి' అనియు నగును.

'పోవు+ఇ = పోయి' ఇచట 'పోవు' నకు క్త్వార్థకమగు ఇకారము పరమైయుండఁగా యకార మాదేశమైనది.

'పోవు+రు, పోవు+ఇ+రు, పోయు+ఇ+రు = పోయిరి;' వెనుకటి వలెనే ప్రక్రియ. 'పోవు+ఎను. పోయు+ఎను = పోయెను' 'పోవు+ఎడు, పోయు+ఎడు = పోయెడు'. 'పోయెను' లిట్టురూపము. 'పోయెడు' లాట్టురూపము.

వక్ష్యమాణంబు = ముందుఁ జెప్పఁబడునది; ౧౦౩-వ సూత్రముచే విధింపఁబడున దనుట.

అగునకు వక్రంబు గూడుచో దీర్ఘం బగు. ౧౦౦.

వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు ఆయెను - అయ్యెను. ఆయెడు - అయ్యెడు.

౧౦౦. అగు ధాతువునకు వక్రము పరమగునపుడు మొదటి అకారమునకు దీర్ఘమగును.

వక్ష్యమాణము=ప్రకీర్ణపరిచ్ఛేదమున ౬-వసూత్రముచే చెప్పఁబడునది.

'అగు+ఎను = ఆయెను, అయ్యెను' 'అగు' నకు వక్రమగు 'ఎ' పరమగుటచే ధాతువులోని 'గు' 'యు'గా వెనుకటి (౯౯-వ సూ.) సూత్రముచే మాఱినది. ఈసూత్రముచే 'అగు' అకారము ఆకార మయి 'ఆయు+ఎను) ఆయెను' అయినది. ప్రకీర్ణ - ౬-వ సూత్రముచే యకారమునకు ద్విత్వమును, సమాస. ౧౩-వ సూత్రముచే ఆకారమునకు హ్రస్వమును రాఁగా 'అయ్యెను' అనియు నగును.

'అగు+ఎడు, ఆయు+ఎడు, ఆయు+ఎడు = ఆయెడు' 'య' ద్విత్వము, ఆకారమునకు హ్రస్వమును రాఁగా 'అయ్యెడు' అనియు నగును. (ఇవి లాద్రూపములు.)

పిలుచు మొదలగువానికి ముత్తు పరంబగునపుడు కడవ్రాయి బహుళంబుగ లోపించు. ౧౦౧.

పిలఁడు - పిలువఁడు - పిలుము - పిలువుము. లేచునకు ముఙ్జు పరంబగునపుడు చులోపం బగు లెమ్ము-లెండు. పిలుచు-నిలుచు - తలఁగు ఇత్యాదులు.

౧౦౧. ముత్తు=ముఙ్జులును, జీత్తును; కడవ్రాయి = చివరి యక్షరము. 'పిలుచు+ఁడు = పిలఁడు, పిలువఁడు' ఇచట 'పిలుచు' నకు లజీకాదేశ మగు డుఙ్జు పరముకాఁగా 'చు' లోపించి, ౭౦-వ సూత్రముచే 'లు' లోని ఉకారము అకారముగా మాఱి 'పిలఁడు' ఐనది. 'చు' లోపింపనపుడు చకారమునకు ౪౪-వ సూత్రముచే వకార మాదేశమయి ౨౦-వ సూత్రముచే ఉకారము ఆకారముగా మాఱి 'పిలువఁడు' ఐనది. ఈసూత్రమున బహుళమని చెప్పుటచేఁ గొన్నిచోట్ల తుదియచ్చు నిత్యముగా లోపించు ననియు గ్రహింపవలెను.

'లేచు+ము = లెమ్ము' ఇచట ముత్తు (ము) పరముకాఁగా 'లేచు' లోని 'చు' లోపించి ౬౧-వ సూత్రముచే 'మ' కు ద్విత్వమును, దానికి ముందున్న దీర్ఘమునకు ('లే' అనుదానికి) హ్రస్వము నై 'లెమ్ము' అయినది.

'లేచు+ఁడు = లెండు'—ఇచట ముత్తగు డుఙ్జు పరముకాఁగా 'లేచు' 'చు' లోపించి ౬౧-వ సూత్రముచే 'లే' హ్రస్వ మయి, సంధి. ౨౧-వ సూత్రము ననుసరించి 'డు' కు ముందు నిండుసున్న వచ్చి 'లెండు' అయినది.

లాఁతిచో సహితము కాదేశాదులు కానంబడియెడి. ౧౦౨.

కావుతను-కాతను. అగుట - కావుట. అగుదును-కావు

డును. కానను - కావునను. అనుగను - అనవుడును - కావు
డును. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

౧౦౨. లాంతిచో సహితము = ఇతర స్థలములందుఁగూడ; ముజ్జీత్తులం పరములగునపుడేగాక, వానికంటె నితరములు కొన్ని పరము లయియున్నను 'కా' మన్నగు నాదేశములు 'అగు' మన్నగువానికి ప్రయోగములందుఁ గన్పట్టుచున్న వని సూత్రార్థము. ఆదిశబ్దముచేఁ బూర్వోక్తరీతిని ఆయా ధాతువుల కాయా ఆదేశములేగాక వానికిఁ గొన్ని క్రొత్తగఁజేరిన వర్ణము లతోఁగూడ ఆదేశములు కలుగు నని గ్రహించునది.

'అగు + తను = కావుతను. కాతను' ఇచట 'అగు' నకు లూట్టున ౨౮౨-వ సూత్రముచే వచ్చిన 'తను' పరమైనప్పుడు 'కావు' అను నాదేశమై 'కావు తను' అయినది. 'కా' అని యాదేశమైనపుడు 'కాతను' అని యైనది.

'అగు' నకు భావార్థకమగు 'ట' పరమగుచో 'కావు' ఆదేశము వికల్ప ముగా నయి 'కావుట' 'అగుట' అను రెండురూపములు నేర్పడినవి.

అనంతర్యార్థక 'డును' పరమగుచో 'అగు' నకు 'కావు' వికల్పముగ నాదేశ మయి 'కావుడును, అగుడును' అను రూపము లైనవి. 'అగు' నకు ౪౧-వ సూత్రముచే 'నను' ప్రత్యయము రాఁగా 'కావు' ఆదేశమయి 'కావు నను' అయినది. 'కా' ఆదేశమయి 'కానను' అయినది.

'అను' నకు అనంతర్యార్థక 'డును' పరమగుచో 'అనవు' ఆదేశమై 'అనవుడును' 'నావు' ఆదేశ మయి 'నావుడును' అవి వికల్పము లగుటచే 'అనుడును' అనియు నగును.

ఆచ్ఛికంబులం దయి యవులకు వక్రతమంబులు బహుళంబుగా నగు. ౧౦౩.

అయిదు - ఐదు. అయిరేని - ఐరేని. అవుసం - ఔసం. గవుసెన - గౌసెన.

౧౦౩. ఆచ్ఛికశబ్దములందలి 'అయి' అనుదానికి 'ఐ' అనియుం, 'అవు' అనుదానికి 'ఔ' అనియుం బహుళముగా ఆదేశము లగును.

వక్రక్రమములు = ఐ, ఔ అనునవి. ఉదాహృతులు స్పష్టముగా నున్నవి.

కలుగున కస్త్యర్థంబునందు లట్టు పరంబగునపుడు కల యగు. ౧౦౪.

ప్ర. కలఁడు - కలరు. కలదు - కలవు. మ. కలవు - కలరు. ఉ. కలను - కలము.

౧౦౪. అస్త్యర్థమునందు=ఉన్నాఁడు, ఉన్నది అను నర్థమునందు; 'ఉన్నాఁడు, ఉన్నది' అను నర్థమున లట్టు పరంబగునపుడు 'కలుగు' ధాతువునకు 'కల' అనునది నిత్యముగా ఆదేశమగును. 'కలుగు' నకు 'డు-రు-వు-రు-ను-ము' లు పరమగుచో 'కల' ఆదేశ మయి 'కలఁడు' మున్నగురూపము లగును. అమహదర్థమున 'దు-వు' లు కలుగఁగా (ప్రథమపురుషమున) 'కలదు, కలవు' అనురూపము లుండును.

తృర్థంబునం గలాదేశంబు విభాష నగు. ౧౦౫.

ఎడిఎడులకు లోపం బిట నిత్యంబు. కలవాఁడు-కలుగువాఁడు.

౧౦౫. తృర్థమునందు = తృజర్థమున; సంస్కృతమున 'తృచ్' అను ప్రత్యయము నర్థమున తెలుఁగున వచ్చిన 'ఎడి, ఎడు' వర్ణకములం పరము కాఁగా 'కలుగు' నకు 'కల' అను నాదేశము వికల్పముగా నగును.

ఈ సూత్రముచే 'కల' ఆదేశమైనపుడు 'ఎడి, ఎడు' లున్నచో 'కలెడి, కలెడు' అని (అసాధురూపములు) అగునుగాన అట్లు కాకుండుటకయి 'ఎడి, ఎడు' లకు లోపం బిట నిత్యంబు అని వివరింపఁబడుచున్నది.

'కలుగు+ఎడు+వాఁడు=కలవాఁడు, కలుగువాఁడు.' 'కలుగు' ధాతువునకు తృజర్థమున ౪౪-వ సూత్రముచే 'ఎడి, ఎడు' రాఁగా నీసూత్రముచే 'కలుగు' నకు 'కల' ఆదేశము. పిదప ౪౫-వ సూత్రముచే 'ఎడి, ఎడు' లకు లోపము. పిదప సమాస. ౬-వ సూత్రముచే తచ్ఛబ్దము అనుప్రయుక్తము కాఁగా 'కలవాఁడు' అగును. ఈ ఆదేశము రానపుడు 'కలుగువాఁడు' అనియుఁ నుండును. ('ఎడి, ఎడు' లున్నపుడు 'కలుగెడివాఁడు, కలుగెడు వాఁడు' అనియు, తచ్ఛబ్దవకారమునకు ౧౧౭-వ సూత్రముచే లోపము వచ్చిన పక్షమున 'కలాఁడు అనియుఁ నగుట గ్రహించునది.)

అస్త్యర్థంబున లజీ మి క ని వడి వర్ణకంబులు పరంబు లగునపుడు లే యగు. ౧౦౬.

ప్ర. లేఁడు - లేరు. లేదు - లేవు. మ. లేవు - లేరు. ఉ. లేను - లేము. లేమి - లేక - లేని - లేవడి.

౧౦౬. అస్త్యర్థంబునకు = 'ఉన్న' అను నర్థము కల 'కలుగు' నకు, అస్త్యర్థకమగు 'కలుగు' ధాతువునకు లజీ, వ్యతిరేకభావమున ౩౭-వ సూత్రముచే నగు 'మిజీ' వ్యతిరేకక్త్వార్థమున ౩౯-వ సూత్రముచే నైన 'కజీ,' వ్యతిరేకతృజర్థమున ౪౭-వ సూత్రముచే గలుగు 'నిజీ,' కృదంతపరిచ్ఛేదము లోని ౨౨-వ సూత్రముచే నగు 'వడి' ప్రత్యయమును పరమగునపుడు 'లే' ఆదేశమగును. వ్యతిరేకమున కుదాహృతులు:—

ప్ర. పురు. కలుగు+ఁడు=లేఁడు; కలుగు+రు=లేరు; కలుగు+దు= లేదు; కలుగు+వు=లేవు; మ. పురు. కలుగు+వు=లేవు; కలుగు+రు=లేరు. ఉ. పురు. కలుగు+ను=లేను; కలుగు+ము=లేము. వ్యతిరేకభావార్థకము - కలుగు+మి=లేమి; వ్యతిరేకక్త్వార్థకము - 'కలుగు+క=లేక; వ్యతిరేకతద్ర్థకము కలుగు+ని=లేని; కృత్తు-వడి-రాఁగా-కలుగు+వడి=లేవడి.

వ్యతిరేకంబునందు వలచున కొల్ల విభాష నగు. ౧౦౭.

ప్ర. ఒల్లఁడు - ఒల్లరు - ఒల్లదు - ఒల్లవు. మ. ఒల్లవు- ఒల్లరు. ఉ. ఒల్లను - ఒల్లము. ఒల్లమి - ఒల్లక - ఒల్లని. పక్షం బున వలవఁ డిత్యాది. ఒల్లమి కొల్లఁబాటని ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి.

౧౦౭. వ్యతిరేకార్థమున 'వలచు' ధాతువునకు 'ఒల్ల' అనునది వికల్పముగా ఆదేశమగును.

ఉదాహృతులు స్పష్టములు. 'ఒల్ల' రానపుడు 'వలవఁడు' మున్నగు నవి యగునని గ్రహించునది. 'ఒల్లమి' అనుటకు బదులుగ ఆయర్థమున 'ఒల్లఁ బాటు' అను రూపము కవులప్రయోగములందుఁ గానఁబడుచున్నది.

చువర్ణంబుతోడ దుగ్దకారంబు తకారం బగు. ౧౦౮.

నిలుతురు - పిలుతురు - అఁడతురు - కడతురు - చింతురు- పెంతురు - పచింతురు - వచింతురు. చేతురు - కోతు రిత్యాదు లసాధువు లని యెఱుంగునది.

౧౦౮. దుగ్దకారంబు=దుగాగమములోని దకారము. తద్ధర్మాద్యర్థమున ౭౭-వ సూత్రముచే విధింపఁబడిన 'దుగాగమము' నకు ముందు 'చు' ఉన్న యెడల ఆ 'చుదు' లోని 'చుద్' అనుదానికి తకారము ఆదేశముగావచ్చును.

'నిలుచు + దురు, నిలుత్ + ఉరు = నిలుతురు' ఇట్లే 'పిలుతురు' మున్నగునవియగును.

ఇచట 'చుద్' నకే తకారాదేశము చెప్పఁబడినందున 'చేతురు, కోతురు' అనునవి అసాధువు లని చెప్పవలెను. 'చేయు+దురు=చేయుదురు; కోయు+దురు=కోయుదురు' అనుచోట్ల 'చుదు' లేదు; 'యుదు' ఉన్నందున ఈసూత్రము ప్రవర్తింపదు.

పడుజీ కొను లోకానొకచో స్వార్థంబునం దనుప్రయుక్తంబు లగు. ౧౦౯.

చొచ్చు - చొరఁబడు. నిలుచు - నిలువఁబడు. కూఁడు- కూడఁబడు. పండు - పండుకొను.

౧౦౯. కర్మార్థమునందు (౪౯-వ సూత్రముచే) వచ్చు 'పడుజీ'యంను, ఆత్మనేపదార్థమునందు (౭౨-వ సూత్రముచే) వచ్చు 'కొను' అనునదియును కొన్నిధాతువులకు ధాత్వర్థమునందే వచ్చుట కాననగునని సూత్రాభిప్రాయము.

'చొచ్చు+పడు = చొరఁబడు' ఇచట 'పడు' పరమగుచుండఁగా 'చొచ్చు' నకు 'చొరు' అని (౯౧-వ సూత్రముచే) ఆదేశమగును. పిదప ౨౧-వ సూత్రముచే నుగాగమము, ౨౦-వ సూత్రముచే 'చొరు' లోని ఉకారమునకు అకారమును ద్రుతకార్యము నయి 'చొరఁబడు' అగును.

'చొచ్చుట' అన్నను 'చొరఁబడుట' అన్నను 'ప్రవేశించుట' అనియే యర్థము. 'చొరఁబడుట' యనఁగా ప్రవేశింపఁబడుట' అని యర్థము కాదు.

'నిలుచు+పడు=నిలువఁబడు' ఇచట 'నిలుచు' లోని చకారమునకు ౪౪-వ సూత్రముచే వకారాదేశము. ౨౧-వ సూత్రముచే నుగాగమము; ౨౦-వ సూత్రముచే 'వు' లోని ఉకారమునకు అకారము; ద్రుతకార్యము. 'నిలువఁబడు' అగును.

'కూడు+పడు = కూడఁబడు' ౨౧-వ సూత్రముచే నుగాగమము, ౨౦-వ సూత్రముచే 'డు' లోని ఉకారమునకు అకారము; ద్రుతకార్యము. 'కూడఁబడు.'

ఇచట 'నిలుచు, నిలువఁబడు' లకు ఒకటే యర్థము. ఇట్లే 'కూడు కూడఁబడు' లకును అర్థమున భేదము లేదు.

'పండు, పండుకొను' అనునవి రెండును సమానార్థకములే. ఇచట 'కొను' స్వార్థమున వచ్చినది కాన 'పండుకొను' ఐనది.

**తెంచుధాతు వగ్వాదుల కనుప్రయుక్తం బగు నగుచో
నుత్వాంబుపయిని దాని తకారంబు దకారం బగు. ౧౧౦.**

అగుదెంచు - నెగయుదెంచు - పోవుదెంచు. అగు - నెగయు - పోవు - చొచ్చు - పుచ్చు - తోఁచు - నడచు - పఱచు - మొలచు - వీచు ఇత్యాదులు.

౧౧౦. 'అగు' మున్నగుధాతువులకు స్వార్థమునందు 'తెంచు' అను ధాతువు చేరుచుండును. ఉదంతములగు నా 'అగు' మున్నగువాని తరువాతి 'తెంచు' తకారము దకార మగును. 'అగు+తెంచు=అగుదెంచు.'

'నెగయుదెంచు, పోవుదెంచు' లు నిట్లే. 'చొచ్చు' మున్నగువానికి ౧౧౨-వ సూత్రవివరణమున ఉదాహృతు లీయఁబడును.

**అభ్యాగతి నరుగ్వాదుల కయ్యది యనుప్రయుక్తం బగు
నగుచో గువర్ణంబు విభాషను లోపించు. ౧౧౧.**

అరుదెంచు-అరుగుదెంచు. ఏతెంచు-ఏగుదెంచు-చనుదెంచు.

౧౧౧. అభ్యాగతి=ఎదురుగా వచ్చుట; అభ్యాగతియందు 'అరుగు' మున్నగువానికి 'తెంచు' చేరును: అట్లు వచ్చునపుడు ధాతువు చివరి 'గు' వికల్పముగా లోపించును.

'అరుగు + తెంచు = అరుదెంచు, అరుగుదెంచు' ఇచట ౧౧౦-వ సూత్రముచే తెంచులోని తకారము దకారమైనది. 'గు' లోపింపఁగా 'అరుదెంచు' అగును: లేనపుడు 'అరుగుదెంచు' అగును. ఇట్లే తక్కిన యుదాహృతులును.

అయ్యది పరంబగునపుడు చువర్ణంబు లోపించు. ౧౧౨.

చొచ్చు-చొత్తెంచు పుచ్చు-పుత్తెంచు. తోఁచు-తోఁతెంచు.

౧౧౨. 'తెంచు' అనుప్రయుక్తమై, పరముగా నున్నపుడు 'చు'

లోపించును, 'చొచ్చు+తెంచు=చొత్తెంచు' 'పుచ్చు+తెంచు = పుత్తెంచు' ఇచట 'తెంచు' పరమగుచుండఁగా 'చొచ్చు, పుచ్చు' లలోని 'చు' లోపించి, సంధి. ౩౯-వ సూత్రముచే పరమైనహల్లునకు (తెంచు లోని 'తకారము' నకు) ద్విత్వమై 'చొత్తెంచు, పుత్తెంచు' అని యగును. 'తోఁచు+తెంచు = తోఁతెంచు' ఇట్లే 'నడతెంచు, పఱతెంచు' మున్నగునవియగును.

ఆద్యానికి ముత్తు పరంబగునపుడు తే తేరు లగు. ౧౧౩.

అగుదేఁడు - అగుదేరఁడు - అగుదెమ్ము - అగుదేరుము

౧౧౩. ఆద్యానికి = స్వార్థమునందును, అభ్యాగతియందును అను ప్రయుక్తమగు 'తెంచు' నకు.

అనుప్రయుక్తమగు 'తెంచు' నకు ము, డుజ్ఙులును, జీత్తులు పర మగునపుడు 'తే తేరు' అనునవి వరుసగా అగును. 'అగు+తెంచు+డు=అగు దేఁడు, అగుదేరఁడు.' ఇచటి డుజ్ఙు లజిస్థానమున వచ్చినది కావున జీత్తువంటి దగును. అది పరమగుచుండఁగా 'తెంచు' నకు 'తే' ఆదేశ మయి, తకారము దకారముగా మాఱి 'అగుదేఁడు' అయినది. 'తెంచు' నకు 'తేరు' ఆదేశ మైనపుడు ౬౦-వ సూత్రముచే 'రు' 'ర' గామాఱి 'అగుదేరఁడు' అయినది. 'అగు+తే+ము=అగుదెమ్ము' ఇచట 'తెంచు' నకు 'తే' ఆదేశ మయి ౯౧-వ సూత్రముచే 'తే' కు హ్రస్వమును, 'మ' కు ద్విత్వము నయినవి. 'తేరు' ఆదేశమగునపుడు 'అగుదేరుము' అగును.

భూతంబున లజికి లిడంతం బగు నగు ధాతు వనుప్రయుక్తం బగు. ౧౧౪.

వాఁడు రాఁడయ్యెను - వారు రారయిరి. అది రా దయ్యెను - అవి రావయ్యెను. నీవు రావయితివి - మీరు రారయితిరి. నేను రానయితిని - మేము రామయితిమి.

౧౧౪. భూతంబు లజికి = వ్యతిరేకార్థకప్రత్యయము లంతమందుఁ గల భూతకాలికరూపములకు; లిడంతంబగు నగుధాతువు = అగుధాతువు యొక్క భూతకాలికరూపము; భూతార్థమునందలి వ్యతిరేకక్రియకు 'అగు' ధాతువుయొక్క భూతకాలక్రియారూపము అనుప్రయుక్తమగునని యర్థము.

'(వాఁడు) రాఁడయ్యెను' - ఇచట 'రాఁడు' అనునది 'వచ్చు' ధాతువునకు ౯౧-వ సూత్రము ననుసరించి వ్యతిరేకార్థకరూపము. దానికి 'అగు' ధాతువునకు ౧౦౦-వ సూత్రము ననుసరించి వచ్చిన 'అయ్యెను' అనునది అనుప్రయుక్త మయినది. (ఇది ఏకవచనమునకు రూపము) 'వారు రారయిరి' అనునది బహువచనమునకు రూపము. అమహత్తున ఏకవచనమునకు 'అది రాదయ్యెను' అనియును, బహువచనమునకు 'అవి రావయ్యెను' అనియుం నుదాహృతులు. ఇట్లే మధ్యమోత్తమపురుషముల యందుదాహరణములకును ప్రక్రియ గ్రహించునది.

నుజ్యంతం బగు నగు ధాతువు క్రియావిశేషణంబుల కనుప్రయుక్తం బగు నుజికి విభాష నగు. ౧౧౫.

కాను-అనునది నుజ్యంతం బగు నగు ధాతువు రూపంబు.

౧౧౫. నుజ్యంతం బగు నగు ధాతువు=అగు ధాతువుయొక్క నుజ్యంత రూపము 'కాను' అనునది. నుజికి = నుజ్యంతధాతురూపమునకు. క్రియా విశేషణము లనఁగా క్రియతో నన్వయించు విశేషణము లని యర్థము.

క్రియావిశేషణములకు 'అగు' ధాతు నుజ్యంతరూపమగు 'కాను' అను నది నిత్యముగా అనుప్రయుక్త మగును. ఈ 'కాను' అనునది నుజ్యంతధాతువుల చివర వికల్పముగాఁ జేర్పఁబడును.

'కాను' - 'అగు' ధాతువునకు ౪౦-వ సూత్రముచే నుజియు, అది పరముకాఁగా ౯౬-వ సూత్రముచే 'అగు' నకు 'కా' అను నాదేశమును అయి 'కాను' అయినని. ఇదియే అగుధాతు నుజ్యంతరూపము.

దానికి హ్రస్వంబు విభాష నగు. ౧౧౬.

లెస్సగాను-లెస్సగను. న్యాయ్యముగాను - న్యాయ్యముగను. ఇట సరళంబు నిత్యంబు. చూడఁగాను - చూడఁగను - చూడను. ఇట స్వత్వంబు లేదు.

౧౧౬. దానికి = 'అగు' ధాతు నుజ్యంతరూపమునకు 'కాను' అనుదానికి.

క్రియావిశేషణములమీఁదను, నుజ్యంతములమీఁదను జేరిన 'కాను' అనుదాని దీర్ఘమునకు హ్రస్వము వికల్పముగా నగు నని భావము.

'లెస్స+కాను = లెస్సగాను, లెస్సగను.' ఇచట 'లెస్స' క్రియావిశేషణము; దానికి ౧౧౫-వ సూత్రముచే 'కాను' చేరినది; ప్రకృతసూత్రముచే 'కా' లోని దీర్ఘమునకు వికల్పముగా హ్రస్వమును, కకారమునకు సంధి. ౧౩-వ సూత్రముచే నిత్యముగ సరళాదేశమును వచ్చినవి. హ్రస్వమైనపుడు 'లెస్సగను' అనియుం, దీర్ఘముగనే యుండునపుడు 'లెస్సగాను' అనియు నగును. 'న్యాయ్యముగాను, న్యాయ్యముగను' అనునవియు నిట్లే.

'చూచు+ను+కాను = చూడఁగాను, చూడఁగను, చూడను.' ఇచట 'చూచు' ధాతువునకు ౪౦-వ సూత్రముచే నుజ్ (ను) వచ్చినందున ఇది నుజ్యంత మగుచున్నది. దీనికి 'కాను' వికల్పముగాఁ జేరును. నుజ్ పరమగునపుడు ౯౧-వ సూత్రముచే 'చూచు' నకు 'చూడు' ఆదేశమై, ౨౦-వ సూత్రముచే 'డు'లోని ఉకారము అకారముగా మాఱినది. 'నుజ్' కి ద్రుతకార్యము; 'కాను' లోని దీర్ఘము వికల్పముగా హ్రస్వముకాఁగా దీర్ఘమున్నపుడు 'చూడఁగాను' హ్రస్వము వచ్చినపుడు 'చూడఁగను' అను రూపములైనవి.

నుజ్యంతములకు 'కాను' చేరుటయుం వికల్పము కావున, అది రానప్పుడు 'నుజ్' తోఁగూడిన 'చూడను' అను రూపమే యుండును. ఇట్లు మూఁడు రూపములు.

ఇట స్వత్వంబు—'చూడను+కాను' అని యున్నపుడు 'ను' అనుదాని కగు ద్రుతకార్యములలో స్వత్వరూపమగు 'ను' కూడ ఉన్నందున 'చూడనుగాను, చూడనుగను' అను రూపము లగునేమో యను భ్రాంతి కలుగకుండ 'ఇట స్వత్వంబులే' దని తెలుపఁబడినది. ఇట్టిచోట స్వత్వమురా దని వ్యాకర్తచే వ్యవస్థ చేయఁబడుచున్నది.

ఉన్న కలనవర్ణకంబుమీఁది తచ్ఛబ్ద వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౧౧౭.

బాలవ్యాకరణ సంబుచే నిట సంధి నిత్యంబు. వండుచున్నవాఁడు-వండుచున్నాఁడు. వండుచున్నవారు - వండుచున్నారు. వండుచున్నవాఁడవు - వండుచున్నాఁడవు. వండుచున్నవారరు-వండుచున్నారరు. వండుచున్నవాఁడను - వండుచున్నాఁడను. వండుచున్నవారము - వండుచున్నారము. ఇట్లు వండఁగలవాఁడు - వండఁగలాఁడు. వండినవాఁడు - వండినాఁ డిత్యాదు లెఱుంగునది.

౧౧౭. 'ఉన్న, కల, న' అను ప్రత్యయములను పొందిన క్రియల మీఁది తచ్ఛబ్దముయొక్క వకారమునకు లోపము వికల్పము. [క్రియావిశేషణముమీఁద (సమాస. ౯-వ సూత్రముచే) తచ్ఛబ్దము ('అ' శబ్దము) అను ప్రయుక్తమగు నని యిదివఱకే చెప్పఁబడినది. 'ఉన్న' మున్నగునవి వర్తమానాద్యర్థములందు ధాతువున కగు నని ౮౯-వ సూత్రముచే విధింపఁబడియున్నది. ఆ 'ఉన్న' మున్నగువానిపయివచ్చిన వకారమునకు వికల్పలోపము నీసూత్రము విధించుచున్నది.]

'వండుచున్న+వారు = వండుచున్నారు.' ఇచట 'వండుచున్న+వారు' అనునపుడు వకారలోపము రాఁగా 'వండుచున్న+అరు' అనియుండఁగా సంధి. ౪-వ సూత్రము ననుసరించి నిత్యసంధి వచ్చినది. [సంధి ౪-వ

సూత్రమున అకారసంధి బహుళము గావచ్చు నని చెప్పఁబడినది. కాన బహుళగ్రహణముచే నిట్టిచోట్లమాత్రము నిత్యసంధినే గ్రహింపవలెను; కాన 'వండుచున్న యాఁడు' అని కాఁజాలదు.] ఈయంశమే 'బాహుళకంబుచే నిట' ఇత్యాదిచే వివరింపఁబడినది.

వకారలోపము రానప్పుడు 'వండుచున్నవాఁడు' అగును. ఇట్లే తక్కిన వానికి ప్రక్రియగ్రాహ్యము. 'వండుచున్నాఁడవు. వండుచున్నవాఁడవు' ఇత్యాదులందు యుష్మదస్మద్విశేషణములకు కారక. 33-చే ఏకత్వ బహుత్వ ములందు వు, ను-రు, ము-లు, కారక. 3౪-వ సూత్రముచే వానికి ముందున్న ఉకారమునకు ఆకారాదేశమును రాఁగా రూపసిద్ధి యని యెఱుఁగునది.

'వండఁగలవాఁడు, వండగలాఁడు' అను చోట్ల ౨౦, ౨౧-వ సూత్రములచే 'కలజి' పరమగునపుడు వరుసగా అత్వ, నుగాగమములు వచ్చుటయును; పిదప ద్రుతకార్య మగుటయు గ్రాహ్యములు. 'వండినవాఁడు, వండినాఁడు' అనునెడ 'న' పరముకాఁగా ౧౭-వ సూత్రముచే ధాతువునకు ఇగాగమ మగుట గమనించునది.

ధాత్వాదులకు ధాతువు లనుప్రయుక్తంబు లయి విలక్షణార్థాభిధాయకంబు లగు నీయవి శబ్దపల్లవంబులు నాఁబడు. ౧౧౮.

కూయుచుండు-నిలుచుండు-పరుండు-పన్నుండు-ఆఁకొను-ఈకొను-ఈయకొను-ఇయ్యకొను - రక్కొను - త్రెక్కొను - మేకొను-మయికొను-మేలుకొను - మేలుకను - మేలుకాంచు - అలవడు-ఏరుపడు - చొప్పడు - వెలువడు - తలపోయు - వాపోవు - ఆపోవు - కొంపోవు - కొనిపోవు - విజయంచేయు - కయివ్రాలు - తూపాడుచు ఇత్యాదులు శబ్దపల్లవంబులు.

౧౧౮. ధాతువునకుఁగాని, నామమునకుఁగాని చేరి, ఆచేరికవలనఁ గ్రొత్తయర్థమును తెలిపినచో, అట్టి యర్థమును దెల్పు కూడిక శబ్దపల్లవ మనఁబడును.

కూరుచు+ఉండు = కూరుచుండు; నిలుచు+ఉండు = నిలుచుండు; పడు+ఉండు=పడుండు; పన్ను+ఉండు=పన్నుండు (శయనించు); మీఁదివి ధాతువునకు ధాతువుచేరి యేర్పడిన శబ్దపల్లవములు.

ఆఁకలి+కొను = (కలి లోపము) 'ఆఁకొను' ఆఁకలిపొందు ఇచట నామమునకు ధాతు వనుప్రయుక్తమైనది.)

ఇచ్చు+కొను=ఈకొను (అంగీకరించు) (ఇచ్చునకు 'ఈ' ఆదేశము.) 'ఈయ' ఆదేశమగునపుడు 'ఈయకొను, ఇయ్యకొను' అను రూపములు నగును.

రేకు+కొను=రెక్కొను, రక్కొను; (విజృంభించు) త్రెంచు+కొను = త్రెక్కొను; (చంపు) పయివానిలో ధాతువునకు ధాతు వనుప్రయుక్తమగుట గమనించునది.)

మే+కొను = మేకొను; మయి+కొను = మయికొను (సమ్మతించు;) మేలు+కొను=మేలుకొను; మేలు+కను=మేలుకను; మేలు+కాంచు = మేలు కాంచు (తెలివినిపొందు) అలవు+పడు = అలవడు (అభ్యాసమగు) పయిని నామములపై ధాతువులుచేరుట కుదాహృతులు.

ఏర్చు+పడు=ఏర్పడు(తేటపడు;) చొచ్చు(చొప్పు?)+పడు=చొప్పడు (సరిపడు); పైవి ధాతు, ధాతుసంయోగమువలన నేర్పడిన శబ్దపల్లవములు.

వెలి+పడు=వెలఁపడు (బయలుదేఱు) తలఁపు+పోయు=తలపోయు (చింతించు); వాయి+పోవు = వాపోవు (ఏడ్చు); ఆదట+పోవు = ఆపోవు (తృప్తినొందు) పయివి నామ, ధాతుసంయోగముచే నేర్పడినవి.

కొని+పోవు=కొంపోవు, కొనిపోవు (తీసికొనిపోవు), ఇది క్త్వార్థము మీఁద ధాతువుచేరుట కుదాహృతి.

విజయము+చేయం = విజయంచేయం (వచ్చు); కయి+వ్రాలు=కయి వ్రాలు (ఒఱుగు); తూటుపొడుచు=తూపొడుచు (ఉమియం);

చేదర్థయోగంబున భూతకాలికమునకు లి ట్టగు. ౧౧౯.

ఆఋషీశ్వరుండు వచ్చెనా ఫలించుఁ గార్యముల్.
వాఁడు రేపు వచ్చెనేని నీవు కార్యంబు దొరఁకొనుము.

౧౧౯. చేదర్థయోగంబున=హేతు హేతుమద్భావంబున; 'ఆ, ఏని, ఐన' మున్నగు 'చే'దర్థకములతో సంబంధమున్నపుడు భవిష్యత్కాలమును దెల్పుధాతువునకు భూతకాలరూప మగును.

'ఆఋషీశ్వరుండు రాఁగలఁడేని ఫలించుకార్యముల్' అను నర్థమున చేదర్థముతో సంబంధముండుటచే 'వచ్చు' ధాతుభవిష్యత్తుకు మాఱు భూత కాలక్రియ యయి 'ఆ ఋషీశ్వరుండు వచ్చెనా ఫలించెఁ గోరికల్' అని యుండును. ఇచట పనులు నెఱవేఱుట కార్యము; మునీశ్వరుఁడు వచ్చుట కారణము; కావున నిచట భవిష్యత్తునకు భూత కాలరూపమైనది.

'వాఁడు రేపు (రాఁగలఁడేని యను నర్థమున) వచ్చెనేని నీవు కార్యంబు దొరఁకొనుము' ఇచట రేపు రాఁగలుగుట కారణము; పని మొదలు పెట్టుట కార్యము. ఈకార్యకారణభావముఁ దెల్పు 'ఏని' యోగమున 'వచ్చు' ధాతువు భవిష్యత్తునకు భూతకాలరూపము గలిగినది.

ఆత్మార్థం బభిహితంబగుచోఁ దల్లింగసంఖ్యాభిధాయి వచనంబు ధాతువిశేషణంబుల గగు. ౧౨౦.

రాముఁడు రావణుం బరిమార్చి సీతయుం దాను సౌమిత్రిసహితంబుగం బుష్పకారూఢుం డయి సాకేతంబున కేతెంచె.

౧౨౦. ఆత్మార్థంబు=ఆత్మార్థకమగు 'తాను' శబ్దము; తల్లింగసంఖ్యాభిధాయివచనంబు = ఆత్మన్ శబ్దముయొక్క లింగమును, వచనమును.

'తాను' శబ్దము క్రియచేఁ జెప్పఁబడినచో ధాతువునకును, విశేషణ
ములకును ఆ 'తాను' అనుదాని లింగవచనములే అమరునని యర్థము. వాక్యము
నందుఁ బెక్కు కర్త లుండునపుడు, వానితోఁబాటు 'తాను' అనునదియుం
నున్నపుడు, విశేషణములును, ధాతువునకు తక్కిన కర్తలయొక్క లింగ, వచ
నముల ననుసరింపక 'తాను' శబ్దార్థముయొక్క లింగవచనములనే పొందు నని
భావము. 'రాముఁడు రావణుం బరిమార్చి, సీతయుం దాను సౌమిత్రి సహి
తంబుగం బుష్పకారూఢుం డయి సాకేతంబున కేతెంచె'-ఇచట 'ఏతెంచు'
ధాతువు రామునితో నన్వయించురీతిని సీతతోడను అన్వయించుచున్నది.
'పుష్పకారూఢ' పదమును (విశేషణము) నట్లే రామునితోవలె సీతతోడను
సమన్వయించుచున్నది. అయినను, ఈవాక్యమున 'తాను' ప్రయోగింపఁబడు
టచే, ఆ - ఆత్మశబ్దార్థమయిన 'రామ' పదముయొక్క లింగవచనములే.
(పుంలింగ - ఏకవచనములే) విశేషణమునకును, ధాతువునకును కలిగినవి. ఈ
సూత్రమువలని నియమమే లేనిచో 'పుష్పకారూఢు లయి' సాకేతంబున
కేతెంచిరి' అని యుండవలసివచ్చును.

అగతికంబు లగు భ్వాదుల కిందు యోగంబు లేదు. ౧౨౧.

భూ - స్మృ - కృ - రేకృ - లోకృ - లోచ - పచి - లప
ఇత్యాదులకు గతివిరహితంబు లగు ధాతువుల కీభాషం బ్రయో
గంబు లేదు. ప్ర - పరా - అప - సమ్ అను - అవ - నిస్ -
నిర్ - దుస్ - దుర్ - వి - ఆఙ్ - ని - అధి - అపి - అతి - సు -
ఉద్ - అభి - ప్రతి - పరి - ఉప - ఊరీప్రభృతులును సాక్షాత్ప్ర
భృతులును గతిసంజ్ఞాకంబులు. ప్రాదు లిరువదిరెండు నుప
సర్గంబులు నాఁబడు. ప్రభవించు - ఆవిర్భవించు - ప్రసరించు -
సంస్కరించు - భస్మీకరించు - సాక్షాత్కరించు - అతిరేకించు -

ఆలోకించు - ఆలోచించు - ప్రపంచించు - ప్రలపించు ఇత్యాదు లోర్థప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

౧౨౧. అగతికంబులగు = క్రిందఁ జెప్పఁబోవు ప్రాదులు మున్నగు వానితోఁ గూడియుండని.

క్రియతో సంబంధముగల 'ప్ర-పరా-' మున్నగునవియును, 'ఊరీ' మున్నగునవియును, సాక్షాత్ప్రభృతులు 'గతి' అను పేరు కలవి. ఈగతి సంజ్ఞగలవానితోఁ జేరికలేనప్పుడు సంస్కృతధాతువులగు 'భూ' మున్నగు ధాతువులకు తెలుఁగులో ప్రయోగములేదని యర్థము. 'భూ' మున్నగువానికి తెలుఁగులో స్వతంత్రప్రయోగము లేదనియు, వానికి ముందుగా 'ప్రాదులు' చేరినపుడే అవి ప్రయోగార్హము లగు ననియు భావము.

ప్రాదులు-ప్రాదులు ౨౨ - ను గతిసంజ్ఞకలవియును, ఉపసర్గసంజ్ఞగల వియుఁగూడ నగుచున్నవి.

'ప్రభవించు' దీనిని 'ప్ర' తీసివేసి, 'భవించు' అని వాడరాదు. ఇట్లే తక్కినవానిని గ్రహించునది.

వలయ్యాదిక్రియలకుం గర్త యగు భావంబునందు నుజీ యగు. ౧౨౨.

వలయ్యాదిక్రియలకుం గర్తృభూతక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు నుజీవర్ణకం బగు. వాఁడు చూడవలయు-వారలు చూడఁగావలయు - నీవు చూడవలయు-మీరు చూడవలయు. నేను జూడవలయు - మేము చూడవలయు - మనము చూడ వలయు. వలయును - వలదు - కూడును-కూడదు - చెల్లును - చెల్లదు - తగును - తగదు ఇత్యాదులు వలయ్యాదులు.

సకర్మకంబునకు స్వరూపప్రేరణార్థంబులు రెండును

గోనుపద్వ్యనుబంధంబులం దొక్కొక్కటితోడ రెంటితోడం గూడుచో నగు నవియాఱుం గూడ రూపంబు లెనిమి [illegible] వాని నొరిది నుదాహరించెద.

కర్త్రర్థకము.

మైత్రుఁడు - వంటకమును - వండెను.

ఆత్మనేపదకర్త్రర్థకము.

మైత్రుఁడు - వంటకమును - వండుకొనియెను.

కర్మార్థకము.

మైత్రునిచేత - వంటకము - వండఁబడియెను.

ఆత్మనేపదకర్మార్థకము.

మైత్రునిచేత - వంటకము - వండుకొనఁబడియెను.

ప్రేరణకర్త్రర్థకము.

చైత్రుఁడు - మైత్రునిచేత - వంటకమును - వండించెను.

ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము.

చైత్రుఁడు-మైత్రునిచేత-వంటకమును-వండించుకొనియెను.

ప్రేరణకర్మార్థకము.

చైత్రునిచేత - మైత్రునిచేత - వంటకము - వండింపఁబడియెను.

ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము.

చైత్రునిచేత - మైత్రునిచేత - వంటకము - వండించుకొనఁబడియెను.

౧౨౨. 'వలయు' మొదలగు సమాపక క్రియలకుఁ గర్తృభూతమైన వ్యాపారమునం దుండు ధాతువులకు 'నుజ్' అగును. అనఁగా ప్రధానములగు 'వలయు' మున్నగు క్రియలచేఁ దెల్పఁబడు వ్యాపారమునకు వేఱొక వ్యాపారము కర్తగా అగునపుడు 'వలయు' మున్నగువాని కర్తృభూతధాతువులకు 'నుజ్' అగు నని భావము.

'వాఁడు చూడవలయును.' ఇచట 'వలయును' అను సమాపక (ప్రధాన) క్రియకు 'చూడు' అనునదే కర్తగాన, దానికి ఈవిధిచే 'నుజ్'యు, ౨౧-వ సూత్రముచే 'డు' వర్ణము నుకారమునకు అకారము వచ్చినది. 'వాఁడు' అనునది 'చూచు' ధాతువునకుఁ గర్తగా నన్వయించును; 'చూడన్' అనునది 'వలయు' నను దానికిఁ గర్తగా నన్వయించును. ఇట్లు 'వారలు చూడఁగా వలయు' మున్నగుచోట్లను 'వారలు (బహువాచకాంతము)' 'చూచు' ధాతువుతోడను, ఆధాతువు కర్తగా 'వలయు' ధాతువుతోడను అన్వయించును గావున 'వలయు' ధాతువు సదా ఏకవచనాంతముగానే యుండు నని తెలియఁదగును.

ఇట్లే 'మీరు చేయఁదగదు; మన మాడఁజెల్లును; మేము వెళ్లవచ్చును' మున్నగు నుదాహరణములందుఁ బ్రధానక్రియావాచ్యవ్యాపారములకుఁ 'జేయుట, యాడుట, వెళ్లుట' మొదలగు వ్యాపారములే కర్తలుగాన, 'నుజ్' వాని కయ్యె నని గ్రహించునది.

సకర్మకంబునకు.—సకర్మక క్రియకు ప్రధానరూపములు రెండు ౧. స్వార్థరూపము. ౨. ప్రేరణార్థకము. అందు స్వార్థమున కొను (ఆత్మనేపదార్థము), పడు (కర్మార్థకము), కొనఁబడు (ఆత్మనేపదకర్మార్థకము) అను నవియు రాఁగా మూఁడేసిరూపములు. ఇట్లే ప్రేరణార్థకమునకును మూఁడేసి రూపములగును. ఈయాఱును ప్రధానములగు మొదటి స్వార్థ, ప్రేరణరూపములు రెండును గలిసి ౮ రూపము లగును.

౧౧౪. భూతంబు లజీకి = వ్యతిరేకార్థకప్రత్యయము లంతమందుఁ గల భూతకాలికరూపములకు; లిడంతంబగు నగుధాతువు = అగుధాతువు యొక్క భూతకాలికరూపము; భూతార్థమునందలి వ్యతిరేకక్రియకు 'అగు' ధాతువుయొక్క భూతకాలక్రియారూపము అనుప్రయుక్తమగునని యర్థము.

'(వాఁడు) రాఁడయ్యెను' - ఇచట 'రాఁడు' అనునది 'వచ్చు' ధాతువునకు ౯౧-వ సూత్రము ననుసరించి వ్యతిరేకార్థకరూపము. దానికి 'అగు' ధాతువునకు ౧౦౦-వ సూత్రము ననుసరించి వచ్చిన 'అయ్యెను' అనునది అనుప్రయుక్త మయినది. (ఇది ఏకవచనమునకు రూపము) 'వారు రారయిరి' అనునది బహువచనమునకు రూపము. అమహత్తున ఏకవచనమునకు 'అది రాదయ్యెను' అనియును, బహువచనమునకు 'అవి రావయ్యెను' అనియు నుదాహృతులు. ఇట్లే మధ్యమోత్తమపురుషముల యందాహారణములకును ప్రక్రియ గ్రహించునది.

నుజ్యంతం బగు నగు ధాతువు క్రియావిశేషణంబుల కనుప్రయుక్తం బగు నుజీకి విభాష నగు. ౧౧౫.

కాను-అనునది నుజ్యంతం బగు నగు ధాతువు రూపంబు.

౧౧౫. నుజ్యంతం బగు నగు ధాతువు=అగు ధాతువుయొక్క నుజ్యంత రూపము 'కాను' అనునది. నుజీకి = నుజ్యంతధాతురూపమునకు. క్రియా విశేషణము లనఁగా క్రియతో నన్వయించు విశేషణము లని యర్థము.

క్రియావిశేషణములకు 'అగు' ధాతు నుజ్యంతరూపమగు 'కాను' అను నది నిత్యముగా అనుప్రయుక్త మగును. ఈ 'కాను' అనునది నుజ్యంతధాతువుల చివర వికల్పముగాఁ జేర్పఁబడును.

'కాను' - 'అగు' ధాతువునకు ౮౦-వ సూత్రముచే నుజీయు, అది పరముకాఁగా ౯౬-వ సూత్రముచే 'అగు' నకు 'కా' అను నాదేశమును అయి 'కాను' అయినని. ఇదియే అగుధాతు నుజ్యంతరూపము.

గత్యర్థకములు మున్నగుధాతువులు ప్రయోగించునపుడు అప్రేరణమున (కర్త్రర్థమున) ఏవి కర్తలుగా నుండునో, అవి ప్రేరణార్థమున కర్మలగును.

'మైత్రుండు గ్రామంబుఁ బొందెను' ఇచట 'పొందు' గత్యర్థకము; కర్త్రర్థకము. ఈప్రయోగమున కర్త 'మైత్రుఁడు.' 'చైత్రుండు మైత్రుని గ్రామంబుం బొందించెను' అనుచోట 'పొందించెను' ప్రేరణార్థకము. కాన అప్రేరణమున కర్తయైన 'మైత్రుఁడు' అనునది ఇందు కర్మయై ద్వితీయా విభక్తిని (కారక. ౨-వ సూత్రము) పొంది 'మైత్రుని' అని యైనది.

లాఁటిచో సహితము—వేఱుచోట్లఁగూడ; అనఁగా గత్యాదులకంటె వేఱగునర్థములందును కర్తలకుఁ బ్రేరణమునఁ గర్మత్వము సిద్ధించునని భావము.

'మైత్రుండు పుడమి నేలెను' ఇచటి 'ఏలు' అనునది గత్యాదులలోఁ జేరలేదు; అయినను ఆయర్థమునఁగల 'మైత్రుండు' అను కర్తకుఁ బ్రేరణమున 'చైత్రుండు మైత్రునిం బుడమి నేలించెను' అని ప్రేరణమునందుఁ గర్మత్వము సిద్ధించి ద్వితీయావిభక్తి వచ్చెను. ఇట్టివానిని ప్రయోగానుసారముగా గ్రహింపనగును.

అనభిహితకర్తకొక్కానొకచో షష్ఠి బహుళంబుగా నగు. (౨౨.)

రాముఁడు మిథిలం గనియె - రామునకు మిథిల గనంబడియె - రామునిచే మిథిల గనంబడియెను. మైత్రుండు తత్త్వంబుం దెలిసెను-చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వంబు దెలిపెను. కన్వాదియోగంబునం బ్రయోజ్యకర్తయగు షష్ఠి నిత్యంబుగా నగు. విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మిథిలం గానిపించెను. కృష్ణుం డర్జునునకు విశ్వరూపంబుం జూపెను.

అకర్మకంబున కప్రేరణంబునం దాత్మనేపదకర్మానుబంధంబులు లేమిం జేసి రూపభేదంబు లయి దని యెఱుంగునది.

ఇట స్వత్వంబు—'చూడను+కాను' అని యుండునపుడు 'ను' అనుదాని కగు ద్రుతకార్యములలో స్వత్వరూపమగు 'ను' కూడ ఉన్నందున 'చూడనుగాను, చూడనుగను' అను రూపము లగునేమో యను భ్రాంతి కలుగకుండ 'ఇట స్వత్వంబులే' దని తెలుపఁబడినది. ఇట్టిచోట స్వత్వమురా దని వ్యాకర్తచే వ్యవస్థ చేయఁబడుచున్నది.

ఉన్న కలనవర్ణకంబుమీఁది| తచ్ఛబ్ద వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౧౧౭.

బాహుళకంబుచే నిట సంధి నిత్యంబు. వండుచున్నవాఁడు-వండుచున్నాఁడు. వండుచున్న వారు - వండుచున్నారు. వండుచున్న వాఁడవు - వండుచున్నాఁడవు. వండుచున్న వారరు- వండుచున్నారరు. వండుచున్న వాఁడను - వండుచున్నాఁడను. వండుచున్న వారము - వండుచున్నారము. ఇట్లు వండఁగల వాఁడు - వండఁగలాఁడు. వండినవాఁడు - వండినాఁ డిత్యాదు లెఱుంగునది.

౧౧౭. 'ఉన్న, కల, న' అను ప్రత్యయములను బొందిన క్రియల మీఁది తచ్ఛబ్దముయొక్క వకారమునకు లోపము వికల్పము. [క్రియావిశేషణముమీఁద (సమాస. ౯-వ సూత్రముచే) తచ్ఛబ్దము ('అ' శబ్దము) అను ప్రయుక్తమగు నని యిదివఱకే చెప్పఁబడినది. 'ఉన్న' మున్నగునవి వర్తమానాద్యర్థములందు ధాతువున కగు నని ౪౬-వ సూత్రముచే విధింపఁబడియున్నది. ఆ 'ఉన్న' మున్నగువానిపయివచ్చిన వకారమునకు వికల్పలోపము నీసూత్రము విధించుచున్నది.]

'వండుచున్న+వారు = వండుచున్నారు.' ఇచట 'వండుచున్న+వారు' అనునపుడు వకారలోపము రాఁగా 'వండుచున్న+అరు' అనియుండఁగా సంధి. ౪-వ సూత్రము ననుసరించి నిత్యసంధి వచ్చినది. [సంధి ౪-వ

'రామునిచే' అనుచోట కారక. 3-వ సూత్రముచే తృతీయ వచ్చి నది. ఆతృతీయకుబదులు షష్ఠియు బహుళముగా రావచ్చు నని యీసూత్రముచే విధింపఁబడినందున రామునకు మిథిల కనఁబడియె' ననియుం నుండ వచ్చును.

'మైత్రుండు తత్త్వంబుం దెలిసెను' అనుచోటం గ్రియచేఁ జెప్పఁబడుకర్త 'మైత్రుఁడు.' అనభిహితము కానందున దీనికి షష్ఠి రాదు. 'చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వంబు దెలిపెను' అనుచోటం దెలిసినవాఁడు చైత్రుఁడు కాని మైత్రుఁడు కాఁడు; కాన 'మైత్రుఁడు' అనభిహితకర్తయైనాఁడు. ఇచట అప్రేరణమునందుఁ గర్తయైన 'మైత్రుఁడు' ప్రేరణమునఁ గర్మ యగుటచే ద్వితీయ రావలసియుండఁగా, ఈవిధిచే షష్ఠి వచ్చి (ద్వితీయను బాధించి) 'చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వంబు దెలిపెను' అని యైనది.

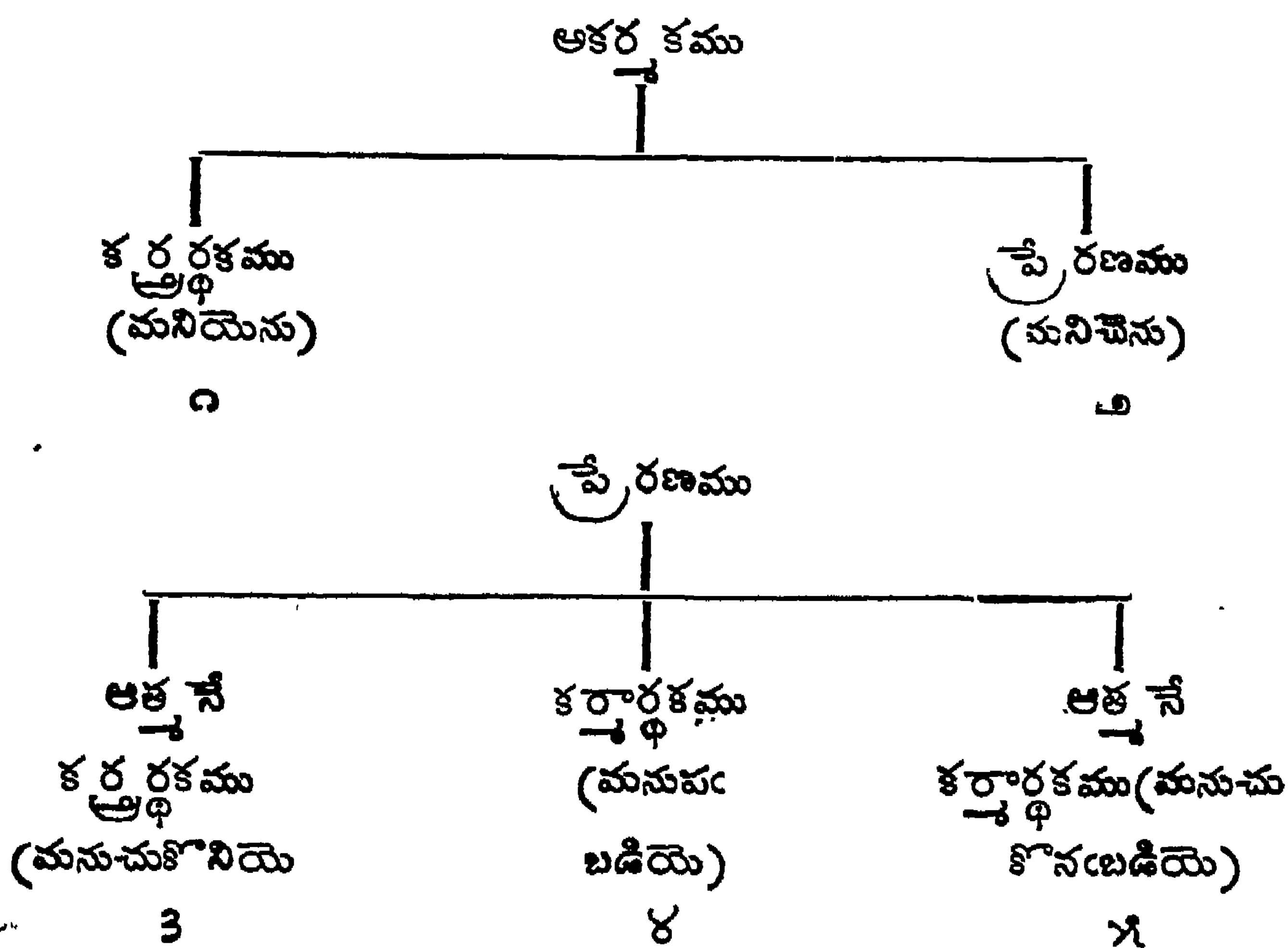
కన్వాది - ఈసూత్రమునందలి బహుళగ్రహణము ననుసరించి 'కను' మున్నగు ధాతువులతోడి సంబంధమునందు 'కను' మున్నగు ధాత్వర్థముల ప్రేరణరూపములతోడి యన్వయమున వాని అప్రేరణమునందలి కర్తకు నిత్యముగా షష్ఠి కలుగు నని యర్థము. అట్టియెడల ద్వితీయ కా దని భావము.

ప్రయోజ్యకర్త = ప్రోత్సహింప (ప్రేరింప)ఁ బడుకర్త; స్వార్థమునందుఁ గర్త యయి, ప్రేరణమునందు వేఱొకనిచే వ్యాపారమునందుఁ బ్రవేశపెట్టఁబడుకర్త.

(అప్రేరణము లేక స్వార్థము) రాముఁడు మిథిలం గనెను. ఇచట కర్త 'రాముఁడు.' 'దీనికిఁ బ్రేరణార్థకరూపము.) విశ్వామిత్రుండు రామునకు మిథిలం గానిపించెను' అనుచోట ప్రయోజ్యకర్త 'రాముఁడు.' ప్రయోజకకర్త ప్రోత్సహించినవాఁడు 'విశ్వామిత్రుఁడు.' ఇచటఁ బ్రయోజ్యకర్తకు ౧-౨3-వ సూత్రము ననుసరించి ద్వితీయ రావలసియుండఁగా షష్ఠి నిత్యముగా విధింపఁబడుచున్నది. షష్ఠి నిత్య మని చెప్పుటకు సూత్రమునందలి 'బహుళ' గ్రహ

ణమే కారణము. ఇట్లే 'కృష్ణుం డర్జునునకు విశ్వరూపంబుం జూపెను' అనుచోఁ బ్రయోజకకర్తచేఁ బ్రేరింపఁబడిన ప్రయోజ్యకర్త యగు 'నర్జునుఁడు' అను దానికి ద్వితీయకు బదులు షష్ఠి వచ్చె నని గ్రహించునది.

అకర్మకంబునకు కర్మ లేని (కేవల) కర్త్రర్థకమునకు కర్మార్థమునఁ గల్గు 'పడు జే' రానందునను, ఆత్మనేపదార్థమునవచ్చు 'కొను' స్వార్థమున రానందునను స్వార్థమునఁ గర్త్రర్థకరూప మొక్కటియే కలుగును. ప్రేరణార్థక ప్రత్యయములు అకర్మకములకును గలుగును. కావున ప్రేరణకర్త్రర్థకరూపముల మీఁద 'కొను, పడు.' 'కొనుపడు' లు సంభవించుటచే ప్రేరణార్థమున నాల్గు రూపము లేర్పడును; స్వార్థమునందలి రూపముతోఁగూడఁ జేరి అకర్మకమునకు ఐదు రూపము లగు నని యభిప్రాయము.

రెండియుం బ్రేరణంబున—సకర్మములకు ౧౨౨వ సూత్రము టీకలో వివరింపఁబడిన ప్రకారము కలిగిన ౮ రూపములలో ప్రేరణరూప

ములు నాల్గింటిమీఁదను మఱలఁ బ్రేరణప్రత్యయములను గూర్చునెడల మఱి ౪ రూపములు ఎక్కువ యగును.

ప్రేరణకర్త్రర్థకమునుండి పునః ప్రేరణకర్త్రర్థకము - 'దేవదత్తుఁడు చైత్రునకు మైత్రునిచేత వంటకము వండింపించెను.'

ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకమునుండి పునః ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము - 'దేవదత్తుఁడు చైత్రునకు మైత్రునిచేత వంటకమును వండింపించుకొనెను.'

ప్రేరణకర్మార్థకమునుండి పునః ప్రేరణకర్మార్థకము - 'దేవదత్తునిచేత చైత్రునిచేత మైత్రునకు వంటకము వండింపింపఁబడియెను.' ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకమునుండి పునః ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము - 'దేవదత్తునిచేత చైత్రునిచేత మైత్రునకు వంటకము వండింపించుకొనఁబడియెను.'

అకర్మకమునకు కలిగిన ౫ రూపభేదములలోఁ బ్రేరణార్థకములగు నాల్గింటిమీఁద మఱలఁ బ్రేరణప్రత్యయములను గూర్చినయెడల మఱి ౪ రూపములు ఎక్కువగాఁ గల్గును.

౧. ప్రేరణకర్త్రర్థకమునుండి మఱలఁ బ్రేరణకర్త్రర్థకము - 'దేవదత్తుఁడు చైత్రునిచేత మైత్రుని మనిపించెను.'

౨. ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకమునుండి పునః ప్రేరణాత్మనేపదకర్త్రర్థకము - దేవదత్తుఁడు చైత్రునిచేత మైత్రుని మనిపించుకొనియెను.

3. ప్రేరణకర్మార్థకమునుండి పునః ప్రేరణకర్మార్థకము - 'దేవదత్తునిచేత చైత్రునిచేత మైత్రుఁడు మనిపింపఁబడియెను.'

౪. ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకమునుండి పునః ప్రేరణాత్మనేపదకర్మార్థకము - దేవదత్తునిచేత చైత్రునిచేత మైత్రుఁడు మనిపించుకొనఁబడియెను.'

ఈరీతిని సకర్మకమునకు ౧౨ - ను, అకర్మకమునకు ౯ - యును భేదము లగును.

ఇది క్రియాపరిచ్ఛేదము.

కృదంతపరిచ్ఛేదము

→(౦)←

కృత్తుల కర్థంబులు యథావ్యవహారంబుగ గ్రాహ్యంబులు. ౧.

ధాతువునకు విహితంబగు డుఙ్భిన్నప్రత్యయంబు కృత్తు నాఁబడు. కృత్తులకు వక్ష్యమాణంబులకు భావకర్తృకర్త్రాద్యర్థం బులు మహాజనవ్యవహారానుసారిగా నెఱుంగునది. ఆఁక-బంధ నము. మొలక - నవోద్భిదము. ఏలిక - పాలకుఁడు. కోరిక - వాంఛయు - వాంఛితంబును. మూఁక - సంఘము. ఆడిక - నింద. ఓడిక - స్రోతస్సు

కృదంతపరిచ్ఛేదము — ధాతువులపయిఁ జేరు ప్రత్యయములు కృత్తులు. కృత్తులు చివరఁగలవి కృదంతములు. ఇవి నామవాచకములు. ధాతువులపయి ప్రత్యయములుచేరి నామవాచకము లగునవే కృదంతములని భావము. వానిని గూర్చి తెలుపుగ్రంథభాగము కృదంతపరిచ్ఛేదము.

౧. కృత్తులు = ధాతువులచివరఁ జేరు 'డుఙ్', రు, వు, రు, సు, ము ఞు' ల కంటె వేఱైన ప్రత్యయములు.

భావార్థమున నుదాహృతి : — 'ఆఁగు+క = ఆఁక.' 'ఆఁగు' నకు 'ఆఁగుట' అను భావార్థమున 3-వ సూత్రముచే 'క' వచ్చి, ౨-వ సూత్ర ముచే 'గు' లోపించినది.

కర్త్రర్థమున నుదాహృతులు:— మొలచు+క='మొలక';(నవోద్భిదము= క్రొత్తగా అంకురించినది) ఇచట 3-వ సూత్రముచే 'క' ప్రత్యయమును, ౨-వ సూత్రముచే 'చు' లోపమును వచ్చినవి. 'ఏలు+ఇక = ఏలిక.' ఇచట

౧౨-వ సూత్రముచే 'ఇక' వర్ణకమువచ్చి, సంధి (సంధి ౧౧-వ సూత్రము) అయినది. 'కోరు+ఇక=కోరిక' అనునది కర్మార్థమున కుదాహృతి. ప్రక్రియ మీఁదిరీతినే. 'మూఁగు+క = మూఁక' అయినది కర్త్రర్థకము. ఇట ౩-వ సూత్రముచే 'క' ౨-వ సూత్రముచే 'గు' లోపము వచ్చినవి 'ఆడు+ఇక = ఆడిక' అనుచోట భావార్థమున 'ఇక' వచ్చినది. 'ఓడు+ఇక = ఓడిక' ఇచట కర్త్రర్థమున 'ఇక' వచ్చినది. (స్రోతస్సు = ప్రవాహము).

ఇటం గృత్కగతపవేములు పరంబు లగునపుడు
క గ చ య వ లకు లోపం బగు. ౨.

కృత్సంబంధులగు కాదులు పరంబులగునపుడు ధాతువు నంతంబు లగు కగచయవలకు లోపం బగు. మీఁదిలక్ష్యంబులం జూడంబడు.

౨. ఇట = ధాతువులందు; కృత్కగతపవేములు = కృత్ప్రత్యయ సంబంధములగు క - గ - త - ప - వ - ఇకములు; వీని కుదాహరణములు తరువాతి సూత్రములందు చూచునది.

కవర్ణకం బలుగ్వాదుల కగు. ౩.

అలుగు - అలుక. ఆఁగు - ఆఁక. ఎఱుఁగు - ఎఱుక. ఇట బిందులోపంబు. ఇట్లు కొన్నింట గ్రహించునది కడఁగు-కడఁక. కలఁగు - కలఁక. కాఁగు - కాఁక. తునుఁగు - తునుక. నడచు- నడక. నలఁగు - నలఁక. పోవు - పోక. మడఁగు-మడఁక. మలఁగు- మలఁక. మునుఁగు - మునుక. మూఁగు - మూఁక మొలచు - మొలక. వచ్చునకు - రా - రాక. వంగు - వంక. వీఁగు - వీఁక. ఈఁక కపులు పరంబులగునపుడు కనునకు దీర్ఘం బగు - కానుక. కినియు ముదియుల కుత్వంబు నగు. కినియు - కినుక. ముదియు - ముదుక. ఇత్యాదు లలుగ్వాదులు.

3. 'అలుగు' మున్నగువానికి 'క' అగును. 'అలుగు+క = అలుక' ౨-వ సూత్రముచే 'గు' లోపించినది. 'ఆఁక' ఇదివఱకే సాధింపఁబడినది. 'ఎఱుక' అనుచో అర్ధానుస్వారము లోపించినది. 'ఎఱుఁక' అని వ్రాయరాదు; 'వచ్చు+క=రాక' ఇచట 'వచ్చు' నకు రాదేశము ముత్తు పరముగాకున్నను చేయఁబడుటకుఁ బ్రయోగమే శరణ్యము. 'కను+క=కానుక' తొలి 'క'కు దీర్ఘము. ఇట్లే ౧౧-వ సూత్రముచే వచ్చు 'పు' పరమగునపుడు 'కను'నకు దీర్ఘము 'కానుపు.' 'కిని+యు = కినుక' ౨-వ సూత్రముచే 'యు' లోపము. 'ని' ఇకారమున కుత్వము. ఇట్లే 'మదియు+క=ముదుక' అనుచోటను ఇకారమున కుత్వము.

ఇమివర్ణకంబు కలుగ్వాదుల కగు. ౪.

కలుగు - కలిమి, ఓరుచు - ఓరిమి, కూరుచు - కూరిమి, నేరుచు-నేరిమి, ప్రేలుచు - ప్రేలిమి, బడియు - బడిమి, బ్రదుకు-బ్రదిమి, ఒడ్డు-ఒడ్డిమి, తాలు - తాలిమి.

౪. 'కలుగు' మున్నగువానికి 'ఇమి' అగును. 'కలుగు+ఇమి=కలిమి.' ౨-వ సూత్రముచే 'గు' లోపము. ఇట్లే తక్కినవియును.

తజ్వర్ణకంబు చేయ్యాదుల కగు. ౫.

చేయు - చేఁత, అలయు - అలఁత, కూయు - కూఁత, కోయు - కోఁత, గీయు - గీఁత, నేయు - నేఁత, పూయు - పూఁత, పోయు - పోఁత, మూయు - మూఁత, మేయు-మేఁత, మ్రోయు-మ్రోఁత, రోయు - రోఁత, లాయు-లాఁత, వ్రాయు - వ్రాఁత, ప్రేయు - ప్రేఁత.

౫. 'చేయు' మొదలగువానికి 'తజ్' (త) అగును ఇది జిత్తు కాన, దీనికి ముందు బిందువు చేరుచుండును. 'చేయు+త=చేఁత' ౨-వ సూత్రముచే 'యు' లోపము. ఇట్లే తక్కినవియు నని యెఱుంగునది.

కువవర్ణకం బడంగ్వాదుల కగు. ౬.

అడఁగు-అడఁకువ, ఎఱుఁగు-ఎఱుకువ, కలఁగు-కలఁకువ, నలఁగు-నలఁకువ, పెనఁగు - పెనఁకువ, పొలయు - పొలఁకువ, మఱచు-మఱకువ, మెలఁగు - మెలఁకువ, లోఁగు - లోఁకువ, వేగు - వేకువ.

౬. 'అడంగు' మున్నగు ధాతువులకు 'కువ' అగును. 'అడఁగు+కువ = అడఁకువ', ౨౨వ సూత్రముచే 'గు' లోపము ఇట్లే తక్కినవియును.

టవర్ణకం బాడ్వాదుల కగు నగుచో నంతలోపం బగు. ౭.

అడు - ఆట, ఊఁకు - ఊఁట, ఊఁటడు - ఊఁటట, ఏఁకరు - ఏఁకట, ఓడు - ఓట, తిప్పరు - తిప్పట, తేరు - తేట, త్రిమ్మరు - త్రిమ్మట, పండు-పంట, పాడు - పాట, మండు - మంట, వండు - వంట, వేసఱు - వేసట, అనుప్రయుక్తం బయిన యాటశబ్దంబు ప్రాయికంబుగాఁ గ్లీబసమం బగు. కోలాటము - పోరాటము - మంద్రాటము ఇత్యాదులు.

౭. 'ఆఁడు' మున్నగు ధాతువులకు 'ట' అగును; ఆ 'ట' పరమగునపుడు ధాతువు చివరియక్షరము లోపించును. 'అడు+ట=ఆట' ఇట్లే మిగిలినవియును.

అనుప్రయుక్తంబు—కొన్ని శబ్దముల వెనుకఁ జేర్పఁబడు 'ఆట' శబ్దము తఱచుగ నపుంసకసమ మగును; కాన 'ము' వర్ణకమును పొందును. ఉదా:— 'కోలాటము - పోరాటము - మంద్రాటము.' వీనిని కోలాట, పోరాట, మంద్రాట' అని వ్రాయరాదు.

టువర్ణకంబు పడ్వాదుల కగు నగుచో నవి యాద్యక్షరశేషంబు లయి దీర్ఘంబు నొందు. ౮.

పడు - పాటు, చెడు - చేటు, అడుచు - ఆటు, కఱచు-

కాటు, పొడుచు - పోటు, వయిచు - వాటు. ఏయు - ఏటు, ఓడు - ఓటు, ప్రేయు - ప్రేటు.

౮. 'పడు' మొదలగుధాతువులకు 'టు' అగును. అది పరముకాఁగా ధాతువు మొదటి యక్షరమే మిగిలి దీర్ఘమును పొందును. (తక్కిన యక్షరములు లోపించును.) 'పడు+టు=పాటు;' అడుచు+టు=('డుచు' లోపము) ఆటు; ఇట్లే తక్కినవియును.

పవర్ణకంబు తిరియ్యాదుల కగు. ౯.

తిరియు - తిరిపము. కలియున కత్వంబు నగు - కలపము. పొలయు - పొలపము. మురియు - మురిపము. సొలయు - సొలపము. వలియు - వలిపము.

౯. 'తిరియు' మున్నగుధాతువులకు 'ప' ప్రత్యయమగును. 'తిరియు+ప+ము=తిరిపము' ఇచట ౨-వ సూత్రముచే 'యు' లోపము. ఆచ్ఛిక. ౨-వ సూత్రముచే క్లీబసమత్వమువచ్చి 'ము' అయినది. ఇట్లే తక్కినవియును. కలియు+ప+ము = కలపము. (ఇచట 'లి' 'ల' గా మాఱినది.)

తవర్ణకం బావులించు లోనగువాని కగు. ౧౦.

ఆవులించు-ఆవులింత. ఇగిలించు - ఇగిలింత. ఓకిలించు - ఓకిలింత. కుళ్లగించు - కుళ్లగింత. కుసిలించు - కుసిలింత. కొక్కరించు - కొక్కరింత. కొప్పరించు - కొప్పరింత. గిలిగించు-గిలిగింత ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

౧౦. 'ఆవులించు' లోనగుధాతువులకు 'త' అగును. 'ఆవులించు+త= ఆవులింత' ఇచట ౨-వ సూత్రముచే 'చు' లోపము.

పువర్ణకంబు మాయ్యాదుల కగు. ౧౧.

మాయు - మాపు. మేయు - మేపు. అడుచు - అడుపు.

ఇంచు - ఇంపు. ఏఁచు - ఏఁపు. ఏచు - ఏపు. కను - కానుపు. కాచు - కాపు. చూచు - చూపు. తలఁచు - తలఁపు. తోఁచు-తోఁపు. త్రేఁచు - త్రేఁపు. త్రోఁచు - త్రోఁపు. పూఁచు - పూఁపు. పెనుచు - పెనుపు. పొలుచు - పొలుపు. ప్రోచు - ప్రోపు. మెచ్చు - మెప్పు. మోచు - మోపు. వలచు - వలపు. వాచు-వాపు ఇత్యాదులు మాయ్యాదులు.

౧౧. 'మాయు' మున్నగువానికి 'పు' అగును. 'మాయు+పు=మాపు' -వ సూత్రముచే 'యు' లోపము. ఇట్లే మిగిలినవియును.

ఇకివర్ణకం బంజ్వాదుల కగు. ౧౨.

అంజు - అంజిక. అమరు - అమరిక. అరయు - అరయిక. అలయు - అలయిక. ఆడు - ఆడిక. ఓడు - ఓడిక. ఓపు-ఓపిక. కను - కానిక. కూడు - కూడిక. కోరు - కోరిక. పొందు - పొందిక. పోలు - పోలిక. తూను - తూఁగున కగు - తూనిక. ఇత్యాదు లంజ్వాదులు.

౧౨. 'అంజు' మొదలగువానికి 'ఇక' అగును. అంజు+ఇక = అంజిక. (సంధి. ౧౧-వ సూత్రముచే సంధి. 'తూఁగు+ఇక = తూనిక.' ఇచట 'తూఁగు' అను దానికి 'తూను' ఆదేశ మయినది.

అప్ప్వాదులకు నజి యగు. ౧౩.

అప్ప-అప్పన. ఉజ్జ-ఉజ్జన. ఒప్ప - ఒప్పన. గట్ట - గట్టన. గడ - గడన. దట్ట - దట్టన. దీవ - దీవన. పాట - పాటన. మన్న - మన్నన. వీచు - వీవన.

౧౩. 'అప్ప' మొదలగు ధాతువులకు 'నజి' (న) అగును. అప్ప+న= అప్పన. 'వీచు+న=వీవన' ఇచట నజి జిత్తగుటచే ధాతువు చివరి (చు లోని)

ఉకారము అకార మయినది; (చూ. క్రియా. ౨౦-వ సూత్రము) విదఘ క్రియా. ౧౮-చే చకారము వకారముగా మాఱినది.

బడి యేల్వాదుల కగు. ౧౪.

ఏలుబడి - కట్టుబడి - కనుబడి - కొనుబడి-గిట్టుబడి-చెల్లుబడి - చేరుబడి - తగులుబడి - తీఱుబడి - పెట్టుబడి - పోబడి-మ్రొక్కుబడి - వచ్చుబడి - సాగుబడి.

౧౪. 'ఏలు' మున్నగువానికి 'బడి' అగును. 'ఏలు+బడి = ఏలుబడి' ఇట్లే తక్కినవియును.

గడ చేర్వాదుల కగు. ౧౫.

చేరుగడ - తిరుగడ - తీఱుగడ - తేఱుగడ - తేగడ-మనుగడ - విడుగడ - వీడుగడ.

౧౫. 'చేరు' మున్నగువానికి 'గడ' అగును. 'చేరు+గడ = చేరుగడ' ఇట్లే శేషములును.

ఇకి కోర్వాదుల కగు. ౧౬.

కోరికి - పూనికి-పోలికి - మనికి - వినికి-చూడు చూచున కగు - చూడికి.

౧౬. 'కోరు' మున్నగువానికి 'ఇకి' అగును. 'కోరు'+ఇకి = కోరికి (సంధి. ౧౧-వ సూత్రముచే సంధి.) 'చూచు+ఇకి = చూడికి.' క్రియా. ౯౧-వ సూత్రముచే 'చూచు' నకు 'చూడు' ఆదేశము.)

వువర్ణకంబు మన్వాదుల కగు. ౧౭.

మను - మనువు. కాఁచు - కావు. కొలుచు - కొలువు చచ్చు - చావు. తడయు-తడవు. నిలుచు - నిలువు. నోచ్చు - నోవు. పూచు - పూవు. పుచ్చు - పువ్వు.

౧౭. 'మను' మున్నగువానికి 'వు' అగును. 'మను+వు = మనువు' 'కాచు+వు = కావు' (౨౨-వ సూత్రముచే 'చు' లోపించినది.) ఇట్లే తక్కినవియును. 'చచ్చు+వు=చావు' ౨౨-వ సూత్రముచే 'చ్చు' లోపము అద్యక్షరమునకు దీర్ఘము. ఇట్లే 'నొచ్చు+వు=నోవు.' 'ప్రిచ్చు+వు = ప్రివ్వు. ౨౨-వ సూత్రముచే 'చ్చు' లోపము 'వ' కార ద్విత్వమును.

అవర్ణకంబు గీఱ్ఱాదుల కగు. ౧౮.

గీఱ - ఊఁద - ఎండ - కాయ - చదియ-తునియ-పరియ-పాయ - పిడుచ - మీఁట - ముడియ - వదర - వ్రయ్య.

౧౮. 'గీఱు' మున్నగువానికి 'అ' అగును. గీఱు+అ = 'గీఱ' (సంధి ౧౧-చే సంధి.) ఇట్లే తక్కినవియును.

అకవర్ణకంబు మాఱ్ఱాదుల కగు. ౧౯.

మాఱు - మాఱకము. అమ్ము - అమ్మకము. అంపు - అంపకము. పంచు - పంపు - పంపకము. వండు డకారంబు టకారంబగు-వంటకము. తోము-తోమకము. అద్దు-అద్దకము.

౧౯. 'మాఱు' మొదలగువానికి 'అక' అగును. 'మాఱు' మున్నగునవన్నియును క్లీబతుల్యములు కాన వీనికి 'ము' ప్రత్యయ మగును. మాఱు+అక+ము = మాఱకము' (సంధి. ౧౧-చే సంధి.) 'వండు+అక+ము = వంటకము.' అనుచోట 'డకారము' 'టకార' మయినది.

డువర్ణకం బాఱ్ఱాదుల కగు నగునపుడు పకారంబు చయుల కగు. ౨౦.

ఆఱు - ఆఱుడు. అమ్ము - అమ్ముడు. అల్లు - అల్లుడు. ఎక్కు - ఎక్కుడు. క్రుమ్ము - క్రుమ్ముడు. చోపు - చోపుడు.

త్రొక్కు - త్రొక్కుడు. త్రోచు - త్రోపుడు. దంచు-దంపుడు. దాఁచు - దాఁపుడు. దిగు - దిగుడు. దోఁచు - దోఁపుడు. పెంచు - పెంపుడు - ప్రేఁపుడు. ప్రాఁకు - ప్రాఁకుడు. మాయు - మాపుడు. రాచు - రాపుడు ఇత్యాదులు.

౨౦. 'అటు' మున్నగువానికి 'డు' అగును. ఆ 'డు' పరమగుచో 'చ' 'య' లు 'ప' గా మాఱును. 'అటు+డు=అటుడు;' 'దంచు+డు=దంపుడు' 'మాయు+డు = మాపుడు' అనుచోట్ల వరుసగా 'చ, య' లకు పకార మాదేశమగుటను గమనించునది. ఇట్లే తక్కినవియుంచు.

ఉవర్ణకం బడుక్వాపుల కగు. ౨౧.

అడుకు - అంటు - ఒప్పు - ఒఱుగు - ఒఱఁగు.

౨౧. 'అడుకు' మున్నగువానికి 'ఉ' అగును. 'అడుకు+ఉ=అడుకు' సంధి. ౧౧-వ సూత్రముచే సంధి. ఇట్లే తక్కినవియగును.

వడిప్రభృతులి ల్లెఱుంగునది. ౨౨.

వడి: కొలువడి - గెలువడి - నడవడి. వ్యతిరేకంబున లేవడి. వి: తనివి - తెలివి - విరివి. అవు. తగవు - నగవు - ఉఱవు. ఇ: చేయి - వ్రాయి. కలి: కనుకలి - వినుకలి ఇత్యాదులు మహాజనవ్యవహారంబుల నెఱుంగునది.

౨౨. వడిప్రభృతులు = వడి, వి, అవు, ఇ, కలి మున్నగునవి. 'వడి' మున్నగునవి ఆయాధాతువుల కాయాయర్థములందు గలుగుటను పెద్దల వ్యవహారము ననుసరించి గ్రహింపఁదగును. కొలుచు+వడి=కొలువడి. (వడి). ఇచట ౨-వ సూత్రముచే 'చు' లోపము. ఇట్లే తక్కినవి. 'కలుగు+వడి

(వ్యతిరేకము) = లేవడి' క్రియా. ౧౧౭-చే 'కలుగు' నకు 'లే' ఆదేశ మయినది.

(వి) 'తనియు+వి = తనివి.' (౭-వ సూత్రముచే 'యు' లోపము) ఇట్లే 'తెలివి, విరివి' అనునవియును.

(అవు) 'తగు+అవు = తగవు' (సంధి. ౧౧-వ సూత్రముచే సంధి.) 'నగవు,' 'ఉఱవు' ఇట్లే.

(ఇ) చేయు+ఇ = చేయి. (సంధి. ౧౧-వ సూత్రముచే సంధి) ఇట్లే 'వ్రాయి.'

(కలి) 'కను+కలి = కనుకలి; విను+కలి = వినుకలి.'

ఇది కృదంతపరిచ్ఛేదము.

ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదము

పదాద్యంబులు ఋౠ వర్ణంబులు రల తుల్యంబులు. ౧.

అతఁడు ఋషి - ఇట సంధి లేదు. ఆఋషి - ఇట యడాగమము లేదు. వచ్చె ఋషి - వచ్చెన్ ఋషి - వచ్చెను ఋషి- ఇట ద్రుతమునకు లోప సంశ్లేషస్వాత్వములు

ప్రకీర్ణక పరిచ్ఛేదము—ప్రకీర్ణ మనఁగా నంతటఁ జల్లఁబడినది, విశాలమైనది. వెనుకఁజెప్పఁబడిన పరిచ్ఛేదముల కన్నింటికిని సంబంధించిన విషయములను వివరించు గ్రంథభాగము ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదము.

౧. పదముతొలుత నుండు అచ్చులగు ఋ-ౠ లు రేఫలకారముల వంటివి.

'అతఁడు+ఋషి'-ఇచట 'ఋకారము' 'ర' తో సమాన మగుటచే ఉకారసంధి రాలేదు. కాన 'అతడృషి' కాలేదు.

'ఆఋషి' అనుచో 'ఋ' అచ్చుగాఁ బరిగణింపఁబడినచో యడాగమమువచ్చి 'అయ్యృషి' కావలసివచ్చును. అట్లు కాలేదు. 'వచ్చెన్+ఋషి= (1) వచ్చెఋషి, (2) వచ్చెన్ ఋషి, (3) వచ్చెను ఋషి' ఇచట 'ఋకారము' రేఫగాఁ బరిగణింపఁబడి స్థిరత్వము పొందుటచే సంధి ౧౮-వ సూత్రముచే అనుసరించి ద్రుతమునకు (1) లో లోపము, (2) లో సంశ్లేషము (3) లో స్వాత్వము కలిగిన వని గ్రహింపనగును.

**ఆచ్ఛికపదంబులం దుత్తమంబు లగు రులుధుల
మింటిదియేత్వంబునకు హ్రస్వంబు విభాష నగు. ౨.**

నల్లేరు - నల్లెరు. పల్లేరు - పల్లెరు. పెన్నేరు - పెన్నెరు - మానేరు - మానెరు. ఆడేలు - ఆడెలు. కుందేలు - కుందెలు. తోఁడేలు - తోఁడెలు. నాఁగేలు - నాఁగెలు, నేరేడు - నేరెడు. మారేడు - మారెడు. పూరేడు - పూరెడు. తంగేడు - తంగెడు.

౨. ఉత్తమంబులు = మూఁడచ్చులు గల పదములలో మూఁడవ యక్షరములు; అచ్చ తెనుఁగుపదములందు మూఁడక్షరములు గల పదములలో మూఁడవయక్షరములు 'రు లు డు' అనునవైనచో వానికి ముందున్న ఏకారము వికల్పముగా ఎకార మగును. 'నల్లేరు' లోని 'రు' ఉత్తమము; దానికి ముందున్న 'ల్లే' లోని ఏత్వము వికల్పముగా ఎత్వమై 'నల్లెరు' అయినది. తక్కినవియు నిట్లే.

ఊయేల పయ్యెద తాయెతులం ద్రిక్క నామంబులందు
యాకుం దాలవ్యవక్రయోగంబు లేదు. 3.

స్పష్టము.

3. త్రిక్క = తప్ప; తాలవ్యవక్రయోగము='ఎ ఏ' లతోఁ గూడి యుండుట; 'ఊయేల, పయ్యెద, తాయెతు' అను మూఁడు పదములను విడిచి వేఱచ్చటనుగూడ 'యె, యే' లు పదములలో లేవు.

ఊయేల యూయాలలఁబాఁపుల నొండొంటికిం
గుఱుచయొండె నగు. ౪.

ఉయేల - ఊయెల - ఊయేల - ఉయాల - ఊయల - ఊయాల. వక్ష్యమాణంబు యద్విత్వంబు-ఉయ్యేల-ఉయ్యెల - ఉయ్యాల - ఉయ్యల.

౪. చాఁపుల=దీర్ఘములందు; ఒండొంటికి = పర్యాయముగ; ఓండె = వికల్పముగా; 'ఊయేల, ఊయాల' అనుదాని దీర్ఘములకు హ్రస్వము వికల్పముగా నగు. వక్ష్యమాణంబు=ముందు విధింపఁబడునది. (౬-వ సూత్రముచేత నని యర్థము.) (1) ఉయేల, (2) ఊయెల, (3) ఉయ్యేల, (4) ఉయ్యేల, (5) ఊయేల. (1) ఉయాల, (2) ఊయల, (3) ఉయ్యాల, (4) ఉయ్యాల, (5) ఊయాల.

పయ్యెద పయ్యద. ౫.

౫. 'పయ్యెద' అనునది 'పయ్యద' యని 'య' కారమధ్యముగను ఉండవచ్చు నని యర్థము.

ఊయేలాదులం దొలియచ్చు మీఁదిహల్లునకు ద్విర్వచనంబొండె నగు. ౬.

ఉయ్యేల - ఊయేల. ఊయేల - ఊయెల. ఊయాల - ఊయల. ఆయె - ఏలికము - ఓయ - ఓయారము - కోపు (ధనూరగ్రము)-జాజర - తీనియ - తీయము- తేప (ప్లవము) - తేమ - తోయలి - దీవియ - నూవు - నోవి - నోవు - వ్రూవు - పేయ - మోక (అంకురము) - మోటిక . మోపు - వీయము ఇత్యాదు లూయేలాదులు.

౬. ద్విర్వచనంబు=ద్విత్వము; ఒండె=వికల్పముగా; 'ఊయేల' మొదలగుశబ్దములందు పదము తొలియచ్చునకుఁ దర్వాత నున్న హల్లునకు ద్విత్వము వికల్పముగా నగు.

'ఊయేల' అనుదానిలోని 'ఊ' తర్వాతి యకారమునకు ద్విత్వము రాఁగా సమాస ౧౩-వ సూత్రముచే 'ఊ' హ్రస్వ మయి 'ఉయ్యేల' అయినది. ఇట్లే తక్కినవియును.

అకారంబు క్రింది అకారంబునకుం దుదినులుల క్రింది నలలకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౭.

అఱ్ఱు - అఱు. గొఱ్ఱియ - గొఱియ. కన్ను - కను. నన్ను - నను. పల్లు - పలు. విల్లు - విలు.

౭. 'ఱ్ఱ' (ద్విత్వశకటరేఫము) లోని ఒక ఱకారమునకు, పదము తుద నున్న 'న్ను, ల్లు' లలోని నకార, లకారములకును లోపము బహుళము. 'అఱ్ఱు-అఱు, కన్ను-కను, విల్లు - విలు' తక్కినవియు నిట్లే.

అక్కటాదులజడ్డకు లోపంబు విభాష నగు. ౮.

అకట - అక్కట. అక్కట - అట్టిక - అట్టుక - అట్టె - అయ్యో - అయ్యారె - అవ్వారి - ఇట్టిక - ఉప్పవడము - ఉమ్మి - ఎక్కసక్కియము - ఎక్కసెక్కియము - ఎక్కిరింత-ఎడ్డ - ఎన్నిక - ఎమ్ముక - కజ్జాయము - కట్టా - కట్టిగ - కప్పురము - కమ్మటము - కమ్మతము - కువ్వాడము - కొట్టిక - కొమ్మ - కొయ్యగూర - గయ్యాళము - గిజ్జిగాఁడు - గుజ్జరాతి - చిట్టి-చిన్న - చిమ్మట - చెన్నఁటి - చెప్పుము - చెప్పుఁడు - చెమ్మట - చెల్లియలు - జవ్వాజి - జాబిల్లి - తమ్మటము - తమ్ములము - తల్లి - తుమ్మికి - తువ్వర - తెల్ల - దవ్వు - దివ్వియ - నవ్వు - నిద్దుర - నివ్వరి - నివ్వాళి - నువ్వు - నెట్టిక - నెమ్మలి - పవ్వళించు - పిన్న - పుల్లియ - పువ్వు - పెద్ద - పొట్టి - ప్రాకెన్న - ప్రెగ్గడ - బెగ్గడు - బొమ్మ - బొమ్మికము - బొమ్మిడికము - బొమ్మిడీకము - మజ్జ - మత్తాబు - మల్లారము - ముక్కు-ముద్దియ - మెట్టిక - మొక్కరము - మొగ్గరము - మొల్లాము - రడ్డి - లొట్టిపిట్ట - వట్టి - వయ్యాళి - సన్నియ - సవ్వడి - సివ్వంగి - అట్టు - ఇట్టు - ఎట్టు - అప్పుడు - ఇప్పుడు - ఎప్పుడు - అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - మమ్ము - మిమ్ము - తమ్ము - అమ్మ - అక్క - అవ్వ - అయ్య -

అప్ప - అచ్చొట్టు - ఇచ్చొట్టు - ఎచ్చొట్టు - అచ్చటు ఇచ్చటు - ఎచ్చటు ఇత్యాద్యు లక్కటాదులు.

ర. 'అక్కట' మొదలగుశబ్దములందుఁ గల (జడ్డకు) ద్విత్వమునకు లోపము వికల్పము. 'అకట - అక్కట' ఇట్లే తక్కినవియును.

జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాదిస్వరంబు గూడుచో జడ్డకు లోపంబు లేదు. ౯.

అట్టెత్తె కన్నదరె-నన్నడిగె-పల్లొత్తె-విల్లందె.

౯. ద్విత్వాక్షరము అజాదిపదముతోఁ గలియునపుడు మీఁది సూత్రముచేఁ గలుగులోపము ద్విత్వమునకు రాదు. 'అట్టు+ఎత్తె = అట్టెత్తె' ఇచట ద్విత్వమగు 'ట్టు' అజాదిపదమగు 'ఎత్తె' లోని 'ఎ' తో కలియుచున్నందున ద్విత్వము లోపింప లేదు. ఇయ్యది నిత్యవిధి కావున ఎప్పుడును ద్విత్వ లోపము రా దనియు, అందుచే 'అటెత్తె' అని కా దనియు భావము. ఇట్లే తక్కినచోట్లను గ్రహించునది.

హాదులయు నీలుగులోనగువాని తొలిహల్లునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౧౦.

హాడపము-అడపము. హారిదళము-అరిదళము. హాలఁది - అలఁది. నీలుగు - ఈలుగు. నీలుగు - నెగయు-పొందు-పొనరు. పూను పొదవుల కాదిలోపం బొకండు వచియించె|నది యవిచారమూలకంబు.

౧౦. హాదులయు = హాకారము మొదటఁగల పదములయొక్కయు, హాకారము మొదటఁగల పదములలోని తొలి హాకారమునకును, 'నీలుగు' మున్నగు పదములలోని తొలిహల్లునకు ను లోపము బహుళము.

'హాడపము (హాకారము లోపింపఁగా) అడపము' ('నీలుగు—నకా

రము లోపింపఁగా) ఈలుగు'. ఇట్లే తక్కినవియుం. అప్పకవి 'ఫూను, పొదరు' ల మొదటి హల్లునకు వికల్పలోపము చెప్పెను. కాని యట్లు చెప్పుటకు సరిగా ఆలోచింపమియే కారణ మని చిన్నయసూరిగారి యాశయము ('ఫూను, ఊను' అనునవియు, 'పొదవు, ఒదవు' లను పరస్పరసంబంధము లేని వనియు, విభిన్నార్థక మనియు నభిప్రాయము.)

ఆరాటాదులం బ్రథమేతరదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు విభాష నగు. ౧౧.

ఆరాటము ఆరటము. ఆరాటము - కర్పూరకేళి - కేళాకూళి - కొమారుఁడు - కొమారిత - గంబూరము - పెండారము - బంగారము - బేహారము - పీటతాటము - సంతోసము.

౧౧. 'ఆరాటము' మున్నగుశబ్దములందలి మొదటి దీర్ఘమును విడిచి తక్కిన దీర్ఘములకు హ్రస్వము వికల్పముగా నగును. ఆరాటము - ఆరటము (ఇట రెండవదీర్ఘ మగు 'రా' రగా మాఱినది;) ఇట్లే తక్కినవియుం.

ఓయారాదులం దొలి దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు విభాష నగు. ౧౨.

ఓయారము - ఒయారము. ఓయారము . కేళాకూళి - కోలె - గూడారము - గోరువంకపక్షి - జోహారు - నీలుగు - పేఁడ - బేహారము - దీర్ఘమధ్యంబు - మూఱు - మూలుగు - మోఱకు - వీటతాటము - వీడియము ఇత్యాదులు.

౧౨. 'ఓయారము' మున్నగుశబ్దములందు మొదటి దీర్ఘమునకు హ్రస్వము వికల్పము. 'ఓయారము'-'ఒయారము'గా మాఱినది. బేహారము - బెహార మనియు, పేఁడ - పెండ అనియు నగును. ఇట్లే తక్కినవియుం.

అడంగ్వాదుల డాకు ణకారంబు విభాష నగు. ౧౩.

అడఁగు - అణఁగు. అడఁగు - కడఁగు - చిల్లాడము - తడగము-నాఁడెము - పోఁడి - మిడుఁగు - వడఁకు - మిడుఁగుఱు ఇత్యాదు లడంగ్వాదులు.

౧౩. 'అడఁగు మున్నగువాని 'డ' వికల్పముగా 'ణ' గా మాఱును. 'అడఁగు - అణఁగు' ఇట్టే మిగిలినవియును.

దక్కులోనగువాని దాకు డకారంబు విభాష నగు. ౧౪.

దక్కు - డక్కు దక్కు - దగ్గఱు - దాఁగు - దాఁకలి- డిగు - దిగ్గియ - దూఁయు - దెందము - దెప్పరము - దెప్పా- దొంగ - దొప్ప ఇత్యాదులు.

౧౪. 'దక్కు' మొదలగువాని 'ద' వికల్పముగా 'డ' గా మాఱును. 'దక్కు - డక్కు'. ఇట్టే తక్కినవియును.

ఏతాదులకు మువర్ణకంబు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబు విభాష నగు. ౧౫.

ఏతము - ఏతాము. ఏతము - కళ్లము - గాలము - గుడ్డము-గోణము - గోతము - జాజము - జొంజము-జోతము - తణగము - బొండ్లము - మొండము - లాతము - వీణము ఇత్యాదులు.

౧౫. 'ఏతము' మున్నగు శబ్దములందు 'ము'కు ముందున్న హ్రస్వము నకు వికల్పముగా దీర్ఘ మగును. 'ఏతము' దీర్ఘమైనచో 'ఏతాము' ఇట్టే మిగిలినవియును.

పదాంతంబు లయి యసంయుక్తంబు లయిన ములురుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౧౬.

ఇందు నురుల కుత్వలోపంబు ప్రాయికంబుగ హల్పరకం బులకుఁ జూపఁబడుచున్నది. మ్రాన్పడె - మినువడె - మిన్వడె - వత్తురు వారు-వత్తురార్వు-కారుకొనియె - కార్కొనియె - రాములు - రాముల్ - వనములు - వనముల్.

౧౬. పదాంతంబులు = పదముల చివర నుండునట్టివి; అసంయుక్తం బులు = వేఱొకహల్లుతోఁ గూడియుండనివి. పదముల చివరనుండి, వేఱొక హల్లుతోఁ గూడియుండని 'ను-లు-రు' అనువాని ఉకారము బహుళముగా లోపించును. ఇందు 'ను, రు' లకు మాత్రము వేఱొకపదముయొక్క హల్లు పరమగునపుడే ఉకారలోపము తఱచుగాఁ గన్పడుచున్నది. 'మ్రాను+పడె= మ్రాన్పడె' ఇట పదాంత మయి, అసంయుక్తమగు 'ను' లోని ఉకారమునకు 'పడె' లోని పకారము హల్లు పరమగునపుడే లోపము వచ్చినది. 'లు' కు ఈ నియమము లేదు. 'రాములు - రాముల్; వనములు - వనముల్.'

ఆచ్ఛికంబులం బదమధ్యంబుల నలడరల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౧౭.

కినుక - కిన్క. కానుక - కాన్క. చిలుక - చిల్క. కాలువ - కాల్వ. అడుగు - అడ్గు. కడుపు - కడ్పు. పెరుగు - పెర్గు కూరుకు - కూర్కు

౧౭. అచ్చ తెనుఁగుపదములందు నడుమ నున్న 'న-ల-డ-ర' ఉకా రమునకు లోపము బహుళముగా నగును. 'కినుక' ను లోని ఉకారము లోపిం పఁగా 'కిన్క' అగును. ఇట్లే తక్కినవియును.

లాఁతియచ్చునకు సహిత మొకానొకచో నుడినడుమ లోపంబు గానంబడియెడి. ౧౮.

కలికి-కల్కి. ములికి-ముల్కి. బుడిపి - బుడ్పి. పొలఁతి - పొల్తి.

౧౮. లాంటి యచ్చునకు సహితము = (ఉకారముకంటె) ఇతరమగు నచ్చునకుఁగూడ కొన్ని యచ్చ తెలుఁగు పదములందు పదమధ్యస్థము లగు న-ల-డ-ర-ల మీఁద నున్న ఇతర మగు నచ్చునకును ఉకారముకంటె వే అగు దానికిని లోపము కనఁబడుచున్నది. 'కలికి' ఇచటి లకారముమీఁది ఇకారము లోపింపఁగా 'కల్కి' అయినది. ఇట్లే తక్కినవియును.

అబ్బురాదులం దుత్వంబునకు లోపంబు విభాష నగు. ౧౯.

అబ్బురము-అబ్రము, అబ్బురము-కప్పురము. అప్పుడు - ఇప్పుడు-ఎప్పుడు-చప్పుడు-నెత్తురు ఇత్యాదులు.

౧౯. 'అబ్బురము' మున్నగు పదములయం దున్న ఉకారము వికల్పముగా లోపించును. అబ్బురము-ఉకారము లోపింపఁగా 'అబ్రము' అగును. (ఉత్వము లోపించునపుడు ద్విత్వములోని యొక యక్షరము లోపించు నని గ్రహించవలెను.) ఇట్లే తక్కినవియును.

చుక్కపరకరువర్ణంబునకు ముందటి దువర్ణంబు నుత్వంబునకు లోపంబు విభాష నగు నగుచోఁ దత్పూర్వంబు గురువు గాదు. ౨౦.

అదురుచు-అద్రుచు. ఎదురుచు - ఎద్రుచు. పదురుచు - పద్రుచు.

౨౦. చుక్కపరకరువర్ణంబు = చుక్కనకు ముందుగా నున్న 'రు' అను దానికి; తత్పూర్వంబు = ఆ ఉకారము లోపించిన దు అనువానికి (ద్రు) ముందున్న యక్షరము; ప్రేరణార్థమున వచ్చు 'చుక్క' నకు ముందున్న రుకారమునకుఁ బూర్వముగా నున్న 'దు' లోని ఉకారము వికల్పముగా లోపించును. అట్లు లోపించిన ఉకారము కల దకారమునకు ('ద్రు' అను దానికి) ముందున్న యక్షరము గురువు కాఁజాలదు.

'అదురుచు' ఇచట 'చు' కు ముందు 'రు' కలదు. దానికి ముందు 'దు' కలదు; కాన దాని ఉకారము వికల్పముగ లోపింపఁగా 'అద్రుచు' అను రూపము సిద్ధించినది.

సంయుక్తాక్షరమునకు ముం దున్న యక్షరము గురు వని నియమము కలదు. ఇచట 'ద్రు' అనునది సంయుక్తాక్షరము కావున దానికి ముందున్న అకారము గురువు కావలసియున్నది. కావున అట్టివి గురువులు కాఁజాల వని సూత్రమునసే చెప్పఁబడినది; ఇట్లే తక్కినవియును.

జూదాదుల దాకు జకారంబు విభాష నగు. ౨౧.

జూదము - జూజము. అవుదు - జవాది-జాది - జాదు - విరవాది.

౨౧. 'జూదము' మున్నగు శబ్దములం దున్న దకారమునకు జకారము వికల్పముగా నగును. జూదము 'జూజము.' ఇట్లే తక్కినవియును.

నిందయం దామ్రేడితంబు నాద్యక్షరములకు హ్రస్వదీర్ఘంబులకు గిగీ లగు. ౨౨.

కుంభకర్ణుడు - గింభకర్ణుఁడు. రావణుఁడు - గీవణుఁడు.

౨౨. నిందించుట స్పష్టమగునప్పుడు ద్విరుక్త మగు శబ్దము రెండవ రూపము మొదటి యక్షరము హ్రస్వమైనచో 'గి' దీర్ఘమైనచో 'గీ' ఆదేశములుగా వచ్చును.

కుంభకర్ణుఁడు - గింభకర్ణుఁడు ఇచట నిందయందు రెండవ శబ్దము నందలి తొలి హ్రస్వము 'కు' 'గి' గా మాఱినది. ఇట్లే 'రావణుఁడు - గీవణుఁడు' అనునప్పుడు ఆమ్రేడితమునందలి దీర్ఘ మగు 'రా' అనుదానికి 'గీ' ఆదేశమైనది.

పాదంబునం బ్రథమద్వితీయాక్షరములు వళిప్రాసంబులు నాఁబడు. ౨౩.

౨౩. పద్యపాదములందు మొదటి యక్షరము 'వళి' యనియుం, రెండవది 'ప్రాసము' అనియుఁ జెప్పఁబడును.

యవలలు లఘ్వలఘువులు మైత్రిం బొరయు
రేఫంబులు పొరయవు. ౨౪.

౨౪. య-ర-ల-వ అను నాల్గింటను లఘువులు, అలఘువులు అను భేదము లున్నట్లు సంజ్ఞా. ౧౮ - వ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. అందు రేఫలను (ర-ఱ లను) విడిచి తక్కిన 'య-వ-ల' లు పరస్పరమైత్రిని పొందును. అనఁగా యతిప్రాసములలో లఘువులకు బదులు అలఘువులను, అలఘువులకు బదులు లఘువులను వాడవచ్చును. కాని 'ర-ఱ' లకు మాత్రము పరస్పరము అట్టి యవకాశము లేదు. (వానికిఁ బరస్పరము మైత్రి లేదు.)

రేఫంబులు లఘ్వలఘువులుం దక్కంగల విశేషంబులు
నార్యవ్యవహారంబులఁ దెలియుట శ్రేయంబు. ౨౫.

౨౫. లఘురేఫములు, అలఘురేఫములు ఎక్కడెక్కడ నుండునదియుం, ఇందుఁ జెప్పఁబడని యితర విశేషములను పెద్దల వ్యవహారములను బట్టియే నిశ్చయించుట మేలైన పని.

శ్లో. శ్రీస్తనాఞ్చితకస్తూరీపఙ్కసంకలితోరసే,
పఙ్కజాక్షాయ నాథాయ వేంకటేశాయ మఙ్గళమ్

ఇది ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదము.

బా ల వ్యా క ర ణ ము

సం పూ ర్ణ ము.

క. మును మదుపజ్ఞం బగుచుం
దనరినవ్యాకృతిని సూత్రతతి యొకకొంతం
దెనిఁగించి యిది ఘటించితి
ననయము బాలావబోధ మగు భంగిఁ దగన్.

క. తెనుఁగునకు శబ్దలక్షణ
మనయం బరయంగ వేడ్క నందినవారల్
తనరఁగ నీవ్యాకరణం
బున మూలంబయినకృతిని బోలఁ గనఁదగున్.

సూత్రానుక్రమణిక

పుట.			సూత్రము.
213	కాక్షత్రియల కకారంబునకు గకారంబు కొండొకచోఁ గానంబడియెడి	తద్ధి	౧౨
213	కాక్షత్రియలు కొండొకవానికి స్వార్థంబునం జూపట్టెడు	తద్ధి	౧౩
212	కాక్షత్రియవర్ణకంబులు పుంస్త్వస్త్రీత్వంబుల మతు బర్థంబునం దాటాదుల కగు	తద్ధి	౧౧
126	కాప్రత్యయంబుమీఁది బహువచన లకారంబునకు లఘ్వలఘు రేఫంబులును, లఘు రేఫంబునకు ముందు బిందుపూర్వక డకారంబు నగు	అచ్ఛి	౭
172	కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమ యగు	కార	౨౫
213	కావర్ణకంబు తిర్యక్కులకుఁ గానంబడియెడి	తద్ధి	౧౪
77	కు యొక్క లోపల షష్ఠి	తత్స	౬
35	కుఱు చిఱు కడు నడు నిడుశబ్దముల అడల కచ్చుపరం బగునపుడు ద్విరుక్తటకారం బగు	సంధి	౧౨
316	కువర్ణకం బడంగ్వాదుల కగు	కృదం	౬
88	కువర్ణకంబు పరంబగునపు డుకారఋకారంబులకు నగాగమం బగు	తత్స	౨౦
126	కూఁతుశబ్దము ప్రథమైకవచనంబునకు రువర్ణం బగు	అచ్ఛి	౯
197	కృతహ్రస్వం బగు త్రికంబుమీఁది చోటుశబ్దంబు నోత్వంబున కత్వహ్రస్వంబులు విభాష నగు	సమా	౧౫
91	కృత్యోక్తిత్కం బగు సంస్కృతనామంబు సంబుద్ధిడుజ్ఞునకు లోపంబు విభాష నగు	తత్స	౩౪
313	కృత్తుల కర్థంబులు యథావ్యవహారంబుగ గ్రాహ్యంబులు	కృదం	౧
200	కొండొకచో సమాసంబులందు సామ్యాదికనుమ్యాదుల మువర్ణంబులు పుంపువర్ణంబు లగు	సమా	౧౯

పుట		సూత్రము	
186	తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయికంబుగ సంస్కృతోక్తంబ యగు	సమా	౩
222	తద్ధర్మాదులందు లా ట్టగు	క్రియా	౫
208	తనవర్ణకంబు త్వార్థంబునం దగు	తద్ధి	౧
50	తలఁబ్రాలు మొదలగు సమాసంబుల ద్రుతమునకు లోపము లేదు	సంధి	౨౭
317	తవర్ణకం బొప్పులించు లోనగువాని కగు	కృదం	౧౦
215	తవర్ణకంబు కులవాకంబునకు స్త్రీవాచ్యం బగునపుడు మతుబర్థంబునం దగు	తద్ధి	౧౯
216	తవర్ణకంబు పరంబగుచో నొకానొకచో నెత్వంబు చూపట్టెడు	తద్ధి	౨౦
46	తాను నేను పదంబుల ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబు లేదు	సంధి	౨౩
256	తిదుటలు పరంబు లగునపు డన్వాదుల నుస్థానంబున నున్నయం నుండు డులోపంబును విభాష నగు	క్రియా	౫౮
232	తిర్యగ్జడంబులు వాచ్యంబు లగునపుడు లిఙ్లాట్టుల ప్రథమ బహువచనంబున నేకవచనం బగు	క్రియా	౨౫
239	తుమర్థభావలక్షణంబులందు నుజే యగు	క్రియా	౪౦
77	తృతీయాదులకు నుగాగమం బగు	తత్స	౮
243	తృవర్ణకార్థంబునం బెడియెడువన్నియ లగు	క్రియా	౪౪
295	తెంచుధాతువగ్వాదుల కనుప్రయుక్తం బగు నగుచో నుత్వంబుపయిని దానితకారంబు దకారం బగు	క్రియా	౧౧౦
10	తెనుఁగునకు వర్ణములు ముప్పదియాఱు	సంజ్ఞా	౩
38	తెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతికపరుషములకు గసడదవలు రావు	సంధి	౧౪

చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము—1969—కాపీలు 6000.